

การศึกษาประเพณีฮีตสิบสอง เพื่อออกแบบภาพประกอบ
กรณีศึกษาบุญเดือนห้า (ประเพณีสงกรานต์)

อิศราภรณ์ ประเสริฐศรี

ศิลปนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปประยุกต์บัณฑิต
สาขาวิชาออกแบบนิเทศศิลป์ คณะศิลปประยุกต์และสถาปัตยกรรมศาสตร์
มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

พ.ศ.2560

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

ใบรับรองศิลปนิพนธ์
มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี
ปริญาตรี ศิลปะประยุกต์บัณฑิต

สาขาวิชาการออกแบบอุตสาหกรรม คณะศิลปประยุกต์และสถาปัตยกรรมศาสตร์
เรื่อง การศึกษาประเพณีฮีตสิบสอง เพื่อออกแบบภาพประกอบ กรณีศึกษาบุญเดือนห้า
(ประเพณีสงกรานต์)
ผู้วิจัย อิศราภรณ์ ประเสริฐศรี

ได้พิจารณาเห็นชอบโดย

..... อาจารย์ที่ปรึกษา
(อาจารย์ชัยบพิท พลศรี)

..... กรรมการ
(อาจารย์เทพิณ แก้ววรสูตร)

..... กรรมการ
(อาจารย์อนุธิดา กรองมาลัย)

..... กรรมการ
(ดร.พัชริดา ปรีเปรม)

คณะศิลปประยุกต์และสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

.....
(อาจารย์ชัยบพิท พลศรี)
หัวหน้ากลุ่มวิชาการออกแบบนิเทศศิลป์

คณะศิลปประยุกต์และสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี
ปีการศึกษา 2560

กิตติกรรมประกาศ

ศิลปะนิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงไปได้ดีเนื่องจากได้รับคำแนะนำในเรื่องหัวข้อศิลปะนิพนธ์ เนื้อหาในรูปเล่ม การศึกษาและการออกแบบภาพประกอบ เพื่อให้กลุ่มเป้าหมายรู้จักวัฒนธรรมอันดีงามของชาวอีสาน และรวมถึง กระบวนการการผลิตผลงาน ขอขอบคุณอาจารย์กลุ่มวิชาออกแบบนิเทศศิลป์ทุกท่าน ที่ให้ข้อมูลเรื่องการออกแบบภาพประกอบซึ่งทำให้ศิลปะนิพนธ์ฉบับนี้สมบูรณ์

ขอขอบคุณคณาจารย์ คณะศิลปประยุกต์และสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี ทั้ง อาจารย์ที่ปรึกษา อาจารย์ชัยบพิธ พลศรี คณะกรรมการ อาจารย์เทพิญา แก้ววรสูตร คณะกรรมการ อาจารย์อนุชิตา กรองมาลัย คณะกรรมการ อาจารย์พัชรีดา ปรีเปรม รวมถึงคณาจารย์ทุกท่านที่สั่งสอนและแนะนำข้อมูลที่เป็นประโยชน์ สอนวิธีการคิดการออกแบบอย่างสร้างสรรค์ ซึ่งทำให้เกิดการพัฒนาฝีมือ ความคิด ความรู้ต่างๆที่เป็นประโยชน์ที่สามารถนำมาใช้ในการออกแบบ

และสุดท้ายขอขอบคุณบุพการีที่เคารพ มารดา นางสาวศิริเกษ ประเสริฐศรี ที่ให้การสนับสนุนทุนการศึกษาและค่าใช้จ่ายต่าง ๆ รวมถึงค่าทำศิลปะนิพนธ์ที่ทำให้ผลงานนี้ลุล่วงไปด้วยดี ใน ณ ที่นี้จึงเกิดความสำเร็จในการทำงาน

(อิศราภรณ์ ประเสริฐศรี)

ผู้วิจัย

บทคัดย่อ

ชื่อเรื่อง	: การศึกษาประเพณีฮีตสิบสองเพื่อออกแบบภาพประกอบ กรณีศึกษาประเพณีสงกรานต์ (บุญเดือนห้า)
โดย	: อิศราภรณ์ ประเสริฐศรี
ชื่อปริญญา	: ศิลปประยุกต์บัณฑิต
สาขาวิชา	: ออกแบบอุตสาหกรรม
ประธานกรรมการที่ปรึกษา	: อาจารย์ชัยบพิธ พลศรี
ศัพท์สำคัญ	: ภาพประกอบ ฮีตสิบสอง สงกรานต์

ด้วยสภาพสังคมที่เปลี่ยนไปส่งผลให้ประเพณี 12 เดือน ของชาวอีสานเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย ขณะที่บางประเพณีเริ่มสูญหายไม่เป็นที่รู้จัก หากประเพณีเหล่านี้ไม่มีการสืบต่อหรือไม่มีการอนุรักษ์ไว้ในอนาคตเด็กรุ่นใหม่อาจไม่รู้จักประเพณีอันดีงามที่สืบทอดมาจาก ปู่ ย่า ตา ยาย ของชาวอีสานซึ่งการออกแบบประกอบจะมีเนื้อหาที่ให้ความรู้และมีภาพประกอบที่น่าสนใจ โดยมีจุดมุ่งหมายไปที่การสร้างสรรค์งานภาพประกอบที่สามารถแสดงออกถึงวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นผ่านทางเทคนิคการวาดภาพ ซึ่งจะทำให้คนรุ่นใหม่เกิดความเข้าใจต่อวิถีชีวิต วัฒนธรรม ประเพณี ขนบธรรมเนียมของคนในท้องถิ่นนั้น ๆ และเพื่อให้คนกลุ่มรุ่นใหม่ตระหนักถึงคุณค่าทางวัฒนธรรมตามแบบประเพณีฮีตสิบสองและการสืบทอดอัตลักษณ์ของคนอีสาน เพื่อไม่ให้วัฒนธรรมประเพณีเลือนหายไปตามกาลเวลา รวมทั้งสร้างแรงจูงใจที่น่าสนใจให้กับนักท่องเที่ยวและผู้สนใจ

ผู้วิจัยได้นำมาเป็นวัตถุประสงค์ในการทำวิจัย ดังนี้ 1) เพื่อศึกษารวบรวมข้อมูลประวัติความเป็นมาประเพณีอีสานฮีตสิบสอง 2) เพื่อวิเคราะห์ประเพณีอีสานฮีตสิบสอง และทราบถึงความหมายและความสำคัญที่แฝงอยู่ในประเพณีอีสานฮีตสิบสองของชาวอีสาน (เพื่อออกแบบภาพประกอบที่ให้ความรู้เรื่องประเพณีฮีตสิบสอง อย่างถูกต้อง

สรุปผลวิจัยครั้งนี้สรุปได้ว่า การศึกษาประเพณีฮีตสิบสองเพื่อออกแบบภาพประกอบ ได้แรงบันดาลใจจากการเห็นประเพณีที่ผิดเพี้ยนไปจากดั้งเดิมที่เคยดีงาม อยากให้คนรุ่นใหม่รู้จักประเพณีอีสานอย่างถูกต้องรู้จักและเข้าใจ ทำให้ได้รู้จักถึงความเป็นมาของอดีต ที่มีคุณค่าทางจิตใจ ให้เข้ากับปัจจุบันทำให้เข้าถึงได้ง่ายและน่าสนใจ

สารบัญ

	หน้า
กิตติกรรมประกาศ	ก
บทคัดย่อ	ข
สารบัญ	ค
สารบัญตาราง	จ
สารบัญภาพ	ฉ
1. บทนำ	
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
1.2 สาเหตุของการวิจัย	2
1.3 วัตถุประสงค์ของการวิจัย	2
1.4 ขอบเขตของการวิจัย	2
1.5 วิธีการศึกษาวิจัย	2
1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	3
1.7 นิยามศัพท์เฉพาะ	4
2. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	
2.1 ประเพณีฮีตสิบสอง	6
2.2 การออกแบบภาพประกอบ	63
2.3 ศีกรูปแบบงานภาพประกอบประเพณีของแต่ละประเทศ	99
2.4 โปรแกรมที่ใช้ในการออกแบบ	106
3. การวิเคราะห์การออกแบบ	
3.1 วิเคราะห์ข้อมูลของประเพณีฮีตสิบสองและกลุ่มเป้าหมาย	108
3.2 วิเคราะห์ภาพประกอบที่จะนำมาใช้ในการออกแบบ	111
3.3 วิเคราะห์ แสง โทนสี ของประเพณีท้องถิ่นอีสาน ที่มีอิทธิพลในการออกแบบ	118
4. กระบวนการออกแบบ	
4.1 สรุปผลการวิเคราะห์เพื่อหาแนวทาง	122
4.2 องค์ประกอบในการประกอบพิธีบุญสงกรานต์	122
4.3 การออกแบบและพัฒนารูปแบบภาพประกอบ	122
4.4 การออกแบบลายเส้นจากภาพถ่าย Sketch design และลงสี	123
4.5 กระบวนการทำภาพประกอบ	126
4.6 รูปแบบภาพประกอบที่สมบูรณ์	127
4.7 การประเมินผลการออกแบบจากผู้เชี่ยวชาญ	130

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
5. การสรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	
5.1 สรุปผลการวิจัย	131
5.2 การอภิปรายผล	131
5.3 ข้อเสนอแนะ	132
เอกสารอ้างอิง	133
ภาพผนวก (ก) แบบสอบถามที่ใช้ในการสรุปผลวิจัย	134
ภาพผนวก (ข) ภาพการแจกแบบสอบถาม	136
ภาพผนวก (ค) ภาพการแสดงผลงานวิทยานิพนธ์	138
ประวัติผู้วิจัย	141

สารบัญตาราง

	หน้า
ตารางที่ 1.1 แผนการดำเนินโครงการ	3
ตารางที่ 3.1 วิเคราะห์เนื้อหาการจัดแสดงงานในประเพณีฮีตสิบสอง	108
ตารางที่ 3.2 วิเคราะห์ข้อมูลอุปกรณ์ประกอบพิธีประเพณีฮีตสิบสอง	109
ตารางที่ 3.3 วิเคราะห์รูปแบบสไตล์ของภาพประกอบ	111
ตารางที่ 3.4 วิเคราะห์การจัดองค์ประกอบภาพประกอบ	114

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
ภาพที่ 2.1 แสดงพิธีกรรมบุญเข้ากรรม	8
ภาพที่ 2.2 แสดงพิธีกรรมบุญคุณลาน	11
ภาพที่ 2.3 แสดงพิธีกรรมบุญข้าวจี	14
ภาพที่ 2.4 แสดงพิธีกรรมบุญเผาเส	17
ภาพที่ 2.5 แสดงพิธีกรรมบุญสงกรานต์	22
ภาพที่ 2.6 แสดงพิธีกรรมบุญบั้งไฟ	28
ภาพที่ 2.7 แสดงพิธีกรรมบุญฆ่าฮะ	35
ภาพที่ 2.8 แสดงพิธีกรรมบุญเข้าพรรษา	38
ภาพที่ 2.9 แสดงพิธีกรรมบุญข้าวประดับดิน	42
ภาพที่ 2.10 แสดงพิธีกรรมบุญข้าวสาก	46
ภาพที่ 2.11 แสดงพิธีกรรมบุญออกพรรษา	49
ภาพที่ 2.12 แสดงพิธีกรรมบุญกฐิน	52
ภาพที่ 2.13 ภาพแสดงธงแห่งแสดงพิธีกรรมบุญกฐิน	55
ภาพที่ 2.14 ภาพประกอบและอักษรเฮียโรกลิฟิคของอียิปต์	66
ภาพที่ 2.15 ภาพประกอบของอียิปต์ในหนังสือ Book of the Dead	67
ภาพที่ 2.16 ภาพประกอบในหนังสือ Breviarum ambrosiana แสดงการประดิษฐ์และตกแต่งอักษรด้วยลวดลายเครือเถา	70
ภาพที่ 2.17 ผู้ชายอาบน้ำ ภาพพิมพ์แกะไม้ของ Albrecht Dürer ปี ค.ศ. 1498	72
ภาพที่ 2.18 ภาพประกอบในคัมภีร์วิสุทธิสูตรของจีน	75
ภาพที่ 2.19 ภาพคน ภาพเขียนยุคก่อนประวัติศาสตร์ ที่ถ้ำคน จังหวัดอุดรธานี	75
ภาพที่ 2.20 ภาพประกอบสมัยสุโขทัย เรื่อง กุ๊กกูรชาดก	77
ภาพที่ 2.21 ภาพประกอบในสมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา	78
ภาพที่ 2.22 ภาพประกอบในสมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงธนบุรี	80
ภาพที่ 2.23 ภาพประกอบหนังสือราชกิจจานุเบกษา สมัยรัชกาลที่ 4	81
ภาพที่ 2.24 ภาพลายเส้นแสดงเส้นรอบนอก ผลงานของ ชมนภา	86
ภาพที่ 2.25 ภาพประกอบลายเส้นแสดงแสงเงา	87
ภาพที่ 2.26 ภาพประกอบลายเส้นแสดงแสงเงา	87
ภาพที่ 2.27 ภาพประกอบลายเส้นแสดงแสงเงา “นกหัสดีลิงค์”	88
ภาพที่ 2.28 ภาพเขียนด้วยสีอะคริลิก “สะพาน” Leonid Afremov	88
ภาพที่ 2.29 ภาพประกอบสีน้ำภาพพระราชวังมณฑลชะเลย์ ผลงานของ ครูอุ้ย	89
ภาพที่ 2.30 ภาพพิมพ์บล็อกไม้ (Wood Cut)	91
ภาพที่ 2.31 ภาพประกอบจากภาพถ่าย วัดพระธาตุหนองบัว	92
ภาพที่ 2.32 ภาพประกอบจากคอมพิวเตอร์ “เมืองพะเยา” ผลงานของ Vasuphon Sanpanich	93
ภาพที่ 2.33 ภาพประกอบปะติดด้วยเศษวัสดุจากธรรมชาติ ผลงานของ นักเรียน ร.ร.บ้านโคกสนวน บุรีรัมย์	95

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่	หน้า
ภาพที่ 2.34 ภาพสื่อผสม “สัญลักษณ์ใหม่จากสิ่งแวดล้อม หมายเลข 2” ผลงานของ วิโชค มุกดามณี	96
ภาพที่ 2.35 ภาพประกอบด้วยวิธีการปั้นจากดินน้ำมัน	97
ภาพที่ 2.36 ภาพประกอบด้วยวิธีป้อปอาร์ต “สมุดบ้านตุ๊กตา”	98
ภาพที่ 2.37 ภาพประกอบสไตล์ไทย (สงกรานต์)	99
ภาพที่ 2.38 ภาพประกอบสไตล์ไทย (บุญบั้งไฟ ยโสธร)	99
ภาพที่ 2.39 ภาพประกอบสไตล์ไทย	100
ภาพที่ 2.40 ภาพประกอบสไตล์ไทย	100
ภาพที่ 2.41 ภาพประกอบแสดงวัฒนธรรมของจีน	101
ภาพที่ 2.42 ภาพประกอบแสดงวัฒนธรรมของจีน	101
ภาพที่ 2.43 ภาพประกอบแสดงวัฒนธรรมของญี่ปุ่น	102
ภาพที่ 2.44 ภาพประกอบแสดงวัฒนธรรมของญี่ปุ่น	102
ภาพที่ 2.45 ภาพประกอบแสดงวัฒนธรรมของเกาหลี	103
ภาพที่ 2.46 ภาพประกอบแสดงวัฒนธรรมของเกาหลี	103
ภาพที่ 2.47 ภาพประกอบแสดงวัฒนธรรมของเกาหลี	103
ภาพที่ 2.48 ภาพประกอบแสดงวัฒนธรรมของอินเดีย	104
ภาพที่ 2.49 ภาพประกอบแสดงวัฒนธรรมของอินเดีย	104
ภาพที่ 2.50 ภาพประกอบแสดงวัฒนธรรมของเม็กซิโก	105
ภาพที่ 2.51 ภาพประกอบแสดงวัฒนธรรมของเม็กซิโก	105
ภาพที่ 2.52 ภาพประกอบแสดงวัฒนธรรมของเม็กซิโก	105
ภาพที่ 2.53 ภาพประกอบแสดง Program Adobe Photoshop	106
ภาพที่ 2.54 ภาพประกอบแสดง Program Adobe Illustrator	107
ภาพที่ 3.1 ภาพประกอบแบบไทยวิจิตร (สงกรานต์)	111
ภาพที่ 3.2 ภาพประกอบแบบเสมือนจริง	111
ภาพที่ 3.3 ภาพประกอบแบบภาพประกอบแบบเวกเตอร์	112
ภาพที่ 3.4 ภาพประกอบแบบ SD Cartoon (Super Deformation)	112
ภาพที่ 3.5 ภาพประกอบแบบลายเส้นเฉพาะ	112
ภาพที่ 3.6 ภาพประกอบแบบภาพประกอบแบบเวกเตอร์	113
ภาพที่ 3.7 ภาพประกอบแบบภาพประกอบแบบเวกเตอร์	113
ภาพที่ 3.8 ภาพประกอบแบบความสมดุล	114
ภาพที่ 3.9 ภาพประกอบแบบการเน้น	114
ภาพที่ 3.10 ภาพประกอบแบบกลมกลืน	115
ภาพที่ 3.11 ภาพประกอบแบบความหลากหลาย	115
ภาพที่ 3.12 ภาพประกอบแบบจังหวะ	116
ภาพที่ 3.13 ภาพประกอบแบบเอกภาพ	116
ภาพที่ 3.14 ภาพประกอบแบบความสมดุล	117

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่	หน้า
ภาพที่ 3.15 ภาพประกอบแบบความสมดุล	117
ภาพที่ 3.16 ภาพแสดงประเพณีบุญบั้งไฟ	118
ภาพที่ 3.17 ภาพแสดงการพ้อนรำในงานประเพณีบุญบั้งไฟ	118
ภาพที่ 3.18 ภาพแสดงการพ้อนรำในงานประเพณีแห่เทียนพรรษา	119
ภาพที่ 3.19 ภาพแสดงลักษณะธงอีสาน	119
ภาพที่ 3.20 การออกแบบการวางองค์ประกอบในภาพรวม	121
ภาพที่ 3.21 แบบสเก็ตภาพรวม	
ภาพที่ 4.1 ภาพที่ 4.1 (ซ้าย) ภาพถ่าย (กลาง) ลายเส้น (ขวา) ภาพลงสี	123
ภาพที่ 4.2 (ซ้าย) ภาพถ่าย (กลาง) ลายเส้น (ขวา) ภาพลงสี ประตู่โขง	123
ภาพที่ 4.3 (บน) ภาพถ่าย (ซ้าย) ลายเส้น (ขวา) ภาพลงสี ฮอดสรง	123
ภาพที่ 4.4 (บน) ภาพถ่าย (ซ้าย) ลายเส้น (ขวา) ภาพลงสี พระพุทธรูปอีสาน	124
ภาพที่ 4.5 (ซ้าย) ภาพลายเส้น (ขวา) ภาพลงสี ผู้คนและเครื่องแต่งกาย	124
ภาพที่ 4.6 (ซ้าย) ภาพลายเส้น (ขวา) ภาพลงสี รัตนาคำหัวผู้เฒ่าผู้แก่	124
ภาพที่ 4.7 (ซ้าย) ภาพลายเส้น (ขวา) ภาพลงสี เล่นน้ำสงกรานต์	125
ภาพที่ 4.8 (ซ้าย) ภาพลายเส้น (ขวา) ภาพลงสี ก่อเจดีย์ทราย	125
ภาพที่ 4.9 (ซ้าย) ภาพลายเส้น (ขวา) ภาพลงสี อุปกรณ์สร้งน้ำ	125
ภาพที่ 4.10 วาดภาพจากเครื่องมือ Pen Tool ด้วยการกราฟจากภาพถ่ายจริง	126
ภาพที่ 4.11 ลงสีจากเครื่องมือ Gradient Tool	126
ภาพที่ 4.12 วาดฉาก จากเครื่องมือ Pen Tool และลงสีจากเครื่องมือ Gradient Tool	127
ภาพที่ 4.13 เก็บรายละเอียดต่างๆ กิ่งหิน โขดหิน ต้นไม้ ด้วยเครื่องมือ Pen Tool และลงสีจากเครื่องมือ Gradient Tool	127
ภาพที่ 4.14 ภาพวิมารสวรรค์ที่เสร็จสมบูรณ์	128
ภาพที่ 4.15 ภาพเกาะนรกที่เสร็จสมบูรณ์	128
ภาพที่ 4.16 ภาพประกอบที่เสร็จสมบูรณ์	129
ภาพที่ 4.17 โลโก้ของภาพประกอบบุญปีใหม่ไทย (สงกรานต์)	129
ภาพที่ ข.1 ภาพการแจกแบบสอบถามโรงเรียนลือคำหาญวารินชำราบ	137
ภาพที่ ข.2 ภาพการแจกแบบสอบถามโรงเรียนลือคำหาญวารินชำราบ	137
ภาพที่ ค.1 ภาพการแสดงผลงานศิลปนิพนธ์ ณ เซ็นทรัลพลาซา จังหวัดอุบลราชธานี	139
ภาพที่ ค.2 ภาพการแสดงผลงานศิลปนิพนธ์ ณ เซ็นทรัลพลาซา จังหวัดอุบลราชธานี	139
ภาพที่ ค.3 ภาพการแสดงผลงานศิลปนิพนธ์ ณ เซ็นทรัลพลาซา จังหวัดอุบลราชธานี	140
ภาพที่ ค.4 ภาพการแสดงผลงานศิลปนิพนธ์ ณ เซ็นทรัลพลาซา จังหวัดอุบลราชธานี	140

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

วัฒนธรรมของคนอีสานเป็นวัฒนธรรมที่มีความเชื่อมั่นที่สุด ดีที่สุดสำหรับภูมิภาคอีสาน ซึ่งเดิมในแคว้นสุวรรณภูมิล้วนมีวัฒนธรรมแต่โบราณมาวัฒนธรรมของคนอีสานสร้างคนให้เป็นคน สร้างคนให้ละจากความโลภ ความโกรธ ความหลงให้ทำคุณงามความดีเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อกัน มีฮีตมีคองอยู่ เรียกว่าฮีตสิบสองคองสิบสี่ ฮีตบ้านคองเมือง ฮีตพ่อคองพ่อ ฮีตเต่าคองเขยเลยมาสมสู่ขอยู่ อาสา เลี้ยงดูลูกตามิ่ง เป็นฮีตเป็นคองฮีตสิบสองของคนอีสานว่าไว้ตามลักษณะสิบสองเดือนแต่ละเดือนมีงานประเพณีกฎเกณฑ์ตามคติกาสังคมิอีสานวางไว้แต่สังคัมบรรพบุรุษมา

ในอดีตจนถึงปัจจุบันในชนบทหลายแห่งพระสงฆ์ได้เป็นผู้นำในการพัฒนาและวัดได้เป็นศูนย์กลางของการพัฒนา เนื่องจากพระสงฆ์เป็นผู้นำทางจิตใจและทางปัญญาของชุมชน เหตุนี้จึงมีบทบาทต่อสังคมความเป็นอยู่ของชาวอีสานโดยมีพระสงฆ์เป็นผู้นำปฏิบัติด้วยเหตุนี้ประเพณีฮีตสิบสองคองสิบสี่นับได้ว่าเป็นความสำคัญต่อวิถีชีวิตของชาวอีสาน เป็นขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวอีสานที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งเป็นวัฒนธรรมที่แสดงถึงความเป็นชาติเก่าแก่และเจริญรุ่งเรืองมานานอันเป็นเอกลักษณ์ของคนอีสานและท้องถิ่นอีสาน แต่ปัจจุบันการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วของสังคมจากสังคมเกษตรกรรมไปสู่สังคมอุตสาหกรรมทำให้สังคมที่เคยอยู่กับแบบเรียบง่ายกลับกลายเป็นการดิ้นรนแบบปากกัดตีนถีบเพื่อหาเลี้ยงชีพและครอบครัวส่งผลให้คนในชุมชนจำนวนมากไม่จำเป็นต้องเข้าทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมทั้งในพื้นที่และต่างถิ่น การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนอกจากจะส่งผลต่อการดำเนินชีวิตแล้วความเชื่อและหลักปฏิบัติที่ดำรงอยู่วิถีชีวิตอย่างฮีตสิบสองคองสิบสี่ ที่ชาวบ้านได้ถือปฏิบัติกันมาเป็นเวลาช้านานก็ได้รับผลกระทบด้วยเช่นกัน ดังจะเห็นได้จากจำนวนคนที่เข้าร่วมกิจกรรมทาง ศาสนาที่มีจำนวนไม่มากนักหากกิจกรรมนั้นไม่ตรงกับวันหยุดของสถานที่ทำงานของแต่ละบุคคล ซึ่งโดยปกติแล้วจะเป็นวันเสาร์หรืออาทิตย์และบางกิจกรรมก็ถูกตัดทอนหรือลดขั้นตอนลง เช่น การทำอาหารคาวหวานเพื่อประกอบพิธีกรรมต่างๆเกี่ยวกับฮีตสิบสองคองสิบสี่ก็ค่อยๆเลือนหายไปโดยเปลี่ยนเป็นการซื้ออาหารสำเร็จรูปมาทำบุญแทนซึ่งอาจทำให้คนรุ่นปัจจุบันขาดความเข้าใจและความซาบซึ้งจริงใจในประเพณีและวัฒนธรรมนั้นๆที่ชาวอีสานรุ่นเก่าๆใช้ยึดถือเป็นแนวทางในการดำรงชีวิต ตลอดทั้งการประกอบกรกุศลตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่เชื่อว่าบุญเป็นที่พึ่งของคนทั้งในโลกนี้และโลกหน้า

ด้วยเหตุผลดังกล่าว ผู้วิจัยจึงเห็นความสำคัญของการออกแบบภาพประกอบประเพณีฮีตสิบสอง ด้วยสภาพสังคมที่เปลี่ยนไปส่งผลให้ประเพณี 12 เดือน หลากอย่างของชาวอีสานเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย ในขณะที่บางประเพณีก็เริ่มสูญหายซึ่งหากประเพณีเหล่านี้ไม่มีการสืบต่อหรือไม่มีการอนุรักษ์ไว้ในอนาคตเด็กรุ่นใหม่อาจไม่รู้จักประเพณีอันดีงามของชาวอีสาน การออกแบบประกอบจะมีเนื้อหาที่ให้ความรู้และมีภาพประกอบที่น่าสนใจ โดยมีจุดมุ่งหมายไปที่ การสร้างสรรค์งานภาพประกอบที่สามารถแสดงออกถึงวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นผ่านทางเทคนิคการวาดภาพ ซึ่งจะช่วยให้คนรุ่นใหม่เกิดความเข้าใจต่อวิถีชีวิต วัฒนธรรม ประเพณี ขนบธรรมเนียมของคนในท้องถิ่นนั้นๆ และเพื่อให้ตระหนักถึงคุณค่าทางวัฒนธรรมตามประเพณีฮีตสิบสองคองสิบสี่และการสืบทอดอัตลักษณ์ของคนอีสาน เพื่อไม่ให้วัฒนธรรมประเพณีอันดีงามเลือนหายไปตามกาลเวลา รวมทั้งสร้างแรงจูงใจที่น่าสนใจให้กับนักท่องเที่ยวและผู้สนใจ

1.2 สาเหตุของการวิจัย

1.2.1 ปัจจุบันสื่อเกี่ยวกับประเพณีฮีตสิบสอง ขาดการนำเสนอและปรับปรุงเนื้อหาอีกทั้งภาพประกอบที่น่าสนใจให้เข้ากับสังคมปัจจุบัน

1.2.2 คนอีสานรุ่นหลังเริ่มหลงลืมประเพณีฮีตสิบสอง ขาดความรู้ ความเข้าใจ

1.3 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1.3.1 เพื่อศึกษารวบรวมข้อมูลประวัติความเป็นมาประเพณีอีสานฮีตสิบสอง

1.3.2 เพื่อวิเคราะห์ประเพณีอีสานฮีตสิบสอง และทราบถึงความหมายและความสำคัญที่แฝงอยู่ในประเพณีอีสานฮีตสิบสองของชาวอีสาน

1.3.3 เพื่อออกภาพประกอบที่ให้ความรู้เรื่องประเพณีฮีตสิบสอง อย่างถูกต้อง

1.4 ขอบเขตของการวิจัย

1.4.1 ขอบเขตด้านเนื้อหา

- ศึกษาประเพณีฮีตสิบสอง คองสิบสี่ของชาวอีสานจังหวัดอุบลราชธานี
- ศึกษาพฤติกรรมของกลุ่มเป้าหมาย

1.4.2 ขอบเขตด้านรูปแบบ

- ศึกษาการออกแบบหนังสือภาพประกอบที่แสดงถึงเอกลักษณ์วัฒนธรรม ประเพณีของชาวอีสาน

1.4.3 ขอบเขตด้านการออกแบบ

- หนังสือภาพประกอบที่ใช้เทคนิคการวาดด้วยคอมพิวเตอร์ มีเนื้อหาตามประเพณีฮีตสิบสอง คองสิบสี่ทั้ง 12 เดือน

1.5 วิธีการศึกษาวิจัย

1.5.1 ขั้นตอนการศึกษาข้อมูลพื้นฐาน

- ศึกษาประเพณีฮีตสิบสองจากหนังสือ และผู้เชี่ยวชาญต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับ การศึกษาข้อมูล
- ศึกษาการออกแบบภาพประกอบที่เหมาะสมกับกลุ่มเป้าหมาย

1.5.2 ขั้นตอนการวิเคราะห์

- วิเคราะห์ประเพณีฮีตสิบสอง
- วิเคราะห์การออกแบบภาพประกอบและรูปแบบการนำเสนอที่เหมาะสมกับกลุ่มเป้าหมาย

1.5.3 แนวคิดในการออกแบบ

- ออกแบบ ภาพประกอบที่เล่าเรื่องความสำคัญของประเพณี บาบ บุญ และ พิธีกรรมของประเพณีฮีตสิบสอง

1.5.4 ร่างแบบแนวคิด

- Sketch ตัวละคร ฉาก ข้าวของเครื่องใช้ จากประเพณีฮีตสิบสอง

1.5.5 การเขียนแบบเพื่อผลิต

- ออกแบบตัวละคร
- ออกแบบภาพประกอบ

1.5.6 การทำแบบจำลอง/การผลิตต้นแบบ

- การออกแบบหนังสือภาพประกอบจากประเพณีฮีตสิบสอง

1.5.7 การประเมินและแก้ไขปรับปรุงต้นแบบ

1.5.8 การสรุปและรายงานผลวิจัย(รูปเล่มฉบับสมบูรณ์)

1.5.9 การจัดแสดงผลงาน

ตารางที่ 1 แผนการดำเนินโครงการ

ที่	กิจกรรม	เดือน					
		ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ษ.	พ.ค.	ก.ค.
1	สอบเค้าโครง (บทที่ 1)	✓					
2	ศึกษาข้อมูลจากเอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง (บทที่ 2)		✓				
3	วิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเพื่อเป็นแนวทางในการออกแบบ (บทที่ 3)			✓			
4	แนวคิดในการออกแบบ (บทที่ 4)				✓		
5	ร่างแบบแนวคิด (บทที่ 4)				✓		
6	เขียนแบบเพื่อการผลิต (บทที่ 4)				✓		
7	ผลิตสื่อต้นแบบ (บทที่ 4)					✓	
8	ประเมินและแก้ไขปรับปรุงต้นแบบ (บทที่ 4)					✓	
9	สรุปและรายงานผลโครงการ/เล่มสมบูรณ์ (บทที่ 5)					✓	
10	จัดแสดงผลงาน						✓

1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1.6.1 ได้ทราบและมีฐานข้อมูลเกี่ยวกับประเพณีอีสานฮีตสิบสอง อันเป็นอัตลักษณ์ของชาวอีสาน

1.6.2 ได้วิเคราะห์และหาแนวทางในการออกแบบภาพประกอบที่เกี่ยวกับเอกลักษณ์ของประเพณีอีสาน

1.6.3 ได้ต้นแบบภาพประกอบเกี่ยวกับประเพณีอีสานฮีตสิบสอง

1.7 นิยามศัพท์เฉพาะ

ฮีตสิบสอง หมายถึง ขนบธรรมเนียมประเพณีของชาติพันธุ์ลาว ซึ่งรวมถึงชาวลาวอีสานที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งเป็นวัฒนธรรมแสดงถึงความเป็นชาติเก่าแก่และเจริญรุ่งเรืองมานาน เป็นเอกลักษณ์ของชาติและท้องถิ่น

สงกรานต์ หมายถึง ฮีตที่ห้า (บุญเดือนที่ห้า) ประเพณีอีสานที่สืบทอดมาอย่างยาวนาน

ภาพประกอบ หมายถึง เนื้อหาส่วนที่เป็นภาพที่ปรากฏในเอกสาร สิ่งพิมพ์ต่างๆ นอกเหนือจากเนื้อหาข้อความที่เป็นตัวอักษรภาพเหล่านี้อาจเป็นภาพวาดหรือภาพถ่ายก็ได้และยังนับรวมถึงภาพกราฟิกต่างๆ เช่น จุด เส้น สี แลบบกราฟิกหรือ ภาพลายเส้น เรขาคณิตอื่นๆ ที่ใช้ในการตกแต่งสิ่งพิมพ์

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การนำเสนอผลการศึกษาค้นคว้าประวัติและความเป็นมาของประเพณีฮีตสิบสอง และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยได้นำเสนอตามลำดับดังนี้

2.1 ประเพณีฮีตสิบสอง

- 2.1.1 ความหมายของฮีตสิบสอง
- 2.1.2 ฮีตที่ 1 บุญเข้ากรรม (บุญเดือนอ้าย)
- 2.1.3 ฮีตที่ 2 บุญคุณลาน (บุญเดือนยี่)
- 2.1.4 ฮีตที่ 3 บุญข้าวจี่ (บุญเดือนสาม)
- 2.1.5 ฮีตที่ 4 บุญผะเหวด (บุญเดือนสี่)
- 2.1.6 ฮีตที่ 5 บุญสงกรานต์ (บุญเดือนห้า)
- 2.1.7 ฮีตที่ 6 บุญบั้งไฟ (บุญเดือนหก)
- 2.1.8 ฮีตที่ 7 บุญซำฮะ (บุญเดือนเจ็ด)
- 2.1.9 ฮีตที่ 8 บุญเข้าพรรษา
- 2.1.10 ฮีตที่ 9 บุญข้าวประดับดิน
- 2.1.11 ฮีตที่ 10 บุญข้าวสาก
- 2.1.12 ฮีตที่ 11 บุญออกพรรษา
- 2.1.12 ฮีตที่ 12 บุญกฐิน

2.2 การออกแบบภาพประกอบ

- 2.2.1 ความหมายของภาพประกอบ
- 2.2.2 ความสำคัญของภาพประกอบ
- 2.2.3 ประวัติความเป็นมาของภาพประกอบ
 - 2.2.3.1 ภาพประกอบในอารยธรรมตะวันตก
 - 2.2.3.2 ภาพประกอบในอารยธรรมตะวันออก
- 2.2.4 หน้าที่ของภาพประกอบ
 - 2.2.4.1 เพื่อดึงดูดความสนใจ
 - 2.2.4.2 เพื่อประกอบการอธิบายความรู้
 - 2.2.4.3 เพื่ออธิบายความคิดรวบยอด
 - 2.2.4.5 เพื่อการอ้างอิงแทนสิ่งที่ปรากฏจริง
 - 2.2.4.6 เพื่อประกอบข้อมูลทางสถิติ
- 2.2.5 หลักการออกแบบภาพประกอบ
- 2.2.6 ประเภทของภาพประกอบและการสร้างสรรค์ภาพ
 - 2.2.6.1 ภาพประกอบ 2 มิติ
 - 1) ภาพประกอบลายเส้น
 - ภาพลายเส้นแสดงเส้นรอบนอก
 - ภาพลายเส้นแสดงแสงเงา
 - 2) ภาพประกอบระบายสี
 - 3) ภาพประกอบจากภาพพิมพ์

- 4) ภาพประกอบจากภาพถ่าย
- 5) ภาพประกอบจากแอร์บรัช
- 6) ภาพประกอบจากคอมพิวเตอร์

2.2.6.2) ภาพประกอบ 3 มิติ

- 1) ภาพประกอบแบบปะติ
- 2) ภาพประกอบด้วยวิธีสื่อผสม
- 3) ภาพประกอบด้วยวิธีการปั้น
- 4) ภาพประกอบด้วยวิธีพับ ตัด เจาะ และยกรระดับ

2.2.7 ศึกษาารูปแบบ และเทคนิคการวาดภาพประกอบที่แสดงถึงวัฒนธรรมเอกลักษณ์ และ ความหลากหลายของแต่ละประเทศ

- 1) ประเทศไทย
- 2) ประเทศจีน
- 3) ประเทศญี่ปุ่น
- 4) ประเทศเกาหลี
- 5) ประเทศอินเดีย
- 6) ประเทศเม็กซิโก

2.2.8 วิเคราะห์ แสง โทนสี ของประเพณีท้องถิ่นอีสาน ที่มีอิทธิพลในการออกแบบ

2.2.9 โปรแกรมที่ใช้ในการออกแบบ

- 1) Program Adobe Photoshop
 - ลักษณะงานที่เหมาะสมกับโปรแกรม
- 2) Program Adobe Illustrator
 - ภาพแบบฟิกเชล
 - ภาพกราฟิกเวกเตอร์

2.1 ประเพณีฮีตสิบสอง

2.1.1 ความหมายของฮีตสิบสอง

คำว่า ฮีตเป็นคำภาษาไทยอีสาน หมายถึง จารีตประเพณีที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาเป็นเวลานาน ซึ่งฮีตนี้จะต้องปฏิบัติเหมือนกันตั้งแต่ประชาชนธรรมดาจนถึงเจ้าฟ้าพระมหากษัตริย์เมื่อถึงคราววาระ และเดือนที่จะต้องประกอบพิธีกรรมตามฮีตแห่งแต่ละแห่ง แต่ละชุมชนจะต้องปฏิบัติเหมือนกัน ซึ่งมีทั้งหมด 12 ฮีตด้วยกัน แต่หากใครประพฤติฝ่าฝืนหรือดเว้นไปไม่กระทำตามที่กำหนดไว้จะถือว่าผิดเป็นชั่ว

ฮีตสิบสองของชาวอีสานเป็นฮีตที่บริสุทธิ์เป็นเรื่องของความเชื่อในพระพุทธศาสนาและประเพณีนิยม พื้นบ้านเป็นประเพณีที่สมาชิกในสังคมจะได้มีโอกาสร่วมชุมชนกันทำบุญประจำทุกๆ เดือนของรอบปีผลที่ได้รับคือทุกคนจะได้มีเวลาเข้าวัดใกล้ชิดกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนายิ่งขึ้น ทำให้ได้มีโอกาสพบปะและรู้จักมักคุ้นกันรวมทั้งเป็นจารีตบังคับให้ทุก ๆ คนเสียสละและมาทำงานร่วมกัน เมื่อว่างจากงานประจำแล้ว ดังนั้นประเพณีฮีตสิบสองก็คือ ประเพณีสิบสองเดือน จึงหมายถึงประเพณีที่ประชาชนชาวอีสานได้ปฏิบัติสืบต่อกันมาในโอกาสต่างๆ ทั้งสิบสองเดือนในแต่ละปี ประเพณีทั้งสิบสองเดือนที่ชาวอีสานถือปฏิบัติกันมานั้นล้วนเป็นประเพณีที่ส่งเสริมให้คนในชุมชนได้

ออกมาร่วมกิจกรรมพบปะสังสรรค์กัน เพื่อความสนุกสนานรื่นเริงและเพื่อความสามัคคีมีความรักใคร่กันของคนในท้องถิ่น ซึ่งเป็นการสืบทอดสิ่งที่ดีงามมาจวบจนปัจจุบัน

ประเพณีอีสานส่วนใหญ่จะมีเอกลักษณ์แตกต่างจากประเพณีภาคอื่นๆ ประเพณีอีสาน ได้รับอิทธิพลมาจากวัฒนธรรมล้านช้าง (แถบหลวงพระบางประเทศลาว) จึงจะเห็นได้ว่าประเพณีของชาวอีสานและชาวลาวมีความคล้ายกันเพราะมีที่มาเดียวกันและชาวอีสานและชาวลาวก็ไปมาหาสู่กันเป็นประจำเหมือนญาติพี่น้องทำให้มีการถ่ายทอดวัฒนธรรมระหว่างกันด้วย ฮีต คือสิ่งที่เคยปฏิบัติสืบทอดกันมาเป็นเวลานาน ฮีตมักจะมีการปฏิบัติ กันเป็นประจำเดือน ครบสิบสองเดือนหรือหนึ่งปี จึงเรียกว่า “ฮีตสิบสอง” อีสานมีการนับถือประเพณีอย่างเคร่งครัดมาแต่ครั้งโบราณ และเป็นประเพณีของท้องถิ่นสืบทอดมาหลายร้อยปี ฮีตสิบสองคลองสิบสี่เป็นเรื่องทางศาสนา จึงน่าจะนับถือกันมาตั้งแต่ครั้งวัฒนธรรมอินเดียเข้าสู่บริเวณนี้แล้ว เรียกกันสั้นๆว่า ฮีต-คอง หรือถ้าจะเรียกให้เป็นแบบชาวบ้านแท้ๆว่า “เปิงบ้านเปิงเมือง” เรื่องฮีตสิบสองมีผู้สูงอายุหลายท่านกล่าวไว้คล้ายๆกันถึงแม้จะต่างบ้างก็เพียงเล็กน้อย ทั้งนี้เพราะครั้งโบราณด้านหนังสือยังไม่เจริญ อาศัยการบอกเล่าจดจำกันมาเป็นส่วนใหญ่

ฮีตสิบสอง สมัยก่อนเป็นธรรมเนียมของคนล้านช้าง ซึ่งก็รวมเอาทั้งลาวและอีสานเข้าด้วยกัน เข้าใจว่าแต่เดิมอาจจะถือว่าเป็นกฎหมายของชุมชนหรือเขาเรียกสมัยนี้ว่า “กฎสังคม” แต่ปัจจุบันไม่ได้พบว่าเป็นกฎหมาย แต่ยังมีกรปฏิบัติกันอยู่ทั่วไปในอีสานจึงกล่าวได้ว่าวิถีชีวิตของคนอีสานได้บันทึกไว้ใน ฮีตสิบสองฮีตสิบสอง หมายถึง การกำหนดของชุมชนให้มีการร่วมกันทำบุญตามความเชื่อพื้นฐานในเรื่องของศรัทธาใน พระพุทธศาสนา และความเชื่อทางด้านสิ่งที่เหนือธรรมชาติภูตผีเทวดารักษาผีบรรพบุรุษ โดยจะนำปัจจัยทางด้านวิถีชีวิต และสภาพแวดล้อมและสภาพอากาศของพื้นที่ผนวกเข้ากันอย่างกลมกลืนจนเกิดเป็นปัจจัยต่างๆ ในการกำหนดกิจกรรมของการทำบุญที่จะมีขึ้นในแต่ละเดือน ตลอดทั้งปีและเนื่องจากคนในชุมชนเป็นผู้กำหนดให้เป็นจารีตหรือสิ่งที่พึงถือปฏิบัติทำให้ประเพณีเหล่านี้ได้รับการประพฤติปฏิบัติสืบทอดทั้งยังได้มีการบอกกล่าวจากรุ่นสู่รุ่นเพื่อเป็นการรักษากฎของชุมชนและเพื่อป้องกันการได้รับบทลงโทษจากการละเมิดกฎปฏิบัติของคนในชุมชน ซึ่งบทลงโทษของผู้ที่กระทำผิดจารีตประเพณีของสังคม อาจจะหมายถึงการได้รับการปฏิเสธในการคบค้าสมาคม การยอมรับ หรือการให้ความช่วยเหลือใดจากคนในชุมชน เพราะการปฏิบัติตามจารีตสิบสองเดือนของชาวไทยอีสานนั้น ถือเป็นการเสียสละผลประโยชน์ส่วนตัว ทั้งในด้าน แรงงาน หรือด้านทุนทรัพย์เพื่อส่วนรวม อีกทั้งยังเป็นการเสียสละเวลาจากการประกอบอาชีพ มาร่วมสนุกในการทำกิจกรรมต่างๆ และประกอบพิธีกรรมของการทำบุญในแต่ละเดือนรวมถึงการพบปะสังสรรค์ปรึกษาหารือปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน สร้างความสามัคคีความเข้มแข็งให้กับชุมชน และยังเป็นการปลูกฝังแนวความคิดของคนในชุมชนให้เป็นไปในทางเดียวกัน ดังนั้น การละเมิดการปฏิบัติตามจารีตประเพณีดังกล่าวจึงหมายถึงการปฏิเสธการให้ความช่วยเหลือ การเป็นส่วนหนึ่งของคนในชุมชน การร่วมแรงร่วมใจกันแก้ไขปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้นในชุมชน และการมีแนวความคิด ความเห็น ความเชื่อหรือศรัทธาในแนวทางเดียวกับคนในชุมชน ดังนั้นจึงได้มีการ กำหนดบทลงโทษจากการละเมิดจารีตประเพณีของชุมชน ให้ผู้ที่กระทำผิดได้รับผลเช่นเดียวกับการกระทำของเขาที่ได้กล่าวมาแล้ว

ประเภทของฮีตสิบสอง

2.1.2 ฮีตที่ 1 บุญเข้ากรรม หรือ บุญเดือนอ้าย

ภาพที่ 2.1 แสดงพิธีกรรมบุญเข้ากรรม

ที่มา : <https://goo.gl/images/qHZpDs>

บุญเข้ากรรม คือบุญที่ทำขึ้นในเดือนอ้าย (เดือนเจียง) ซึ่งเป็นเดือนแรกของปีที่ชาวอีสานจะต้องประกอบพิธีบุญกันจนเป็นประเพณีซึ่งอาจจะเป็นข้างขึ้นหรือข้างแรมก็ได้ พิธีบุญนี้จะเกี่ยวกับพระโดยตรงซึ่งความจริงน่าจะเป็นเรื่องของพระสงฆ์โดยเฉพาะ แต่มีความเชื่อกันว่าเมื่อทำบุญกับพระที่ทำพิธีนี้จะทำให้ได้อานิสงส์มาก ญาติโยมจึงคิดวันทำบุญเข้ากรรมขึ้น

บุญเข้ากรรมที่บอกว่าเป็นบุญสำหรับพระโดยตรงนั้นเพราะเป็นกิจกรรมที่ต้องทำเพื่อให้พระที่ต้องอาบัติสังฆาทิเสส (อาบัติหนักรองจากปาราชิก) ซึ่งถือว่าเป็นครุกาบัติประเภทหนึ่ง ภิกษุเมื่อต้องอาบัตินี้แล้วจะต้องทำพิธีที่เรียกว่า วุฏฐานวิธีหรือพิธีเข้ากรรมตามที่ชาวพุทธทั่วไปรู้จักกัน

วุฏฐานวิธีแปลว่าระเบียบอันเป็นเครื่องออกจากอาบัติซึ่งมีพิธีปริวาสมนต์ต์ ปฏิกัสนาและอัฏฐาน อันเป็นขั้นตอนและพิธีกรรมเกี่ยวกับการอยู่กรรมของพระการเข้ากรรมจัดโดยพระสงฆ์เข้าไปอยู่ในเขตหรือที่จำกัดเพื่อทรมานร่างกายให้หายจากกรรมหรือพ้นจากอาบัติที่ได้กระทำ และเป็นการชำระจิตใจให้หายจากมัวหมองด้วย บางแห่งเชื่อกันว่า เมื่อบวชแล้วจะแทนคุณมารดาได้ก็จะต้องอยู่กรรม เพราะมารดาท่านเคยอยู่กรรมมาแล้วซึ่งชาวอีสานเวลาคลอดลูกใหม่จะต้องนอนฝังไฟ อาบและต้มน้ำร้อนอยู่กินอย่างคะลำ (ห้ามกินของแสลง) เป็นการทรมานร่างกายอย่างหนึ่งเรียกว่าการอยู่กรรม

มูลเหตุและความเป็นมา

ที่พระภิกษุจะมีการเข้ากรรม มีเรื่องเล่าว่า ครั้งหนึ่งมีพระภิกษุรูปหนึ่ง ล่องเรือไปตามแม่น้ำคงคาได้เอามือไปจับใบตะไคร่น้ำขาดเข้าใจว่าเป็นอาบัติเพียงเล็กน้อยจึงมิได้แสดงอาบัติ ต่อมาแม้ว่าพระภิกษุรูปนั้นจะปฏิบัติธรรมอยู่ในป่าเป็นเวลานานก็ยังคงนึกอยู่เสมอว่า ตนต้องอาบัติน่าจะใคร่แสดงอาบัติแต่ไม่มีพระภิกษุรับแสดงครั้นเมื่อพระภิกษุรูปที่กล่าวมรณะแล้วจึงไปเกิดเป็นนาคชื่อเอรลปต์ จากเหตุเพียงอาบัติเล็กน้อยเพียงเป็นอาบัติเบายังกรรมติดตัวขนาดนี้ ถ้าเป็นอาบัติหนักก็คงจะบาปมากกว่านี้ ดังนั้นจึงจัดให้มีการอยู่ปริวาสกรรมเพื่อให้พ้นจากอาบัติ

ชาวอิสานโบราณเชื่อกันว่าพระภิกษุหากได้อยู่กรรมแล้ว ย่อมจะออกจากอาบัติได้และทำให้บรรลุมรรคผลดังปรารถนาถึงเดือนอ้ายจึงกำหนดให้เป็นเดือนเข้ากรรม เพื่อให้พระสงฆ์ออกจากอาบัตินี้ดังกล่าว

สังฆาติเสส มี 13 ข้อ ภิกษุผู้ต้องอาบัติสังฆาติเสสจะต้องเข้าปริวาสกรรม

1. ปลอ่ยน้ำอสุจิด้วยความจงใจ เว้นไว้แต่ฝัน
2. เคล้าคลึง จับมือ จับช่องนม ถูบคลำ จับต้องอวัยวะอันใดก็ตามของสตรีเพศ
3. พุดจาหยาบคาย เกาะแคะสตรีเพศ เกี้ยวพาราสี
4. การกล่าวถึงคุณในการบำเรอตนด้วยกาม หรือถ้อยคำพาดพิงเมถุน
5. ทำตัวเป็นสื่อรัก บอกความต้องการของอีกฝ่ายให้กับหญิงหรือชาย แม้สามีกับภรรยา หรือแม้แต่หญิงชายบริการ
6. สร้างกุฎิด้วยการขอ
7. สร้างวิหารใหญ่ โดยพระสงฆ์มิได้กำหนดที่ รุกรานคนอื่น
8. แกล้งใส่ความว่าปาราชิกโดยไม่มีมูล
9. แกล้งสมมุติแล้วใส่ความว่าปาราชิกโดยไม่มีมูล
10. ยุยงสงฆ์ให้แตกกัน
11. เป็นพวกของผู้ที่ทำสงฆ์ให้แตกกัน
12. เป็นผู้ว่ายากสอนยาก และต้องโดนเตือนถึง 3 ครั้ง
13. ทำตัวเป็นเหมือนคนรับใช้ ประจบคฤหัสถ์

ขั้นตอนดำเนินการ

สถานที่ สถานที่สำหรับเข้ากรรมนั้นจะต้องเป็นสถานที่เงียบไม่พลุกพล่านอาจเป็นบริเวณวัดตอนใด ตอนหนึ่งก็ได้ มีกุฎิหรือกระท่อมชั่วคราวเป็นหลังๆสำหรับพระภิกษุอยู่อาศัยระหว่างเข้ากรรมตามลำพังเพียงผู้เดียว

จำนวนพระ พระสงฆ์เข้ากรรมคราวหนึ่งๆ มีจำนวนเท่าใดก็ได้ก่อนจะเข้ากรรมพระภิกษุรูปใดต้องอาบัติแล้ว ต้องบอกพระภิกษุสงฆ์ 4 รูปให้รับทราบไว้ได้เวลาแล้วจึงเข้ากรรม

พิธีกรรม ในหนังสือวินัยมุขกล่าวว่า พระสงฆ์ผู้เข้ากรรมต้องประพฤติมานัตต์ แปลว่า “นับราตรี” ครบหกราตรี แล้วส่งจึงจะสวดระงับอาบัติเรียกว่า “อภกาน” แปลว่า “เรียกเข้าห่ม” แต่พระต้องอาบัติแล้วปกปิดไว้ล่วงเลยนานวันเท่าไรต้องอยู่ปริวาส ซึ่งแปลว่า “อยู่ใช้ให้ครบวันเท่านั้น” ก่อนจึงควรประพฤติมานัตต์ได้ต่อไป ถ้าในระหว่างอยู่ปริวาสต้องอาบัติอีกจะต้องกลับไปอยู่ปริวาสหรือประพฤติมานัตต์ใหม่ เรียกว่า “ปฏิกัสนา” แปลว่า กิริยาชักเข้าหาอาบัติเดิมสำหรับประเพณีนิยมกันในภาคอิสานเกี่ยวกับการเข้ากรรมนี้ปกติอยู่เก้าราตรี คือ ตอนสามราตรีแรกเรียกว่า “อยู่ปริวาส”

เมื่อจะเข้าปริวาสให้คำสมาทานต่อสงฆ์ โดยกราบพระภิกษุผู้แก่พรรษาว่า สามารถสวดให้ปริวาสได้รูปหนึ่งว่า “ปริวาสัง สังข์สมาธิยามิ หรือ วัดตั้ง สมาธิยามิ” 3 หนก็ได้และถ้าไม่อาจอยู่ปริวาสต่อไปได้จะเก็บปริวาสก็กล่าววว่า “ปริวาสัง นักขปามิ หรือวัดตั้งนิคขิปามิ” 3 หน ต่อหน้าพระภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง และตอนหกราตรีต่อมาเรียกว่า “อยู่มานัตต์” ซึ่งมีคาถาสวดเพื่อเข้ามานัตต์ต่อหน้าสงฆ์ โดยกราบพระภิกษุรูปใดรูปหนึ่งผู้แก่พรรษา ซึ่งสามารถสวดให้มานัตต์ได้ โดยกล่าวขอสมาทานมานัตต์ก่อนแล้วจึงขอสมาทานวัดตั้งดังนี้ “มานัตตั้ง สมาธิยามิ วัดตั้งสมาธิยามิ” 3 หน แล้วประพฤติให้ครบหกราตรี แต่ถ้ามีเหตุอันจำเป็นต้องพักเก็บมานัตต์ จะกล่าวคำเก็บมานัตต์ต่อหน้าพระภิกษุผู้แก่พรรษาโดยว่าวัดตั้งก่อน แล้วจึงว่าเก็บมานัตต์ดังนี้ “วัดตั้ง นิคขิปามิ มานัตตั้ง นิคขิปามิ”

3 คน ถ้าต้องการเข้ามานัดต่ออีก ก็ขอสมานมานัดดังกล่าวแล้ว เมื่อเข้ากรรมครบกำหนดคืออยู่มานัดครบหกชาติแล้ว จึงอัพภาน คือออกจากกรรม ได้แก่การออกจากอาบัติสังฆาติเสสหรืออาบัติหนักขนาดกลาง (ครุกาบัติ)

ระหว่างเข้ากรรม การสารภาพความผิดต้องมีพระสงฆ์ 4 รูป เป็นผู้รับรู้ ส่วนการออกจากกรรม ต้องมีพระสงฆ์ 20 รูป ให้อัพภาน ในจำนวนนี้จะนับพระภิกษุผู้กำลังประพตวิภูฐานวิธีเข้ากรรมด้วยไม่ได้ การรับพระภิกษุผู้ต้องอาบัติหนักและได้ถูกทำโทษ คืออยู่ปริวาสหรือมานัด แล้วให้กลับเป็นผู้บริสุทธิ์โดยพระสงฆ์สวดระงับอาบัตินี้เรียกว่า “สวดอัพภาน” ภิกษุที่ออกจากกรรมแล้วถือว่าเป็นผู้หมดมลทิน เป็นผู้บริสุทธิ์ผุดผ่อง

สำหรับชาวบ้านที่เกี่ยวข้องกับพิธีบุญเข้ากรรม จะต้องเป็นผู้ให้ความอุปถัมภ์ด้วยจุดปัจจัยแด่พระภิกษุสงฆ์ตลอดเวลาที่เข้ากรรม และในวันที่พระภิกษุต้องออกจากกรรมจะต้องมีการทำบุญให้ทาน เช่น มีการตักบาตรถวายภัตตาหาร และฟังเทศน์ เป็นต้น คลุสผู้ใดได้ทำบุญแด่พระภิกษุสงฆ์ในบุญเข้ากรรมถือว่าได้กุศลหรืออานิสงส์แรงมาก บุญเข้ากรรมในปัจจุบันมักจะมีจัดทำเฉพาะบางตำบลหมู่บ้านที่ชาวบ้านยึดมั่นในประเพณีดั้งเดิมจริงๆ เท่านั้น

วิพากษ์พิธีกรรมความเชื่อ

ประเพณีบุญเข้ากรรมนั้นยังมีข้อที่น่าสังเกตอยู่มาก เพราะปัจจุบันนี้พิธีกรรมนี้ได้กลายเป็นการจัดงานเพื่อวัตถุประสงค์อื่นมากกว่า คือแทนที่จะเป็นพิธีชำระพระผู้ต้องอาบัติให้เป็นผู้บริสุทธิ์ตามพระธรรมวินัย เครื่องก่อนที่จะให้มีงานบุญนี้จะมีพระที่ทำผิดเกิดขึ้นเป็นมูลเหตุถือว่าเป็นพระที่บกพร่องทางธรรมวินัย แต่ปัจจุบันนี้กับการโฆษณาว่าหากทำบุญกับพระดังกล่าวจะได้ผลานิสงส์มาก ซึ่งเป็นการโฆษณาที่ไม่เป็นไปตามธรรมวินัย เพราะแท้จริงแล้วพระที่เข้ามาเข้ากรรมนั้นเป็นพระที่พุทธศิลป์มาก่อน แม้จะมาปรุหรือล้างอาบัตินี้ก็แค่กลับเป็นผู้บริสุทธิ์ดั้งเดิมเท่านั้น มิได้มีเหตุใดที่จะอ้างได้ว่าผู้ทำบุญด้วยจะมีผลานิสงส์มากดังกล่าว เพราะความจริงในหลักศาสนามีว่า มีแต่ทำบุญกับพระสุปฏิปันโน (ผู้สมบูรณ์ด้วยศีลปฏิบัติปฏิบัติชอบ) เท่านั้นจึงจะมีผลานิสงส์มาก การโฆษณาเพื่อชักชวนให้ญาติโยมไปทำบุญมากๆ จึงมักจะมีเหตุผลอื่นมากกว่าหากต้องการให้ญาติโยมได้บุญจริงๆ และต้องการบอกความจริงในทางศาสนาให้ผู้คนทราบ ก็น่าจะบอกความจริงว่าทำบุญกับใครอย่างไรจะได้บุญมากน้อยแค่ไหน ซึ่งในทางพุทธศาสนามีคำสอนเรื่องนี้อย่างชัดเจน อยากรู้ก็ตามคำบอกเล่าของคนเฒ่าคนแก่ก็เน้นย้ำสำคัญให้ลูกหลานได้จดจำนำไปปฏิบัติมีรูสิ่ว่า

“ฮิตหนึ่งนั้น เถิงเมื่อเดือนเจียงเข้ากลายมาแถมถ่าย

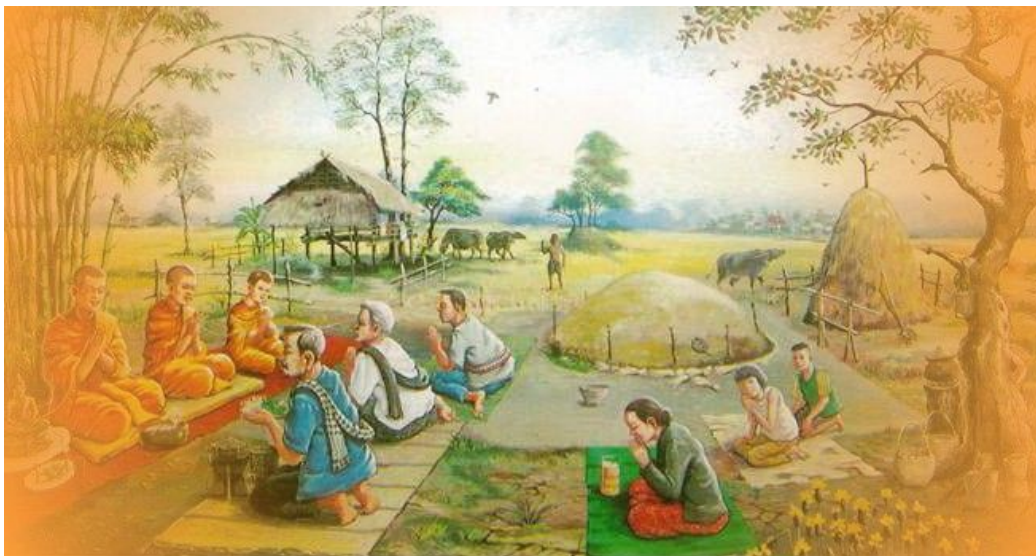
ฝูงหมู่สังฆะเจ้ากะเตรียมเข้าอยู่กรรม

มันหากธรรมเนียมนี้ถือมาตั้งแต่ก่อน

อย่าได้ละห่างเว้นเข็ญสิข้องแล่นนำ แท้เหลว”

ความหมายคือพอถึงเดือนเจียง (เดือนอ้าย) ภิกษุสงฆ์จะต้องเตรียมพิธีเข้าปริวาสกรรม เพราะถือเป็นธรรมเนียมประเพณีมาแต่โบราณขออย่าได้ละทิ้งประเพณีนี้ หากไม่แล้วจะทำให้เกิดภัยพิบัติได้ ด้วยคำสอนนี้ชาวอีสานจึงนำมาปฏิบัติอย่างเคร่งครัดจนปัจจุบัน

2.1.3 ฮีตที่ 2 บุญคุณลาน หรือ บุญเดือนยี่

ภาพที่ 2.2 แสดงพิธีกรรมบุญคุณลาน

ที่มา : <https://goo.gl/Images/P4HFqP>

ความสำคัญและความหมาย

บุญคุณลาน ถือเป็นประเพณีที่มีความสำคัญมากประเพณีหนึ่ง ของชาวอีสานเพราะเป็นบุญที่ ทำขึ้นเกี่ยวกับการแสดงออกถึงความเคารพบูชา ในสิ่งที่ปัจจุบันยังชีพอันสำคัญของผู้คนคือข้าว เพราะความจริงของพิธีนี้ต้องการจะเน้นให้ผู้คนลูกหลานได้ทราบว่าข้าวแต่ละเม็ดจะมากองอยู่บน ลานนั้นมีความเป็นมายุ่งยากลำบากเพียงใด และเป็นการแสดงให้เห็นถึงความปลื้มปิติยินดีที่แต่ละปี ข้าวปลาอาหารมีความอุดมสมบูรณ์เพียงใด เพราะหากองข้าวอยู่บนลานบุญมีมากนั้นแสดงว่าปีนั้นมีความอุดมสมบูรณ์ ชาวบ้านได้ข้าวมากมางานบุญในปีนั้นย่อมมีแต่ความสดชื่น เบิกบานตามมา

ตามธรรมเนียมประเพณีของชาวอีสานหรือ “ฮีตสิบสอง” เมื่อถึงเดือนยี่ หรือเดือนสองจะมี พิธีหรือมีบุญประเพณีเพื่อเป็นสิริมงคลคือ “บุญคุณลาน” ความหมายของคำว่า “คุณลาน” หมายความว่าเพิ่มเข้าให้เป็นทวีคูณ หรือทำให้มากขึ้น ส่วนคำว่า “ลาน” คือสถานที่สำหรับนวดข้าว การนำข้าวที่นวดแล้วกองขึ้นให้สูง เรียกว่า “คุณลาน” การทำประเพณีบุญคุณลานกำหนดเอาเดือนยี่ เป็นเวลาทำ เพราะกำหนดเอาเดือนยี่นี้เองจึงเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าบุญเดือนยี่ ดังบรรพบุรุษได้ผูก กลอนถวายอีสานสอนให้ชาวบ้านเตรียมการก่อนทำบุญไว้ว่า

“ถึงฤดูเดือนยี่มาฮอดแล้ว
ให้นิมนต์พระสงฆ์องค์เจ้ามาตั้งสวดมงคล
เอาบุญคุณข้าวเข้าป่าหาไม้เห็นหัว
อย่าได้หลงลืมที่มฮีตเก่าคงเดิมเฮาเด้อ”

หมายความว่า เมื่อถึงฤดูเดือนยี่มาถึงให้นิมนต์พระสงฆ์มาสวดมงคลทำบุญคุณข้าว ให้จัดหาไม้มาไว้ทำ ฟืนสำหรับใช้ในการหุงต้มประกอบอาหาร อย่าได้หลงลืมประเพณีเก่าแก่แต่เดิมมาของเรา

บุญคุณลาน หากจะให้ความหมายตามสาระพิธีแล้วก็คือ บุญที่สร้างขึ้นเพื่อทำขวัญข้าวเพื่อให้เกิดสิริมงคลแก่ชาวบ้านและเป็นการบูชาขอบคุณสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับข้าว ไม่ว่าจะ เป็นผีปู่ตา ผีตาแฮก หรือเจ้าแม่โพสพ เป็นต้น ที่ประทานข้าวมาอย่างอุดมสมบูรณ์

มูลเหตุและความเป็นมา

ประเพณีทุกประเพณีที่ชาวอีสานปฏิบัติตามฮีตสิบสอง ครั้งพระพุทธศาสนาของพระกัสสปมีชายสองคนพี่น้องทำนาในทีเดียวกัน ข้าวออกรวงเป็นน้ามน้องชายได้ชวนพี่ชายทำข้าวมธุปายาสถวายพระสงฆ์ แต่พี่ชายไม่เห็นชอบด้วยทั้งสองพี่น้องจึงแบ่งนากันคนละส่วนเมื่อน้องชายได้เป็นเจ้าของพื้นที่แบ่งกันแล้ว จึงได้ถวายทานแด่พระสงฆ์ตามความพอใจ โดยทำบุญเป็นระยะถึงเก้าครั้ง นับแต่ข้าวเป็นน้ามนักทำข้าวมธุปายาสถวายหนึ่งครั้ง เวลาข้าวพอกเมาก็ทำข้าวเม่าถวายครั้งหนึ่งเวลาจะลงเก็บเกี่ยวข้าวก็ถวายทานครั้งหนึ่ง เวลามัดข้าวทำเป็นพ่อนก็ถวายทานครั้งหนึ่ง เวลาขนข้าวเข้าลานก็ถวายทานครั้งหนึ่ง เวลาทำรอม (กองข้าว) เสร็จก็ถวายทานครั้งหนึ่ง เวลานวดข้าวก็ถวายทานครั้งหนึ่ง เวลาตวงข้าวก็ถวายทานครั้งหนึ่ง และเวลาเก็บข้าวใส่ยุ้งฉางเสร็จก็ทำบุญอีกครั้งหนึ่งและตั้งปณิธานปรารถนาให้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ในอนาคตพอพุทธศาสนาสมณโคดมจึงได้เกิดเป็นโกณฑัญญะได้ออกบวชและสำเร็จเป็นพระอรหันต์เป็นปฐมสาวกได้ชื่อว่า “อัญญาโกณฑัญญะ” ส่วนพี่ชายได้ทำบุญเพียงครั้งเดียวเฉพาะตอนทำนาเสร็จแล้วเมื่อถึงศาสนาสมณโคดมได้เกิดเป็นสุภททปริพาชกได้สำเร็จจนาคามีผลเป็นพระอริยบุคคลองค์สุดท้ายในพุทธศาสนา เนื่องจากอานิสงส์จากให้ข้าวเป็นทานน้อยกว่าน้องชายชาวอีสานเมื่อทราบอานิสงส์จากการทำบุญดังกล่าวจึงได้นิยมทำบุญคุณลานต่อๆ กันมาจนปัจจุบัน

ขั้นตอนดำเนินการ

สถานที่ สำหรับสถานที่นั้นส่วนใหญ่จะใช้ที่บริเวณวัดซึ่งสมัยก่อนจะทำเป็นลานข้าวจริงๆ คือจะตายหญ้าให้โล่งเตียนแล้วนำมูลควายมาผสมน้ำเทราดแล้วอย่าให้เรียบเป็นลานข้าว แต่ปัจจุบันความเจริญก้าวหน้ามีมากขึ้นจึงนิยมใช้ลานพลาสติกนำไปปูในที่เหมาะสมในวัดก่อนวันบุญชาวบ้าน จะหาบข้าวเปลือกไปรวมกันที่ลานข้าวตามที่กำหนด ใครจะนำไปมากน้อยเพียงใดสุดแล้วแต่ศรัทธาหรือผลผลิตได้มากน้อยเพียงใดเป็นสำคัญ

จำนวนพระ ประเพณีบุญนี้ชาวอีสานมักนิยมนิมนต์พระ 9 รูป โดยเชื่อว่าเลข 9 เป็นเลขมงคล เพราะหากเป็นพระ 9 วัด จะดีที่สุดในท้องที่ที่เครื่องครัดในประเพณีนี้จะทำบุญอย่างเอิกเกริกและนิมนต์พระ 9 วัดจริงๆจึงจะประกอบพิธี

พิธีพิธีกรรม เมื่อกำหนดวันทำบุญได้แล้วก็บอกญาติพี่น้องให้มาร่วมทำบุญตอนเย็นโดยนิมนต์พระจำนวนดังกล่าวมาเจริญพระพุทธมนต์ที่ลานข้าวจัดที่บูชาพระรัตนตรัย เอาด้ายสายสิญจน์พันรอบฐานพระพุทธรูปและภาชนะใส่น้ำพระพุทธมนต์ ซึ่งได้สายสิญจน์ผ่านพระสงฆ์เพื่อให้ท่านจับขณะสวดพระพุทธรูปแล้วซึ่งต่อไปรอบๆลานและกองข้าว

เมื่อพระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์เสร็จก็มีเทศนาฉลอง 1 กัณฑ์ หรือจะจัดให้มีเทศน์ตอนเช้า ภายหลังถวายภัตตาหารก็ได้ กลางคืนอาจมีมหรสพคบบัง เช่น หมอลำกลอน หรืออื่นๆ แล้วแต่จะจัดหามาคบบังได้

ตอนเช้ามีถวายอาหารบิณฑบาต ภายหลังพระฉันภัตตาหารเสร็จหากยังมีได้เทศน์ในตอนกลางคืนก็นิมนต์พระเทศน์ตอนเช้า เสร็จแล้วพระสงฆ์ประพรมน้ำพระพุทธมนต์แก่ผู้มาร่วมงาน ผู้ร่วมพิธีนำน้ำพระพุทธมนต์ไปรดในที่นาของตน เพราะเชื่อว่าปีต่อไปข้าวกล้าในนาจะงอกงามดีปราศจากศัตรูใดๆ มาทำลาย และจะกวาดน้ำอุทิศส่วนกุศลไปให้ญาติผู้ล่วงลับ ไปตลอดเทพยดาทั้งหลายเมื่อได้ส่วนกุศลแล้วจะได้ช่วยช่วยให้พรให้ฝนตกตามฤดูกาล ข้าวในนาจะได้เจริญงอกงาม นอกจากนี้จะมีพิธีสูขวัญลานและเลี้ยงอาหารกันตามเหมาะสมด้วย เมื่อเสร็จพิธีจึงขนข้าวใส่ยุ้งฉางในวัดหรือนำไปจำหน่ายต่อไป แต่ส่วนใหญ่จะนำไปจำหน่ายเป็นรายได้ของวัดต่อไป

คำสู่ขวัญลานข้าว

โองการ พิณรุ นาลัง อุปปันนัง พรหมสะหะปะตินามะ อากิกับเป ปัยจะปะทุมมัง
ทิสะวา นะโมพุทธาเย วันทะติ สิทธิ กัจจิง สิทธิการियะ ตะถาคะโต
สิทธิเตโช ชะโย นิจจิง สัพพกัมมัง ปะสิทธิเม

ศรี ศรี ศรี มื่อนี้แม่นมื่อสันวันดีวันนี้แม่มนวันโชค ศุภร์เสารโยคเดชมงคล อันเป็นผลสม
ประโยชน์ อุดมโชคควายามดี ผุงข้าทั้งหลายจึงพร้อมกันมาทำพิธีสู่ขวัญลายแลกุ่มข้าว สู่ขวัญเล่าแล ขวัญ
เฮีย บีให้เสียบประเพณีฮีตเก่า จึงได้นิมนต์พระสงฆ์เจ้ามีศีลธรรม เพื่อกุศลมหารกรรมการฉลองสมโภชอัน
จักได้สำเร็จประโยชน์บุญญสมภาร จึงได้สู่ขวัญลานอันใหญ่กว้าง เทียมตั้งลานพระเกศแก้วจุฬามณี
คือตั้งลานพระศรีมหาโพธิ อันให้สำเร็จประโยชน์แก่พระโพธิญาณเป็นรมณีสถานอันวิเศษเทียมตั้ง
ลานพระเจ้าตัดเศศแทบฝังอโนมา คือตั้งลานพระองค์รัศเทศนาธัมมจักกัปปวัตตนสูตรเป็นตั้งลานพระ
เจ้าประสูติในสวนลุมพินี เป็นตั้งลานพระเจ้าดีย์สิงกุต-ตราช เป็นที่บรรจอรังคะธาตุแห่งพระศาสดา คือ
ลานบ่อนพระสงฆ์ทำสังคายนาธรรมวินัยครั้งก่อน เปรียบตั้งลานบ่อนพระพุทธเจ้าเข้าสู่พระนิพพาน
เป็นที่โมทนาสาธุแห่งเทวาทุกหมู่ ลานนี้เป็นอุข้าวแห่งพระสงฆ์เจ้าแลทวยชนเป็นที่บำเพ็ญผลแก่ทั้ง
มวลผุงข้า จึงได้พร้อมกันจัดเสื่อผ้าแลเครื่องไทยทานทั้งคาวหวานและเมี่ยงหมาก ครบทุกภาคเครื่อง
บูชา ทั้งเหล้ายาหมูเห็ดเป็ดไก่ตามแต่จักได้อันเป็นเครื่องเสวย มาเยอขวัญเฮย ขวัญลานแลขวัญข้าวให้
พร้อมกันมาเต่าจุนพุนเต็มสถาน เพื่อจักได้กินทานทำบุญต่อกบาตร แล้วซีได้ยาคันพึงถึงแม่ธรรณีอย่าได้มี
คำกินแห่งขมเคียด อย่าอยู่ชั่ววันนี้ให้มาให้เจ้ามาโฮมเข้าในลานเกลี้ยงอ้อยก้อย เขาหากตีต่อยพาด
หัวเจ้าอย่ากระเทือนอย่าได้เปื้อนขมค้อยใหม่โนคิดเคียด ว่าเขาบังเบียดเจ้าเอาค้อนพาดตี อย่าได้
ตกใจย่านทยานหนีลีซ้อน ขอให้เฮ้วฮีบฮ้อนคินถ้อนเทียวพลัน เชิญขวัญเจ้าคินมาเต่าธัญญาภูมิใหญ่
ของงมาต่อมตุ้มกองข้าวให้ใหญ่สูง แม่มนว่าทำปีหน้าลิสองวาอย่าให้ขาด คันแม่มนพาดปีหน้าพุนขาว
ห้าอย่าให้คา ขอธัญญาข้าวไหลมาคือน้ำท่า คือตั้งฝนท่าแก้วรินเรื่อยบ่ขาดสาย นาทามขอให้งาม
เหลือล้ำสูงต้นใหญ่ ปลายไฟขอให้เอ็นว่าน่อง ฮวงข้าวไขวซิ่น โอมธัญญา อาคัจฉันตุ

(สาร สารทัศนานันท์, 2530 : 6-7)

วิพากษ์พิธีกรรมความเชื่อ

ถ้าจะดูตามเจตนาและจุดมุ่งหมายของการทำพิธีกรรมนี้แล้วจะเห็นได้ว่า เพื่อความอุดม
สมบูรณ์ ความเจริญงอกงามของข้าวในนาเป็นหลักซึ่งเป็นความเชื่อตามแนวพราหมณ์ แต่คนอีสาน
ส่วนใหญ่เป็นชาวพุทธจึงขอวิพากษ์ตามแนวพุทธบ้าง แนวพุทธจะเชื่อว่าทุกอย่างอยู่ที่กรรม หากกรรม
ดีหมายถึงองค์รวมอันเกี่ยวกับการจัดการทุกอย่างดีผลผลิตก็จะออกมาดีเอง เช่น มีน้ำดี การดูแล
รักษาดี ให้อายุ (คอก) ดี พันธุ์ข้าวดี ดินดี เรียกว่าองค์รวมของการทำนาดีผลผลิตย่อมออกมาดี การสู่
ขวัญและบุญคุณลานซึ่งเป็นเพียงความเชื่อตามฮีตคลองเท่านั้น จากองค์รวมไม่ดีต่อให้สู่ขวัญและ
ทำบุญมากเพียงใดก็ไม่อาจช่วยให้เข้าอุดมสมบูรณ์ได้ อย่างไรก็ตามที่ตรงนี้ชาวอีสานก็ยังคงรักษา
ความเคร่งครัดเพราะคำสอนที่ว่า

“ฮิตหนึ่งนั้น พอแต่เดือนยี่ได้รับล้ำวงมาเถิง
ให้พากันหาพินสู่คนโฮมไว้
อย่าได้โลคองนี้มันลิสูญเสียเปล่า
ข้าวและของหมูนันลิตายเสียงบ่ยัง
จงให้ฟังคองนี้แนวกลอนเฮาบอก
อย่าเอาใจออกแท้เป็นฮ้ายลิตแล่นเถิงเจ้าเฮย”

หมายความว่าพอถึงเดือนยี่จะต้องเตรียมหาพื้นไม้มารวมไว้ และต้องทำบุญคุณลาน หากไม่ทำจะทำให้เกิดภัยพิบัติ ความชั่วร้ายอาจเกิดขึ้นได้ ชาวอีสานจึงต้องปฏิบัติตามฮีตจนปัจจุบัน

2.1.4 ฮีตที่ 3 บุญข้าวจี่ หรือ บุญเดือนสาม

ภาพที่ 2.3 แสดงพิธีกรรมบุญข้าวจี่

ที่มา : <https://goo.gl/images/7i6ZuF>

ความสำคัญและคามหมาย

ข้าวจี่ คือ ข้าวเหนียวนึ่งให้สุก แล้วนำมาปั้นเป็นก้อนโตประมาณเท่าไข่เป็ดขนาดใหญ่หรือผลมะตูมขนาดกลาง ปั้นให้แน่นแล้วทาเกลือให้ทั่วเสียบไม้ย่างไฟหรือจะย่างบนตะแกรงเหล็กก็ได้ด้วยไฟถ่าน พลิกไปมาให้สุกเหลืองพอดีจนทั่วจึงเอาออกมาทานด้วยไข่ ซึ่งไข่นั้นจะต้องตีให้ไข่ขาวและไข่แดงเข้ากันดีแล้วทาจนทั่วปั้นข้าวเอาไปย่างไฟให้สุกอีกทีหนึ่ง บางแห่งนิยมใส่น้ำอ้อยด้วยอย่างคำโบราณที่ว่า “เดือนสามคือยเจ้าหัวคอยปั้นข้าวจี่ ข้าวจี่มีน้ำอ้อยจ้วน้อยเซ็ดน้ำตา”

มูลเหตุและความเป็นมา

เหตุที่ทำบุญข้าวจี่ในเดือนสามเนื่องจากเป็นเวลาที่ชาวนาหมดภาระในการทำนาและข้าวขึ้นยุ้งฉางใหม่ จึงอยากร่วมกันทำบุญข้าวจี่ถวายพระสงฆ์ มูลเหตุดั้งเดิมที่จะมีการทำบุญข้าวจี่มีเรื่องเล่าว่า ในกาลครั้งหนึ่ง มีหญิงคนหนึ่งชื่อนางปทุมทาสีเป็นคนยากจนต้องไปเป็นทาสีรับใช้ของเศรษฐีคนหนึ่งในกรุงราชคฤห์ วันหนึ่งเศรษฐีให้นางไปซุ่มข้าว นางซุ่มตลอดวันก็ไม่หมด ตกตอนเย็นนางก็จุดไฟซุ่มต่อไป ได้รับความเหน็ดเหนื่อยเป็นอันมาก พอถึงตอนเช้ามานางก็เอารำทำเป็นแบ่งจี่ เผาไฟให้สุกแล้วใส่ไว้ในผ้าของตนเดินไปตักน้ำปรารถนาจะบริโภคด้วยตนเอง ครั้นถึงกลางทางได้พบพระศาสดาเกิดความเลื่อมใส คิดว่าเราเป็นคนยากจนในชาตินี้ ก็เพราะมิได้ทำบุญไว้แต่ปางก่อนและชาตินี้เราก็ยังไม่เคยทำบุญเลย เมื่อคิดเช่นนั้นแล้วนางก็น้อมเอาข้าวแบ่งจี่นั้นเข้าไปถวายแด่พระศาสดา พระองค์ทรงรับแล้ว และนางคิดอีกว่าพระศาสดาคงไม่เสวย พระอาหารเศร้าหมอง เมื่อพระศาสดาทรงทราบวารจิตของนางเช่นนั้น พระองค์จึงประทับเสวยต่อหน้าของนาง ครั้นเสวยเสร็จแล้วก็ตรัสอนุโมทนาแก่โปรดนางจนสำเร็จเสด็จไปตติผล เป็นอริยบุคคลในพระพุทธศาสนา กาลิ กตวา ครั้นนางทำกาลกิริยาแล้วก็ได้ไปเกิดบนดาวดึงส์สวรรค์เสวยทิพย์สมบัติ อยู่ในวิมานทองอันมุดผ่องใสภา มี

นางฟ้าแวดล้อมเป็นยศบริวาร ดังนั้น ชาวนาเมื่อเก็บเกี่ยวแล้วจึงพากันทำบุญข้าวจี เพราะถือว่าการ ถวายข้าวจีมีอานิสงฆ์มาก

ขั้นตอนดำเนินการ

สถานที่ สำหรับสถานที่แต่ละแห่งอาจใช้ไม่เหมือนกัน คือบางแห่งใช้ศาลากลางบ้าน บาง แห่งใช้วัด พอถึงวันทำบุญชาวบ้านก็จะจัดการจีข้าวตั้งแต่เช้ามืดให้เสร็จจากบ้านของตนแล้วจึงนำเข้า จีออกไปรวมกันที่วัดหรือศาลากลางบ้านเพื่อถวายแด่พระสงฆ์ แต่บางแห่งจะนำเอาข้าวและฝืนไป รวมกัน ทำการจีข้าวอยู่ที่วัดเพราะถือว่าจะได้ร่วมกันทำบุญและมีความสามัคคีกันมากขึ้น

จำนวนพระ ส่วนใหญ่ชาวอีสานจะนิยมนิมนต์พระ 7 รูปหรือ 9 รูปจะถือเอาเลขที่จึงจะเป็น มงคลและจะเน้นจำนวน 7 หรือ 9 แต่ถ้าหาไม่ได้จริงๆก็อนุโลมให้เท่าไรก็ได้ตามความเหมาะสม

พิธีกรรม พอถึงวันนัดหมายทำบุญข้าวจีซึ่งจะเป็นวันใดวันหนึ่งของเดือนสามทุกคร้วเรือน ในหมู่บ้านจัดเตรียมข้าวจีตั้งแต่ตอนย่ำรุ่งของวันนั้นเพื่อให้เข้าจีสุกทันใส่บาตรในตอนเช้า ซึ่งตามปกติ แต่ละคร้วเรือนจะนำข้าวจีใส่ถาดประมาณ 7-9 ถาดและนอกจากข้าวจีก็จะนำ “ข้าวเชียบ” (ข้าว เกรียบ) ย่างไฟให้โปร่งพองใส่ถาดไปด้วยพร้อมกับอาหารคาวหวานไปถวายพระที่วัด ข้าวจีบางก่อนผู้ เป็นเจ้าของได้ยัดใส่ด้วยน้ำอ้อยเพื่อให้เกิดรสหวานชวนรับประทาน

ครั้งถึงศาลาโรงธรรมพระภิกษุสามเณรทั้งหมดที่นิมนต์มาจะลงมานั่งที่อาสนะ ผู้เป็น ประธานในพิธีพาญาติโยมที่มาพร้อมกันอยู่บนศาลาอาราธนาศีลพระภิกษุให้ศีลญาติโยมรับศีลแล้วกล่าว คำถวายข้าวจีจากนั้นก็ให้นำข้าวจีไปใส่บาตรพระ ซึ่งตั้งบาตรเรียงแถวไว้ตามจำนวนพระและถวาย ภัตตาหารพระ พอพระฉันเสร็จก็ให้พรญาติโยมรับพรเป็นอันเสร็จพิธี

คำถวายข้าวจี

อิมัสมิง สุวาน อิมานิ มะยัง ภันเต พาหิระอันทานิ ปิณทะปา ตานิ ภิกขุสังฆสสะ
โธโณชะยามะ สารุโน ภันเต ภิกขุสังโฆ อิมานิ พาหิระอันทานิ
ปิณทะปา ตานิ ปฏิคคัณหาตุ อัมหากัง ทีฆะรัตตัง อตถายะ หิตายะ สุขายะ

คำแปล

ข้าแต่พระภิกษุสงฆ์ผู้เจริญ ข้าพเจ้าทั้งหลาย ขอน้อมถวาย ก่อนข้าวจีทั้งหลายเหล่านี้ แต่ พระภิกษุสงฆ์ ขอพระภิกษุสงฆ์จงรับ ก่อนข้าวจีทั้งหลายเหล่านี้ของข้าพเจ้าทั้งหลายเพื่อประโยชน์ และความสุข แก่ข้าพเจ้าทั้งหลาย สิ้นการละนานเทอญ

วิพากษ์พิธีกรรมความเชื่อ

ความจริงการสีข้าวของชาวอีสานคงมีมาตั้งนานแล้ว หน้าพร้อมพร้อมกันกับการรับประทาน ข้าวเหนียวของชาวอีสาน การสีข้าวของชาวอีสานจึงไม่น่าจะมีที่มาจากประเทศอินเดีย เหตุที่ชาว อีสานต้องกินข้าวในช่วงเดือน 3 เพราะช่วงนี้เป็นช่วงที่เก็บเกี่ยวผลผลิตเสร็จใหม่ๆ ที่ชาวอีสาน เรียกว่า “ข้าวใหม่ปลามัน” การจีข้าวในช่วงนี้จะทำให้มีความหอม ข้าวเหนียวดี ประกอบกับอากาศ ในระยะนี้จะหนาวผู้คนมักก่อกองไฟผิงกันหนาวจึงเป็นโอกาสเหมาะที่จะผิงไฟไปด้วยและจีข้าวไปด้วย ปู่จะจีข้าวให้หลาน พ่อแม่จะจีข้าวให้ลูกและใครต่อใครจะจีข้าวรับประทานก็อาศัยช่วงนี้ จากการ สังเกตพฤติกรรมและเหตุการณ์ตลอดจนบรรยากาศจึงพอสรุปได้ว่าชาวอีสานจีข้าวมาลักษณะนี้ตั้ง นมนานโดยไม่ได้จดจำและมีที่มาจากประเทศอื่นใดเพราะเหตุผลสำคัญที่น่าเชื่อเช่นนั้นประการหนึ่ง

คือชาวอิสานเป็นลูกข้าวเหนียวแห่งเดียวในโลก เป็นชนเผ่าที่ชอบประดิษฐ์คิดค้นในเรื่องการดัดแปลงอาหารการกินอยู่แล้ว การนำข้าวมาจี่จึงเป็นภูมิปัญญาของชาวอิสานเอง

เหตุที่การจี่ข้าวมาเกี่ยวข้องกับพระเป็นเพราะชาวอิสานเป็นคนมีนิสัยชอบทำบุญกุศลอยู่แล้ว เมื่อมีอาหารของขบเคี้ยวอะไรดี ๆ ก็มักจะคิดถึงพระ ข้าวจี่ก็เป็นอาหารอย่างหนึ่งที่ชาวอิสานชอบ เมื่อตนเองชอบและเห็นว่าพระธรรมฉันเองไม่ได้ จึงได้นำข้าวจี่ไปถวายพระและกระทำกันจนเป็นประเพณี ตราบจนปัจจุบัน

ครั้งมีการถวายข้าวจี่กันเรื่อยๆ และมากขึ้น ย่อมเป็นธรรมดาของนักปราชญ์ที่จะต้องหาเหตุผล หาที่มาให้ได้ หรือใกล้เคียงกันกับพฤติกรรมว่าข้าวจี่ที่ชาวอิสานนำถวายพระมีที่มาอย่างไร ในหลักหรือชาติทางศาสนามีไหม เมื่อสืบค้นก็พบเรื่องของนางปุลนทาสีที่เห็นว่าใกล้เคียงกันจึงนำเรื่องดังกล่าวมายึดเป็นที่มาและอานิสงส์ของการทำบุญข้าวจี่ ซึ่งการประกอบกิจกรรมดังกล่าวได้กระทำกันจนเป็นประเพณีจนปัจจุบัน และปราชญ์อิสานได้รจนาเป็นคำกลอนอิสานว่า

“ฮิตหนึ่งนั้นถึงเมื่อเดือนสามได้จนพากันจี่ข้าวจี่	ไปถวายสังฆเจ้าเอาแท้มุ่บุญ
กุศลยังลีนาคำตามเฮามือละคาบ	หากธรรมเนียมจั่งซี้มีแท้แต่นาน
ให้ทำไปทุกบ้านทุกที่เอาบุญพ่อเอย	คองหากเคยมีมาแต่ปางปฐมพัน
อย่าพากันไล่ถ่มประเพณีตั้งแต่เก่า	บ้านเมืองเฮาสีเศร้างัยฮ้ายลิแล่นตาม”

หมายความว่า ครั้นถึงเดือนสามจะต้องพากันทำบุญข้าวจี่ คือนำข้าวเหนียวมาปั้นแล้วจี่ข้าวไปถวายพระหากทำก็จะทำให้ได้บุญกุศลมากความสุขจะเกิดตามมา หากไม่ทำก็จะเกิดภัยร้ายแก่หมู่บ้านชุมชนได้ ดังนั้นชาวอิสานจึงพากันทำบุญข้าวจี่อย่างเคร่งครัดจนปัจจุบัน

2.1.5 ฮีตที่ 4 บุญเผาหรือบุญมหาชาติ (บุญเดือนสี่)

ภาพที่ 2.4 แสดงพิธีกรรมบุญเผา

ที่มา : <https://goo.gl/images/bAMEjt>

บุญเผาหรือพระเวส คือคนที่ทำเกี่ยวกับเรื่องราวของพระเวสสันดรนิมทำกันในวันใดวันหนึ่งของเดือนสี่ จึงเรียกบุญเผา หรือบุญเดือนสี่ เป็นบุญที่มีการเทศมหาชาติ หรือ พระเวสสันดรชาดก ซึ่งแสดงถึงจริยวัตรของพระพุทธเจ้าคราวพระองค์เสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร เป็นหนังสือเรื่องยาว 13 ผูก (13 กัณฑ์) ภาคอีสานนั้นยึดถือเป็นประเพณีที่ทำสืบทอดกันมาตั้งแต่โบราณ ถือได้ว่าเป็นบุญใหญ่ผู้ใดที่ได้ฟังธรรม 13 กัณฑ์ ได้วันเดียวให้หมดผูก จะได้ไปบวชเณรเจ้าศรีอาริยะทวยเทพ หรือ พระศรีอาริยะเมตไตรยทั้งเมื่อได้ฟังแล้วจำจ้อปฏิบัติศีลทานธรรมตั้งพระองค์มีไว้ ก็สามารถที่จะไปสู่นิพพาน ไม่ต้องมาเวียนว่ายตายเกิดว่าอย่างนั้น เลยเป็นสาเหตุที่มีบุญเดือนสี่ หรือบุญพระเวส สืบทอดกันเรื่อยมา แต่ถ้าถือเป็นเรื่องทาน บุญพระเวสถือเป็นการบริจาคทานครั้งยิ่งใหญ่ ก็พอจะอนุมานได้ถึงสภาพทั่วไป ของชาวอีสานว่า ดอกจิก ดอกจาน บานราวต้นเดือน ๓ พุทธศาสนิกชนจะเก็บดอกไม้เหล่านี้ มาร้อยเป็นมาลัยเพื่อตกแต่งศาลาการเปรียญสำหรับบุญมหาชาติ และในงานนี้ก็จะมีการเทศน์มหาชาติ ซึ่งถือว่าเป็นงานอันศักดิ์สิทธิ์ผู้ใดฟังเทศน์มหาชาติจบภายในวันเดียว และบำเพ็ญคุณงามความดี จะได้อานิสงส์ไปเกิดในภพหน้า

ก่อนจัดงานชาวบ้านและวัดจะมีการปรึกษาหารือกันตกลงให้เรียบร้อยก่อน ทางชาวบ้านจะจัดเตรียมอาหารการกินเช่น ขนม ข้าวต้ม และอาหารคาวหวานต่างๆ สำหรับถวายพระภิกษุสามเณร และเลี้ยงแขกที่มาร่วมงาน เตรียมจัดหาปัจจัยไทยทานสำหรับใส่กัณฑ์เทศน์

ส่วนทางวัดก็แบ่งหนังสือออกเป็นกัณฑ์ๆ หนังสือผูกหนึ่งอาจแบ่งเป็นหลายกัณฑ์ก็ได้เพื่อให้ชาวบ้านได้รับกัณฑ์โดยทั่วถึงกัน มอบหนังสือให้พระภิกษุสามเณรวัดนั้นเตรียมไว้เทศน์ นอกจากนั้นยังมีการนิมนต์พระวัดอื่นมาเทศน์ด้วยโดยมีสีกาไปนิมนต์ พร้อมบอกชื่อกัณฑ์และบอกเชิญชวนชาวบ้านมาร่วมทำบุญด้วย

มูลเหตุความเป็นมา

มีเล่าไว้ในเรื่องมาลัยหมิ่นมาลัยแสนว่าพระมาลัยได้ขึ้นไปไหว้พระธาตุเกตศแก้วจุฬามณีในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์พบพระศรีอริยเมตไตรย พระองค์ได้ตรัสสั่งกับพระมาลัยว่า ถ้ามนุษย์อยากคบพระองค์จงอย่าได้ทำบาป เช่นการฆ่าหรือข่มเหงบิดามารดาสำนักพรหมมณาจารย์ ทำร้ายพระพุทธเจ้าและยุยงพระสงฆ์ให้แตกกัน ให้อุตสาห์ฟังเรื่องรวมหาเวสสันดรชาดกให้จบในวันเดียว ฟังแล้วให้นำไปปฏิบัติ จะได้พบกับพระศาสดาของพระองค์ เมื่อพระมาลัยกลับมาถึงโลกมนุษย์จึงได้บอกให้มนุษย์ทราบโดยเหตุนี้ ผู้ปรารถนาจะพบศาสนาพระศรีอริยเมตไตรยจึงจะพากันทำบุญเผาสุบต่อกันมา

ขั้นตอนดำเนินการ

สถานที่ บุญมหาชาติเป็นบุญที่เกี่ยวกับศาสนาพุทธโดยตรง ดังนั้นสถานที่ประกอบพิธีกรรมซึ่งจากอยู่ที่วัดเป็นส่วนใหญ่ แต่การเทศน์มหาชาติบางครั้งก็มีการนำประเทศที่อยากอุทิศส่วนกุศลต่างๆ ก็มีแต่งงานบุญมหาชาติจริงๆจะต้องทำในบริเวณวัดเท่านั้น

จำนวนพระ จะต้องให้ครบกับจำนวนกัณฑ์เทศน์ซึ่งชาวอีสานจะแบ่งเรื่องราวออกเป็นกัณฑ์และไปนิมนต์พระวัดต่างๆมาเทศน์ตามกัณฑ์ที่แบ่งไว้นั้นในบุญมหาชาตินี้ จึงนิมนต์พระเป็นจำนวนมาก ดังนั้นบางแห่งจึงมีพระ 30-60 รูป แต่หากไม่สามารถนิมนต์ได้จริงๆก็อาจให้พระในวัดหมั้นเวียนกันขึ้นไปเทศน์ได้ตามเหมาะสม

พิธีกรรม ก่อนมีงานบุญเผาสุบหลายวันชาวบ้านชายหญิงทั้งคนเฒ่าคนแก่ซึ่งส่วนใหญ่เป็นหนุ่มสาวพากันไปรวมกันที่วัดด้วยการจัดทำที่พักสำหรับผู้มาร่วมงานและช่วยการจัดทำดอกไม้จัดตกแต่งประดับประดาศาลาโรงธรรมด้วยดอกไม้ พวงมาลัยและธงทิว พวกผู้หญิงจะจัดทำหมากพั้นคำ เมียงพั้นคำ เทียนรูป มีดดาบ อย่างละพั้นและข้าวตอกดอกไม้ไว้บูชาคาถาพั้น

ดอกไม้ที่จัดมีดอกบัว ดอกกาบของ ดอกผักตบชวา อย่างละพั้นดอก ธงพั้นพั้นทำด้วยเศษผ้ากระดาศสี ซึ่งด้ายสายสิญจน์ ตั้งหมอนน้ำมนต์ มีขันหมากเบ็ง (ขันบายศรี) แปะอัน โองน้ำ 4 โอง ตั้งไว้ 4 มุมของธรรมาสน์ ในโองน้ำมีจอก แหน (สาหร่าย) ดอกไม้ชนิดต่างๆ เช่นดอกจิกดอกกรัง (ดอกเต็งรัง) ดอกบัว ดอกบานไม่รู้โรย ดอกกรัก ฯลฯ และใบบัวป็นรูปสัตว์ต่างๆ เช่น รูปนก วัว ควาย ช้าง ม้า ฯลฯ เอาไว้ที่ใต้ธรรมาสน์ เอาธงใหญ่แปดธงรอบโรงทำนอกศาลาในทิศทั้ง 8 เพื่อหมายว่าเป็นเขตปลอดภัยป้องกันพญามารไม่ให้ล้ำเข้ามา

ตามเสารงมีที่ใส่ข้าวพั้นก้อน ซึ่งปกติสานเป็นพานด้วยไม้ไผ่ บางแห่งสานเป็นตาด้วยไม้ดอกเป็นคิริวงกตไว้นอกศาลา และทำเป็นทางเข้าศาลาโรงธรรมคดเคี้ยวไปมาบนศาลาด้านตะวันออกของศาลาโรงธรรมปลูกหอพระอุทิศขึ้นไว้พร้อมมีสิ่งเหล่านี้อยู่บนหอดด้วย คือ มีบาตร 1 ใบ กระโถน 1 ใบ กาน้ำ 1 ใบ ร่ม 1 คัน และสบงจีวร 1 ชุด สำหรับถวายพระอุทิศ การจัดตกแต่งดังกล่าวจะจัดให้เสร็จเรียบร้อยก่อนวันงาน

วันโฮม (วันรวม) วันแรกของงานเรียกว่า “วันรวมหรือวันโฮม” ในวันรวมนี้นอกจากจะมีประชาชนตามละแวกบ้านและหมู่บ้านอื่นที่ใกล้เคียงหลั่งไหลกันมาร่วมงานและจะมีพิธีสำคัญ 2 อย่างคือ

1. **การนิมนต์พระอุทิศ** ในตอนเช้ามีตของวันรวมประมาณสี่หรือห้านาฬิกาจะมีพิธีนิมนต์พระอุทิศโดยก่อนเริ่มพิธีการมีการนำก้อนหินขนาดโตพอสมควรสามก้อนไปวางไว้ในวงน้ำหรือถ้าไม่มีวงน้ำเป็นที่ใดที่หนึ่งก็ได้ ซึ่งอยู่ไม่ห่างจากวัดที่จัดงานเท่าไรนัก พอถึงเวลาก็มีการแห่พานดอกไม้รูปเทียนชั้นห้าชั้นแปด ไปยัง ณ สถานที่ก่อนหินวางอยู่ซึ่งสมมุติว่าเป็นพระอุทิศ

พอไปถึงที่ดังกล่าวจะมีผู้ไปหยิบก้อนหินโซ่ขึ้นและถามว่าเป็นพระอุปคุตหรือไม่ สองก้องแรกจะได้รับคำตอบว่าไม่ใช่ พอถึงก้อนที่สามจะตอบรับว่าใช่ จึงมีการกล่าวคำอาราธนาพระอุปคุตแล้วอัญเชิญก้อนหินก้อนที่สามซึ่งสมมุติว่าเป็นพระอุปคุตใส่พานหรือถาดและจะมีการจุดประทัดหรือยิงปืนกันตุมตาม แล้วยังมีการแห่แหนพระอุปคุตพร้อมตีฆ้องตีกลองกันอย่างครึกครื้นเข้ามายังวัดแล้วจึงนำมาประดิษฐานไว้ที่ห่ออุปคุตด้านข้างศาลาโรงธรรมซึ่งเตรียมจัดไว้แล้ว

การนิมนต์พระอุปคุตมาเมื่อมีบุญพิเศษ ก็เพื่อให้มีความสวัสดิมีชัยและเพื่อให้การจัดงานสำเร็จราบรื่นไปด้วยดี

มูลเหตุดั้งเดิมที่มีการนิมนต์พระอุปคุต

มีเรื่องเล่าว่าพระอุปคุตเป็นพระเถระผู้มีฤทธิ์ ได้นิรมิตกุฏิอยู่ท่ามกลางมหาสมุทร ครั้นพระเจ้าอโศกมหาราชทรงรวบรวมพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าจากที่ต่างๆ เอามาบรรจุไว้ในสถูปที่พระองค์สร้างขึ้นใหม่เสร็จแล้วจะจัดงานฉลองพระองค์ทรงพระปริวิตกถึงวันที่เคยเป็นศัตรูกับพระพุทธเจ้าเกรงว่าการจัดงานจะไม่ปลอดภัยจึงมีรับสั่งให้ไปนิมนต์พระอุปคุตมาในพิธี ฝ่ายพญามารรู้ว่าพระเจ้าอโศกมหาราชจะฉลองพระสถูป จึงพากันมาบรรดาอิทธิฤทธิ์ต่างๆ พระอุปคุตจึงบันดาลอิทธิฤทธิ์ตอบ ครั้นสุดท้ายพระอุปคุตเนรมิตเป็นสุนัขเนาแขวนคอมารไฉนไม่สามารถแก้ไขได้เอาไปให้พระอินทร์แก้ไข พระอินทร์ก็แก้ไขไม่ได้มารจึงยอมสารภาพผิด พระอุปคุตแก้ไขแล้วกลับตัวมันไว้บนยอดเขา เสร็จพิธีแล้วจึงปล่อยตัวมันไปพระเจ้าอโศกมหาราชและผู้มาร่วมงานนั้นจึงปลอดภัย

ด้วยเหตุนี้เมื่อมีพิธีทำบุญเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาที่ใหญ่โต เช่น บุญผะเหวดจึงได้มีการนิมนต์พระอุปคุตมาด้วย เพื่อเป็นการป้องกันภัยอันตรายต่างๆและให้เกิดสวัสดิมีชัยดังกล่าว ก่อนพระเทศน์คาถาพระอุปคุตทั้ง 4 บทปักไว้ข้างธรรมาสน์ทั้งสี่ทิศด้วย

คำอาราธนาพระอุปคุต

โอกาสะ โอกาสะ ผุ่งข้าทั้งหลาย อภิวันท์ไหวยังพระมหาอุปคุตผู้ประเสริฐ มีศักดิ์ดาเลิศปรากฏ ทรงเกียรติยศศรัทธา กว้าพระอรหันตาทั้งหลาย ข้าขออาราธนามหาเถระเจ้าผู้มีอาคมแก่กล้า จงเสด็จแต่น้ำคงคา มาผจญภัยมารฮ้าย ด้วยบาตรพระคาถาว่า อุปคุตโต มหาเถโร คิฆณะกูโต สามุระโย เอกะมาโร เตชะมาโร ปะลายันตุ ผุ่งข้าทั้งหลาย ขออาราธนามหาเถระเจ้าจงมาผจญมลมารทั้งห้า ใต้ร่มฟ้าและเวหน ภายบนแต่อกนิษฐาเป็นเค้าตลอดเค้าเท่าถึงนาคครุฑ มนุษย์เทวา ผู้มีใจสาโหด โกรธาโกรธ อธรรม ผุ่งมีใจดำป้าง หน้ามืดมุ่นามมัว ก้าฝ่ายเหนือและขอกใต้ ทั้งที่ใกล้และที่ไกลตะวันตกและตะวันออกเขตภูมิสถาน อันผุ่งข้าทั้งหลายจักฟังพระธรรมเทศนา ในสถานที่นี้ ขออัญเชิญพระอาทิตย์ ผู้วิเศษใสแสง พระจันทร์แยงเยื้องโลก อังคารโผดผายผัย พุทธพฤษพลันแวนเทียว ศุภร์เสาร์เกี่ยวคอยระวัง กำจัดบังแหวดไว้ เทพให้ตนลือฤทธิ์พระพาย แมนมิตรไตรสถาน พระอิศวรผันผายแผ่ รัศมีเตโช ผาบัศัตรุมารฮ้าย ในคุ่มช่วงเขตสถานอันผุ่งข้าทั้งหลาย จักยกยอทานและฟังเทศน์ องค์เทเวศจงฮักษา กำจัดประดามารโหดฮ้าย ให้พลัดพ่ายกลับหนี อย่าฮาวีช่วงเขตที่นี้ ก็ข้าเทอญ

โย โย อุปคุตโต มหาเถโร ยัง ยัง อุปคุตตัง มหาเถรัง กายัง พันธะ มะรัลสะคีวัง สัพเพยกขา ปะลายันตุ สัพเพ ภยา ปะลายันตุ สัพเพ ปิสายา ปะลายันตุ ผุ่งผิยักข์และผีเสื้อ ผุ่งเป็นใจพญามาร สูท่านทั้งหลายมีใจอันมักผาบแพ้นประเสริฐ สัพพัญญู ปะลายันตุ จงผันผายออกหนีจากขอบเขตประเทศที่นี้ ก็ข้าเทอญ.

คาถาพระอุปัคต

บทที่หนึ่ง อุปคตโต มหาเถโร เยนะสัจเจนะยะสัจ วาชิปุเร อะหุสัจจะ วัชเชนะ วิลัง สามัส

สะหัญญะตุ

บทที่สอง อุปคตโต เยนะสัจเจนะ ยะสาโม สัจจิวา มาตาเปติกะโรอาหุ กุเลชฌฐา ปลาโยโน เอเตนะ

สัจจะ วัชเชนะ วิสสา มัสสะ หัญญะตุ

บทที่สาม อุปคตโต เยนะสัจเจนะ ยะสาโม ปานาปิ ยัตตะโร มะมะ เอเตนะ สัจจะวัชเชนะ วิลัง สามัส

สะหัญญะตุ

บทที่สี่ อุปคตโต ยะจิน จินตะ ปญญะมังหะ เจวะ สิตุจะเต สัพเพนะเต สาเลนะ อีสามัสสะหัญญะตุ

(สาร สาระทศนันทน์, 2530 : 13)

2. การแห่แมวส พอตอนประมาณบ่ายสามหรือสี่โมงในวันรวมชาวบ้านมารวมกันที่วัดเตรียมตัวจัดขบวนแห่ไปอัญเชิญพระเวสสันดรและพระนางมัทรีเข้าเมือง โดยสมมติให้พระเวสสันดรและพระนางมัทรีไปอยู่ป่าแห่งใดแห่งหนึ่ง ซึ่งอาจเป็นป่าจริงหรือทุ่งนาหรือลานหญ้าก็ได้แล้วแต่เหมาะสม

พิธีนี้มีการอัญเชิญพระพุทธรูป 1 องค์และพระภิกษุ 4 รูป ขึ้นนั่งบนเสลี่ยงหามไปยัง ณ ที่สมมุติว่าพระเวสสันดรและนางมัทรีประทับอยู่ (ไม่ห่างจากวัดเท่าใดนัก) พอไปถึงที่ตั้งกล่าว ซึ่งเป็นที่เริ่มต้นแห่แมวสก่อนเริ่มต้นแห่มีการอาราธนาศีลรับศีล 5 ก่อน แล้วทำพิธีบายศรีสู่ขวัญพระเวสสันดรกับนางมัทรีและนิมนต์พระเทศกัณฑ์กษัตริย์เสร็จแล้วกล่าวอัญเชิญพระเวสสันดรและนางมัทรีเข้าเมืองโดยหามเสลี่ยงพระพุทธรูปและพระภิกษุออกนำหน้าก่อน

บางแห่งหากมีรูปภาพเกี่ยวกับเรื่องพระเวสสันดรก็จะแห่รูปภาพดังกล่าวไปในขบวนด้วยพอขบวนแห่ถึงวัดจึงทำการแห่รอบวัดหรือศาลาโรงธรรมโดยเวียนขวา 3 รอบ แล้วนำพระพุทธรูปไปประดิษฐานไว้ ณ ที่เดิมนิมนต์พระภิกษุสงฆ์ลงจากเสลี่ยงและ นำดอกไม้ธูปเทียนไปวางไว้ ณ ที่จัดไว้จากนั้นก็แยกย้ายกันกลับบ้าน

พอถึงตอนค่ำก็จะมารวมกันอีกครั้งหนึ่งจึงอาราธนาพระสงฆ์สวดพระพุทธรูป เมื่อพระสวดพระพุทธรูปจบก็จะขึ้นสวดบนธรรมาสน์อีก 4 ครั้ง ครั้งละ 2 รูป รวม 8 รูป คือ สวดอิติปิโส โพธิสัตว์ บ้านต้น-บ้านปลายและสวดชัยตามลำดับ ต่อไปนิมนต์พระขึ้นเทศน์ พระมาลัยหมื่น พระมหาลัยแสน ก่อนพระเทศน์เอาคาถาพระอุปัคตทั้ง 4 บท ปักไว้ที่ข้างธรรมาสน์เมื่อพระเทศน์จบแล้วประชาชนจะแยกย้ายกันไปพักผ่อนหรือคบงันกันไปตามอัธยาศัย

ระหว่างคบงันพวกหนุ่มๆสาวๆจะพูดจาหยอกเย้าเกี่ยวพาราสีกัน บ้างก็ร้องรำทำเพลง เป่าแคน ตีตพิณกันจวนสว่าง ประมาณ 3 หรือ 4 นาฬิกา ชาวบ้านจึงแห่ข้าวพันก้อนไปถวายพระอุปัคตที่วัดแล้ววางข้าวพันก้อนไว้ตามธงหรือตามภาชนะที่จัดไว้ เมื่อแห่ข้าวพันก้อนเสร็จก็ประกาศป่าวเทวดาและอาราธนาพระเทศน์สังกาสเสร็จแล้วก็อาราธนาเทศน์มหาชาติ พระจะเทศน์มหาชาติตลอดวันขึ้นต้นจากกัณฑ์ทศพรจนถึงนครกัณฑ์เมื่อจบแล้วก็มีการเทศน์ฉลองพระเวสสันดรอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งกว่าจะเทศน์จบทุกกัณฑ์ก็ค่ำพอดี เมื่อเทศน์มหาชาติจบ จัดขันดอกไม้ ธูป เทียน กล่าวคำคารวะพระรัตนตรัยจบเป็นเสร็จพิธีบุญผะเหวด

วิพากษ์พิธีกรรมความเชื่อ

บุญผะเหวดหรือบุญมหาชาติมีการโฆษณาประชาสัมพันธ์ให้เชื่อกันว่า หากใครได้ร่วมทำบุญนี้ และสามารถทนฟังการเทศน์เรื่องพระเวสสันดรจนจบทุกกัณฑ์จะได้พลาตินสูงค์มาก คำสอนนี้หาก

วิเคราะห์ตามหลักของศาสนาพุทธแล้วย่อมไม่ถูกต้อง และอาจทำให้เกิด**มิจฉาทิฐิ** คือเห็นผิดจากครองของพุทธศาสนาด้วย เพราะคนอาจเชื่อไปว่าเราทำชั่วก็ได้เพราะทำชั่วแล้วมาฟังเทศน์เรื่องพระเวสสันดรวันเดียวคือฟังให้จบตลอดก็จะได้บุญ สามารถหลุดพ้นจากบาปกรรมได้ ความเชื่ออย่างนี้ถือเป็นอันตรายต่อศาสนาและเป็นผลกระทบต่อสังคมอย่างรุนแรงทำให้คนกล้าทำชั่วไม่กลัวบาปกรรม **มิจฉาทิฐิ**เป็นอันตรายต่อบ้านเมือง ตัวอย่างองค์กรรมที่ให้เห็นผิดเป็นชอบ เชื่อว่าฆ่าคนถึง 1,000 คน แล้วนำหัวแม่มือมาให้อาจารย์ทำคาถาอาคมให้จะได้เป็นผู้วิเศษ ทำให้ฆ่าคนตายถึง 999 คนกว่าจะสำนึกได้ก็เกือบสายเกินไป

ความเชื่อเกี่ยวกับบุญเวสสันดรเช่นกันยังไม่สายเกินไปที่พระจะสอนว่าบุญกุศลจะเกิดมีได้ก็ต่อเมื่อเราทำดี สร้างกุศลกรรมเท่านั้น การฟังเป็นส่วนหนึ่งของการนำไปสู่การปฏิบัติเท่านั้น หากฟังแล้วไม่นำไปปฏิบัติบุญกุศลจะเกิดขึ้นได้อย่างไร บาปกรรมความชั่วไม่อาจลบล้างได้ด้วยการฟังนิทานชาดกเท่านั้น หากแต่จะลบล้างเบาบางลงได้ด้วยการทำความดี ลดละอบายมุขสร้างบุญกุศลให้ถึงเท่านั้นจึงจะทำให้ความชั่วลดลงได้บ้างถึงกระนั้นความชั่วที่ทำไปแล้วก็ยังคงอยู่ที่ตัวเราตลอดไป เพราะตามหลักศาสนาถือว่าทำอะไรได้อันนั้น ทำแล้วได้เลย ดังนั้นหมายถึงกรรมเก่า ความชั่วเก่าจะหมดไป หากแต่ที่ทำแล้วจะต้องได้รับการชดใช้ชดเชยไม่ว่าเวลาใดก็เวลาหนึ่ง นี่คือความจริงของศาสนาพุทธ ขอให้ผู้นำทางศาสนานำไปสอนให้ถูกต้องด้วย มิจฉาทิฐิอันเป็นตัวอันตรายจะได้ไม่เกิดขึ้นมากมายในสังคมไทย

ความเห็นผิดที่เกิดจากประเพณีมากมาย ขอวิพากษ์อีกความเชื่อหนึ่งคือการหว่านข้าวสารเวลาพระสงฆ์ขึ้นธรรมาสน์เทศน์กัณฑ์ต่างๆ ญาติโยมที่อยู่ข้างล่างหรือนั่งอยู่บนศาลาก็จะหว่านข้าวสารไปใส่พระผู้กำลังเทศน์บ้าง หว่านใส่ญาติโยมที่ฟังเทศน์อยู่ด้วยกันบ้าง เพราะมีความเชื่อว่าทำแล้วจะทำให้ครอบครัวตัวเองมีความอุดมสมบูรณ์ มั่งมีศรีสุข ไม่อดอยากปากแห้ง ข้าวปลาอาหารจะเกิดความอุดมสมบูรณ์ตามมา และเมื่อตายไปเกิดในชาติหน้าก็จะเป็นเศรษฐีมีข้าวปลาอาหารมากมายด้วยความเชื่ออันเกิดจากคำสอนผิดๆนี้ ทำให้พากันหว่านโปรยข้าวสารทิ้งกันมากมายแต่ละครั้งจะเสียข้าวสารไปเป็นกระสอบต่างๆที่ข้าวยากหมากแพง แต่ด้วยความเชื่อว่าจะได้บุญต่างจึงทำสวนทางกับสภาพของตนเอง

ความจริงแล้วพระพุทธศาสนาไม่เคยมีคำสอนให้หว่านข้าวทิ้งแล้วจะได้บุญ แต่กลับจะได้บาปอีกต่างหากที่ไม่รู้จักคุณค่าของสิ่งมีค่า (ข้าว) เพราะข้าวสารกว่าจะได้มาต้องผ่านขั้นตอน ลงทุน ลงแรงมากมาย ทำไม่ต้องมาหว่านทิ้งๆขว้างๆเปล่าประโยชน์เลย ความอุดมสมบูรณ์จะเกิดมีขึ้นมีได้อยู่ที่ตรงนี้เลย หากแต่อยู่ที่สัมมาอาชีพะ คือทำมาหาเลี้ยงชีพในทางที่ชอบ สัมมากรรมมันตะ คือการทำงานด้วยความบริสุทธิ์มีวิริยะรับภาระคือความขยันหมั่นเพียรต่างหากจึงจะร่ำรวยได้ การหว่านข้าวทิ้งมีแต่จะทำให้ยากจนลงขอชาวพุทธอีสานจงเข้าใจให้ดีและถูกต้องด้วยอย่างไรก็ตามประเพณีก็คือประเพณีอย่าได้ทำให้หลักการของศาสนาเสียไป ฮีตประเพณีนี้มีคำกลอนกล่าวไว้ดังนี้

“ฮีตหนึ่ง พอถึงเดือนสี่ได้ให้เก็บดอกบุปผา มาลาดวงหอมสู่คนเก็บไว้ อย่าได้ไลหนีวัน
แนวคองตั้งแต่เก่า ไฟทั้งหลายลีเล่นเข้าเผาบ้านลีเสื่อมสูญ ให้ฝูงชาวเฮาแท้อย่าไลคองตั้งแต่ก่อน
มันลีหมองเศร้าเมืองบ้านลีทุกข์จนแท้แล้ว”

หมายถึงพอถึงเดือนสี่จะต้องหาเก็บดอกไม้มาคอยทำบุญเผาหากไม่ทำก็ทำให้เกิดภัยพิบัติบ้านเมืองจะเกิดเหตุร้ายเช่นกัน แต่ละหมู่บ้านจึงพากันทำบุญนี้เป็นประจำทุกปีจวบจนปัจจุบัน

2.1.6 ฮีตที่ 5 บุญสงกรานต์ (บุญเดือนห้า)

ภาพที่ 2.5 แสดงพิธีกรรมบุญสงกรานต์
ที่มา : <https://goo.gl/images/H7vhpP>

ความสำคัญและความหมาย

คำว่าสงกรานต์ ตามความหมายของพจนานุกรมฉบับบัณฑิตยสถานฉบับ พ.ศ. 2525 ให้ความหมายว่า เทศกาลเนื่องในวันขึ้นปีใหม่อย่างเก่าซึ่งกำหนดตามสุริยคติตกวันที่ 13-14-15 เมษายน หากแปลตามรากศัพท์บาลีสันสกฤตหมายถึงผ่าน หรือเคลื่อนย้ายเข้าไป ซึ่งในที่นี้หมายถึงพระอาทิตย์ผ่าน หรือเคลื่อนย้ายเข้าไปในจักรราศีหนึ่ง ก็เรียกว่าสงกรานต์ ปีหนึ่งมี 12 ราศี ราศีละเดือน แต่วันและเวลาที่พระอาทิตย์ขึ้นสู่อุราศีเมษ คือ ในเดือนเมษายนเราเรียกเป็นพิเศษว่า “มหาสงกรานต์” เพราะถือว่า เป็นวันและเวลาขึ้นปีใหม่ตามคติโบราณ แต่โดยทั่วไปเรียกว่าวันสงกรานต์เท่านั้น ก็เป็นที่เข้าใจกัน

บุญสงกรานต์หรือตรุษสงกรานต์ ของภาคอีสานกำหนดทำกันในเดือนห้าปกติมี 3 วัน โดยเริ่มแต่วันที่ 13 เมษายน ถึงวันที่ 15 เมษายน เหมือนกับภาคกลางวันที่ 13 เป็นวันต้น คือวันมหาสงกรานต์ วันที่ 14 เมษายนคือวันกลางเป็นวันเนา และวันที่ 15 เมษายนเป็นวันวุดท้าย เป็นวันเถลิงศก ชาวอีสานถือเป็นวันขึ้นปีใหม่ พิธีสงกรานต์ในท้องถิ่นต่างๆอาจมีพิธีกรรมแตกต่างกันไป แต่ที่ทำเหมือนกันคือการสงน้ำพระพุทธรูปที่สำหรับสงน้ำพระพุทธรูปมักเป็นที่ใดที่หนึ่งซึ่งเห็นว่าเหมาะสมซึ่งตามปกติมักใช้ศาลากลางเปรียญ แต่บางวันที่จัดสร้างหอสงขึ้นแล้วอัญเชิญพระพุทธรูปไปประดิษฐานไว้ เพื่อทำการสงในวันสงกรานต์ และในวันถัดจากวันสงกรานต์

มูลเหตุที่มีการทำบุญสงกรานต์

มีเรื่องเล่าว่า เศรษฐีผู้หนึ่งอยู่กับภรรยามานานแต่ไม่มีบุตรเศรษฐีผู้นั้นบ้านอยู่ใกล้กับบ้านนักเลงสุรา นักเลงสุราไม่มีบุตร 2 คนผิวเนื้อเหมือนทอง วันหนึ่งนักเลงสุราไปกล่าวคำหยาบช้าต่อเศรษฐี เศรษฐีจึงถามว่าเหตุใดจึงมาหมิ่นประมาทต้นผู้มีสมบัติมาก นักเลงสุราจึงตอบว่าถึงท่านมีสมบัติมากก็ไม่มีการตายแล้วสมบัติก็สูญเปล่าเรามีบุตรเห็นว่าจะประเสริฐกว่าท่าน เศรษฐีได้ยินดังนั้นจึงมีความละอาย จึงทำการบวงสรวงตั้งอธิษฐานขอบุตรต่อพระอาทิตย์และพระจันทร์ถึง 3 ปีแต่ไม่เป็นผล จึงไปขอบุตรต่อต้นไทรซึ่งสิงสถิตอยู่ที่ต้นไทร เทวดาซึ่งสิงสถิตอยู่ที่ต้นไทรเกิดสงสาร ได้ไปอ้อนวอนขอบุตรต่อพระอินทร์ให้เศรษฐี พระอินทร์จึงโปรดให้ธรรมาบาลเทพบุตรลงมาปฏิสนธิในครรภ์ภรรยาเศรษฐี

เมื่อประสูติแล้วเศรษฐีให้ชื่อว่า ธรรมบาล ตามนามของเทวบุตรและปลุกปราสาทเจ็ดชั้นให้อยู่ที่ใต้ต้นไทรนั้น ธรรมบาลเป็นเด็กฉลาดโตขึ้นอายุเพียง 7 ขวบก็สามารถเรียนจบไตรเพท รู้ภาษานกและมีความเฉลียวฉลาดมาก ต่อมากบิลพรหมจากพรหมโลกได้ลงมาถามปัญหา 3 ข้อกับธรรมบาล ปัญหาที่ว่า คนเราในวันหนึ่งๆ เวลาเช้าศรีอยู่ที่ไหน เวลาเที่ยงศรีอยู่ที่ไหน และเวลาเย็นศรีอยู่ที่ไหน โดยสัญญาว่าถ้าธรรมบาลแก้ได้กบิลพรหมจะตัดศีรษะของตนบูชา แต่ถ้าธรรมบาลแก้ไม่ได้จะต้องตัดศีรษะธรรมบาลเสีย โดยผลัดให้เจ็ดวัน คราวแรกธรรมบาลนึกตอบปัญหานี้ไม่ได้พอถึงวันถั่ววันหก ธรรมบาลไม่สบายใจเป็นอย่างยิ่งจึงเดินเข้าไปในป่าพอดีไปแอบได้ยินนกอินทรีสองตัวเมียพูดกันอยู่บนต้นตาล โดยนกอินทรีตัวเมียปรารภกับนกอินทรีตัวผู้ซึ่งเป็นตัวว่าพຽນนี้ไม่ทราบว่าจะได้อาหารอะไรสู่ลูกนกอินทรีตัวผู้จึงตอบว่าอาหารมีอยู่แล้วคือจะได้เนื้อธรรมบาล แล้วนกอินทรีตัวผู้ก็เล่าเรื่องราวที่จะกบิลพรหมมาถามปัญหาธรรมบาลให้เมียฟัง และคิดว่าธรรมบาลคงตอบปัญหาไม่ได้ กบิลพรหมก็จะตัดศีรษะธรรมบาลตามที่พูดสัญญาไว้ ในขณะที่พูดกันนั้นนกอินทรีตัวผู้และพูดคำตอบให้นักอินทรีผู้เป็นเมียฟังด้วย ธรรมบาลได้ยินนกพูดกันเช่นนั้น จึงสามารถแก้ปัญหาได้ คำตอบคือ เวลาเช้าศรีอยู่ที่หน้า คนจึงเอาน้ำล้างหน้าในตอนเช้า เวลากลางวันศรีอยู่ที่อก คนจึงเอาเครื่องหอมประพรมที่หน้าอก ในเวลากลางวันและเวลาเย็นศรีอยู่ที่เท้า คนจึงเอาน้ำล้างเท้าในเวลาเย็น เมื่อถึงวันถั่ววันเจ็ดทำกบิลพรหมได้มาทวงถามปัญหาธรรมบาลเมื่อธรรมบาลตอบได้ (ตามที่ได้ยินนกพูดกัน) กบิลพรหมจึงตัดศีรษะของตนบูชาธรรมบาลตามสัญญา แต่เนื่องจากศีรษะของกบิลพรหมศักดิ์สิทธิ์ถ้าตกลงบนแผ่นดินจะเกิดไฟไหม้ ถ้าทิ้งไปในอากาศจะทำให้เกิดฝนแล้ง และถ้าทิ้งลงในมหาสมุทรน้ำจะแห้ง ดังนั้นเมื่อกบิลพรหมจะตัดศีรษะของตน จึงให้ธิดาทิ้ง 7 เอาพานมารองรับศีรษะของตนไว้ น้อยตัดศีรษะส่งให้นางทงษผู้ธิดาคนใหญ่แล้วธิดาทิ้งเจ็ดจึงแห่ประทักษิณรอบเขาพระสุเมรุเป็นเวลา 60 นาที จึงนำศีรษะไปประดิษฐานไว้ที่มณฑปในถ้ำคันธูเลียไกรลาส บูชาด้วยเครื่องทิพย์พระเวสสุกรรมก็เนรมิตลงแล้วด้วยแก้วเจ็ดประการให้เป็นที่ประชุมเทวดาพ่อครบหนึ่งปีธิดาทิ้งเจ็ดสะพานเปลี่ยนกันมาอัญเชิญเอาศีรษะกบิลพรหมแห่ประทักษิณรอบเขาพระสุเมรุธิดาทิ้งเจ็ดของกบิลพรหมมีชื่อดังนี้คือ ทงษ โคราค รากษส มณฑา กิริณี กิมิทาและมโหทร พิธีแห่เศียรของกบิลพรหมนี้ ทำให้เกิดพิธีตรุษสงกรานต์ขึ้นทุกๆปีและถือเป็นประเพณีขึ้นปีใหม่ของชาวไทยโบราณต่อกันมาด้วย (สาร สาระที่ศานานันท์ 2530:24)

ขั้นตอนดำเนินการ

การประกอบพิธีประเพณีสงกรานต์มีขั้นตอนการดำเนินการดังนี้

ในวันที่ 12 เมษายน ซึ่งถือเป็นก่อนเริ่มวันงานหรือวันเตรียมงาน

ในช่วงตอนบ่ายทางวัดจะจัดเตรียมทำความสะอาดพระพุทธรูป ปัดกวาดศาลาการเปรียญให้เรียบร้อย จัดตั้งโต๊ะหรือที่จะทำพิธีสงฆ์พระพุทธรูปบางแห่งอาจมีหอสงฆ์ไว้แล้วก็ไม่ต้องจัดเตรียมโต๊ะอะไร หากจะมีพิธีสงฆ์พระสงฆ์และคนเฒ่าคนแก่ด้วยก็ต้องเตรียมเก้าอี้ ม้านั่งหรืออาจเป็นแคร่ไม้ไผ่ก็ได้ไว้ให้พระสงฆ์ตลอดจนคนเฒ่าคนแก่

ในวันที่ 13 เมษายน เมษายนซึ่ง เมษายนซึ่งถือ เมษายน ซึ่งเป็นวันงาน ช่วงเช้าจะมีการทำบุญตักบาตร คนหนุ่มสาวลูกหลานที่เดินทางมาจากต่างถิ่นจะไปทำบุญตักบาตรที่วัด เป็นการเริ่มปีใหม่ตามวิถีของไทยอีสาน ครั้นถึงเวลาบ่ายประมาณสองโมง (14 นาฬิกา) ทางวัดจะตีกลองเพื่อนัดชาวบ้านให้จัดหาน้ำอบน้ำหอมและดอกไม้ธูปเทียนไปรวมกันที่วัด บางท้องถิ่นหนุ่มสาวจะชวนกันไปหาดอกไม้ในป่าเพื่อนำมาบูชาพระ

เมื่อพร้อมแล้วมีการกล่าวคำบูชาดอกไม้และอธิษฐานขอส่งน้ำชาวบ้านก็จะส่งน้ำพระพุทธรูปที่จัดเตรียมไว้ โดยใช้ช่อดอกไม้จุ่มน้ำอบน้ำหอมแล้วสลัดใส่องค์พระพุทธรูป จากนั้นชาวบ้านก็จะนำน้ำที่ได้จากการสร้างพระพุทธรูปไปประพรมบนศีรษะของตนลูกหลานและสัตว์เลี้ยง เช่น วัว ควาย ฯลฯ เพื่อให้อยู่เย็นเป็นสุข เกิดสิริมงคลแก่ตนเองครอบครัวและสัตว์เลี้ยง

หากมีหอสงฆ์จะอัญเชิญพระพุทธรูป 4 องค์ ไปไว้ที่หอสงฆ์สำหรับสงฆ์ในวันถัดไปจากวันตรุษสงกรานต์อีกด้วย ที่หอสงฆ์บางแห่งจะใช้ไม้แก่นเจาะเป็นราง สลักลวดลายอย่างสวยงามและรางอาจทำเป็นรูปสัตว์เช่น รูปพญานาค เป็นต้น หรือรางไม้ไผ่ที่ทำเป็นร่องยาวพาดออกมาข้างนอกตรงรางบนพระพุทธรูปเจาะเป็นรู และต่อท่อเล็กๆให้น้ำไหลพุ่งออกมาการสงฆ์น้ำพระพุทธรูปที่หอสงฆ์ถ้ามีรางก็ให้น้ำไหลลงที่ยื่นออกมาข้างนอกเพื่อให้น้ำไหลรดองค์พระพุทธรูปตรงรู หากไม่มีรางก็ใช้ภาชนะเล็กๆ เช่น ชัน เป็นต้น ทำการรดในวันต่อมาภายหลังวันตรุษสงกรานต์

เมื่อมีคนไปสงฆ์น้ำพระพุทธรูป เด็กๆมักชอบไปอยู่ข้างๆหอสงฆ์เพื่อจะได้อาบน้ำที่สงฆ์พระพุทธรูปเป็นที่สนุกสนาน ทั้งนี้เชื่อกันว่าจะทำให้หายจากโรคภัยไข้เจ็บและอยู่เย็นเป็นสุขด้วย การสงฆ์น้ำพระพุทธรูปที่หอสงฆ์นี้จะทำทุกวัน จนกว่าจะแห่ดอกไม้เสร็จซึ่งอย่างช้าไม่เกินวันขึ้น 15 ค่ำเดือน 6 จึงอัญเชิญพระพุทธรูปไปประดิษฐานไว้ตามเดิมในวันตรุษสงกรานต์

เมื่อสงฆ์น้ำพระพุทธรูปเสร็จแล้ว บางแห่งเวลากลางคืนประมาณหนึ่งทุ่มชาวบ้านจะไปรวมกันที่วัดทำการละเล่นสนุกสนาน มีการร้องรำทำเพลง บางแห่งจะมีเกมเล่นต่างๆ บางแห่งจะพากันจับกลุ่มเล่นหัวกันตามระแวกหมู่บ้าน หรือในบริเวณวัดแล้วนำกิจกรรมละเล่นพื้นบ้านมาเล่นกัน เช่น เล่นสะบ้า ดึงชักเย่อ เป็นต้น

การเล่นสงกรานต์ (สาดน้ำ) จะไม่มีการถือขึ้นวาระอายุ เพศวัย ทุกคนสามารถเล่นสาดน้ำใส่กันได้ทั้งนั้น เพราะเชื่อกันว่าหากเล่นสาดน้ำกันมากเท่าใดก็จะเป็นการตลบั่นดาลให้ฝนตกมามากเท่านั้น บางแห่งพวกผู้หญิงจะรวมกันจับผู้ชายไปมัดแล้วรดน้ำไปเรื่อยๆจนกว่าจะหนาวสั่นจะหยุดรดก็ต่อเมื่อผู้ถูกจับยอมเสียค่าไถ่ เช่น เครื่องดื่ม เหล้า น้ำอัดลม ขนม เป็นต้น

นอกจากสงฆ์น้ำพระพุทธรูปแล้วในวันสงกรานต์ยังมีการสงฆ์น้ำพระสงฆ์ บางแห่งจะสงฆ์น้ำดำหัวคนเฒ่าคนแก่ด้วยเป็นการแสดงความเคารพและขอพรให้อยู่เย็นเป็นสุข

พอถึงวันที่ 14 เมษายนชาวอีสานถือว่าเป็นวันเนาอันเป็นวันที่ถัดจากวันมหาสงกรานต์วันนี้ถือเป็นวันหยุด ใครมีภาระงานอะไรจะต้องหยุดพักไว้ก่อนแล้วให้มาเล่นสงกรานต์กันอย่างสนุกสนานจนถึงรุ่งสางราวตี 4 ตี 5 จะมีการยิงปืนและจุดประทัดเพื่อขับไล่ภูตผีปีศาจและเสนียดจัญไรต่างๆด้วย

บางแห่งชาวบ้านจะทำธง (ธง) ด้วยด้ายสีต่างๆยาวประมาณ 2-3 วา นำไปแขวนที่วัด โดยใช้ลำไม้ไผ่ลำเล็กๆเป็นเสาธง ช่วงนำธงไปแขวนจะมีพิธีแห่ด้วยทำให้เกิดความสนุกสนานดี การนำธงไปแขวนตามวัดนั้นมีความเชื่อว่า เป็นการบูชาพระรัตนตรัย และเป็นเครื่องหมายแห่งชัยชนะของชีวิต กล่าวคือการใช้ชีวิตอยู่ยืนยาวจนถึงรอบปีถือว่าเป็นชัยชนะอันยิ่งใหญ่ของชีวิต จึงได้ปักธงชัยให้เทวดาได้รับรู้

ครั้นถึงวันที่ 15 เมษายน ซึ่งเป็นวันสุดท้ายของประเพณีนี้ บางแห่งมีการทำบุญตักบาตรในตอนเช้า บางแห่งมีการขนทรายมาก่อเจดีย์ ทรายที่วัดหรือทำที่หาดทรายใกล้แม่น้ำของหมู่บ้าน การก่อเจดีย์ทรายจัดทำโดยเอาทรายผสมน้ำพอกุ้มแล้วนำมารวมก่อเป็นทรายกองใหญ่ ทำเป็นรูปทรงเรียวสูงคล้ายพีระมิดตกแต่งให้สวยงามดีแล้วใช้ไม้แข็งที่ทำลวดลายทาสีให้สวยงามตรงปลายห้อยด้วยดอกไม้และเทียนมาเสียบ ตรงยอดเจดีย์เป็นการปักธงชัยแห่งชีวิตในรอบปี

บางแห่งจะเอาชิ้นขนาดเล็กใส่ทรายผสมน้ำพอบดมาจให้เต็มพอดแล้วตีคว่ำลงบนพื้นดินรอบเจดีย์ทรายองค์ใหญ่ คนหนึ่งทำให้เกิดจำนวนอายุของตนไว้ 1 ชั้น ซึ่งมีความหมายว่าขอให้มียายุยืนยาวต่อไปอีก กองทรายที่ทำด้วยชั้นรอบเจดีย์ทรายองค์ใหญ่จำนวนมากมาความหมายอีกนัยหนึ่ง คือหมายถึงจำนวนพระธรรมคำสอนของพระพุทธองค์ “แปดหมื่นสี่พันพระธรรมขันธ์” ดังนั้นหลายแห่งจึงเรียกเจดีย์ทรายกองใหญ่ว่ากองพระทราย “กองพระทรายแปดหมื่น” ส่วนกองทรายที่ทำด้วยชั้นมากมายเทียบกับ “สี่พันพระธรรมขันธ์”

นอกจากนี้ชาวบ้านบางคนจะกำทรายไปใส่ตามโคนต้นไม้ในบริเวณวัดมีต้นโพธิ์เป็นต้น โดยนับจำนวนกำให้เกิดอายุของตนไว้ 1 กำ ซึ่งทำกินไว้ก็นับว่าต้องการให้มีอายุยืนต่อไปอีกเหมือนดังที่กล่าวแล้ว

การก่อเจดีย์ทรายหากไม่ทำในวันดังกล่าวอาจเป็นไปทำในวันที่ 15 ค่ำเดือน 6 ก็ได้ซึ่งหลายแห่งนิยมทำในช่วงนี้มาก เพราะเป็นช่วงที่ว่างห่างจากการเล่นสงกรานต์พอดีและจะได้อัญเชิญพระพุทธรูปที่นำมาสรองน้ำที่หอสงฆ์ไปประดิษฐานไว้ ณ ที่เดิม

การก่อเจดีย์ทรายเมื่อทำเสร็จแล้ว ก็จะมีการทำพิธีบวช โดยนิมนต์พระสงฆ์อย่างน้อย 5 รูปมาทำพิธีสวดพระพุทธรูป และทำพิธีบวชองค์พระเจดีย์ทราย มีการประน้ำพระพุทธรูปที่เจดีย์ทรายด้วย พิธีนิยมทำในตอนบ่าย พอถึงตอนเย็นหรือค่ำการเจริญพระพุทธรูป ฟังเทศน์ฉลองพระเจดีย์ทราย และอาจมีมหรสพสมโภชก็ได้

การก่อเจดีย์ทรายนอกจากจะได้บุญตามความเชื่อกันแล้ว สิ่งที่ได้ทางอ้อม คือการได้นำดินเข้าวัด เป็นการช่วยทำให้ดินตรงนั้นไม่ลุ่มต่ำ เมื่อฝนตกลงมาก็จะช่วยชะดินให้เรียบเสมอ ไม่มีน้ำขังและหญ้าไม่ขึ้นด้วยทำให้ลานวัดสะอาดสวยงามไปในตัว

วิพากษ์พิธีกรรม - ความเชื่อ

บุญสงกรานต์หรือประเพณีสงกรานต์หลายแห่งเชื่อกันว่าเป็นประเพณีพิธีกรรมของชาวพุทธอันที่จริงแล้วมิใช่พิธีกรรมอันแท้จริงของชาวพุทธเลย แต่เป็นพิธีกรรมที่ชาวพราหมณ์ปฏิบัติกันมาช้านานแล้วไม่ว่าจะเป็น ตำนาน ลักษณะพิธีกรรม ความเชื่อ การละเล่นต่างๆ ล้วนเป็นแบบประเพณีของพราหมณ์ทั้งสิ้น เหตุที่มีพระเข้ามาเกี่ยวข้องเพราะพระส่วนหนึ่งขึ้นอยู่กัฏยาดีโยมเป็นสำคัญ หากโยมพาทำอะไรที่เห็นว่าไม่เป็นการเสียหายต่อรูปแบบหรือการของพุทธเกินไปก็ทำส่วนหนึ่งกระทำไปโดยไม่รู้จักจริงๆว่านั่นคือประเพณีของพราหมณ์ มีความเชื่อตามคนเฒ่าคนแก่ส่วนใหญ่นำมาปฏิบัติจนกลายเป็นของพุทธไปแล้ว พระจึงไม่เพียงแต่ทำตามเท่านั้นหากแต่ชักชวนนำพาบอกกล่าวสรรเสริญในบุญประเพณีนี้ด้วยซ้ำ

พระผู้รู้ในหลักของพุทธศาสนาท่านจะไม่เอา ไม่ทำ ไม่นำพาในพิธีกรรมนี้เลย เราเป็นแค่ความเชื่อชั่วครั้งชั่วคราว ไม่ใช่แก่นแกนของศาสนาอะไร โดยเฉพาะพระสายปฏิบัติและสายปัญญาท่านเข้าใจอย่างแท้จริงท่านจะไม่สนับสนุนให้ทำ และยังสอนให้คนเลิกเข้าใจผิดผิดด้วย ซึ่งคำสอนของพระเหล่านั้นสอดคล้องกับหลักพุทธตามเป็นจริงและผู้เขียนได้ศึกษาหลักของพุทธมาเพราะจะทำให้ท่านได้เกิดสัมมาทิฐิตั้งนี้

1. ความเชื่อในเรื่องราศีหรือศรี ตามตำนานที่เล่าไว้ว่าตอนเช้าราศีอยู่ที่หน้า ตอนกลางวันอยู่ที่หน้าอก ตอนค่ำอยู่ที่เท้า นั่นคือมุ่งจะสอนให้คนเราประพฤติปฏิบัติให้เกิดสิ่งดีแก่ตนเองนั่นเอง แต่ไม่บอกรายละเอียดจริงๆว่าคืออะไรเพียงชวนแฝงความคิดไว้แล้วแนะให้เชื่อว่า หากนำน้ำล้างส่วนที่กำหนดดังกล่าวจะทำให้เกิดราศีคือมงคลแก่ตนเองได้ คนส่วนใหญ่มีความเชื่อง่ายอยู่แล้วจึงเชื่อโดยไม่ศึกษาถึงส่วนลึกรายละเอียดและกุศโลบายที่แท้จริง

ตอนเช้าเราคืออยู่ที่หน้านั้น ความจริงคือท่านมุ่งสอนให้คนเรามีสุขนิสัยที่ดีคือเมื่อตื่นเช้าขึ้นมาจะต้องล้างหน้า ทำความสะอาดใบหน้าให้ผ่องใสเพราะนั่นคือส่วนแรกที่คนมองเห็น ดังนั้นอย่างน้อยที่สุดถ้าไม่อาบน้ำก็ควรล้างหน้าไว้ก่อน และที่เป็นส่วนรายละเอียดลึกกว่านั้นก็คือ ท่านมุ่งสอนให้เราทำหน้าที่ยิ้มแย้ม แจ่มใส เบิกบานสดใส ยิ้มง่าย ไม่ทำใบหน้าให้อมทุกข์ หน้านี้ไว้คุ้มหวด หากทั้งล้างหน้า (หน้านอก) และยิ้มย่องผ่องใส (หน้าใน) ได้แล้วย่อมทำให้คนนั้นเป็นคนมีเสน่ห์ มีราศีในตัวเอง มิได้เกิดจากสิ่งใดมาดลบันดาลให้เลย หากแต่เกิดจากกรรมคือการกระทำของตนเอง

ที่เชื่อว่าตอนเที่ยงเราคืออยู่ที่อกนั้น ความจริงต้องการให้เราชำระล้างร่างกายให้สะอาดหรืออาบน้ำนั่นเอง หากอาบน้ำชำระร่างกายให้ดีย่อมส่งผลถึงจิตใจจะทำให้คนเราใจดีไปด้วย เพราะกายและจิตย่อมพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน หากกายสะอาดกายดีก็จะส่งผลถึงจิตใจ และหากจิตใจดีก็ส่งผลถึงกายเช่นเดียวกัน ทั้งกายและจิตจึงเื้อต่อกัน จุดมุ่งหมายที่แท้จริงท่านต้องการทำให้เราทำจิตใจให้สงบเย็น เพราะตรงอกก็คือหัวใจ คนเราจะดีชั่วก็อยู่ที่จิตใจหรือหัวใจของคนนั่นเอง การสอนว่าให้เอาน้ำลูบอกหรือล้างอกก็คือสอนให้เราใจเย็น ใจดี ให้อภัย ไม่โลภ โกรธ หลง หรือมีอวิชชาครอบงำนั่นเอง

2. ความเชื่อเกี่ยวกับสร้งน้ำ ความเชื่อเกี่ยวกับน้ำไม่ว่าจะเป็นการรดน้ำมนต์และสร้งน้ำย่อมมีความเชื่อคล้ายๆกัน คือมีความเชื่อว่าหากรดน้ำมนต์แล้วสร้งน้ำแล้วจะทำให้อยู่เย็นเป็นสุข เป็นมงคลแก่ตนเองครอบครัวตลอดจนทรัพย์สินสมบัติต่างๆ อันที่จริงก็ได้ความสุขทางใจระดับหนึ่งแต่ไม่ใช่แก่นแท้ของการทำตนให้มีความสุข ไม่ใช่ความสุขที่แท้จริงหรือสุขนิรันดร์อะไรเป็นสุขทางใจชั่วขณะเท่านั้น และประเพณี 2 อย่างนี้ก็ประเพณีของพราหมณ์อย่างชัดเจน แต่คนส่วนใหญ่เข้าใจว่าเป็นพิธีพุทธ เพราะเห็นมีพิธีทางศาสนาเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย ซึ่งหากศึกษาอย่างระดับลึกแล้วจะเห็นว่าเป็นการประสมประสานเข้าหากันเท่านั้นเพราะพระไม่ต้องการให้เกิดความแตกแยกระหว่างแนวคิดวิธีปฏิบัติ จึงปรับตนเองให้เข้ากับประเพณีที่มีมาแต่โบราณ (พิธีพราหมณ์) แต่พระผู้ยึดหลักของพุทธอย่างแท้จริงท่านจะก้าวล่วงประเพณีเหล่านี้ไป แม้แต่การรดน้ำมนต์ก็ไม่เอาไม่ทำเพราะพุทธจริงๆ ไม่เคยสอนว่าน้ำมนต์จะดลบันดาลให้คนได้ดีได้ คนยากจนลดน้ำมนต์แล้วก็ใช่จะรวย คนชั่วคนทำผิดศีลธรรมมารदनน้ำมนต์ก็ใช่จะทำให้ดีขึ้นได้ เพราะหลักศาสนาสอนว่ากรรมชั่ว กรรมดีอยู่ที่การกระทำของตนเองต่างหาก หากทำชั่วย่อมได้รับชั่วตอบสนอง แม้จะไม่ตอบสนองทันทีทันใดแต่ก็ต้องได้รับกรรมในเวลาใดก็เวลาหนึ่งน้ำมนต์จะมาชำระบาปกรรมที่ทำชั่วลงไปไม่ได้ (เป็นอันขาด) นี่คือหลักของพุทธศาสนา ที่พระต้องรดน้ำมนต์ตลอดจนการสร้งน้ำในวันสงกรานต์เป็นแค่เปลือก กระพี้ที่ทำให้คนที่มีภูมิปัญญาระดับต้นๆสบายใจเท่านั้น ที่เชื่อกันว่าจะทำให้สัตว์ พิษพันธุ ธัญญาหารอุดมสมบูรณ์ อยู่เย็นเป็นสุขนั้นก็ขัดกับหลักพุทธศาสนาและวิทยาศาสตร์เพราะสัตว์หรือพืชจะเจริญเติบโตอย่างองงามดีย่อมอยู่ที่การดูแลรักษาเป็นสำคัญ เราจะนำน้ำมนต์หรือน้ำที่เหลือจากการสร้งพระไปประพรหมให้มากเท่าไรก็ไม่อาจช่วยให้ดีได้ทางเราไม่ดูแลรักษาให้ดี ข้อนี้คือความจริงที่สามารถพิสูจน์ได้

3. ความเชื่อเกี่ยวกับกองเจดีย์ทราย เจดีย์ทรายกองใหญ่เชื่อว่าเป็นสัญลักษณ์แทนพระธรรมคำสอนแปดหมื่น ส่วนเจดีย์ทรายกองเล็กที่มีชั้นเป็นแม่แบบและมีการทำมากมายรอบๆเจดีย์ทรายกองใหญ่แทนสี่พันพระธรรมชั้นนี้ เป็นความเชื่อด้านสัญลักษณ์แทนสิ่งมีค่าคงไม่ต้องวิพากษ์อะไรแต่ที่เชื่อกันว่าหากก่อเจดีย์กองเล็กมากเท่าไรก็จะทำให้อายุมากเท่านั้นซึ่งเป็นเรื่องควรวิพากษ์เป็นอย่างยิ่ง

ชาวอีสานส่วนหนึ่งจะเชื่อในเรื่องนี้มากจึงพากันก่อเจดีย์ทรายกันใหญ่ หากมาศึกษาดูคำสอนของศาสนาพุทธในฐานะเป็นชาวพุทธแล้วปรากฏว่าไม่มีคำสอนใดที่กล่าวถึงการก่อเจดีย์ทรายแล้วจะช่วยให้อายุยืนได้เลย แต่การมีอายุยืนได้นั้นท่านสอนให้เราทำความดี คือไม่ทำปาณาติบาต ท่าน

สอนว่าคนที่ฆ่าสัตว์ตัดชีวิตเป็นเหตุให้อายุสั้น ดังนั้นชาวพุทธความเชื่อตามแนวพุทธจะดีกว่า แต่การทำประเพณีก็เชื่อว่าไม่ได้ประโยชน์ แต่เราอย่าลืมหาสาระหลักของศาสนา

4. การจุดประทัดเพื่อไล่ภูตผีปีศาจ ความเชื่อนี้มีมาแต่โบราณอาจมาจากความเชื่อที่ว่าประทัดมีเสียงดังภูตผีปีศาจคงจะกลัวเสียงดัง ความเชื่อนี้คงขยายตัวมาจากชาวจีนเพราะชาวจีนนิยมจุดประทัดในเทศกาลสำคัญ และงานที่เกี่ยวกับจิตวิญญาณ และชาวจีนเป็นต้นตำรับของการผลิตประทัดประกอบกับชาวพราหมณ์ฮินดูมีความเชื่อในไสยศาสตร์มากอยู่แล้วจึงพากันเชื่อเอาง่ายๆ ว่าประทัดจะไล่ภูตผีปีศาจได้จริงจึงมีการจุดประทัดในงานดังกล่าว

หากศึกษาตามหลักคำสอนของศาสนาพุทธในฐานะเป็นชาวพุทธไม่เห็นมีคำสอนส่วนใดเลยว่าการกระทำดังกล่าวจะทำให้ผีร้ายหนีไปได้ แต่ท่านสอนว่าผีร้ายคือความชั่วทั้งหลายที่อยู่ในจิตใจของเรานั้นจะหนีไปได้ก็ต่อเมื่อเราทำความดี สร้างบุญกุศลให้เกิดขึ้นในใจเราเท่านั้น ดังนั้นแม้เราจะจุดประทัดดังปานใดมากเพียงไหนก็คงช่วยไล่ความชั่วร้ายจากจิตใจเราไม่ได้แน่

เท่าที่ได้วิพากษ์มาทั้งหมดนั้น สาลี รัชสุทธิ (ผู้เขียนหนังสือ ประเพณีของดีอีสานฮีตสิบสองคองสิบสี่) ได้ยึดหลักของคำสอนศาสนาพุทธเป็นหลัก เพราะเป็นคำสอนที่มีเหตุผลสามารถพิสูจน์ได้ ไม่ใช่สอนให้เชื่อตามๆ กันมาเฉยๆ แต่สอนให้ใช้วิจารณ์ญาณใช้โยนิโสมนสิการ คือการพิจารณาไตร่ตรองให้แยกคาย รอบคอบ แน่นอน มั่นใจแล้วจึงเชื่อและให้ยึดหลักกาลามสูตร ที่พระพุทธองค์ทรงสอนกาลามชนโดยไม่ให้เชื่ออะไรง่ายๆ ของชาวพุทธพึงสังวรในเรื่องนี้ให้ดี

อย่างไรก็ตามประเพณีดังกล่าวชาวอีสานก็ควรได้สืบสานปฏิบัติกิจกรรมตามฮีตกันต่อไป และควรแยกแยะออกให้ชัดเจนระหว่างฮีตและหลักของพุทธ ขออย่าได้ถือว่าทั้งหมดนั้น คือหลักของพุทธก็แล้วกันจะเป็นมิจฉาทิฐิเปล่าๆ เหตุที่ควรปฏิบัติประเพณีฮีตต่อไปไม่ขาดสายก็เพราะบรรพบุรุษได้สอนไว้ว่า

"ฮีตหนึ่งนั้น พอถึงเดือนห้าให้พวกไพร่ชาวเมือง
พากันทำเครื่องทรงองค์พระสัพพัญญูเจ้า
ทุกวัดให้ทำไปอย่าไล่ห่าง
ให้พากันสืบสร้างบุญไว้อย่างไร
ทุกทั่วทวีปแผ่นหล้าให้ทำแท้สู่คน
จึงลิสุขยั้งล้นทำถึคำสอน
คือฮีตคองควรถือแต่ปาง ปฐมพัน"

หมายความว่าพอถึงเดือนห้าชาวบ้านจะพากันหาเครื่องทรงพระพุทธรูป มีน้ำเป็นต้น ไปสรงพระพุทธรูปและพระภิกษุสงฆ์จนญาติผู้ใหญ่คนเฒ่าคนแก่ หากกระทำก็จะทำให้อยู่เย็นเป็นสุข มีสิริมงคลแก่ตนเองและครอบครัว และหากไม่ทำก็จะเป็นตรงกันข้าม ดังนั้นชาวอีสานจึงยึดถือปฏิบัติจนปัจจุบัน

2.1.7 ฮีตที่ 6 บุญบั้งไฟ (บุญเดือนหก)

ภาพที่ 2.6 แสดงพิธีกรรมบุญบั้งไฟ

ที่มา : <https://goo.gl/images/ccYfVX>

ความสำคัญและความหมาย

คำว่า “บั้งไฟ” ตามความหมายในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 ให้ความหมายว่า “น. บั้งไฟ” ซึ่งเป็นความหมายสั้นๆ แต่ก็เป็นที่รู้กันว่าหมายถึงอะไร หากจะแยกคำอธิบายก็จะได้ว่า “บั้ง” คือไม้ไผ่ที่ถูกตัดเป็นท่อนหรือกระบอกไม้ไผ่นั้นเอง ส่วนคำว่าไฟคงไม่ต้องอธิบายเพราะความหมายชัดเจนในตัวแล้ว แต่เมื่อนำคำสองคำนี้รวมกันเป็นบั้งไฟจะหมายถึงกระบอกไม้ไผ่ที่ข้างในอัดแน่นด้วย “หมื่อ” (ดินปืน คือดินประสิวคั่วผสมกับถ่านทำให้ละเอียดก่อนนำไปอัดให้แน่นในกระบอกไม้ไผ่)

บั้งไฟที่นำไปจุดในบุญเดือนหกมีสองชนิดคือ บั้งไฟหาง คือบั้งไฟที่มีหางยาวซึ่งเป็นที่นิยมกันมากและมีการพนันขันต่อเข้าไปเกี่ยวข้องด้วยและ**บั้งไฟก่องข้าว** บางแห่งเรียกว่า **บั้งไฟจรวด** ซึ่งมีลักษณะรูปร่างเหมือนก่องข้าวเหนียว แต่ไม่ใช่ก่องข้าวเหนียวที่มีลักษณะหัวท้ายตัด หากแต่เป็นลักษณะหัวแหลม ลำตัวยาว มีขาตั้งสามขา ชาวอีสานกล่าวอย่างภูมิใจว่าชาวฝรั่งเศสมาเห็นจึงนำไปประดิษฐ์ดัดแปลงเป็นจรวด เรียกว่าจรวดมีที่มาจากบั้งไฟก่องข้าวเหนียวของชาวอีสานนั่นเอง

บุญบั้งไฟมีความสำคัญต่อชาวอีสานมาก เพราะชาวอีสานส่วนใหญ่เชื่อว่าบุญประเพณีนี้จะนำมาซึ่งความอุดมสมบูรณ์ของฟ้าฝนข้าวปลาอาหาร พิษพรรณเจริญเติบโตงอกงามดี และนำมาซึ่งความสนุกสนานรื่นเริงทำให้เกิดความหวังในชีวิต เหมือนชีวิตมีที่พึ่ง อยู่ใกล้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ เพราะบุญนี้มีความเชื่อเป็นพื้นฐานมาจากเรื่องของพญาแถน (เทวดาชาวอีสาน) ที่จะดลบันดาลความอุดมสมบูรณ์ให้ชีวิตความเป็นอยู่ของชาวนา บางหมู่บ้านจะเคร่งครัดมากจะมีการทำบั้งไฟจุดไปบูชาพญาแถน และบูชาแม่เหล็กดีเหล็กเมืองทุกปีเพราะหากไม่ทำเชื่อกันว่าจะทำให้เกิดเหตุเภทภัยต่างๆตามมา มีฝนฟ้าไม่ตกถูกต้องตามฤดูกาล เกิดโรคระบาดแก่หมู่สัตว์เป็นต้น

ความเป็นมาของบุญบั้งไฟนั้นผู้เฒ่าผู้แก่ได้เล่านิทานประกอบให้ลูกหลานฟังว่า

“กาลครั้งหนึ่งนานมาแล้วบ้านเมืองเกิดเดือดร้อน เกิดยุคเข็ญข้าวยากหมากแพง เพราะฝนฟ้าไม่ตกตามฤดูกาล บรรดาคน สัตว์ พืช ต่างได้รับความเดือดร้อนไปตามๆกัน พื้นดินแห้งแล้งแตกกระแหง น้ำจะดื่มใช้บริโภคก็ยังมี ยังมีพญาคนคาง (คางคก) ที่มีอิทธิฤทธิ์เป็นสัตว์วิเศษปกครองอยู่พื้นดินออกไปตรวจตราหาสาเหตุว่าทำไมฝนฟ้าจึงไม่ตกลงมาก็ได้รู้ความจริงว่าเป็นเพราะพญาแถน (เทวดาบนสวรรค์ผู้มีหน้าที่ทำฝน) ไม่ส่งฝนลงมาให้โลกมนุษย์

พญาคันคากรู้อย่างนั้นจึงอาสาทำต่อสู้อำนาจสงครามกับพญาแถนโดยเอาฝนฟ้าเป็นเดิมพัน หากพญาคันคากชนะพญาแถนจะต้องทำฝนส่งลงมาให้คน สัตว์บนโลก พญาคันคากแล้วพญาแถนที่สู้รบกัน ผลปรากฏว่าสู้อพญาคันคากไม่ได้ พญาแถนจึงต้องทำฝนตามสัญญาแต่มีข้อแม้ว่าชาวโลกจะต้องทำบั้งไฟจุดขึ้นไปบอกด้วยว่าต้องการผลเมื่อใด เวลาใด ช่วงไหน ดังนั้นเมื่อถึงฤดูการทำนาชาวนาต้องการฝน ก็จะทำบั้งไฟจุดขึ้นไปบอกพญาแถนเพื่อให้พญาแถนทำฝนลงมาให้ ด้วยความเชื่อตามนิทานดังกล่าวชาวอีสานจึงได้ทำบั้งไฟจนปัจจุบัน”

ขั้นตอนการดำเนินการ

เมื่อถึงช่วงเดือนหกชาวบ้าน (วัด บ้าน โรงเรียน) จะมีการประชุมกันเพื่อตกลงปรึกษาหารือกันว่าจะจัดทำบั้งไฟระดับใด คือจะจัดใหญ่ (บอกกล่าวให้หมู่บ้านอื่นทราบและมีการจุดบั้งไฟแข่งกัน) หรือเล็ก (ทำบั้งไฟเล็กๆจุดเพื่อเสี่ยงทายและบูชาพญาแถนเท่านั้น) หากจัดใหญ่ก็จะได้เตรียมทำฎีกาหรือใบออกเพื่อนำไปบอกแก่มุขบ้านอื่นๆ ให้นำบั้งไฟมาร่วมจุด อาจมีการประชาสัมพันธ์ผ่านวิทยุกระจายเสียงใกล้บ้านก็ได้ เพื่อประชาสัมพันธ์ให้นักเลงบั้งไฟได้ทราบทั่วๆกัน

งานบั้งไฟใหญ่จะมีคนไปร่วมกันมาก เพราะส่วนใหญ่จะไปจุดเพื่อรางวัลและเดิมพันกันเอง เจ้าภาพเป็นเพียงเวทีกลางให้เท่านั้น ส่วนบั้งไฟเล็กจะจัดกันเองภายในหมู่บ้าน ไม่ได้บอกกล่าวให้บ้านอื่นทราบ ไม่ว่าจะเป็บบั้งไฟใหญ่หรือเล็กเมื่อตกลงกันแล้วก็จะต้องเตรียมอุปกรณ์เครื่องใช้ในงานซึ่งมีดังนี้

1. เลาบั้งไฟ เลาบั้งไฟก็คือลำตัวบั้งไฟนั่นเอง สมัยก่อนจะใช้ลำหรือบ้องไม้ไผ่ ต่อมาระยะหนึ่งมีการนำท่อแป๊บน้ำ ท่อเหล็กต่างๆมาทำเลาบั้งไฟ ปรากฏว่าเป็นที่นิยมมากเพราะบั้งไฟขึ้นสูงจนลับหายสายตา แต่เวลาบั้งไฟแตกจะอันตรายมาก แต่ละปีจะมีคนตายจากการแตกของบั้งไฟปีละไม่น้อย ถึงแม้ไม่แตกหักตกลงผิดที่คือแทนที่จะไปตกลงทุ่งโล่งกลับหันมาลงหมู่บ้านก็ทำอันตรายเสียหายให้บ้านเรือนไม่น้อย ความนิยมจึงลดลงและมีการห้ามนำบั้งไฟที่ทำจากเลาเหล็กเข้าแข่งขันเป็นอันขาด ช่างบั้งไฟจึงหันมานำท่อพลาสติกหรือท่อ P.V.C มาทำเลาบั้งไฟ ปรากฏว่าทั้งขึ้นสูงและไม่เป็นอันตรายจึงเป็นที่นิยมจนปัจจุบัน

2. หมื่อ บางแห่งเรียก **ชีหมื่อ** (ดินปืน) ชาวบ้านจะจัดหา **ชีเกีย** (ดินประสิว) มาตามทีประชุมตกลงคือถ้าเป็นบั้งไฟใหญ่ก็จะเตรียมชีเกียมาก ซึ่งชีเกียจะหาไม่ยากเพียงแต่มีเงินหรือเก็บ (เรียไร) เงินกันมาแล้วก็ไปซื้อได้ทันทีตามน้อยตามต้องการ

เมื่อได้ชีเกียแล้วก็จัดหาไม้มาทำถ่าน ไม้ที่นำมาเผาทำถ่านจะเป็นไม้เนื้อไม้แข็งและอ่อนเกินไป เป็นไม้ที่หาได้ไม่ถ่านักส่วนใหญ่จะใช้ไม้พอหู่ เป็นไม้ตระกูลเดียวกับฉำฉา (จามจุรี) เป็นไม้เนื้อหนา นำมาตัดผ่าแล้วตากไว้ระยะหนึ่งให้พอหมาดๆ แล้วนำมาเผาทำถ่าน กะให้พอประมาณของชีเกียที่ซื้อมา ซึ่งผู้เป็นช่างจะรู้ปริมาณอัตราส่วนของชีเกียและถ่านได้ดี

หากได้ทั้งชีเกียและถ่านแล้วช่างก็จะนำอุปกรณ์สองอย่างมาตำผสมกันให้ละเอียด ขณะที่ตำนั้นก็เติมน้ำลงไปด้วยเพื่อไม่ให้ส่วนผสมแห้งเกินไปอาจเป็นอันตราย คือเกิดระเบิดขึ้นมาได้ น้ำที่เติมลงไปส่วนใหญ่จะใช้น้ำจากกาบกล้วย โดยตัดต้นกล้วยมาแล้วแกะเอากาบกล้วยมาบิดให้น้ำไหลลงในครกที่ใช้ตามหมื่อแล้วตำไปเรื่อย ๆ จนละเอียดได้ที่ก็จะนำไปลองดูคือนำไปตากแดดให้แห้งแล้วลองจุดดู หากช่างเห็นว่าได้ที่คือดีตามสูตรแล้วก็หยุดตำแล้วนำไปตากแห้งทั้งหมดต่อไป แล้วนำไปขอไว้อย่างดี และมักจะห่อเก็บไว้ในภาชนะที่มีความเย็นเช่นกระตึกน้ำเป็นต้น

3. หางบั้งไฟ - ขาบั้งไฟ หากทำบั้งไฟหางก็ต้องเตรียมหางบั้งไฟไว้ สมัยก่อนจะใช้หางยาวมาก แต่ปัจจุบันจะใช้หางสั้นเพราะจะทำให้ขึ้นสูง ลงถึงพื้นดินช้าซึ่งจะเป็นผลดีต่อการเดิมพันที่มี

การจับเวลาขึ้นลงเป็นสิ่งสำคัญ หากทำบั้งไฟกองข้าวก็ต้องเตรียมหาไม้มาทำขาบั้งไฟ ส่วนใหญ่จะเป็นไม้เนื้ออ่อน เพราะมีความเบาบั้งไฟสามารถนำขึ้นสูงได้ง่าย

4. อุปกรณ์ดำบั้งไฟ สมัยก่อนจะใช้ไม้เนื้อแข็งมาเป็นสายยาว ๆ แล้วใช้แรงคนดำ ต่ำไปเรื่อย ๆ จนที่หม้อ (ดินปืน) ในเลาบั้งไฟอัดแน่นจนหยุด แต่ปัจจุบันเทคโนโลยีก้าวหน้าขึ้นจึงหันมาใช้วิธีอัดขึ้นหม้อด้วยเครื่องอัดไฮดรอลิก ทำให้อัดได้แน่นมาก บั้งไฟจะขึ้นสูงอยู่ที่การอัดเป็นสิ่งสำคัญด้วย หาก อัดดี อัดแน่นก็จะขึ้นได้สูงและนาน แต่ก็มีส่วนประกอบด้วยที่เป็นปัจจัยให้บั้งไฟขึ้นสูง เช่น การทำรู สัดส่วนของหางการผสมขึ้นหม้อที่ถูกอัตราส่วนที่ดี เป็นต้น

5. ค้างบั้งไฟ บางแห่งเรียกว่า “ห้างบั้งไฟ” ไม่ว่าจะเรียกว่า ค้าง หรือ ห้าง ก็คือร้าน เวที หรือที่จุดบั้งไฟนั่นเอง ชาวบ้านจะต้องไปจัดเตรียมที่จุดให้พอเหมาะกับขนาดของบั้งไฟ หากเป็นบั้งไฟใหญ่ก็ต้องทำสูง หากเป็นบั้งไฟเล็กก็ทำต่ำๆก็พอ ส่วนสถานที่เป็นที่ที่ไปมาสะดวกและใกล้ที่โล่งกว้าง มีส่วนหนึ่งที่ห่างไกลบ้านคน เพื่อที่จะได้หันหัวตั้งไฟไปทางนั้น จะได้ไม่เป็นอันตรายแก่ผู้คน

6. ขนาดบั้งไฟ ดังได้กล่าวแล้วว่าบั้งไฟจะมีบั้งไฟใหญ่และเล็กขนาดใหญ่จะมี 2 ขนาดคือ **บั้งไฟหมื่น** และ **บั้งไฟแสน** บั้งไฟหมื่นจะวัดกันที่น้ำหนักขึ้นหม้อ (ดินปืน) นหนัก 12 กิโลกรัม หรือ 12 กิโลกรัมเท่ากับหนึ่งหมื่น ส่วนบั้งไฟแสนก็เป็น 120 กิโลกรัม ปีใดบ้านใดที่ได้มีการจัดบุญบั้งไฟแสนจะถือว่าเป็นบุญที่ใหญ่มาก ผู้คนจะต้องไปเที่ยวชมกันมากมาย

ส่วนบั้งไฟที่เป็นที่นิยมกันมากในงานบุญบั้งไฟทั่วไปคือบั้งไฟหมื่นเพราะความเหมาะสมกับเวทีที่จุด อุปกรณ์หาได้ง่ายไม่สิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายและทำได้ง่ายกว่า ส่วนบั้งไฟที่เล็กกว่าบั้งไฟหมื่นประมาณ 6 - 10 กิโลกรัมก็นิยมจุด แต่เป็นการทำแข่งกันภายในหมู่บ้านตนเอง และทำเป็นบั้งไฟเสียงทลายหรือไหว้บูชาพญาแถนมากกว่า

เมื่อได้อุปกรณ์ทุกอย่างพร้อมแล้วช่างก็จะเริ่มลงมือทำบั้งไฟตามวิธีของช่าง คือนำดินปืนลงในเลาบั้งไฟอัดให้แน่น และเจาะรู ภาษาอังกฤษบั้งไฟเรียกว่า “เอารู” ช่วงนี้สำคัญมากช่างต้องมีความชำนาญพอสมควรแต่จะต้องระวังอันตรายอันอาจเกิดขึ้นได้ด้วย หากเจาะรูถูกต้องก็จะทำให้บั้งไฟขึ้นได้สูงและตรงตามต้องการ

เมื่อทำรูปเสร็จแล้วก็ทำสายชนวนสำเร็จจุด ซึ่งดินปืนที่นำมาทำสายชนวนจะเป็นดินปืน สองชนิด คือ ชนิดอ่อนจะเอาไว้ในช่วงแรกตรงจุดใหม่ และชนิดแรงจะเอาไว้ในช่วงสุดท้ายที่ไฟจะเข้าตัวบั้งไฟ ช่วงนี้ต้องใช้ดินปืนแรงเพื่อจะได้เป็นแรงจุดระเบิดทำให้บั้งไฟติดง่าย ไม่มีปัญหาการจุดไม่ติด เพราะบางแห่ง (ส่วนมาก) จะมีกติกากว่าหากจุดไม่ติด 3 ชนวนจะปรับให้แพ้ คำว่า 3 ชนวนหมายถึง 3 ครั้ง

วันทำบุญ วันทำบุญซึ่งชาวอีสานมักเรียกว่า “วันเอาบุญ” บุญบั้งไฟส่วนใหญ่จะมี 2 วัน คือ “วันโฮม” (วันรวม) วันนี้จะเป็นวันที่ชาวบ้านต่างๆที่ทางเจ้าภาพมีภูมิกหรือไปบอกให้นำบั้งไฟมารวมกันหรือโฮมกัน บั้งไฟแต่ละบ้านที่นำมาจะมีการประดับประดาตกแต่งให้สวยงาม มีการสลักลวดลายลงกระดาษสีต่างๆ แล้วนำไปติดตั้งตัวบั้งไฟให้สวยงาม ลำตัวและหัวบั้งไฟก็ทำเป็นรูปสัตว์ เช่น ทำเป็นรูปพญานาค มังกร เป็นต้น ดังนั้นในวันนี้จึงมีการประกวดความสวยงามของบั้งไฟไปด้วย ซึ่งจะมีทั้งชบวนแห่และตัวบั้งไฟ และมีรางวัลมากมาย (ในบางที่) มีการจ่ายพญาคำแข็ง ละเล่นกันสนุกสนาน

การละเล่นของชาวอีสานในงานนี้จะสนุกสนานมาก มีการทำเลียนแบบรูปสัตว์ ทำรูปอวัยวะเพศ เล่นสองแ่งสองงาม ทำรูปการสมสู่กันของหุ่นคน ชาวภาคอื่นมาเห็นอาจเห็นว่าเป็นเรื่องสกปรก ลามกอนาจาร แต่ชาวอีสานถือว่าเป็นเรื่องธรรมดา เพราะส่วนหนึ่งเชื่อกันว่าย่างเล่นสกปรก

ลามก ยิ่งจะทำให้ฝนฟ้าอุดมสมบูรณ์ และถือกันว่าบุญนี้คือบุญพญามาร บุญที่มีการเติมพັນกันเป็นสำคัญ ผู้ไปร่วมงานจึงเล่นต่างๆอย่างสุดขีดโดยไม่อายกันและจะไม่ถือสากันในงานนี้

วันที่ 2 เรียกว่า “วันจุด” วันจุดคือวันที่นำบั้งไฟไปจุดแข่งกันตามกติกา แต่ก่อนจุดบั้งไฟตามกำหนดจะต้องมีการจุดบั้งไฟเพื่อทำการเสี่ยงทายหรือบูชาพญาแถน เทพอารักษ์ก่อน ซึ่งผู้นำวิธีส่วนใหญ่จะเป็นพ่อกะจำคือผู้นำทางพิธีพราหมณ์ - ผีจะพาทำ เมื่อจุดบั้งไฟเสี่ยงทายฟ้าฝนและบูชาพญาแถนแล้วจึงจุดบั้งไฟใหญ่ต่อไป

ในงานบุญบั้งไฟบางแห่งจะมีการบวชนาคด้วย ก่อนบวชจะมีการฟังพระสวดมนต์และถวายภัตตาหารเพลแด่พระสงฆ์ ตอนบ่ายจะตีกลองบอกรวมชาวบ้านให้มาทำพิธีสู่ขวัญนาคและบวชนาคสู่ขวัญนาคตามประเพณี

นอกจากบวชนาคบางแห่งอาจมีพิธี ฮตสรง หรือ เถราภิเษก ซึ่งจะทำให้พระภิกษุที่บวชเรียนมานานพอที่จะเลื่อนสมณศักดิ์ตามประเพณีโบราณได้ ซึ่งไม่เกี่ยวกับสมณศักดิ์ตามประเพณีโบราณได้ ซึ่งไม่เกี่ยวกับสมณศักดิ์ของมหาเถรสมาคม พิธีนี้หากไม่จัดในงานบุญบั้งไฟอาจจัดขึ้นในโอกาสอื่นที่เห็นสมควร

คำแข่งในงานบุญบั้งไฟ คำแข่งจะเป็นลักษณะกาพย์กลอนอีสานเหมือนผญา คือมีคำสัมผัสคล้องจองเป็นเรื่องบอกกล่าว สื่อความหมายให้ผู้คนรับรู้ความนัยตามที่ผู้แข่งต้องการ การซึ่งมีมากมายแต่อาจรวมแยกได้เป็น 2 ประเภทใหญ่ๆคือ

1. แข่งเชิญหรือกล่อม คำแข่งเชิญหรือกล่อมจะแข่ง 2 ลักษณะ คือ แข่งกล่อมจะแข่งขณะเดินตามหลังบั้งไฟเมื่อนำบั้งไฟขึ้นสู่เวทีหรือร้านจุดคำแข่งกล่อมจะมีเนื้อหาบอกเล่าหรือบรรยายเพื่อบอกให้ผู้คนได้ทราบที่มาของบั้งไฟของตนเอง และกล่อมอ่อนน้อมให้บั้งไฟทราบว่าจะเข้าสู่พิธีจุดแข่งขันแล้ว ลูก (บั้งไฟ) จะต้องทำหน้าที่ให้ดีที่สุด ขึ้นให้สวยงาม ลงสู่พื้นดินให้ช้าที่สุด คำแข่งจะมีลักษณะอ่อนน้อมให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ลงมาช่วยให้บั้งไฟของตนขึ้นสูงที่สุดเช่น

“ขอเทวดาลงมาช่วยผู้ให้คนรู้ว่าบั้งไฟดี ขึ้นอีหลีขึ้นสูงแท้
ฟ้าเหล่าๆคือที่ของเธอ ให้เขาถือบั้งไฟบ้านข่อย...”

เมื่อแข่งไปก็จะมีลูกคู่กล่าวรับเป็นทอดๆอย่างสอดรับฟังแล้วไพเราะสนุกสนานและมีพลังสามัคคีแฝงใน ทำให้เห็นความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของเจ้าของบั้งไฟ

2. แข่งศัพท์เพรหะ คำซึ่งลักษณะนี้อาจแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภทคือ

2.1 แข่งสุภาพ คำซึ่งสุภาพจะฟังดูไพเราะสร้างสรรค์เรื่องหุฟังควรสร้างสรรค์คำซึ่งๆคิดคติธรรมสอนใจแก่ผู้ฟังเช่น

“โอเฮาโอ พวกพ่อนเฮาโอ บั้งไฟหมื่นของพญาแถนขึ้นไปเทิงเมืองแมนเลิงที่ขึ้นฟ้าสุดแหล่ง
หล้าเหลียวบมีเห็น ข้ามตาเวนอุดรเป็นเขต ข้ามประเทศเมืองใหญ่หนองหาน ข้ามภูพานไปแล้วคุณพ่อ
ขึ้นก่อต่อสามมือป่องลงตำข้าวทองไปนำเอาโลดช่างแมนขึ้นโพดเอาโลดเอาเหลือ จนหมี่ เสือ หมูหมา
ข้างย่าน จนว่าฮ้านชิโปดชิเพ คักแท้เคบั้งไฟบักล่า ขึ้นจนว่าฟ้าแตกเป็นฝอย แหงนตาลอยจนว่าตาค้าง
พอยอยากจ้างไผส่องนำเห็น บั้งไฟขึ้นแล้วชิหาทางแข็งต่อมาพ้อบ่อนนี้เฮาอยากได้หญิง อยากรขอเหล่า
เต็ดนำเจ้าจักโอ ขอเหล่าโอนำเจ้าจักถ้วหวานจ้วยจ้วยด้วยปากหลานชาย ตักมายายหลานชายให้มัน
คู่ คับคู่โตช้อยบ่หนี ตายเป็นผีชินนำมาหลอก ออกจากบ้านชิหวานดินนำ ตายเป็นปลวกมากัดเครื่องพลู
ตายเป็นหนูมากัดเครื่องหูกตายเป็นลูกน้อยให้จ้องกินนม เอามาเกาะฟ้าเอามาเกาะ คับบให้หัวขึ้นไตชิ
ลงท่ง ลุงทานแล้วหลานแก้วชิให้พร ลุงทานแล้วให้เข้วเจ้าดำ ลุงทานแล้วให้ถงคำต่ง ให้ท้องลุงฟังคือ
ดั่งไหไฟ ลุงเฮ็ดไฮให้ได้ข้าวฮวงหนา ลุงเฮ็ดนาให้ได้ข้าวฮวงใหญ่ ให้ไก่หลานน้อยได้ชื่นชม เลี้ยงควาย

ด่อนให้เป็นโตเขาคำ เลี้ยงควายดำให้เป็นโตเขาแก้ว เลี้ยงแม่แล้วไว้คราดไฮ้ไถนา มาเฮามาพวกเข้เงา มา ฯลฯ

2.2 เข้ตลก-หยาบคาย เป็นคำเข้ที่แต่งขึ้นเพื่อสร้างความตลกขบขันให้ผู้ฟังและบางคนจะส่อไปทางหยาบคายทั้งสองแง่สองงามและบางคนก็ลามกอย่างชัดเจนมาก แต่คนส่วนใหญ่ก็ไม่ถึงกัน เช่น

“มามาแล้วบักหมอตอนควายแม่ ควายเถิกมีบ่แพ้โตอ้ายบ่อยากตอน
อ้ายนี้ว่าซีเปอนบิตพัวหมากนาวลี เพิ่นกะซีล่อมฮั่วถี้ ว่าอยากได้หมากน้ำเต้าแล้งในค่างเพิ่น
กะหวง พี่ซีขอนำน้องจอมพระนางซีให้พี่บ่ น้ำบ่ไหลใส่ไซปลาค่อ
สาวมักพ้อเขนฝ้ายในเฮือน พี่ไปเวียนเข้าหาบ่ได้พี่ซีออกจากบ้านกินข้าวกับกบ หลบคั้นมากิน
กบกับข้าว พี่ซีว่าความใหม่ต่อไป น้ำบ่ไหลใส่ไซปลาค่อ
สาวมักพ้อเขนฝ้ายในเฮือน พี่ซินอนนำน้องสามเดือนซีได้บ่”

“อีอ้อ่าง บาดมันย่างตึงต่างตึงตาง ช้างสี่ข้างอยู่ตึงเสอเพอ คนเสมอสี่คั่นดั่งแหมบ ปลาหมาก
แปบกุมสี่ปลาขาวตอง ปลาขาวตอง ปลาขาวทองกุมสี่ปลาขาวเก็ง สี่เถลิงจิกหัวแม่ไก่ สัตว์ที่ใหญ่โดย
น้อยแม่ควาย สี่ละลวยแม่ม้าสี่ม้า สี่ซ้าๆโดยอ่อนแม่เบ็ด สัตว์ที่เคียวกันงอแม่บี่ สี่เทิงฮ้านแม่
เทวดา สี่กันคาแม่กบกับอั้ง เขียดสี่เขียดเหยียดแข่งเหยียดขา เขียดจะนาสี่กันน้ำ
ตะตี่ตำมโดนลงที่ถ้วน จัด”

“กูกูกู กูกูผู้เดียวเหลียวมาเหม็ดหมู่ บ่แมนซู้สุย่าเหลียวมาเหลียวหญิงเหลียวมาหาบักแบ้นกู
หรือ แบ้นกูเล็กควายน้อยตักตายนตักบ่ตายพินหัวแลกเหล่า
สี่บ่เข้าไปแลกกระบอง สี่ฮองบ้องหล่อ สี่ถ่อสี่เถสี่ไหปลาว่า”

นอกจากการเข้ดังกล่าว ยังมีการเข้อีกแบบหนึ่งที่เรียกว่า “เข้กินเหล่า” และ “เข้ของเงิน” ซึ่งผู้เข้จะไปกันเป็นคณะมีลูกคู่คอยรับตาม จุดประสงค์เพื่อขอเงินไปซื้อเหล่าหรือใครมีเหล่าก็จะจัดหาให้เต็มทันที เช่น

“โอ เออ โอ เขาโอ้เฮ้อโอ ขอเหล่าเต็ดน้ำเจ้าจ๊กโอ ขอเหล่าโทนาเจ้าจ๊กแก้ว
ได้กินแล้วตุ๋ข่อยสิหนี่...”

“มาอีกแล้วหลายโตอีแม่ใหญ่ หักฟกไม้วิกะบ่ฟัง ขอสังน้ำเจ้าจ๊กหน้อย
ให้ตุ๋ข่อยคิดว่าทำทาน ให้ลูกหลานขอทานจ๊กหน้อย อย่าให้หน้อยตุ๋ข่อยหลายคน
อย่างมาโดนแส้งเมื่อยแส้งล้า เดินไปหน้าจ๊กสิว่าจ้งได้...”

การเส็งกลอง สิ่งหนึ่งที่มีทำในงานบุญบั้งไฟที่มีมาแต่โบราณคือการเส็งกลอง (ตีกลองแข่งกัน) กลองที่นำมาตีแข่งขันกันเรียกว่า “กลองเส็ง” คำว่า “เส็ง” เป็นภาษาไทยอีสานหมายถึง “แข่ง” ดังนั้นกลองเส็งก็คือกลองที่นำมาตีแข่งขันกันนั่นเองบางแห่งจะเรียกว่า “กลองกึ่ง”

กลองเส็งหรือกลองกึ่งจะมีลักษณะเรียวยาว หน้าหน้ากลองจะขูดให้บางและขันให้ตึงแน่นมาก หน้ากลองจะไม่ติดข้าวเหมือนกลองยาว เวลาตีจะใช้ไม้ตีเสียงจึงดังแหลมสูง การตัดสินของ

คณะกรรมการจะดูที่ลีลาจังหวะการตีและเสียงดังเป็นสำคัญ ส่วนการแข่งขันมักจะแข่งในวันโฮม (รวม) หลังจากแห่งบั้งไฟเสร็จแล้ว

พิธีทางศาสนา งานบุญบั้งไฟหากไม่มีพิธีสงสรง บวดนาค ส่วนใหญ่จะไม่มีพิธีทางศาสนา เพราะถือว่าเป็นบุญพญามาร แต่ก็มีบางแห่งที่มีการเจริญพระพุทธมนต์ในยามกลางคืนด้วย ซึ่งเป็น การปรับประยุกต์ศาสนาเข้าด้วยกันก็ไม่เสียหายอะไร แต่ส่วนใหญ่แล้วจะไม่มีพิธีทางศาสนาคงปล่อยให้ญาติโยมจัดการกันเอง ส่วนพระคงมีการจัดข้าวปลาอาหารมาถวายพิเศษเท่านั้น

สิ่งที่ได้จากพิธีกรรม การทำบุญบั้งไฟมีหลายอย่างที่เกิเกิดขึ้นขอแยกแยะอธิบายดังนี้

1. ความสามัคคีปรองดอง ชาวบ้านที่จะทำบุญบั้งไฟจะต้องมีความสามัคคีปรองดองกัน จึงจะสามารถทำได้ เพราะถือว่าเป็นบุญที่ใช้เวลาเตรียมอุปกรณ์ต่าง ๆ นานามีกิจกรรมมากมาย ชาวบ้านมีความสามัคคีบุญบั้งไฟจึงเกิดมีได้

2. การละเล่น ชาวบ้านต้องชอบละเล่น มีนิสัยสนุกสนานโอ้อวมอริเพราะงานนี้จะมีการละเล่นตลก ขบขัน ลามก สกปรกต่างๆ หากใครไม่ชอบเล่นจะทำให้เกิดความรำคาญ วุ่นวายได้ ดังนั้นผู้คนในบ้านจะต้องเป็นคนชอบเล่นสนุกๆ ด้วยบุญนี้จึงจะจัดได้และส่วนใหญ่จะชอบสนุกสนาน เหมือนกันบุญบั้งไฟจึงเกิดมี หากไม่แล้วก็มีเพียงจุดบั้งไฟเล็กเพื่อเสี่ยงทายหรือบูชาพญาแถนเท่านั้น

3. การพนัน สิ่งหนึ่งที่เกิดขึ้นในงานนี้ มีอยู่ทุกหนแห่งของบุญนี้ และนับว่าจะมีมากขึ้นเรื่อยๆ คือการพนัน หลายท้องที่มีการพนันสิ่งสุ่มากจนจะทิ้งประเพณีเจตนาเดิมไปหมด คือมุ่งที่จะนำ บั้งไฟมาจุดแข่งขันกันอย่างเดียวไม่มีการทำพิธีบูชาพญาแถนหรือเสี่ยงทายอะไรเลย แต่ทำเพื่อเอาเดิม พันอย่างเดียวซึ่งขณะนี้มีมากมายในแถบอีสานตอนกลางและบน เมื่อจะแข่งกันที่บรรดาเขียนบั้งไฟ ทั้งหลายก็บอกต่อกันไป อยู่ต่างจังหวัดก็มาแข่งขันกันได้ งานนี้นักพนันจึงชุกชุมมาก บางแห่งมีเสีย พนันกันไปเป็นแสนก็มีเหมือนพนันมวยที่แอบแฝงมาจากศิลปะ กีฬา กฎหมายไปแล้วเพราะแอบแฝง มาตามบุญ ประเพณี เหมือนพนันมวยที่แอบแฝงมาจากศิลปะ กีฬา

ซึ่งถือว่าเป็นกิจกรรมที่ไม่สร้างสรรค์ เพราะเป็นการบ่มเพาะปลูกฝังนิสัยการพนันให้ผู้คน การ เล่นพนันย่อมมีปัญหาดังตามมาแน่นอน เช่น สูญเสียเงินเดิมพัน ส่งผลถึงครอบครัว การทะเลาะ เบาะแว้งเพราะความเห็นต่างกันถึงกับชกต่อยกันก็มี ฯลฯ

4. การชกต่อย ด้วยเหตุผลว่าบุญนี้ชาวอีสานถือว่าเป็นบุญพญามารซึ่งมีมาแต่โบราณคือ การ ชกต่อย ทะเลาะ วิวาท จะมีเป็นประจํางานสมัยโบราณจะมีเฒ่าแก่ที่เรียนมาทางคาถาอาคมขอขมา การ ต่อสู้ ท่านจะรามวยโบราณเข้าหากันเวลาแห่งบั้งไฟรอบๆ วัตถุประสงค์ เมื่อมวยเข้าใกล้กับครุมวยก็จะขึ้นที่ชาว อีสานเรียกว่า “ของขึ้น” คำว่าของขึ้น คือของดีที่มีในตัวหรือคาถาอาคมที่เรียนมาเกิดอาการอยากชก ต่อยกระโดดเข้าใส่กันเหมือนสัตว์เพราะบางคนจะมีลายสักเป็นเสือเผ่นก็จะออกลีลาเหมือนเสือ บาง คนมีลายสักเป็นหนุมานก็จะออกงวดลายเหมือนลิงแล้วกระโดดชกต่อยกัน ผู้คนก็จะห้ามปรามกันตาม เหตุการณ์

นอกจากมีมวยโบราณซึ่งชกต่อยกันเป็นประจำแล้ว ที่เป็นผลร้ายคือบรรดาเด็กวัยที่เรียนแบบ ผู้ใหญ่นำพรรคพวกตี ชกต่อย ทำร้ายร่างกายกันนี้เสียอันตรายมาก งานนี้แต่ครั้งจะมีการทำร้าย ร่างกายกันมาก บางแห่งถึงกับตายก็มี ทำให้เกิดปัญหาตามมามากต้องได้ขึ้นโรงขึ้นศาลทำให้ ผู้ปกครองลำบากด้วย เพราะพวกวัยรุ่นจะถือโอกาสบุญนี้คอยแค้นกันเสมอ ดังนั้นหลายหมู่บ้าน เลิกจัดงานนี้เพราะปัญหานี้ก็มี

5. การเสี่ยงทาย - บูชาพญาแถน สิ่งที่ได้จากงานนี้และดูเหมือนเป็นเจตนาเดิมเลยคือการ เสี่ยงทายฟ้าฝนและบูชาพญาแถน

การเสียดายฟ้าฝนนั้นจะมีบั้งไฟขนาดเล็กที่ทำขึ้นมาเป็นพิเศษเพื่อเสียดายเป็นการจำเพาะ แต่ก็ไม่แนเสมอไปเพราะบางแห่งจะถือเอาบั้งไฟที่ใหญ่ที่สุดในงานเป็นบั้งเสียดายเลย เช่นบั้งไฟแสน เป็นต้น แต่ส่วนใหญ่จะนิยมบั้งไฟเล็กลักษณะการเสียดายจะใช้พอกะจ้ำเป็นผู้บอกเสียดายเช่นบอก ว่า “ขอให้จุดติดแค่ฉนวนเดียวแล้วฝนฟ้าจะดี ขอให้ขึ้นสูงตรงสวยงามแล้วฟ้าฝนจะดี” หรือ “ขอให้มีความไค้งลงมาข้าวปลาจะอุดมสมบูรณ์” หรือจะขออย่างไรก็ได้แต่พอกะจ้ำจะว่าไป หากบั้งไฟเป็นไปตามคำขอหรือบอกก็แสดงว่าเหตุการณ์จะเป็นไปตามนั้น เช่นหากขอให้ขึ้นสูงและปรากฏว่าบั้งไฟขึ้นสูงจริงก็แสดงว่าฝนฟ้าจะตกต้องตามฤดูกาลตามที่เสียดาย

การบูชาพญาแถน นอกจากเสียดายแล้วยังถือว่าเป็นการบูชาพญาแถนด้วยตามนิทานที่ได้เล่าให้ฟังแล้ว ผู้ทำหน้าที่บอกกล่าวคำบูชาก่อนจุดบั้งไฟ คือพอกะจ้ำเช่นเดิม ส่วนบุญบั้งไฟที่จุดเพื่อ บูชานั้นบางแห่งจะใช้บั้งเดียวกันกับจุดเสียดาย บางแห่งจะใช้บั้งหนึ่งอีกต่างหากแล้วแต่จะตกลงกัน ไม่มีข้อจำกัดตายตัว การบูชาพญาแถนนั้นพอกะจ้ำก็จะอ้อนวอนบอกกล่าวให้พญาแถนทราบว่บัดนี้ ได้เวลาแล้ว ถึงฤดูกาลแล้วพวกข้าวมวลมนุษย์ต้องการฝน จึงได้จุดบั้งไฟขึ้นมาบูชาขอจงประทานฝนมา ให้ปวงข้าด้วยเทอญ แล้วสั่งให้จุดบั้งไฟขึ้นไปบูชาต่อไป

6. การเซ็งขอเงิน สิ่งหนึ่งที่เกิดขึ้นมากับบุญบั้งไฟ คือการเซ็งขอเงินเมื่อมีงานบุญนี้เกิดขึ้น ผู้คนจะต้องออกจากบ้าน (เฉพาะคนที่ชอบทางเซ็ง) ไปหาซื้อตามหมู่บ้านต่างๆ เพื่อขอเงินหรือเรียไร เงิน มีการนำบาตรเพื่อใส่เงินไปด้วยนับว่าเซ็งเพื่อนำเงินเข้าวัด แต่จริงๆแล้วคณะเซ็งหลายกลุ่มทำไป เพื่อหาเงินเข้ากระเป่าตัวเอง อาจมีเข้าวัดบ้างก็เล็กน้อย ลักษณะนี้มีให้เห็นดาษดื่นในภาคอีสาน ที่ร้าย ก็คือบางกลุ่ม มีการอุมพระพุทธรูปนำหน้าคณะเซ็งไปด้วยเรียกว่า อาศัยพระหากิน ทำให้ประเพณี เจตนาเดิมวิวัฒนาการไปมาก

การเซ็งเพื่อเรียไร (ขอ) เงินนั้นดูเหมือนจะเป็นของคู่กันกับงานบุญบั้งไฟและเป็นไม้เบื่อไม้เมามา ของบรรดาแม่บ้านทั้งหลาย เพราะคนส่วนใหญ่จะไม่ชอบเนื่องจากแต่ละปีจะเสียเงินให้คณะซื้อ จำนวนมาก ด้วยว่ามีหลายกลุ่มหลายคณะบางคณะมาซ้ำที่เดิมก็มีและหากไม่ให้ก็ไมยอมนี้เพราะจะมี คำเซ็งหรือข้อความเซ็งข้อหนึ่งที่ว่า

“...เจ้าบให้ตุ๋ข่อยบ่หนี ตายเป็นผีจะสินามาหลอก ออกจากบ้านกะสิหว่านดินนำ”

หมายความว่าถ้าไม่ให้จะไม่ยอมหนีไปไหน แม้แต่ตายเป็นผีก็จะกลับมาหลอกหลอน ออกจาก บ้านไปก็หว่านดินใส่ และคณะเซ็งก็จะยืนเซ็งคำเดิมซ้ำๆอยู่อย่างนั้นจนกว่าจะได้เงินจึงจะผละจาก ไป

วิพากษ์พิธีกรรม - ความเชื่อ

ประเพณีบุญบั้งไฟนั้นเป็นประเพณีของชาวพราหมณ์ หากจะว่าไปแล้วก็เป็นบุญพญา มาร เป็นบุญที่ไม่ควรเรียกว่าบุญด้วยซ้ำ เพราะในงานมีแต่เรื่อง สกปรก การพนัน ชกต้อย ทำร้ายร่างกาย กัน อาจเรียกว่าเป็นบุญนอกศาสนาว่าได้เพราะไม่มีส่วนใดที่เป็นของพุทธเลย ถ้าจะมีบ้างก็เรื่อง ความสามัคคีแต่ก็ไม่ได้สร้างสรรค์อะไรเป็นความสามัคคีที่นำไปสู่การละเล่น หากมองในแง่ของนัก เศรษฐศาสตร์ ไม่ใช่บัณฑิตสังคมมนุษย์วิทยาจะเห็นความสูญเปล่าอย่างชัดเจน เพราะมีการลงทุนไปมาก เสียเวลามากแต่สุดท้ายไม่ได้อะไรเลย บางคนเสียเงิน เจ็บตัว ตัวสกปรก ขึ้นโรงขึ้นศาล จึงไม่แปลกที่ บางคนมีบุญบั้งไฟ

เรื่องของการเสียดายนั้นในฐานะผู้เขียนเป็นชาวพุทธจึงเห็นว่าไม่มีเหตุใดเลยที่ฟ้าฝนจะมา ขึ้นอยู่กับดินปืน บั้งไฟจะขึ้นหรือไม่อยู่ที่ช่างทำดีไหม ส่วนผสมดินปืนดีไหม คงไม่เกี่ยวกับภูตผีปีศาจ ฟ้าฝนอะไร พระพุทธองค์ทรงเป็นยอดสัพพัญญูมีญาณ-ฉานหยั่งรู้ได้ที่ไตรโลกแม้แต่จิตวิญญาณการ จูติของมนุษย์เหตุใดพระองค์ไม่กล่าวถึงเรื่องนี้หากแต่กล่าวถึงธรรมชาติความอุดมสมบูรณ์ของ

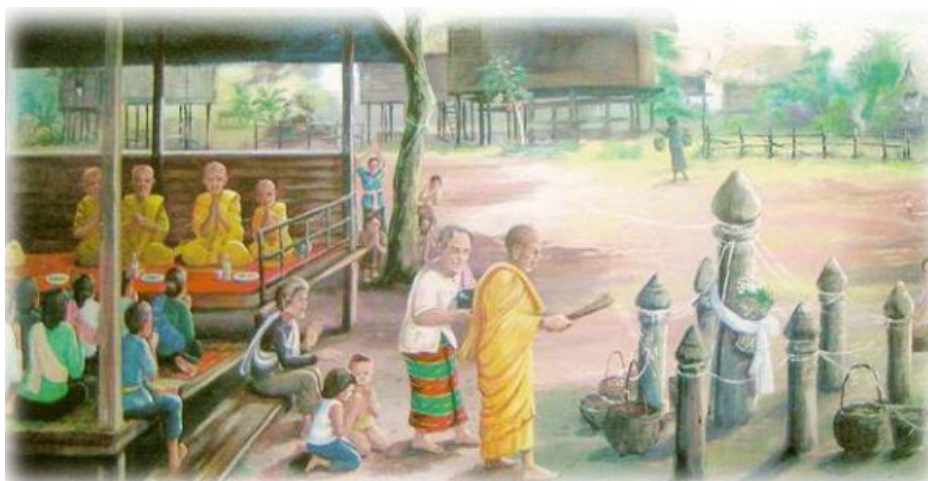
ธรรมชาติ ความดีมีศีลธรรมของผู้คนเป็นสำคัญการขึ้นสูงของบั้งไฟมิให้เห็นทุกปีแต่ฟ้าฝน ข้าวปลาอาหารไม่เห็นเป็นไปตามการเสี่ยงทายเลย ด้วยความไม่แม่นยำในเรื่องนี้เองจึงทำให้ความเชื่อลดลงมาก

ส่วนการบูชาพญาแถนก็เป็นความเชื่อที่ไม่ใช่ของชาวพุทธแน่นอนเพราะเทวดาของชาวพุทธจะไม่ชอบการบูชาด้วยไฟแน่ แต่จะชอบบูชาด้วยความดีมากกว่า ตำนานที่เล่ามานั้นเป็นตำนานปรัมปราที่แต่งขึ้นมาใหม่ของปราชญ์อีสานเท่านั้น อย่างไรก็ตามก็เชื่อว่าผู้เขียน (สำลี รักสุทธี) จะไม่เห็นดีในประเพณีจนอยากให้ยกเลิกก็หาไม่ หากแต่ให้รู้จักแยกแยะระหว่างประเพณีพุทธ พราหมณ์ผี ออกให้ชัดเจนเท่านั้นและขอยกคำสอนเกี่ยวกับบุญบั้งไฟให้ทราบดังนี้

"ฮีตหนึ่งนั้นพอถึงเดือนหกแล้ว
ให้นำน้ำวาริสรงโสดหตพระพุทธรูปเหนือได้สู่กาย
อย่าได้ละเบียงบ้ายปิดเป่าหายหยุด
มันลเสียครีต่าไปเมื่อหน้า
จงพากันทำแท่นคองฮีตเก่า
เอาบุญไปเรื่อง ๆ ไปหน้าอย่าถอย"

หมายความว่าพอลถึงเดือนหกให้นำน้ำไปรดสรงพระพุทธรูปที่มีทุกองค์ในวัด อย่าได้ละทิ้งประเพณี จงพากันรักษาจารีตประเพณีเดิมเอาไว้ตลอดไป หากละทิ้งแล้วจะทำให้พบแต่ความซบหายสูญเสีย จะต้องทำบุญตามประเพณีสืบไปอย่าถอย

2.1.8 ฮีตที่ 7 บุญซำชะ (บุญเดือนเจ็ด)

ภาพที่ 2.7 แสดงพิธีกรรมบุญซำชะ
ที่มา : <https://goo.gl/images/hUibrE>

ความหมายและความสำคัญ

คำว่า “ซำชะ” เป็นภาษาไทยอีสานตรงกับคำไทยภาคกลางว่า “ซำระ” ซึ่งในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 ได้ให้ความหมายไว้ว่า “ซำระ ก.ชะล้างให้สะอาด เช่นซำระร่างกาย สะสาง ปรับปรุงให้ดีขึ้น เช่นซำระพระไตรปิฎก พิจารณาตัดสิน เช่น ซำระความ ใช้ในคำว่า ซำระหนี้”

ความหมายของคำว่า ชำระ ซึ่งเป็นภาษาไทยอีสานก็มีความหมายเช่นเดียวกันกับในคำว่าชำระของพจนานุกรมไทย เช่นในหนังสือพจนานุกรมภาษาถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติได้ให้ความหมายไว้ว่า “ชำระ ก.ชำระ, สะสางทำให้ดี เช่น อาบน้ำชำระกาย, พิจารณาตัดสินให้, เช่น ชำระความ, ปัดรังควาน, เช่น สูตรชำระ เป็นต้น”

บุญชำระจึงอาจสรุปความหมายได้ว่า คือบุญที่จัดทำขึ้นเพื่อทำพิธีปัดรังควาน ขับไล่ความเสนียดจัญไรภูตผีปีศาจออกจากหมู่บ้าน บางแห่งเรียกว่า “บุญเบิกบ้าน” บางแห่งเรียกว่า “บุญบ้าน” เฉยๆ บางบ้านที่เป็นหมู่บ้านใหญ่อาจแบ่งกันทำเป็นคุ้มไป จึงเรียกว่า “บุญคุ้ม” ก็มี แม้จะเรียกต่างกันแต่ก็มีจุดประสงค์เดียวกัน คือขับไล่สิ่งไม่ดีออกจากหมู่บ้านนั่นเอง

สำหรับความสำคัญของบุญนี้นั้นชาวอีสานถือว่าสำคัญมากจะเรียกว่ามากกว่าฮีตอื่นๆ ก็ว่าได้ เพราะฮีตหรือบุญนี้แต่ละหมู่บ้านจะทำกันมิได้ขาด ถือว่าเป็นบุญที่เกี่ยวกับภูตผีปีศาจ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีประจำหมู่บ้านมีผีปู่ตา ผีตาแฮก มเหศักดิ์หลักเมือง ที่คอยคุ้มครองหมู่บ้าน เป็นต้น บุญนี้จะเลี้ยงทั้งหมดที่กล่าวมาซึ่งชาวบ้านถือว่าเป็นผีที่ใกล้ตัวมาก เพราะเป็นที่รวมของผีอาฮักหรืออารักษ์ ที่ผีบรรพบุรุษรวมอยู่ด้วย บรรดาผีดังกล่าวจะช่วยดลบันดาลให้ชาวบ้านอยู่เย็นเป็นสุข

มูลเหตุและความเป็นมา

มีเรื่องเล่าไว้ในคัมภีร์ธรรมบทว่า ครั้งหนึ่งเมืองไพสาลีเกิดภาวะข้าวยาก หนักแฉง ประชาชนขาดแคลนอาหารซึ่งเรียกว่า “ทุพภิกขภัย” เพราะฝนแล้ง สัตว์เลี้ยงต่างๆ ล้มตายเพราะความหิวเป็นจำนวนมาก ช้ำร้ายยอหิวตไธสง หรือชาวบ้านเรียกว่า “โรคห่า” ก็ระบาดทำให้ผู้คนล้มตายกันมากมาย ชาวเมืองกลุ่มหนึ่งจึงพากันเดินทางไปนิมนต์พระพุทธเจ้าให้มาปิดเป่าภัยพิบัติครั้งนี้ พระพุทธเจ้าได้เสด็จจากกรุงราชคฤห์พร้อมด้วยภิกษุ 500 รูป โดยมาทางเรือใช้เวลาเดินทาง 7 วันจึงถึงเมืองไพสาลี ครั้นพระพุทธเจ้าเสด็จถึงเมืองไพสาลีก็เกิดฝน “ห่าแก้ว” ตกลงมาอย่างหนัก จนน้ำฝนท่วมแผ่นดินสูงถึงหัวเข่าและน้ำฝน ก็ได้พัดพาเอาซากศพของผู้คนและสัตว์ต่างๆ ไหลล่องลอยลงแม่น้ำไปจนหมดสิ้น พระพุทธเจ้าทรงทำน้ำพระพุทธมนต์ ใส่บาตรแล้วมอบให้พระอานนท์นำไปประพรมทั่วเมือง โรคภัยไข้เจ็บก็สูญสิ้นไปด้วยเดชะพระพุทธานุภาพ ดังนั้นคนลาวโบราณรวมทั้งไทยอีสานจึงทำบุญชำระขึ้นในเดือน 7 ของทุกปี

(บุญเกิด พิมพ์วรรณเมธากุล, 2539:22)

ขั้นตอนการดำเนินการ

ก่อนถึงวันงานชาวบ้านจะพากันทำผามหรือปะรำพิธีขึ้นกลางหมู่บ้าน ถ้าหมู่บ้านใดมีศาลากลางบ้านอยู่แล้วก็จะใช้ศาลากลางบ้านเป็นสถานที่ประกอบพิธีไปเลย ซึ่งปัจจุบันจะมีศาลากลางบ้านกันแทบทุกหมู่บ้านเพราะชาวบ้าน (ผู้นำหมู่บ้าน) ต่างก็ของบประมาณจาก ส.ส. ส.จ. บ้างบ้างมาสร้างศาลาบ้านเพื่อประกอบพิธีอันเกี่ยวกับบุญบ้าน

พวกผู้ชายจะหาตัดต้นกล้วยมาทำเสา 4 มุม แล้วผูกยึดด้วยด้ายดั่งซึ่งยาวไปหาหลังคาเรือนต่อไปเรื่อยๆ จนครบทุกหลังคา จัดที่อาสนะสงฆ์ บาตร กระโถน โตะห่มบูชา เสื่อ สาดตาลปัตร เครื่องอุปกรณ์ถวายพระ

พวกผู้หญิงเตรียมฝ้ายผูกแขน เครื่องไทยทาน ถาดมุ้งคุณ (มงคล) ซึ่งมีเงิน หมากพลูบุหรี ฝ้าย (ดอกฝ้าย) ดอกไม้ กรวดทราย รูปเทียน ทำความสะอาดบริเวณจัดเตรียมสิ่งที่จะทำอาหารคาวหวาน แต่ส่วนใหญ่จะจัดหาจากบ้านเอง

พอถึงวันงานทนายกวัด (ไวยาวัจกร) จะไปนิมนต์พระ (ปรกตนิมนต์ไว้ก่อนแล้ว) ซึ่งจะนิมนต์ตั้ง 4 - 9 รูป มาเจริญพระพุทธมนต์ในตอนเย็น บางท้องถิ่นที่มีการปฏิรูปคือไม่เจริญพระพุทธมนต์

ตอนเย็น แต่ลดขั้นตอนจากตอนเย็นมาเจริญพระพุทธรณ์ตอนเช้าและถวายภัตตาหารพร้อมกันไปเลยหากไม่ลดขั้นตอนก็จะเจริญพระพุทธรณ์ตอนเย็นถวายภัตตาหารตอนเช้า

หลังจากถวายภัตตาหารเช้าเสร็จแล้ว จะมีการประพรมน้ำพระพุทธรณ์โดยพระผู้อาวุโสจะใช้หญ้าคาที่มัดเป็นกระจุกน้ำพุทธรณ์แล้วสลัดใส่ชาวบ้านที่ไปร่วมงาน ส่วนคนเฒ่าคนแก่ก็จะนำฝ้ายที่ผ่านการเจริญมณฑลแล้วผูกแขนให้แก่กันและกันตลอดลูกหลาน และบอกกล่าวให้เกิดมงคลแก่ผู้รับผูกแขน

สำหรับกรวดทรายหรือหินลูกรังพระหรือพอกะจำจะนำไปหว่านโปรยรอบๆหมู่บ้าน บางแห่งจะหว่านขึ้นบนหลังคาบ้านก็มี บางแห่งจะหว่านเฉพาะทางเข้าหมู่บ้าน เพราะเชื่อกันว่าผีหรือสิ่งจัญไรจะเข้ามาทางประตูบ้านจึงต้องนำหินทรายไปกั้นไว้ก่อน บางแห่งจะใช้ด้ายสายสิญจน์หรือไม้กัณฑ์หญ้าคาไปผูกขึงไว้ที่ทางจะเข้าหมู่บ้าน หากสังเกตให้ดีในช่วงเดือนเจ็ดตามทางเข้าหมู่บ้านจะเห็นด้ายสายสิญจน์หรือไม้กัณฑ์หญ้าคาที่ผูกต่อกันยาวๆถูกผูกขึงข้ามถนนให้เห็นชัดเจน เวลาผีจะเข้าหมู่บ้านจะได้เกรงกลัวไม่กล้าเข้า

นอกจากจะมีการทำบุญตักบาตร ประพรมน้ำมนต์ หว่านกรวดทรายหิน ผูกหญ้าคาเพื่อกันเสนียดจัญไรให้หมู่บ้าน (คน,สัตว์) แล้ว เพื่อให้สมกับคำว่าชาฮะ (ชาฮะ) ชาวบ้านจะพากันหาเก็บสิ่งที่ไม่ดี (ของเก่า) ออกจากบ้านเรือนตนเอง เช่น เสื้อผ้าเก่าขาด ภาชนะเก่า ก่องข้าว หวดเป็นต้น ไปทิ้งนอกบ้านหรือเผาหรือขุดหลุมฝัง นัยว่าเพื่อบ้านเรือนของตนเองสะอาด บริสุทธิ์ ผี สิ่งจัญไรจะไม่กล้าเข้ามาใกล้ เพราะสิ่งของเก่าถือว่าเป็นของผีปีศาจ ผีมาเจอของเก่านอกบ้านก็จะไม่เข้ามาภายในหมู่บ้าน จะทำให้ผู้คนอยู่เย็นเป็นสุข ไม่มีเหตุเภทภัยจากผีปีศาจ สิ่งเลวร้ายใดๆ

ในช่วงเดือนเจ็ดจะมีบุญพิธีเกี่ยวกับผีหลายอย่าง เพราะผีฝ่ายดีที่ชาวอีสานนับถือมีมากมาย เช่นผี อาฮัก (อารักษ์) คือมหาศักดิ์หลักเมืองผีปูดหรือตาปูคือผีประจำหมู่บ้าน ผีแฮก คือ ผีประจำทุ่งนา ตลอดจนผีบ้าน ผีเรือน ผีต่างๆดังกล่าวมีอิทธิพลต่อชีวิตความเชื่อของชาวอีสานเพราะเกี่ยวกับความเป็นอยู่ สุขภาพ ความก้าวหน้า ต่ำทรมานด้วยเกี่ยวกับผีเหล่านี้ทั้งนั้น ดังนั้นในช่วงนี้จึงมีการทำพิธีเลี้ยงผีให้ถูกต้องตามประเพณีส่วนผีไม่ดีก็จะไม่ให้เข้ามาเกี่ยวข้องกับภายในหมู่บ้าน ที่ผ่านอาฮักก็จะได้รับการดูแลเลี้ยงดูอย่างดี เพราะเชื่อกันว่าจะช่วยลดบันดาลความอุดมสมบูรณ์ด้าน ฟ้าฝน ข้าวปลาอาหาร ความสงบสุขให้แก่ผู้คน

วิพากษ์พิธีกรรม-ความเชื่อ

พิธีกรรมหรือบุญพิธีนี้เป็นของชาวพราหมณ์หรือผีอย่างแน่นอนเพราะเป็นบุญที่ทำเพื่อไล่ผี ป้องกันผีและความเสียหายจัญไรไม่ให้เกิดมีที่บ้านที่ต้องนิมนต์พระไปเจริญพระพุทธรณ์นั้นเชื่อว่าผีปีศาจทั่วไปจะกลัวพระ ความจริงแล้วเรื่องผีปีศาจ สิ่งลึกลับที่มองไม่เห็นชาวอีสานจะเชื่อกันมาแต่โบราณกาล ถูกปลูกฝังมานานแสนนาน เพราะเดิมนั้นคนอีสานจะนับถือพราหมณ์และพินาก่อนถึงพุทธจะเข้ามาและเป็นศาสนาหลักของชาวอีสานไปแล้ว แต่ความเชื่อเรื่องผีไม่จางหายไปเลย วิธีนี้จึงยังคงได้รับการปฏิบัติอย่างต่อเนื่องและเคร่งครัด

นักปราชญ์ทางศาสนาท่านสอนว่า ผีปีศาจ คือความชั่ว ความไม่ดีที่มีอยู่ในตัวเรานั่นเอง ไม่ใช่ผีหลอก ผีเป่า ผีพาย อะไรที่โหล่นเลย การไล่ผีควรไล่ผีในจิตใจเรามากกว่า ผีที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ อวิชา หรือความ โง่เขลา ความไม่รู้ในจิตใจเรานั่นเอง หากเราไม่รู้แล้วฝಿಯมหลอกได้ง่าย คนที่มีความรู้มี อวิชา คือคนที่มิเหตุผล สามารถแยกแยะดีชั่ว ถูกผิดได้ดี และจะเข้าใจได้ว่า ผีคืออะไร อยู่ที่ไหน มีจริงตามที่เราเข้าใจหรือไม่ วงสายสิญจน์คือศีลธรรมความดีนั่นเอง

คนเราส่วนใหญ่จะมัวไปไล่แต่ผิวนอกกาย ซึ่งไม่รู้ว่ายู่ไหนเห็นตัวหรือไม่เป็นตัวอย่างไรแทนที่จะไล่ผิในใจ คือ ผีโลก โกรธ หลง อบายมุขต่างๆ ตลอดจน อวิชชา คือความไม่รู้ต่างๆ ที่อยู่ในจิตใจเราให้หมดหายไป ท่านให้ป้องกันผีโลก โกรธ หลง และความเชื่อต่างๆ โดยการเสริมคุณธรรมสร้างบุญกุศลเพิ่มอริยมรรคให้ตนเองนั้นแหละผีสางปีศาจก็จะหมดไปเอง ชาวพุทธต้องใช้โยนิโสมนสิการ ให้ดี หากจะว่าตามฮีตคำสอนก็จะได้อดังนี้

"ฮีตหนึ่งนั้นพอเดือนเจ็ดแล้วจงพากันบูชาราช ผุ่งหมู่เทพเหล่านั้นบูชาแท้สุ่ภาย
ตลอดไปยอดอ้ายอาชีพใหญ่มหลักษ์ ทั้งหลักเมืองสุ่हन บูชาเจ้า
พากันเอาใจตั้งทำตามฮีตเก่า นิมนต์สังฆเจ้าชำระแท้สวดมนต์
ให้ฝูงคนเมืองนั้นทำกันอย่าได้ห่าง สุตระชำระเมืองอย่าค่าง ลีเสียดร่าต่ำคุณย์
ทุกขลิแล่นวันโฮมใส่เต็มเมือง มั่นลิเคื่องคำขัดต่ำลงคุณย์คร่า
ให้เจ้าทำตามนี้คือเฮาได้บอกกล่าว จิงสิสุขอยู่สร้างสวรรคฟ้าเก็งกัน
แมนทุกขฮ้อนหมื่นชั้นบ่มีว่าลิมพาน ปานกับเมืองสวรรคสุขเก็งกันเทียมได้"

หมายความว่าประเพณีหนึ่ง คือพอถึงเดือนเจ็ดให้พากันบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เทพยดา มเหศักดิ์หลักเมือง ให้ทำตามจารีตประเพณีเก่านิมนต์พระสงฆ์องค์เจ้ามาสวดมนต์ชำระเสนียด จัญไร ให้ทำอย่าละเลยหาไม่แล้วจะทำให้เกิดภัยพิบัติ จัญไรแก่บ้านเมือง หากทำแล้วก็จะทำให้อยู่เย็นเป็นสุขปานเมืองฟ้าสวรรค

2.1.9 ฮีตที่ 8 บุญเข้าพรรษา (บุญเดือนแปด)

ภาพที่ 2.8 แสดงพิธีกรรมบุญเข้าพรรษา
ที่มา : <https://goo.gl/images/wKK2SP>

คำว่า “พรรษา” ตามความหมายในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 ให้ความหมายไว้ว่า ฤดูฝน, ฝน, ปี บุญนี้ชาวอีสานโบราณจะออกสำเนียงว่า “บุญเข้าวัดสา” คำว่า “วัดสา” ก็คือพรรษานั้นเอง เพราะคำว่าสาหรือวัดสา เป็นภาษาบาลี พรรษา เป็นภาษาสันสกฤตส่วนไทยปัจจุบันรวมทั้งคนไทยอีสานด้วยนิยมใช้คำว่า “พรรษา”

ฮีตหรือบุญนี้ถือเป็นบุญที่มีความสำคัญมากต่อชาวอีสานและชาวไทยพุทธทั่วไป เพราะเป็นช่วงที่พระภิกษุสงฆ์จะต้องเข้าจำพรรษาเป็นโอกาสที่พระจะต้องพักผ่อนศึกษาธรรมะ ไม่เดินทางสัญจรไปพักค้างที่คืนที่ไหน ชาวอีสานเชื่อกันว่าการทำบุญในวันเข้าพรรษาจะได้กุศลมากเหมือนการ

ทำบุญวันออกพรรษา เพราะถือว่าพระที่จะเข้าพรรษาคือพระที่มีเจตนาสร้างบุญ สะสมบารมี มีจิตใจ แน่วแน่มั่นคงในคำสอนหากไม่มั่นคงไม่ศรัทธาจริงจะต้องสึกขาไปก่อนแล้ว การทำบุญกับพระที่มีเจตนาดีจึงถือว่าได้อานิสงส์มาก

ด้วยอิตประเพณีนี้เชื่อกันว่ามีมาตั้งแต่สมัยครั้งพุทธกาล ชาวอีสานจึงให้ความสำคัญมากดังจะเห็นจากลูกหลานแม่ไปทำงานอยู่ต่างถิ่นห่างไกลเมื่อถึงฤดูทำบุญนี้ก็ต้องกลับบ้านเพื่อร่วมพิธีทำบุญ เป็นการมาปวารณาตนเองต่อพระและญาติพี่น้องว่าเข้าพรรษานี้จะทำอะไรที่ดีมีประโยชน์บ้าง โดยไปร่วมทำบุญที่วัดและตั้งปวารณา - ปวารณาในสถานที่ที่เป็นบุญคือวัด แต่บางคนก็ไม่มีปวารณาหรือตั้งตะบะ เพียงกลับบ้านมาทำบุญร่วมกันญาติ ๆ เฉย ๆ

นอกจากจะทำบุญ ตั้งตะบะมาเพื่อสร้างบุญกุศลให้ตัวเองแล้ว บางแห่งยังมีการนำดอกไม้ ธูปเทียน น้ำใส่ขันไปเคารพบุคคลที่ตนเองนับถือ ชาวอีสานเรียกว่า “พ่อทำกรรม” บ้าง “พ่อฮักษา” บ้าง เป็นเหมือนตัวแทนของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เทวดา อาฮัก ชาวบ้านที่นำดอกไม้ ธูปเทียน ไปเคารพเรียกว่า “ขึ้นต่อ” หรือ “ลูกเผิงลูกเทียน” ใครเป็นลูกเผิงลูกเทียนของใครก็ต้องนำสิ่งของดังกล่าวไปเคารพผู้นั้นแล้วให้ท่านผูกข้อมือประพรมน้ำมนต์บอกกล่าวฝากฝังสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้ลูก หลาน (ลูกเผิงลูกเทียน) อยู่เย็นเป็นสุขครั้นถึงฤดูออกพรรษาก็จะกลับมาขอออกพรรษากับพ่อธรรมหรือพ่อกษัตริย์อีกที

มูลเหตุความเป็นมา

การจำพรรษาของพระภิกษุมีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล แต่ก่อนหน้าที่จะมีการจำพรรษานั้นมีเรื่องเล่าว่า สมัยก่อนโลกยังไม่เจริญการไปไหนมาไหนต้องเดินทางด้วยเท้าเปล่า เส้นทางเดินยังไม่ตัดไปมาสะดวก เวลาพระภิกษุจะเดินทางไปโปรดญาติโยม หรือทำภารกิจใดๆก็ต้องเดินลัดทุ่งนาบ้างป่าเขาลำเนาไพรบ้างและดูเหมือนพระภิกษุสมัยนั้นจะชอบเดินไปเรื่อย ๆ ด้วย เพื่อแสวงหาที่ศึกษาเล่าเรียนจากครูอาจารย์บ้าง ปฏิบัติธรรมตามสำนักต่างๆบ้าง ไม่ว่าจะฤดูกาลใดก็ไม่มีการพักผ่อนเลยโดยเฉพาะพระพวกหนึ่งคือพวก “ฉัพพัคคีย์” ยิ่งไม่ชอบอยู่กับที่จะมีการเที่ยวภิกขาจารไปเรื่อยๆ

การเที่ยวภิกขาจารไปเรื่อย ๆ และบ่อย ๆ ของพระตามฤดูกาลต่าง ๆ เมื่อถึงฤดูฝนต้องลุยโคลน น้ำ ทำให้เปียกชุ่มไม่น่าดู ที่ทำให้เกิดความเดือดร้อนแก่คนอื่นด้วยคือการไปเหยียบย่ำข้าวกล้าพืชพรรณที่ชาวบ้านปลูกไว้เป็นที่ดีเดียน ว่ากล่าวของประชาชนทั่วไป เพราะฤดูฝนนั้นแม้แต่สัตว์บางชนิดยังอยู่เฉยๆไม่เร่ร้อนไปไหน **นกแจ้วแจ้ว** จะหยุดส่งเสียงร้อง เมื่อเข้าพรรษาและไม่ออกไปหากินไกล จะส่งเสียงร้องก็ต่อเมื่อออกพรรษาแล้วเท่านั้น บรรดาเดียรฉัตรปริพาชกนักบวชนอกศาสนาเขาก็พากันหยุด เหตุใดพุทธสาวกจึงเที่ยวจาริกทำให้ชาวบ้านเดือดร้อน

ครั้งที่พุทธศาสนิกชนร้องเรียนนั้นพระพุทธองค์เสด็จประทับอยู่ที่เวฬุวัน กลันทกชนิวาปะสถาน กรุงราชคฤห์ มีพระภิกษุนำความขึ้นกราบทูลพระองค์ พระองค์จึงทรงพินิจพิจารณาให้พระสงฆ์จำพรรษาคืออยู่พักที่เดิมเป็นเวลา 3 เดือนตั้งแต่วันแรม 1 ค่ำ เดือนแปด ถึงวันขึ้น 15 ค่ำ เดือนสิบเอ็ด ซึ่งเรียกว่า พรรษาแรก หากภิกษุใดมีเหตุจำเป็นไม่สามารถเข้าจำพรรษาได้ในช่วงแรก ก็อาจเข้าพรรษาหลังตั้งแต่วันแรม 1 ค่ำเดือนเก้า เป็นต้นไปจนครบไตรมาส (3 เดือน) เช่นกันได้ เรียกว่า พรรษาหลัง

ในระหว่างเข้าพรรษาหรือจำพรรษาจะให้ภิกษุอยู่ในวัดแห่งเดียวไม่ทรงอนุญาตให้ไปพักแรมที่อื่นเป็นเวลา 3 เดือน ถ้ามีการอธิษฐานพรรษาหรือกล่าวคำจำพรรษาแล้ว หากอยู่ครบ 3 เดือนไม่ได้จะถูกปรับอาบัติทุกกฏเว้นแต่มีเหตุจำเป็น ได้แก่

1. สหธรรมิก (เพื่อนร่วมทางธรรม) หรือมารดาบิดาป่วยไปเพื่อรักษาพยาบาล
2. สหธรรมิกจะสึก ไปเพื่อระงับ

3. มีกิจสงฆ์เกิดขึ้น เช่น วิหารชำระชุด ไปเพื่อปฏิสังขรณ์

4. ทายกบำเพ็ญกุศล ส่งมานิมนต์ ไปเพื่อบำรุงศรัทธา

อาจมีธุระอื่นนอกจากกล่าวข้างต้นที่เป็นกิจจะลักษณะอนุโลมตามนี้อาจไปค้างคืนที่อื่นได้ และการไปในกรณีดังกล่าวต้องกลับภายใน 7 วันคืออยู่พักค้างได้ไม่เกิน 7 วัน

ขั้นตอนการดำเนินการ

ก่อนถึงวันงานพ่อทนายหรือไวยาวัจกร แต่ปัจจุบันมักจะเป็นผู้ใหญ่บ้านจะประกาศให้ชาวบ้านทราบ เพื่อจะได้จัดเตรียมสัมภาระเครื่องไทยทาน โดยเฉพาะเทียนเข้าพรรษาจะต้องจัดเตรียมแต่เนิ่นๆ สมัยโบราณชาวบ้านต้องเข้าป่าหาขี้ผึ้ง (รังผึ้งเก่า) มาหล่อเป็นเทียนโดยเล่มหรือแท่งขนาดใหญ่ หรือทำเป็นต้นเรียกว่า **ต้นเทียน** ทำการประดับประดาตกแต่งอย่างสวยงาม

พอถึงวันขึ้น 15 ค่ำเดือนแปด ก็จะพากันแห่ไปถวายวัด บางแห่งจะแบ่งเป็นคณะเป็นคุ้มทำการหล่อต้นเทียนเพื่อนำไปแข่งขัน มีการประกวดต้นเทียน ขบวนแห่ มีพ็อนรำและการละเล่นพื้นบ้านประกอบเป็นที่สนุกสนาน เฮฮา จนบางจังหวัดได้จัดระดับใหญ่โตเป็นงานประจำประเพณีของจังหวัดไปแล้วอย่างจังหวัดอุบลราชธานี เป็นต้น

พวกผู้หญิง (อุบาสี) จะพากันเตรียมอาหาร คาวหวาน หมากพลู บุหรี่ ปัจจัยไทยทานที่จำเป็นไปถวายพระ เช่น ไตรจีวร (ผ้า 3 ผืน) ยารักษาโรค ผ้าห่มนอน ตะเกียง รูปเทียน เป็นต้น โดยเฉพาะเครื่องสำหรับให้แสงสว่างคือ รูปเทียน ตะเกียง น้ำมัน จะขาดไม่ได้แม้โลกจะเจริญมากแล้ว มีไฟฟ้าสว่างไสว แต่ก็ยังมีการถวายตะเกียง น้ำมัน รูปเทียน เป็นการรักษาสีตเก่าครองเดิมเอาไว้

นอกจากต้องเตรียมเครื่องไทยทานดังกล่าว ยังต้องเตรียมผ้าอาบน้ำฝนเพื่อให้พระได้ใช้อาบน้ำในช่วงเข้าพรรษาด้วย ผ้าอาบน้ำฝนอาจมีสีขาวสีตามผ้าไตร (เหลือง) ขนาดยาว 4 ศอก 1 กระเปียด กว้าง 1 ศอก 1 คืบ 1 กระเปียด 2 อนุกระเปียด ตั้งแต่วันแรม 1 ค่ำ เดือนเจ็ด ถึงกลางเดือนแปด เป็นเวลาที่พระภิกษุแสวงหาผ้าอาบน้ำฝน ผู้มีศรัทธาถวายผ้าอาบน้ำฝนตามกำหนดนี้ แต่โดยมากนิยมถวายกันในวันเพ็ญเดือนแปด

การถวายผ้าอาบน้ำฝนมีมาตั้งแต่ครั้งพุทธกาล และมีความเป็นมาดังนี้

เดิมพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ใช้ผ้าเพียง 3 ผืน (ผ้าไตร) คือผ้าสังฆาฏิ ผ้าห่มและผ้าห่มคลุม ครั้นถึงฤดูฝนพระภิกษุบางรูปจะอาบน้ำฝนไม่มีผ้าจะห่มอาบน้ำ เพราะผ้าส่วนใหญ่จะเปียกชุ่ม จึงต้องเปลื้องกายอาบน้ำ เพราะไม่ต้องการให้ผ้าเปียกเนื่องจากมีผ้าจำนวนน้อยผืน

วันหนึ่งนางวิสาขาใช้สาวใช้ไปวัดขนาดฝนตก บังเอิญได้แลเห็นพระภิกษุเปลื้องกายอาบน้ำฝน จึงกลับมาเล่าให้นางวิสาขาฟัง นางวิสาขาจึงนำความกราบทูลพระพุทธเจ้า ประรภาว่า อยากจะขอถวายผ้าอาบน้ำฝนแด่พิสุจน์ และเล่าเหตุการณ์ถวายพระองค์ พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตตามปรารภ และอนุญาตเขตกำหนดแสวงหาผ้าและเวลาใช้ผ้าอาบน้ำฝนให้พระภิกษุถือเป็นวัตรปฏิบัติตั้งแต่วันนั้นเป็นต้นมา

คำถวายเทียนและผ้าอาบน้ำฝน

เมื่อถึงวันประกอบพิธีก็จะมีการถวายเทียนจำนำพรรษาและผ้าจำนำพรรษาหรือผ้าอาบน้ำฝน เวลาถวายอาจแตกต่างกันไปตามแต่ละท้องถิ่นและตามความสะดวกไม่จำกัด เช่นเทียนถวายเวลาค่ำ - กลางคืนก็ได้ ผ้าอาบน้ำฝนอาจถวายเวลาเช้าก่อนถวายภัตตาหารเช้าก็ได้ บางแห่งจะถวายในเวลาค่ำหรือเช้าพร้อมกันทีเดียวเลยก็มีคำถวายเทียนและผ้าอาบน้ำฝนมีดังนี้

คำถวายเทียน

อิมามิ มะย้ง ภันเต ปะทีปัง สะปะริวารัง ภิกขุสังฆัสสะ โอโหมชะ ยามะ สารุโน ภันเต ภิกขุสังฆโ อิมานิ ปะทีปัง สะปะริวารัง ปะฏิคคัณหาคู อัมหากัง ทีฆะรัตตัง หิตายะ สุขายะ

คำแปล

ข้าแต่พระภิกษุสงฆ์ผู้เจริญ ข้าพเจ้าทั้งหลาย ขอน้อมถวายเทียนกับทั้งบริวารทั้งหลายเหล่านี้ แต่พระภิกษุสงฆ์ ขอพระภิกษุสงฆ์จงรักพยาน และ บริวารทั้งหลายเหล่านี้เพื่อประโยชน์ และความสุขแก่ข้าพเจ้าทั้งหลายสิ้นกาลและนานเทอญ.

คำถวายผ้าอาบน้ำฝน

อิมานิ มะย้ง ภันเต วิวิกะสาฎิกะจีวะราณี สะปะริวารานี ภิกขุ สังฆัสสะ
โอดนชะยามะ สารุโน ภันเต ภิกขุสังโ อิมานิ วัสสิกะสาฎิกะจี ะราณี
สะปะริวารานี ปะฏิคคัณหาคู อัมหากัง ทีฆะรัตตัง หิตายะ สุขายะ

คำแปล

ข้าแต่พระภิกษุสงฆ์ผู้เจริญ ข้าพเจ้าทั้งหลาย ขอน้อมถวายผ้าอาบน้ำฝน กลับทั้งบริวารทั้งหลายเหล่านี้ แต่พระภิกษุสงฆ์ ขอพระภิกษุสงฆ์จงรับผ้าอาบน้ำฝนพร้อมด้วยบริวารทั้งหลายเหล่านี้เพื่อประโยชน์และมีความสุขแก่ข้าพเจ้าทั้งหลาย สิ้นกาลนานเทอญ.

วิพากษ์พิธีกรรม - ความเชื่อ

พิธีกรรมนี้หากจะเอาแนวของพุทธมาจับก็อาจกล่าวได้ว่าเป็นวิธีประเพณีที่เป็นของพุทธมากที่สุดวิธีหนึ่ง เพราะการเข้าพรรษามีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาลและเป็นเรื่องเกี่ยวกับพระ ในพุทธศาสนาจริงๆ และเป็นพุทธานุญาตด้วย พิธีกรรมนี้จึงเป็นกิจของสงฆ์โดยตรง และพระภิกษุที่ไม่ปฏิบัติต่างหากที่ถือว่าไม่ถูกต้อง ไม่เหมือนบางประเพณีที่พระภิกษุไปร่วมมากๆ จะทำให้เกิดความวิปริตต่างพร้อยได้เช่นบุญบั้งไฟ บุญซำฮะ เป็นต้น เพราะโดยเนื้อแท้ไม่ใช่แนวทางของพุทธเลย

ส่วนความเชื่อที่ว่าทำบุญกับพระที่เข้าพรรษาจะได้บุญมากนั้น เป็นเพียงความเชื่อเฉยๆ เพราะสาระหลักการได้บุญมากหรือน้อยของศาสนาพุทธนั้นมีได้กล่าวไว้ในเรื่องนี้ เลย หากแต่กล่าวไว้ว่าทำบุญกับพระอริยะ พระสุปฏิปันโน และหลัก 3 ประการนี้ คือ

1. **ความบริสุทธิ์ของทนาย** (ผู้ให้ทาน) คือผู้ให้ทานต้องทำทานด้วยใจบริสุทธิ์ มีศรัทธาเปี่ยมล้น ทำด้วยใจไม่ใช่กายทำแต่ใจไม่ทำ แต่ควรมีความบริสุทธิ์บริบูรณ์เปี่ยมล้นด้วยศรัทธาจริงๆ หวังในบุญกุศลจริง บุญกุศลก็จะได้มากตามต้องการ
2. **ความบริสุทธิ์ของปฏิคาหก** (ผู้รับทาน) คำว่า ปฏิคาหก คือ ผู้รับปัจจัยไทยทานก็คือพระภิกษุในศาสนานั้นเอง หากผู้รับทานเป็นผู้บริสุทธิ์ไม่ทุศีล ไม่มีความต่างพร้อยเรียกว่า เป็นพระสุปฏิปันโน คือปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ผลทานย่อมเกิดแก่ทนายคือผู้ให้ทานมาก เพราะแต่ละสงฆ์คือเนืองนาบุญของโลก ผู้ทำบุญเหมือนชวานา หากที่นาดีมีดินอุดมสมบูรณ์ผลผลิตย่อมออกมาดี ชวานาย่อมได้รับผลมากมายหาไม่แล้วผลก็จะเป็นตรงกันข้าม
3. **ความบริสุทธิ์ของวัตถุทาน หรือเครื่องไทยทาน** หากวัตถุสิ่งของที่นำมาทำทานเป็นวัตถุบริสุทธิ์ก็จะได้บุญมาก วัตถุบริสุทธิ์คือวัตถุที่ไม่ใช่วัตถุนามาส วัตถุนามาสคือวัตถุที่พระไม่ควรจับต้อง ไม่ควรบริโภคขบฉัน พอสรุปได้ดังนี้

- 3.1 อารูธต่างๆ เช่น ปืน ระเบิด หอก ดาบ เป็นต้น
- 3.2 ยาพิษ เช่น ยาฆ่าแมลง ยาเบื่อสัตว์ เป็นต้น
- 3.3 สิ่งเสพติด เช่น ยาบ้า สุรา งอน เฮโรอีน เป็นต้น
- 3.4 เนื้อสัตว์ เช่น เนื้อสัตว์ทุกประเภทไม่ว่าจะเนื้อต้องห้ามหรือไม่พระก็ไม่ควรรับ
- 3.5 ของผิดกฎหมาย เช่น ไฟ ไซโล (ลูกเต๋า) สลากห่วยใต้ดิน เป็นต้น

ดังนั้น การจะรับประเคนอะไรจะต้องพิจารณาให้รอบคอบ และญาติโยมที่นำของไปถวาย พระก็ต้องพิจารณาให้ดีว่าสิ่งของนั้นเป็นวัตถุอนามาส หรือวัตถุบริสุทธ์หรือไม่ หากเป็นวัตถุ บริสุทธ์และไม่ลักขโมยมากจะทำให้ได้บุญมาก และต้องมีองค์ประกอบ 2 ประการ ดังกล่าวข้างต้น ด้วย

เพื่อเป็นการยืนยันว่าสัตถุสงฆ์ควรทำ ปล่อยสืบทอดขนาน คำสอนของปราชญ์อีสานมาทำให้ ปรากฏดังนี้

"สัตถุหนึ่งนั้นพอถึงเดือนแปดได้ล้ำสว่างมาถึง
ทำตามฮอยของเจ้าพระโคตมทำก่อน
แล้วจึงพากันฝ้ายหาของไปทานทอด
ลิเป็นของหนุนเจ้าไปเทิงอากาศ
เพิ่นจึงตรัสบอกไว้สัตถุเก่าคองหลัง
จงให้พากันเข้าทำทานตักบาตร
โอกาสนี้เพิ่นให้เที่ยวชอกคั่นชุดก่นชุมบุญ
ฝูงหมู่วิบากเว่นบ่มีว่าสิมาพาน

ฝูงหมู่มั่งไขคุณ เจ้าวัสสาจำจ้อย
บ่ทะเลนเล็กม้างทำแท้สู่กาย
ทำทานไปอย่าได้คร้านเอาไว้หมู่บุญ
สู่สวรรคค์บ่ฮ้อนด้วยบุญนี้ส่งไป
ฟังให้ดีมันคักคักอย่าไลเดอเจ้า
อย่าขาดได้ไปแท้สู่คน
เอาเป็นทุนไปภายหลังเมื่อตายไปแล้ว
เนาวิมานแสนสุขทุกข์หายบ่มาใกล้"

หมายความว่าเมื่อถึงเดือนแปดให้หมู่สงฆ์ เดินตามรอยพระบรมศาสดาหรือการเข้าจำพรรษา ในที่ใดที่หนึ่ง ส่วนญาติโยมก็ต้องหาวัตถุสิ่งของไปทำบุญทำทาน บุญกุศลก็จะนำพาให้สู่สวรรคค์ มี ทั้งสุขทั้งชาตินี้และชาติหน้า

2.1.10 สัตถุที่ 9 บุญข้าวประดับดิน (บุญเดือนเก้า)

ภาพที่ 2.9 แสดงพิธีกรรมบุญข้าวประดับดิน

ที่มา : <https://goo.gl/images/uxHrQF>

คำว่า “ข้าวประดับดิน” ความหมายตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 พิมพ์ครั้งที่ 5 พ.ศ. 2538 ได้ให้ความหมายไว้ว่า “ข้าวประดับดิน (ถิ่นอีสาน) น. ของเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่เอาไปบูชาตามต้นโพและพระเจดีย์เวลาเข้ามัสการเดือน 9”

ความหมายตามพจนานุกรมภาษาถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือของสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 2 พ.ศ. 2537 ได้ให้ความหมายไว้ว่า “ข้าวประดับดิน น. ชื่องานบุญสิ้นเดือน 9 บุญข้าวสากน้อยก็เรียก : ชื่ออาหารคาวหวาน หมากพลูบุหรีที่จัดใส่กระทงหรือภาชนะอื่นๆ วางไว้ตามพื้นดินหรือโคนต้นไม้เพื่อเป็นการเซ่นดวงวิญญาณของบรรพบุรุษ

บุญนี้มีความสำคัญต่อชาวอีสานมากเพราะชาวอีสานจะมีความเชื่อเดิมเกี่ยวกับผีมาตั้งแต่โบราณกาลและฝังรากลึกจนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับวิถีชีวิตของชาวอีสาน บุญประเพณีนี้จึงได้รับการปฏิบัติสืบทอดมาไม่ขาดระยะ ชาวอีสานจะมีความเชื่อเกี่ยวกับฮีตนี้คล้าย ๆ กับฮีตที่ 10 คือบุญข้าวสากที่จะต้องส่งส่วยให้ผิ้อาฮักและผีบรรพบุรุษ เพื่อให้ผีดังกล่าวช่วยดลบันดาลให้ชีวิตความเป็นอยู่ ทรัพย์สินของ ข้าวปลาอาหารอุดมสมบูรณ์ไม่มีภัยร้ายใด ๆ มาเยือน

มูลเหตุความเป็นมา

เนื่องจากคนลาวและไทยอีสานมีความเชื่อสืบทอดกันมาแต่โบราณกาลแล้ว ว่ากลางคืนของเดือนเก้าดับ (วันแรมสิบสี่ค่ำเดือนเก้า) เป็นวันที่ประตูนรกเปิด ยมบาลจะปล่อยให้ผีนรกออกมาเยี่ยมญาติในโลกมนุษย์ในคืนนี้คืนเดียวเท่านั้นในรอบปี ดังนั้นจึงพากันจัดห่อข้าว ไข่ให้แก่ญาติพี่น้องที่ตายไปแล้ว ถือว่าเป็นบุญเพื่ออุทิศส่วนบุญส่วนกุศลให้แก่ญาติพี่น้อง ผู้ล่วงลับไปแล้ว

(บุญเกิด พิมพ์วรรณเมธากุล : 2539 : 26)

ส่วนสาร สาระทัศนานันท์ และปราชญ์อีสานอื่นๆ อ้างคัมภีร์ทางศาสนาพุทธเกี่ยวกับเรื่องเปรตของพระเจ้าพิมพิสารว่า ครั้นพุทธกาลบรรดาญาติของพระเจ้าพิมพิสารกนิขของสงฆ์ ตายแล้วไปเกิดเป็นเปรต เมื่อพระเจ้าพิมพิสารถวายทานแด่พระพุทธเจ้าและพระภิกษุสงฆ์แล้ว มิได้ทรงอุทิศส่วนกุศลผลบุญไปให้บรรดาเปรตที่เป็นญาติเหล่านั้น เมื่อเปรตมิได้รับผลบุญถึงเวลากลางคืนพากันมาส่งเสียงน่ากลัวเพื่อขอส่วนบุญอยู่ใกล้ ๆ กับพระราชานิเวศน์ พระเจ้าพิมพิสารทรงได้ยินเช่นนั้น พอรุ่งเช้าจึงเสด็จไปทูลถามสาเหตุจากพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าจึงทรงแจ้งสาเหตุให้พระเจ้าพิมพิสารทรงทราบ เมื่อพระเจ้าพิมพิสารนั้นทรงทราบแล้ว จึงถวายทานแล้วอุทิศส่วนกุศล ซึ่งได้ทำไปให้เปรตตั้งแต่นั้นมาบรรดาเปรตเหล่านั้นก็ไม่มารบกวนอีก เพราะเปรตที่เป็นญาติได้รับผลบุญแล้ว ชาวอีสานจึงถือเอามูลเหตุนี้ทำบุญข้าวประดับดินติดต่อกันมา

(สาร สาระทัศนานันท์, 2530 : 57)

ขั้นตอนดำเนินการ

ก่อนจะถึงวันงาน (วันแรม 13 ค่ำเดือน 9) ทายกวัดหรือผู้ใหญ่บ้านจะป่าวประกาศให้ลูกบ้านเตรียมการ คือเตรียมข้าวปลาอาหารคาวหวาน เช่น ไก่ เนื้อปลา ถั่ว เผือกมัน ข้าวต้ม ก๋วยเตี๋ยว ขนม น้ำอ้อย น้ำตาล ผลไม้ เป็นต้น เพื่อจัดเลี้ยงกันเองภายในครอบครัวบ้าง และทำบุญถวายพระภิกษุบ้าง

สำหรับการห่อข้าวประดับดินนี้ส่วนใหญ่จะเป็นหน้าที่ของฝ่ายหญิงซึ่งได้รับการฝึกฝนมาจากบรรพบุรุษเป็นอย่างดี การห่อข้าวประดับดินมีขั้นตอนการทำดังนี้ ฉีกใบตองออกให้มีขนาดกว้างเท่าหนึ่งฝ่ามือ ส่วนความยาวนั้นให้ยาวสุดซีกของใบกล้วย นำเอาข้าวเหนียวที่นึ่งสุกแล้วปั้นเป็นก้อนๆ ขนาดเท่าหัวแม่มือวางบนใบตองที่จะห่อ จากนั้นแกะเนื้อปลา ไก่ หมู ใส่ลงไปเล็กน้อย ประเภทที่จัดเป็นอาหารคาว แล้วใส่น้ำอ้อย ก๋วยเตี๋ยวสุก มะละกอสุก หรือผลไม้ ตลอดจนขนมหวานอื่น ๆ ลงไปอีกนิด ประเภทนี้ถือเป็นของหวาน จากนั้นใส่หมาก 1 คำบุหรี 1 มวน เมียง 1 คำ แล้วห่อใบตองเข้าหา

กัน โดยใช้ไม้กลัดหัวท้าย และตรงกลางก็จะได้อ่ข้าวประดับดินห่อน้อย ๆ ที่มีลักษณะยาว ๆ (คล้ายห่อข้าวเหนียวปิ้ง) สำหรับจำนวนสระให้เข้าจำนวนญาติพี่น้องที่ล่วงลับไปแล้ว และอีกส่วนหนึ่งจะห่อเพื่อสำหรับผีไม่มีญาติด้วย

เมื่อเตรียมทุกอย่างเรียบร้อยแล้วก็รอประกอบพิธีต่อไป ครั้นถึงเช้ารุ่งขึ้นคือวันแรม 14 ค่ำ เดือน 9 ตอนเช้ามีเวลาประมาณ 4 - 6 นาฬิกา ชาวบ้านจะนำสิ่งของที่เตรียมไว้ดังกล่าว ไปวางไว้ตามพื้นดินบ้าง ข้างโบสถ์ศาลาบ้าง ข้างต้นไม้บ้าง หรือห้อยไว้ตามกิ่งไม้บ้างในบริเวณวัด พร้อมกับจุดธูปเทียน บางแห่งก็ไม่ต้องจุดเป็นนัยว่ากลัวว่าผีบรรพบุรุษจะกลัวไฟ ไม่กล้าเข้ามา แล้วบอกกล่าวแก่ผี (เปรต) ให้มารับเอาส่วนบุญ (ห่อข้าว)

บางแห่งจะเอาอาหารที่อุทิศให้แก่ผู้ตายเสร็จแล้วนำไปฝังไว้ในดินนัยว่าเพื่อไม่ให้ผู้ใดผู้หนึ่งกินอาหารที่เป็นเดนของเปรต เพราะกลัวจะเป็นเปรตไปด้วย เพราะการนำห่อข้าววางไว้ตามดินนี้กระมังมันจึงเรียกว่า “ข้าวประดับดิน”

เมื่อนำข้าวประดับดินไว้ตามที่ต่าง ๆ แล้วก็จะมีการทำบุญอุทิศส่วนกุศล นำข้าวปลาอาหารถวายพระ แม่ส่วนกุศลหาผู้ตายตลอดจนผีไม่มีญาติต่อไป ฟังพระเทศนาเกี่ยวกับอานิสงส์ของการทำบุญ รับพรจากพระเป็นเสร็จพิธี

คำถวายสังฆทาน (ข้าวประดับดิน)

อิมานิ มะยัง ภันเต ปิณฑะภัตตานิ สะปะริวารานิ ภิกขุสังฆัสสละ
โอมชะยามะ สาธุโน ภันเต ภิกขุสังโฆ อิมานิ ปิณฑะภัตตานิ
สะปะริวารานิ ปะภิกคัณหาทู อังกาทัง ทีฆะรัตตัง หิตายะ สุขายะ.

คำแปล

ข้าแต่พระภิกษุสงฆ์ผู้เจริญ ข้าพเจ้าทั้งหลาย ขอน้อมถวายข้าวและอาหาร (ข้าวประดับดิน) กับทั้งบริวารทั้งหลายเหล่านี้ แต่พระภิกษุสงฆ์ขอพระภิกษุสงฆ์จงรับข้าวและอาหาร (ข้าวประดับดิน) พร้อมด้วยบริวารทั้งหลายเหล่านี้ เพื่อประโยชน์และความสุข แก่ข้าพเจ้าทั้งหลาย สิ้นกาลนาน เทอญ.

วิพากษ์พิธีกรรม - ความเชื่อ

ความเชื่อเกี่ยวกับบุญประดับดินนั้นเป็นความเชื่อเกี่ยวกับผี และวิญญาณของบรรพบุรุษเรื่องนี้ค่อนข้างจะละเอียดอ่อน หมิ่นเหม่ต่อการกระดูกระนามว่าเนรคุณ ออกตัญญู ขบถต่อประเพณีหากจะวิจารณ์ตามหลักความจริงของชาวพุทธศาสนา เพราะพุทธศาสนาที่เป็นแก่นแกนหรือสัจธรรมจริง ๆ แล้วจะไม่เน้นเรื่องของการทำบุญอุทิศด้วยข้าวปลาอาหาร หมากพลูบุหรี เพราะสิ่งเหล่านี้ผู้ตายไม่อาจรับได้ สิ่งที่เป็นข้าวปลาอาหารอันเป็นวัตถุผู้ที่จะรับได้จะต้องเป็นคน สัตว์ที่ยังมีชีวิตอยู่เท่านั้น อาจจะทำให้พ่อแม่คนที่เราเคารพได้รับส่วนบุญหรือปัจจัยจากเราจะต้องทำขณะที่ท่านยังมีชีวิตอยู่เป็นสำคัญ อยากได้อะไรให้ท่านควรทำขณะที่ท่านมีชีวิตอยู่ การทำอาหารให้ท่านรับเมื่อตายไปแล้วตามหลักของศาสนาถือว่ารับไม่ได้ เพราะอาหารเป็นวัตถุ เราทำทานไปวัตถุเหล่านั้นก็ยังคงเหลือค้างให้เราเห็นอยู่ ไม่มีใครนำไปเลย แต่ที่พระไม่สอนให้เลิกนั้นอันที่จริงก็เป็นกุศโลบายที่ต้องการให้คนเราทำบุญ หากไม่เอาบรรพบุรุษมาปรารภมาอ้างคนก็ไม่ค่อยทำบุญกันดังนั้นจึงต้องอ่านบรรพบุรุษผู้ล่วงลับคนจึงทำด้วยหวังจะให้ผู้ล่วงลับได้รับส่วนบุญ

ในเรื่องผีของพระเจ้าพิมพิสารนั้นเป็นเรื่องของกษัตริย์ที่มีความเชื่อจากพราหมณ์และผีเป็นบรรทัดฐาน ครั้นหันมานับถือพุทธความเชื่อเดิมยังทรงฝังใจอยู่อุปทานยังมีมากมาย เมื่อพระพุทธเจ้าทรงทราบก็ได้ให้ตัวแทนแสดงให้รู้แจ้ง คงปล่อยให้ประกอบพิธีไปก่อน โดยพระองค์ทรงถือว่ากษัตริย์ตรัสแล้วไม่คืนคำ พระองค์เชื่อว่าหากพระเจ้าพิมพิสารทรงรู้แจ้งในธรรมก็จะทรงแยกแยะออกได้ว่าควรทำบุญแบบใดผู้ที่เราเคารพจึงจะได้รับอย่างแท้จริง

การทำบุญด้วยข้าวประดับดินก็ไม่ต่างกับเรื่องของคนใช้ของเศรษฐีที่มีหน้าที่นำข้าวไปส่งให้ลูกชายเศรษฐีที่หลุมฝังศพ อยู่มาวันหนึ่งฝนตกหนักคนใช้นำข้าว อาหารไปให้ไม่ได้จึงยืนอยู่ตรงที่น้ำไหลเชี่ยวแรง ขณะที่ยืนอยู่นั้นพอดีพระพุทธเจ้าเสด็จบิณฑบาตมาถึงคนใช้เห็นเช่นนั้นจึงถือเป็นโอกาสดีที่จะได้ทำบุญจึงได้นำข้าวปลาอาหารถวายพระองค์ พระองค์ทรงให้พรตามเหมาะสมโดยให้พรเป็นภาษาบาลีว่า “ยถา วาริ วหา ปุรา ปริปรินติ สาครัง เอวเม วอโธทินนัง...” และคำให้พรหรืออวยพรนี้ พระสงฆ์ได้นำมาให้พรเมื่อได้รับเครื่องไทยทานจนปัจจุบัน

ตกกลางคืนเศรษฐีฝันว่าตั้งแต่ตายไปไม่เคยได้กินข้าวเลย เพิ่งจะได้กินครั้งเดียวในวันฝนตกนั่นเอง เศรษฐีถามความจริงจากคนใช้ ควรใช้ตอบว่าไปส่งข้าวที่หลุมฝังศพทุกครั้งแต่วันฝนตกหนักไม่สามารถไปได้จึงได้นำข้าวถวายพระพุทธเจ้า จากวันนั้นเศรษฐีจึงได้ให้คนใช้นำอาหารไปถวายพระพุทธเจ้าเป็นประจำ

จากนิทานเรื่องนี้ก็ให้คติเตือนใจในการทำบุญอุทิศ บุญข้าวประดับดินได้เป็นอย่างดีว่า ควรนำอาหารไปไว้ตามโคนต้นไม้หรือจะนำไปให้พระภิกษุฉันดีกันแน่

การทำบุญนี้ความจริงก็มีประโยชน์ในด้านของการคิดถึงบุญคุณของบรรพบุรุษ มีความกตัญญู รู้คุณ และการเป็นห่วงใยในเรื่องดิน ข้าวปลาอาหาร เป็นการอนุรักษ์ และเชื่อว่าการนำข้าวประดับดินฝังลงดินและวางบนดินจะช่วยให้ดินอุดมสมบูรณ์ ซึ่งเป็นความคิดที่ดีในแง่ของการบำรุงดิน เห็นคุณค่าของดิน เป็นสิ่งที่ชาวนาพึงคิดพึงทำอย่างยิ่ง

ตามหลักของพุทธศาสนาเราที่จะได้รับของทานที่เป็นวัตถุได้คือพวกประเภท **ปรตัตตชิวกเปรต** คือ เปรตที่ยังมีชีวิตอยู่อันหมายถึงเปรตในร่างกายคน คือคนเป็น ๆ ที่มีกายจิตยังไม่แตกดับนี้เอง เพราะในร่างคนเรานั้นมีทั้งเทวดา ผี เปรต คน สัตว์เดรัจฉาน ถ้าจิตนี้ก็เป็นมนุษย์ เทวดา หากจิตเลวก็เป็นผี เปรต อสุรกาย ดังนั้น การให้สิ่งของทำทานแก่พ่อแม่ขณะมีชีวิตอยู่ (ชิวกเปรต) ย่อมได้รับผลทานโดยแท้ ส่วนพวก **สัมภเวสี** วิญญาณก็จะล่องลอยไปเรื่อย ๆ และไม่สามารถจะมารับเอาวัตถุสิ่งของได้เลยที่กล่าวมาคือ **สัมมาทิฏฐิ** ตามแนวพุทธ อย่างไรก็ตามฮีตครองนี้ก็ไม่ควรละเลย ควรถือเป็นประเพณีสืบต่อกันตลอดไปตามคำสอนของปราชญ์อีสานที่ว่า

<p>"ฮีตหนึ่งนั้นพอเถิงเดือนเก้ากลางแห่งวัสสากาล พากันทานยังข้าวประดับดินกินก่อน ทำจั่งซี้บ้ายเถิงขบปีมา ฮีตหากมีมาแล้ววางลงให้ถื่อต่อ</p>	<p>ฝูงประชาชนชาวเมืองก็เล่าเตรียมตัวพร้อม ทายกทานให้เจ้าพระสงฆ์พร้อมสู่กาย พระราชในเมื่อก็จงทำแนวนนี้ จำไว้เด้อพ่อเถ้าหลานว่า กล่าวจา"</p>
---	--

หมายความว่าประเพณีหนึ่งคือบุญข้าวประดับดินจะกระทำกันในช่วงเดือนเก้ากลางพรรษาพอดี ประชาชนต้องเตรียมเครื่องที่จะทำทานให้พร้อม ประเพณีนี้ทำกันมาแต่โบราณ แม้แต่ราชาพระมหากษัตริย์ก็ทรงทำตามนี้ จงสืบสานต่อประเพณีให้ยาวนาน ตามตำนานคนแก่เฒ่าเล่าขานมา

2.1.11 ฮีตที่ 10 บุญข้าวสาก

ภาพที่ 2.10 แสดงพิธีกรรมบุญข้าวสาก

ที่มา : <https://goo.gl/images/6w1zFs>

ความหมายและความสำคัญ

คำว่า “ข้าวสาก” ตามความหมายในพจนานุกรมภาษาถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ของสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติฉบับพิมพ์ครั้งที่ 2 พ.ศ.2537 ได้ให้ความหมายไว้ว่า

“ข้าวสาก น. ชื่องานบุญกลางเดือนสิบ, สลากภัตถวายสงฆ์ หรือห่ออาหารคาวหวาน หมากพลู บุหรี่ ที่นำไปเซ่นวิญญาณบรรพบุรุษ”

หากจะแยกคำ 2 คำ ก็จะได้ว่า “ข้าว” คือเมล็ดของพืชพวกหญ้าชนิดหนึ่งใช้เป็นอาหารสำคัญปลูกกันในประเทศร้อนโดยมาก มีชนิดใหญ่ 2 ชนิด คือ ข้าวเจ้า และข้าวเหนียว ส่วนคำว่า “สาก” คือเครื่องมือสำหรับทำอย่างหนึ่งคู่กับครก แต่สากในที่นี้จะกร่อนมาจากคำว่าสลากเพราะบุญนี้จะเกี่ยวกับการใช้สลาก (จะได้กล่าวในขั้นดำเนินการ) และยังมีบางแห่งที่ยังเรียกว่าบุญข้าวสลาก

บุญข้าวสากเป็นบุญที่ทำเพื่ออุทิศให้แก่ผู้ตายหรือเปรต เป็นการทำบุญอุทิศให้เปรตอีกครั้งหนึ่ง โดยมีเวลาห่างจากเวลาของบุญข้าวประดับดินเพียง 15 วัน ซึ่งเป็นระยะเวลาที่เปรตต้องกลับไปที่อยู่ของตน บุญทั้ง 2 บุญนี้มีลักษณะคล้ายกันคือการทำข้าวห่อส่งให้เปรต ซึ่งรวมถึงบรรพบุรุษญาติพี่น้องของผู้ทำบุญ และเปรตไม่มีญาติด้วย ด้วยเหตุเป็นบุญที่ทำเพื่อคนนับถือนี้เองชาวอีสานจึงทำบุญต่อเนื่องไม่เคยขาดแม้แต่ปีเดียว และทุกคนจะให้ความสำคัญเกี่ยวกับบุญมีมาก จะพากันทำอย่างกระตือรือร้นเพราะเชื่อกันว่าผีบรรพบุรุษจะมีความหิว กำลังรอส่วนบุญจากงานนี้ เมื่อถึงงานบุญจึงพากันทำอย่างศรัทธา

ที่สำคัญของงานนี้คือญาติพี่น้อง แม้จะอยู่ต่างถิ่นก็ต้องกลับบ้านไปเยี่ยมเยียนกัน ลูกหลานไปเยี่ยมพ่อแม่ ปู่ย่าตายาย โดยนำผลไม้ ข้าว หมาก พลูบุหรี่ ไปฝากด้วย ส่วน พ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย ก็จะตอบแทนด้วยสิ่งของลักษณะคล้ายกัน แต่บางแห่งนิยมให้เงินแก่ละหลาน ๆ จึงทำให้บรรดาหลาน ๆ อาสาพ่อแม่ไปเยี่ยมปู่ย่าตายาย เพราะได้เงินตอบแทน และสิ่งที่เกือบทุกท้องถิ่นมีเหมือนกันคือข้าวตอกและข้าวฟอง ลูกหลานเมื่อไปเยี่ยม พ่อแม่ ปู่ย่า มักจะได้สิ่งดังกล่าวเสมอ

มูลเหตุความเป็นมา

มีเรื่องเล่าไว้ในธรรมบทว่า มีบุตรชายกณภูมิผู้หนึ่ง เมื่อพ่อสิ้นชีวิตแล้วแม่ได้หาหญิงผู้มีอายุ และตระกูลเสมอกันมาเป็นภรรยา แต่อยู่ด้วยกันหลายปีไม่มีบุตรแม่จึงหาหญิงอื่นมาเป็นภรรยาอีก ต่อมาเมียน้อยมีลูก เมียหลวงจึงคิดฆ่าทั้งแม่และลูกเสีย ฝ่ายเมียน้อยเมื่อก่อนจะตายก็คิดอาฆาต เมียหลวงไว้ชาติต่อมาฝ่ายหนึ่งไปเกิดเป็นแมวอีกฝ่ายหนึ่งไปเกิดเป็นไก่แมวจึงกินไก่และไข่ ชาติต่อมา ฝ่ายหนึ่งไปเกิดเป็นเสือ อีกฝ่ายหนึ่งไปเกิดเป็นกวาง เสือจึงกินกวางและลูก สุดท้ายฝ่ายหนึ่งไปเกิดเป็นคน อีกฝ่ายหนึ่งไปเกิดเป็นยักษ์ณี พอฝ่ายไปเกิดเป็นคนแต่งงานและคลอดลูกนางยักษ์ณีจึงเฝ้าติดตามไปกินลูกถึงสองครั้ง

ต่อมาพอมีครุฑครั้งที่สาม นางได้นี้ไปอยู่กับพ่อแม่ของตนพร้อมกับสามีเมื่อคลอดลูกเห็นว่าปลอดภัยแล้วจึงพาสามีพร้อมลูกกลับบ้าน พอคืนนางยักษ์ณีมาพบเข้าจึงไล่ นาง สามีและลูกนางแม่จึงพาลูกกับสามีเข้าไปยังเขตวัดมหาวิหาร ซึ่งพอดีกับพระพุทธเจ้ากำลังทรงแสดงพระธรรมเทศนาอยู่นางและสามีจึงนำลูกน้อยไปถวายขอชีวิตไว้ นางยักษ์จะตามเข้าไปในเขตวัดมหาวิหารไม่ได้ เพราะถูกเทวดากั้นไว้ พระพุทธเจ้าจึงโปรดให้พระอานนท์ไปเรียกนางยักษ์เข้ามาฟังพระธรรมเทศนา พระองค์ทรงสั่งสอนไม่ให้พยาบาทจองเวรกัน แล้วจึงโปรดให้นางยักษ์ไปอยู่ตามหัวไร่ปลายนา นางยักษ์ตนนี้มีความรู้เกณฑ์เกี่ยวกับฝนและน้ำดี ปีไหนฝนจะตกดีหรือไม่ดีจะแจ้งให้ชาวเมืองได้ทราบ ชาวเมืองให้ความนับถือมาก จึงได้นำอาหารไปส่งนางยักษ์อย่างบริบูรณ์โดยสม่ำเสมอ นางยักษ์จึงได้อาหารเหล่านั้นไปถวายเป็นสลากภัตแต่พระภิกษุสงฆ์วันละแปดที่เป็นประจำ ชาวอีสานจึงถือเอาการถวายสลากภัตหรือบุญข้าวสากนี้เป็นประเพณีสืบมาและเมื่อถึงวันทำบุญข้าวสากนอกจากนำข้าวสากไปถวายพระภิกษุสงฆ์และวางไว้บริเวณวัด เพื่ออุทิศส่วนกุศลให้ญาติผู้ล่วงลับไปแล้ว ชาวนาจะเอาอาหารไปเลี้ยงนางยักษ์หรือนางผีเสื่อนาในบริเวณนาของตนแต่เปลี่ยนเรียกนางยักษ์ว่า “ตาแฮก”

ขั้นตอนดำเนินการ

ก่อนจะถึงวันงานทายกหรือผู้ใหญ่บ้านจะประกาศให้ชาวบ้านทราบว่า จะมีการทำบุญเดือนสิบขึ้น เพื่อให้ชาวบ้านได้จัดเตรียมอุปกรณ์เครื่องใช้ที่จะทำบุญ แต่ส่วนใหญ่งานบุญข้าวสากชาวบ้านจะทราบช่วงทำบุญอยู่แล้ว จึงได้มีการตระเตรียมอุปกรณ์ต่าง ๆ ไว้ก่อนแล้วพอถึงเวลางานจึงไม่มีปัญหาสำหรับงานนี้ โดยเฉพาะเกี่ยวกับข้าวปลาอาหาร ผลไม้ต่าง ๆ บางชนิดจัดเตรียมมาเป็นหลายเดือน เช่น บางคนปลูกถั่วลิสง พักแพง แดงกวา เพื่องานนี้โดยเฉพาะ งานนี้จึงถือเป็นงานที่สมบูรณ์ที่มีญาติพี่น้องจะนำไปแลกเปลี่ยนกัน

พอถึงวันขึ้น 15 ค่ำเดือนสิบ ตอนเช้าชาวบ้านจะพากันนำอาหารคาวหวานต่าง ๆ ไปทำบุญตักบาตรที่วัดโดยพร้อมเพียงกัน และถวายทานอุทิศส่วนกุศลไปให้ญาติมิตรผู้ล่วงลับไปแล้ว ต่อจากนั้นก็กลับบ้านแต่บางคนอาจอยู่วัดจำศีลภาวนาและฟังเทศน์ก็มี

ต่อมาตอนสายพอจวนเพล ชาวบ้านจะนำข้าวปลาอาหารที่เตรียมไว้ไปวัดอีกครั้งหนึ่งโดยเอาอาหารต่าง ๆ จัดเต็มสำหรับหรือชุดสำหรับถวายทานหรือถวายเป็นสลากภัต การถวายอาหารตอนนี้จัดใส่ภาชนะต่าง ๆ แล้วแต่ความนิยมของแต่ละท้องถิ่น บางแห่งจัดใส่ถ้วยชามถวาย การแข่งขันทำเป็นห่อ ทำเป็นกระทงด้วยใบตองกล้วยหรือกระต่าย บางแห่งใส่ชะลอมซึ่งสานด้วยไม้ไผ่และกรูด้วยใบตองกล้วยหรือกระต่าย บ้านหนึ่งๆ จะจัดทำจำนวนที่ชุดก็ได้แล้วแต่ศรัทธา

ประเพณีบุญข้าวสากที่นิยมทำกันอีกอย่างหนึ่ง คือสลากภัตอาจทำได้หลายวิธี คือวิธีหนึ่งก่อน จะนำของถวายพระชาวบ้านจะจับฉลากชื่อพระภิกษุสามเณรก่อนสลากที่จับถูกชื่อพระภิกษุสามเณรรูปใดก็นำของไปถวายพระภิกษุสามเณรรูปนั้น วิธีหนึ่งผู้ถวายจะเขียนชื่อของตนใส่ลงในบาตรพระภิกษุ

สามเนรรูปได้สลากของผู้ใด ผู้นั้นก็นำของไปถวายพระภิกษุสามเนรรูปนั้น และอีกวิธีหนึ่งอย่างเช่น ในท้องถื่นจังหวัดเลยผู้ใดมีจิตศรัทธาจะถวายข้าวสากก็ชุดจะเขียนชื่อเจ้าของข้าวสาก พร้อมจำนวน ชะลอมหรือห่อและคำอุทิศส่วนกุศลใส่กระดาษไปด้วย เมื่อชาวบ้านไปพร้อมกันที่วัดแล้ว จะนำเอา สลากนั้นไปใส่ลงในขันหรือบาตรรวมกันลูกให้เข้ากันดีแล้วจะมีการจับสลากขึ้นมาที่ละใบ จับสลากถูก ใบใดก็จะมีการอ่านชื่อผู้เจ้าของสลากพร้อมคำอุทิศส่วนกุศล พออ่านจบเจ้าของข้าวสากจะนำห่อ ชะลอมหรือสำหรับอาหารต่างๆไปถวายพระภิกษุสงฆ์

การจับสลากใบแรกของประชาชนบางตำบลหมู่บ้านให้ความสนใจและตื่นเต้นเป็นพิเศษว่าปี นั้นจะจับสลากถูกใครก่อนคนอื่นเพราะเชื่อถือกันว่าถ้าปีใดจับสลากคนแรกเป็นคนที่ฐานะยากจน มักจะทำนายว่า ปีนั้นการทำมาหากินจะไม่ค่อยได้ผลดี เช่น ข้าวกล้าในนาจะไม่งอกงาม เป็นต้น แต่ถ้า ปีใดจับสลากถูกคนที่มีฐานะดีก็มักจะทำนายกันว่า ปีนั้นประชาชนในละแวกนั้นจะอยู่เย็นเป็นสุข ข้าว กล้าในนาจะได้ผลบริบูรณ์ไม่อดอยาก

บางแห่งชาวบ้านยังนิยมเอาห่อหรือชะลอมข้าวสากไปวางไว้ตามที่ต่าง ๆ ในบริเวณวัด พร้อม จุดเทียนและบอกกล่าวให้เปรตหรือญาติผู้ล่วงลับไปแล้วมารับเอาอาหารต่าง ๆ ที่วางไว้ และขอให้มา รับส่วนกุศลที่อุทิศให้ด้วย

เมื่อถวายข้าวสากแต่พระภิกษุสามเนรและนำอาหารไปวางไว้บริเวณวัดเสร็จแล้ว มีการฟัง เทศน์ฉลองข้าวสากและขวน้ำอุทิศส่วนกุศลไปให้เปรตและญาติผู้ล่วงลับไปแล้วด้วย เป็นอันเสร็จพิธี นอกจากนี้ผู้ที่มีนาจะนำข้าวสากไปเลี้ยง “ตาแฮก” วิธีลาของตนเพื่อให้ตาแฮกช่วยดูแลข้าวกล้าในนา และบันดาลความอุดมสมบูรณ์ให้แก่ตนเอง

คำถวายสลากภัต

เอตานิ มะยัง ภันเต สละกาภัตตานิ สะปะริวารานิ อะสุกัฏฐาเน ฐะปะตานิ ภิกขุสังฆัสสะ โอโฆชะ ยามะ สาธุโน ภันเต ภิกขุสังฆเอ เอตานิ สละกาภัตตานิ สะปะริวารานิ ปะฏิคคัณหาตุ อัมหากัญเจะ วะ มาตาปิตุอาทีนัง ญาตะกานัญจะ กาละกะตานัง ทีฆะรัตตัง ทิตายะ สุขายะ.

คำแปล

ข้าแต่พระภิกษุสงฆ์ผู้เจริญ ข้าพเจ้าทั้งหลาย ขอน้อมถวาย ซึ่งสลากภัตกับทั้งบริวารทั้งหลาย เหล่านี้แด่พระภิกษุสงฆ์จงให้อาหารรับซึ่งสลากภัต กับทั้งบริวารทั้งหลายเหล่านี้ เพื่อประโยชน์และ ความสุข แต่ข้าพเจ้าทั้งหลายด้วย และญาติทั้งหลาย มีมารดาบิดา เป็นต้น ล่วงลับไปแล้วตลอดกาล ละนันทอญ.

(จากหนังสือศาสนพิธีเล่ม 1 หน้า 52)

วิพากษ์พิธีกรรม - ความเชื่อ

ฮีตประเพณีนี้เหมือนกันกับบุญประเพณีข้าวประดับดิน ซึ่งเป็นพิธีและความเชื่อแบบ พราหมณ์ผสมผี เพราะทุกส่วนที่ทำล้วนเป็นของพราหมณ์ทั้งนั้น และทำเพื่อผีบรรพบุรุษเป็นสำคัญ ดังนั้นคำวิพากษ์ก็จะเหมือนฮีตที่ 9 อย่างไรก็ตามฮีตครองนี้ก็ไม่ควรละเลยคำสอนที่เน้นย้ำให้ต้อง ทำฮีตนี้ของปราชญ์อีสานมาให้ปรากฏดังนี้

"พอเถิงเดือนสิบแล้วทวายทอดวยทานเบิกพลีกรรมทำทานต่อมาสองข้า
ข้าวสากน้ำไปให้สังโฆทานทอด พากันหวังยอดแก้วนิพพานพูนอยู่สูง
ฝูงหมูลุงอวป่าคณาเมืองน้อมส่ง ศรัทธาลงทอดไว้ทานให้แผ่ไป
อุทิศให้ฝูงเปรตเปรต พากันโมทนานำสู่คนจนเกลี้ยง"

หมายความว่าประเพณีอีกอันหนึ่ง พอถึงเดือนสิบทายกบอกกล่าวบ้านให้ทำบุญอุทิศเป็นครั้งที่สองคือ การนำข้าวสากไปถวายพระสงฆ์และเปรตกระทำด้วยศรัทธาบุญกุศลก็จะหนุนให้มีความสุขจนสู่พระนิพพาน

2.1.12 ฮีตที่ 11 บุญออกพรรษา

ภาพที่ 2.11 แสดงพิธีกรบุญออกพรรษา
ที่มา : <https://goo.gl/images/QSc9vm>

คำว่า “ออกพรรษา” ในหนังสือพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2525 ได้ให้ความหมายไว้ว่า “ออกพรรษา น. เรียกวันที่สิ้นการจำพรรษาแห่งพระสงฆ์คือวันขึ้น 15 ค่ำเดือน 11 ว่าวันออกพรรษา, วันปวารณา หรือวันมหาปวารณาก็เรียก”

จากความหมายที่ให้ไว้ข้างบนนั้นมีความชัดเจนมาก เมื่อดูพจนานุกรมภาษาถิ่นภาคอีสานของสำนักงานวัฒนธรรมแห่งชาติ และของพจนานุกรมของประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวก็มีความหมายเช่นเดียวกัน

ส่วนความสำคัญนั้นย่อมแน่นอนที่สุดเพราะเป็นพิธีที่ค่อนข้างจะสมบูรณ์ที่สุดที่เป็นของพุทธ แต่มีพิธีกรรมบางอย่างที่เป็นของพราหมณ์มาแฝงเท่านั้น ดังนั้นพระและญาติโยมจึงเห็นความสำคัญและให้ความสำคัญ โดยเฉพาะด้านญาติโยมจะรอวันนี้กันมาก เพราะเชื่อกันว่าพระสงฆ์ได้อยู่จำพรรษาเป็นเวลาไตรมาส (3 เดือน) ย่อมมีความบริสุทธิ์ผุดผ่องมีจริยวัตรงดงามจะนำมาซึ่งบุญ หากได้ทำบุญกับพระในวันออกพรรษาจะได้บุญมาก ชาวอีสานสอนว่าเหมือนได้บุญกับพระที่กำลังออกจากนิโรธสมาบัติ (การออกจากการพักผ่อนของพระอรหันต์) ย่อมได้ผลานิสงส์มากดังนั้นลูกหลานที่ไปทำงานต่างถิ่นก็จะกลับคืนบ้านเกิดเพื่อมาทำบุญนี้ และจะได้ไปออกพรรษาจาก “พ่อธรรม” หรือ “ของฮักษา” ที่ตนเองได้ไปบอกกล่าวเข้าพรรษาไว้แล้วด้วย

มูลเหตุความเป็นมา

ความเป็นมาของประเพณีนี้อาจแยกกล่าวได้เป็น 2 นัย คือในส่วนที่เกี่ยวกับพิธีของสงฆ์โดยตรงและพิธีทางฆราวาส

พิธีทางสงฆ์นั้นดูเหมือนจะเป็นงานโดยตรงมากกว่าของพระเพราะการออกพรรษาได้มีมาตั้งแต่ครั้งพุทธกาล โดยพระพุทธเจ้าทรงมีพุทธาอนุญาตให้ภิกษุสงฆ์ที่จำพรรษาครบไตรมาสสามารถ

จาริกไปในที่ต่างๆได้ตามต้องการ เพราะในระหว่างเป็นช่วงที่จะหมดฤดูฝนแล้ว การเดินทางย่อมมีความสะดวก ข้าวกล้าก็แก่ออกล่วงจะเก็บเกี่ยวกันแล้ว ไม่เป็นอุปสรรคในการจาริกพระจะไปโปรดญาติโยมแสวงหาสักการะใด ๆ ย่อมได้ง่าย

แต่ที่สำคัญที่สุดที่เป็นหัวใจของการออกพรรษาคือ พระภิกษุเมื่ออยู่ด้วยกันในที่แห่งเดียวกันเป็นเวลานาน ๆ โอกาสที่จะกระทบกระทั่งกันไม่พอใจกัน ทำให้เกิดความขุ่นเคืองแก่การย่อมมีเป็นของธรรมดา พระองค์จึงทรงถือเอาวันออกพรรษาเป็น**มหาปวารณา** เพื่อให้พระสงฆ์ได้ปวารณาตนเอง คือบอกแก่เพื่อน**สหธรรมิก** (เพื่อนนักบวช) ด้วยกันว่า ต่อไปนี้หากฉันทำผิดพลาดอะไรบกพร่องตรงไหน ไม่ดีอย่างไรขอโปรดบอกกล่าวชี้แนะ (พระท่านเรียกว่า ชี้ขุมทรัพย์) ให้ฉันด้วย ฉันจะได้รู้ตัวเอง จะได้ปรับปรุงแก้ไขตัวเอง ดังนั้นคำกล่าวออกพรรษาจึงมีว่า “สงฆมณเฑ ปวาเรมิ ทิฏฐธนูวา สุเตน วา...” ซึ่งความหมายคือออกพรรษานี้ขอให้หมู่ 2 บอกกล่าวตักเตือนกันได้นั่นเอง

ตามนัยที่ 2 ในส่วนของฆราวาสญาติโยมนั้น เหตุที่ทำบุญประเพณีและทำกันอย่างต่อเนื่องให้ความสำคัญและใหญ่โตด้วยเพราะต่างพากันเชื่อว่าทำบุญกับพระที่ออกพรรษาแล้วจะได้บุญกุศลมาก เพราะเข้าใจว่าพระที่อยู่จำพรรษาจนครบถ้วนไตรมาสได้ย่อมไม่ใช่พระธรรมดาแน่ย่อมมีความมั่นคงในธรรมปฏิบัติได้ระดับหนึ่ง การทำบุญกับพระปฏิบัติได้ดีย่อมมีบุญมากตามความเชื่อ

เพื่อให้เหมาะสมกับการออกจากนิโรธสมบัติของพระพุทธเจ้าจึงได้พากันจัดทำบุญตักบาตรเทโวขึ้นในวันออกพรรษาคด้วย ทำให้งานคู่มือความขลัง ศักดิ์สิทธิ์มากยิ่งขึ้น ในแต่ละแห่งจะมีการทำบุญออกพรรษาและตักบาตรเทโวกันอย่างน่าชื่นชมและดูจะเป็นงานบุญจริงๆ เพราะงานนี้จะเน้นที่การทำบุญทำทานเป็นส่วนใหญ่ไม่มีการละเล่นสนุกสนานมหรสพอะไรแต่ก็มีบางแห่งที่มีการจัดงานลอยกระทงบ้างแห่งปราสาทผึ้งบ้างไหลเรือไฟบ้างแต่ก็เป็นบางท้องถิ่นเท่านั้นส่วนใหญ่แล้วจะเน้นที่การทำบุญทำทานและตักบาตรเทโว

เหตุที่ต้องทำบุญตักบาตรเทโวในวันออกพรรษานั้น ทะเลาะถือเอาเหตุการณ์เสด็จลงจากสวรรค์ของพระพุทธเจ้า ซึ่งตำนานเล่าว่า ครั้งหนึ่งพระพุทธเจ้าทรงมีความต้องการไปโปรดพระมารดา (โยมแม่) ที่สวรรคตไปอยู่เมืองสวรรค์แล้วและทรงไปจำพรรษาอยู่ที่นั่นจนครบไตรมาส พอออกพรรษาแล้วจึงกลับเมืองมนุษย์ ขณะเสด็จกลับก็จะมีพุทธศาสนิกชนไปคอยต้อนรับและรอใส่บาตรมากมาย

ด้วยมีทั้งพระภิกษุ ประชาชนที่โปรดใส่บาตรมาก ผู้ที่ไม่สามารถเข้าใกล้แต่อยากใส่บาตรจึงโยนข้าว ผลไม้เข้าใส่บาตรพระพุทธเจ้าและสาวกเป็นเหตุให้เกิดเป็นประเพณีการตักบาตรเทโวและการโยนเครื่องไทยทานตามมา

ขั้นตอนการดำเนินการ

ก่อนจะถึงวันงานผู้นำหมู่บ้านหรือผู้นำทางศาสนาจะประกาศให้ชาวบ้านทราบ แต่ส่วนใหญ่ชอบบ้านมักจะทราบก่อนแล้วเพราะเป็นงานที่จัดกันมาทุกปี ชาวบ้านจะได้เตรียมข้าวปลาอาหารและเครื่องไทยทานต่าง ๆ เพื่อร่วมทำบุญ

พอถึงวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 11 ซึ่งเป็นวันงานชาวบ้านจะไปร่วมกันทำบุญตักบาตรที่วัดซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นการตักบาตรเทโว และจัดอาหารคาวหวานไปถวายแต่พระภิกษุสามเณรบางวัดมีการกวนข้าวทิพย์ถวาย มีการรับศีล สวดมนต์ทำวัตรเช้า ฟังเทศน์ และผู้มีจิตศรัทธาที่จะถวายผ้าจำนำพรรษาก็นำไปถวายแต่พระภิกษุด้วย

ในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 11 นี้พระสงฆ์จะรวมกันทำพิธีออกวัดสาปวารณา คือการเปิดโอกาสให้มีการว่ากล่าวตักเตือนกันได้ ต่อมาเจ้าอาวาสหรือผู้ใหญ่อาจให้โอรพาทพระสงฆ์ด้วยและตอนค่ำมี

การจุดไม้ประทีปการได้ประทีปมีทั้งใช้ยางบงซึ่งผสมใบเนียมเพื่อให้มีกลิ่นหอม โดยใช้ไม้ไฟที่เหลาสุ่มยาวงหลาย ๆ ครั้ง ฟังแต่ดให้แห้ง เวลาจุดใช้เสียบกับต้นกล้วย นอกนี้ใช้น้ำมันและน้ำมันพืช เช่น น้ำมันเมล็ดกระบก หมากเยา น้ำมันมะพร้าว น้ำมันละหุ่ง และน้ำมันพืชอื่น ๆ

การจุดไม้ประทีปอาจใช้ไม้ไฟ ลูกมะตูมกา ขวด กระจ่าง กะลา มะพร้าวหรือสิ่งอื่น ๆ ใส่ น้ำมันแล้วใช้ฝ้ายหรือด้ายทำไส้ให้เป็นรูปตื้นกาตั้งลงในภาชนะใส่น้ำมันประทีปที่จุดด้วยน้ำมันดังกล่าว เอาไปแขวนไว้ตามต้นไม้หรือวางไว้ตามร้านที่สร้างขึ้นตามรั้วหรือกำแพงรอบๆ บริเวณวัดประทีปที่จุดแล้วจะทำให้แลดูสว่างไสวไปทางวัดสวยงามมาก และตามหน้าบ้านของทุกบ้านก็นิยมจุดไม้ประทีปดังกล่าวไว้ด้วย ตอนกลางคืนบางแห่งมีการคบงันกันที่วัดอย่างสนุกสนานและจุดประทีปดเสียงดังสนั่นหวั่นไหวด้วย

คำถวายผ้าจำนำพรรษา

อิมานี มะยัง ภันเต วัสสาวาลิกานิ สังฆัสสะ โอโฆชะยามะ สาธุโน ภันเต
สังโฆ อิมานี วัสสาวาลิกานิ ปะฏิคคัณหต อัมหากัง ทีฆะรัตตัง หิตายะ สุขายะ

คำแปล

ข้าแต่พระสงฆ์ผู้เจริญ ข้าพเจ้าทั้งหลาย ขอน้อมถวายผ้าจำนำพรรษาเหล่านี้ แต่พระสงฆ์ ขอพระสงฆ์ จงให้โอกาสรับผ้าจำนำพรรษาลงนี้ เพื่อประโยชน์และความสุข แก่ข้าพเจ้าทั้งหลายตลอดกาลละนานเทอญ.

(จากหนังสือศาสนพิธีเล่ม 1 หน้า 56)

วิพากษ์พิธีกรรม - ความเชื่อ

บุญออกพรรษาถือเป็นประเพณีของชาวพุทธอีกพิธีหนึ่ง เพราะเป็นเรื่องพระภิกษุสงฆ์โดยตรง แต่ที่บางแห่งมีการลอยกระทง ไหลเรือไฟ และแห่ปราสาทผึ้งนั้นเป็นพิธีกรรมที่คิดกันขึ้นมาใหม่โดยมีคติพราหมณ์เข้ามาประสม คือมีความเชื่อกันว่าวันออกพรรษาเป็นวันพระเจ้าเปิดโลกจะต้องทำให้เกิดความสว่างไสว เป็นการบูชาพระพุทธเจ้าและร่วมเฉลิมฉลองการเสด็จกลับมาয়ังโลกมนุษย์ของพระพุทธเจ้า

ส่วนความเชื่อที่ว่าการทำบุญในวันออกพรรษาจะได้บุญกุศลมากเพราะพระที่เข้าพรรษาเป็นพระที่มีความเพียร ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ยึดมั่นในธรรม มั่นคงในคำสอน อันนี้หากพระได้ประพฤติปฏิบัติชอบก็ถือเป็นเนื่อบุญได้ แต่หากตรงกันข้ามแม้จะอยู่จำพรรษาจนครบไตรมาสก็ไม่เป็นหลักประกันในเรื่องได้บุญมากแต่อย่างไร การจะได้บุญมากหรือน้อยอยู่ที่หลัก 3 ประการ ดังได้กล่าวมาแล้วในฮีตก่อน ๆ และอยู่ที่ตัวเราเป็นสำคัญด้วย การบริสุทธ์พระก็เป็นส่วนหนึ่งของพระยอมได้แก่พระแต่อาจส่งผลแก่ผู้ทำบุญเพียงเล็กน้อย แท้จริงแล้วทั้งมวลจะอยู่จิต ปัจจัย องค์กรวมและศรัทธาของผู้ทำบุญเป็นที่ตั้ง

แม้ประเพณีนี้จะมีเปลือกกระทงไฟแอบแฝง และความเชื่อที่หักเหจากสาระหลักของศาสนาที่ควรสืบสานฮีตคลองนี้ต่อไปดังคำสอนของปราชญ์อีสานที่ว่า

"ฮีตหนึ่งนั้นถึงเดือนสิบเอ็ดแล้วก็แมนแนวทางปอง
เป็นคองของพระเจ้าเคยเข้าแล้วออกมา
ถึงวัสสาแล้วสามเดือนก็เลยออก
เสียกว่าออพรรษาปวารณากล่าวไว้เขาได้กล่าวมา"

หมายความว่าพอถึงเดือนสิบเอ็ดเป็นช่วงที่พระเจ้าพรราชาแล้วก็ออกพรราชาชาวพุทธจะต้องร่วมกันทำบุญตามประเพณี

2.1.13 ฮีตที่ 12 บุญกฐิน

ภาพที่ 2.12 แสดงพิธีกรรมบุญกฐิน

ที่มา : <https://goo.gl/images/tsfbMf>

คำว่า “ กฐิน ” เป็นคำภาษาบาลีหมายถึง “ ไม้สะดึง ” คือไม้ที่ทำเป็นกรอบสำหรับซึ่งผ้าเวลาจะเย็บผ้า (สมัยก่อน) ช่วยให้เย็บผ้าได้สะดวกขึ้นเพราะสมัยก่อนการจะทำจีวรหรือผ้าห่มของพระจะต้องนำผ้าเป็นชิ้น ๆ มาเย็บเป็นตา ๆ จำเป็นต้องใช้ไม้สะดึงเพื่อซึ่งผ้าให้ตึงจะได้เย็บง่ายดังกล่าวดังนั้นผ้ากฐินคือผ้าสบง จีวร หรือผ้าห่มห่มที่จะนำไปถวายพระนั่นเอง บุญกฐินจึงคือบุญที่ต้องนำเข้าไปถวายพระเป็นสำคัญ

บุญกฐินคือเป็นฮีตที่ 12 หรือประเพณีสุดท้ายของฮีตสิบสองของชาวอีสาน ที่ผู้นับถือพระพุทธศาสนาจะพึงกระทำในการกำหนด หรือหมายรู้กันว่าจีวรที่ต้องนำไปถวายตามวัดนั้น ๆ ในกาลกำหนดเพราะเหตุที่การทอดกฐินต้องทำในกาลและเวลากำหนดเช่นนี้ เมื่อถึงกาลนั้นหรือถึงฤดูนั้นถึงหน้านั้น เราจึงเรียกกันว่าเทศกาลกฐิน การทำเช่นนั้นจึงกลายเป็นประเพณีขึ้น ถ้าเป็นของพระสงฆ์ก็หมายถึงว่าวินัยกรรมอย่างหนึ่งซึ่งเป็นกิจของสงฆ์อันต้องทำในจีวรกาล ดังนั้นจึงมีกำหนดของการทอดกฐินในระหว่างข้างขึ้นเดือน 12

บุญกฐินนับเป็นบุญที่มีความสำคัญมากกว่าชาวอีสาน เนื่องจากชาวอีสานถือว่าเป็นบุญที่จะให้อานิสงส์แก่ผู้ทำบุญอย่างมากเพราะมีความเชื่อว่าจะได้ทำบุญกับพระที่อยู่จำพรรษาครบไตรมาสคือว่าจะได้ถวายจีวรหรือกฐินให้พระที่มีความเพียรอดทนอยู่จำพรรษา และบุญกฐินถือเป็นบุญที่อยู่ในช่วงข้าวใหม่ปลามัน ชาวบ้านส่วนหนึ่งได้เก็บเกี่ยวผลผลิตมีความภูมิใจกับจุดประสงค์ของตนเอง โดยเฉพาะได้นำข้าวใหม่มาร่วมทำบุญจึงถึงว่าการทำบุญในเดือนนี้ได้ผลานิสงส์มาก

มูลเหตุและความเป็นมา

ในสมัยพุทธกาลมีพระภิกษุชาวเมือง ปาฐาจำนวน 30 รูป พวกกันเดินทางจะไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ซึ่งเสด็จประทับอยู่ที่พระเชตวันมหาวิหารแต่เนื่องจากการเดินทางเป็นวัดที่จวนใกล้กำหนดเข้าพรรษาทั้งหนทางระยะไกลและลำบากมากพระภิกษุเหล่านั้นจึงไม่สามารถไปให้ถึงพระเช

ตัวดมหาวิหารได้ก็พอดีถึงกำหนดวันเข้าพรรษาเสียก่อนพระภิกษุ 30 รูป จึงต้องหยุดจำพรรษาอยู่ที่เมืองสาเกต

ออกพรรษาแล้วจึงพากันรีบไปเฝ้าพระพุทธเจ้าแต่โดยเหตุที่หนทางไกลดังกล่าวและพอดีฝนตกจึงทำให้ผ้าจีวรของพระภิกษุเหล่านั้นเปียกน้ำและเปียกโคลนมาก พอไปถึงพระเชตวันมหาวิหารก็พากันตรงเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าทันที พระพุทธเจ้าทรงเห็นพระภิกษุที่มาเฝ้านุ่งห่มจีวรเพื่อนเกลอและจีวรที่ใช้ผลัดเปลี่ยนก็ไม่มี เมื่อพระองค์ทรงเห็นความลำบากของพระภิกษุเช่นนั้นจึงมีพุทธบัญญัติให้พระภิกษุสงฆ์แสวงหาผ้า และรับผ้ากฐินได้มีกำหนด 1 เดือนนับตั้งแต่วันแรม 1 ค่ำเดือนสิบเอ็ด ถึงวันเพ็ญเดือนสิบสอง จึงมีประเพณีทอดกฐินกันต่อ ๆ มา

โดยความเป็นจริงแล้วเรื่องผ้ากฐินนั้นเป็นเรื่องของพระภิกษุสงฆ์อย่างเดียวในการทำผ้า เมื่อพระภิกษุไปได้ผ้ามาจากที่ต่าง ๆ แล้วนำมารวมกันเย็บให้เป็นผืนเดียวแล้วตกลงกันว่าจะมอบจีวรชุดนี้ให้แก่พระภิกษุรูปใด (ซึ่งในสมัยพุทธกาลนั้นผ้าส่วนใหญ่เป็นผ้าบังสุกุล หรือผ้าที่พิจารณามาจากผ้าห่อศพ ผ้าจึงมีจำนวนน้อยและหายากการจะทำได้เป็นจีวรจึงทำได้เพียงผืนเดียว) และยอมมอบผ้าที่ทำเป็นจีวรนั้นให้แก่พระภิกษุที่มีผ้าเก่าที่สุดนำไปใช้นุ่งห่ม

พระภิกษุที่สามารถจำพรรษาได้ครบไตรมาสและได้กรานกฐินแล้วย่อมได้อานิสงส์ 5 ประการดังนี้

1. **อนามันตจาโร** เทียบไปในตระกูลไม่ต้องอำลา คือไม่เป็นอาบัติด้วยจาริตสิกขาบท
2. **อสมาทานจาโร** เทียบไปโดยไม่ต้องเอาไตรจีวรไปด้วยก็ได้ไม่เป็นอาบัติ
3. **คนโกชนัน** ฉันทคณะโกชนันได้ไม่เป็นอาบัติด้วยคณะโกชนนสิกขาบท
4. **ยาวทัตถจีวร** จีวรตามต้องการเพียงไร คือเก็บอดิเรกจีวรไว้ไม่มีกับปีไม่อธิษฐานเกิน 10 วันได้ไม่เป็นอาบัติ
5. **โย จตตถ จีวรุปปาโท โส เนสํ ภวิสสุติ** จีวรลาภใดที่เป็นแก่สงฆ์ในโอกาสนั้น จีวรลาภที่เกิดขึ้นนั้น จักเป็นของของ ๆ ภิกษุทั้งหลาย

ขั้นตอนการดำเนินงาน

ก่อนถึงวันพระกฐิน ชาวบ้านผู้มีจิตศรัทธาจะทอดกฐินจะไปเลือกหาวัดที่จะทอด เมื่อหาได้แล้วก็ไปจองไว้ล่วงหน้าเพื่อให้ทางวัดรู้ตัวและมีเวลาเตรียมรับรองในวันทอด ทั้งจะไม่ใช่เป็นการทอดกฐินซ้ำกันในวัดนั้นด้วยวัดที่จองส่วนมากเป็นวัดที่อยู่ในหมู่บ้านอื่น แต่บางทีก็เป็นวัดที่ตั้งอยู่ในหมู่บ้านที่ชาวบ้านจะทำบุญก็มี

เมื่อถึงวันทอดกฐิน ชาวบ้านหรือผู้จัดทำบุญกฐินเตรียมองค์กฐินที่จำเป็นต้องมีก็ได้แก่ ผ้าไตรจีวร หรือผ้าสามผืนคือ สบง จีวร และสังฆาฏิ หรือ อัญมณีบริวาร ซึ่งได้แก่ ผ้าจีวร ผ้าสังฆาฏิ ผ้าสบง สายรัดประคต

มิดโกนหรือมิดตัดเล็บ บตร เข็มเย็บผ้าและธ มกรก (เครื่องใช้กรองน้ำให้สะอาด) นอกจากนี้ อาจมีบริวารอื่น ๆ และเครื่องไทยทานสำหรับถวายพระส่วนมากมีการบอกบุญให้ญาติมิตรและผู้รู้จักคุ้นเคยให้มาร่วมทำบุญด้วยก่อนจะนำองค์กฐินไปทอดมักมีการคบงันกันด้วยมหรสพต่าง ๆ แล้วแต่เจ้าภาพจะจัด

พอวันรุ่งขึ้นก็เคลื่อนขบวนออกเดินทางไปสู่วัดที่จะทอด กะเวลาให้ถึงวัดทันเลี้ยงเพลพระเสร็จจากการเลี้ยงเพลพระแล้วจะได้ทอดกฐิน ถ้าเป็นหวัดอยู่ระยะทางไกลก็ต้องเคลื่อนขบวนออกเดินทางไปแล้วเข้ามิดเพื่อให้ทันเวลา บางแห่งต้องเดินทางไปล่วงหน้าโดยนอนค้างคืนที่หมู่บ้านหรือวัดที่จะทอดกฐิน 1 คืน

ขณะที่จะทำการทอดมักมีการแห่แห่นกันคึกคักสนุกสนาน ถ้าเป็นทางบกก็ไปโดยเดินเท้า รยยนต์ และล้อเกวียน เป็นต้น ขบวนแห่จะมี กลอง ฆ้อง และเครื่องดนตรีอื่น ๆ และมีการร้องรำทำ เพลงไปด้วย ขณะองค์กฐินผ่านไปชาวบ้านจะมาคอยต้อนรับและนำปัจจัยมาร่วมบริจาคทาน บางที่ก็ ร่วมขบวนแห่ไปด้วย

เมื่อถึงวัดหากมีเวลาอาจทอดกฐินทันทีหรือไม่ก็จัดเลี้ยงเพลพระเณรและเลี้ยงบรรดาผู้มา ร่วมงานทอดกฐิน โดยชาวบ้านเจ้าของวัดเป็นเจ้าภาพ ได้เวบาทอดกฐินพระสงฆ์ลงโบสถ์ ผู้ไปร่วมงาน บุญชุมนุมกันแล้วจัดขบวนแห่ มีคนเดินตามกันเป็นแถวยาวยืด เสียงแห่ครึกครื้นไปทั่วบริเวณวัด ทำ ปะทักฆ้องเวียนรอบโบสถ์สามรอบแล้วจึงเข้าโบสถ์ ทำพิธีถวายผ้ากฐินและบริหารเป็นเสร็จพิธี

สิ่งที่ควรรู้เพิ่มเติมเกี่ยวกับกฐิน

1. **ผ้ากฐิน** ผ้าที่จะเป็นผ้ากฐินได้นั้นต้องเป็นผ้าพิเศษ คือต้องถวายเป็นเวลากำหนด และต้องถือเป็น ของสงฆ์ ทั้งต้องจำนงเพื่อกรานกฐินด้วย ผ้าชิ้นจะเป็นผ้าใหม่ เก่า หรือแม้แต่ผ้าบังสุกุล (ห่อศพ) ก็ได้ และอาจเป็นผ้าอ้อมตราสก (ผ้าสบง) ผ้าอุตตราสงค์ (ผ้าจีวร - ผ้าห่อคลุม) ผ้าสังฆาฏิ (ผ้าซ้อน) ก็ได้ อันผ้าทั้ง 3 ผืนดังกล่าว เรียกว่าไตรจีวร หรือ ผ้าไตรมาส ปัจจุบันนี้โลกเจริญมากขึ้น การ ถวายกฐินจึงต้องใช้ผ้ากฐินให้ครบ 3 ผืน และเป็นถ้าประณีตด้วย แต่ก่อนผู้มีศรัทธาต้องลงมือหา เอง ทำเอง และย้อมเองด้วยเปลือกไม้ สีธรรมชาติ
 2. **บริหาร** บริหารคือสิ่งของปัจจัยไทยทานต่างๆ ที่เป็นของใช้สำหรับพระสามารถนำมาถวายพร้อมกับ ผ้ากฐินได้ บริหารกฐินจะมีอยู่ 8 ประการ เรียกว่า อัฐบริหาร คือ ผ้าสังฆาฏิ ผ้าสบง ผ้าจีวร บาตร มิตรโกน มิตรตัดเล็บ เข็มเย็บผ้า ประคตเอว ผ้ากรองน้ำ ส่วนเครื่องไทยทานอื่น ๆ อีกมากมายที่เป็น คนไทยและชาวอีสานนำไปทำทานในงานนี้ เช่น เสื้อผ้า ผ้า ผ้าห่ม รองเท้า เป็นต้น ล้วนเป็นส่วนที่ เพิ่ม คิด งามขึ้นใหม่
 3. **ประเภทของกฐิน** กฐินมี 2 ประเภทคือ กฐินใหญ่หรือที่เรียกว่า **มหากฐิน** กฐินนี้จะมีการจองกฐิน และเตรียมเครื่องไทยทานเป็นเวลานานปี และกฐินเล็กเรียกว่า **จุลกฐิน** ที่ชาวอีสานเรียกว่า **กฐิน แล่น** ที่ต้องทำอย่างรีบด่วน เร่งรีบ ทำในเวลาอันจำกัดเพื่อให้ทันเวลา จุลกฐินจะต้องใช้คนมาก อาศัยความสามัคคี ร่วมมือกันอย่างสูง บางแห่งจะทำวันนี้ถวายวันพรุ่งนี้ บางแห่งธรรมวันเดียว ถวายวันเดียวไปเลย ดังนั้นจึงเรียกว่ากฐินแล่นเพราะแล่นแปลว่า วิ่ง คือวิ่งให้ทันเวลา
- 3.1 **วิธีทอดจุลกฐิน** นี้ มีปรากฏในหนังสือเรื่องคำให้การชาวกรุงเก่าว่า บางที่เป็นของหลวงทำ ในวันกลางเดือน 12 คือ ถ้าสืบรู้ว่าวัดไหนยังไม่ได้รับกฐิน ถึงวันกลางเดือน 12 อันเป็นที่สุดของพระ บรมพุทธานุญาตซึ่งพระสงฆ์จะรับกฐินได้ในปีนั้น จึงทำผ้าจุลกฐินไปทอด มูลเหตุของจุลกฐินคงเกิดแต่ จะทอดในวันที่สุดเช่นนี้ จึงต้องรีบร้อนชวนชายทำให้ทัน เห็นจะเป็นประเพณีมีมาเก่าแก่ เพราะถ้า เป็นชั้นหลังก็จะเที่ยวหาซื้อผ้าไปทอดได้หาพอกต้องทอใหม่ไม่ (จากวิธีทำบุญ ฉบับหอสมุด หน้า 119)

3.2 ในการทอดกฐินนี้ ยังมีกฐินและข้อพิเศษที่ควรนำมากล่าวไว้ด้วย คือ ธงจระเข้

ภาพที่ 2.13 ภาพแสดงธงแห่แสดงพิธีกรรมบุญกฐิน
ที่มา : <https://goo.gl/images/tsfbMf>

ธงจระเข้ ปัญหาที่ว่าเพราะเหตุไรจึงมีธงจระเข้ยกขึ้นในวัดที่ทอดกฐินแล้ว ยังไม่ปรากฏหลักฐาน และข้อวิจารณ์ อันสมบูรณ์โดยมีต้องสงสัย เท่าที่รู้จักมี 2 มติ คือ

3.2.1 ในโบราณสมัย การจะเดินทางต้องอาศัยดาวช่วยประกอบเหมือน เช่น การยกทัพ เคลื่อนขบวนในตอนจวนจะสว่าง จะต้องอาศัยดาวจระเข้ขึ้น เพราะดาวจระเข้ขึ้นในจวนจะสว่าง การทอดกฐิน มีภาระมาก บางที่ต้องไปทอด ณ วัดซึ่งอยู่ไกลบ้าน ฉะนั้น การดูเวลาจึงต้องอาศัยดาว พอดาวจระเข้ขึ้น ก็เคลื่อนองค์กฐินไปสว่างเอาที่วัดพอดี และต่อมาก็คงมีผู้คิดทำธงในงานกฐิน ในขั้นต้น ก็คงทำธงทิวประดับประดาให้สวยงามทั้งที่องค์กฐิน ทั้งที่บริเวณวัดและภายหลัง คงหวังจะให้ เป็นเครื่องหมายเนื่องด้วยการกฐิน ดังนั้น จึงคิดทำธงรูปจระเข้ เสมือนประกาศให้รู้ว่าทอดกฐินแล้ว

3.2.2 อีกมติหนึ่งเล่าเป็นนิทานโบราณ ว่าในการแห่กฐินในทางเรือของอุบาสกผู้หนึ่ง มีจระเข้ตัวหนึ่งอยากได้บุญจึงอุทิศส่วช่วยตามเรือไปด้วย แต่ยังไม่ทันถึงวัดก็หมดกำลังช่วยตามต่อไปอีกไม่ไหว จึงร้องบอกอุบาสกว่า เหนื่อยนักแล้ว ไม่สามารถจะช่วยตามไปร่วมกองการกุศล วานท่านเมตตาช่วยเขียนรูปข้าพเจ้า เพื่อเป็นสักขีพยานว่าได้ร่วมการกุศลด้วยเถิด อุบาสกผู้นั้นจึงได้เขียนรูปจระเข้ยกเป็นธงขึ้นในวัดเป็นปฐม และสืบเนื่องมาจนบัดนี้

ธงกฐินทั้ง 4 คือ จระเข้ นางมัจฉา ตะขาบ และเต่า เป็นปริศนาธรรมของคนโบราณ

จระเข้ หมายถึง ความโลภ (ปากใหญ่ กินไม่อิ่ม) ใช้ประดับในการแห่ (มีตำนานว่าเศรษฐีเกิดเป็นจระเข้ว่ายน้ำตามขบวนกฐินจนขาดใจตาย)

ตะขาบ หมายถึง ความโกรธ (พิษที่เผ็ดร้อนเหมือนความโกรธที่แผดเผาจิต) ใช้ประดับเพื่อแจ้งว่าวัดนี้มีคนมาจองกฐินแล้ว (ให้ผู้จะมาพิจารณาทอดกฐินผ่าน ไปวัดอื่นเลย ไม่ต้องเสียเวลามาถาม)

นางมัจฉา หมายถึง ความหลง (เสน่ห์แห่งความงามที่ชวนหลง หลง) ใช้ประดับงานพิธีถวายผ้ากฐิน (เป็นตัวแทนหญิงสาว ตามความเชื่อว่าอานิสงส์จากการถวายผ้าแก่ภิกษุสงฆ์จะมีรูปงาม)

เต่า หมายถึง สติ (การระวังรักษาอายุตนะทั้ง 6 จุดเต่าที่หอดวัยวะซ่อนในกระดอง) ใช้
 ประดับเพื่อแจ้งว่า วัดนี้ทอดกฐินเรียบร้อยแล้ว (จะปลดลงในวันเพ็ญเดือน 12)
 ในปัจจุบันจะเห็นเพียงธงจระ เข้ และนางมัจฉา ที่จะปรากฏในงานกฐิน ส่วนธงตะขาบ และเต่าพบ
 เห็นได้น้อย จะมีเป็นบางวัดที่ยังคงรักษาธรรมเนียมเก่าอยู่

4. ลักษณะของกฐิน กฐินจะมี 2 ลักษณะคือ กฐินราษฎร์ และ กฐินหลวง กฐินราษฎร์เป็นผ้ากฐินที่
 ราษฎร์หรือประชาชนชาวบ้านทั่วไปทำไปถวายพระตามวัดต่างๆ ซึ่งมีอย่างดาษดื่นทุกปี ใครที่มี
 ศรัทธาอยากทำก็ทำได้ ส่วนกฐินหลวงคือกฐินเป็นกฐินที่ทางราชการจัดขึ้น แม้จะเป็นกฐินที่ข้าราชการ
 ในระดับจังหวัดขึ้นชาวบ้านก็มักเรียกว่า กฐินหลวง แต่จริง ๆ แล้วกฐินหลวงคือกฐินที่เป็นส่วนของ
 พระมหากษัตริย์ ที่ทรงพระราชทานให้จังหวัดต่าง ๆ ทั่วประเทศนำไปทอดถวายยังวัดหลวง (อาราม-
 หลวง) ตามจังหวัดต่าง ๆ

5. การจองกฐิน การจองกฐินนี้เป็นธรรมเนียมที่เคยทำกันมาและการที่จะมีผู้มาจองทับโดยมีไทย
 ธรรมมากกว่าก็ได้ถือกันว่าเป็นการเสียมารยาทแต่อย่างไร กลับตรงกันข้าม เป็นการสนุกสนานเป็น
 พิเศษและต่อมากลายเป็นกฐินสามัคคีขึ้นอย่างที่เราทำกันอยู่ทุกวันนี้

ธรรมเนียมจองนี้เว้นวัดหลวงไม่ต้องทำเช่นนั้นก็เพราะประชาชนถวายโอกาสแก่พระเจ้า
 แผ่นดิน ดังนั้นวัดหลวงจึงเป็นเสมือนหนึ่งพระเจ้าแผ่นดินได้จองแล้ว แม้เช่นนั้นถ้าพระเจ้าแผ่นดินมี
 พระราชประสงค์จะทรงทอดกฐินในวัดราษฎร์บ้างก็ต้องทรงจองก่อนเหมือนกัน

บัดนี้จึงมีธรรมเนียมพระราชโอกาสให้ประชาชนได้ทอดวัดหลวงได้บ้าง ฉะนั้นผู้ใดที่ปรารถนา
 จะทำการทอดกฐินในวัดหลวงวัดใดวัดหนึ่งจะต้องจัดการขอพระราชทานตั้งแต่ต้นพรรษาของปีนั้น ๆ
 การขอนี้ต้องยื่นขอที่กรมการศาสนา ถ้าในหัวเมืองก็มีคณะกรรมการจังหวัด ถ้าไม่ได้จองแต่ปรารถนา
 จะทอดกฐินก็ต้องคอยเวลาหาวัดที่ไม่มีผู้จองซึ่งเรียกกันว่ากฐินตก

เมื่อได้จองกันเห็นและได้ตระเตรียมองค์กฐินพร้อมแล้ว ถึงกำหนดก็นำผ้ากฐินกับบริวารไป
 ทอดถวายดังกล่าวมา

การถวายกฐิน

นิยมถวายในโบสถ์ โดยเฉพาะกฐินพระราชทาน ก่อนจะถึงกำหนดเวลาจะเอาเครื่องบริวาร
 กฐินไปจัดตั้งไว้ในโบสถ์ก่อน ส่วนผ้ากฐินพระราชทานจะยังไม่นำเข้าไป พอถึงกำหนดเวลาพระสงฆ์ที่
 จะรับกฐิน จะลงโบสถ์พร้อมกัน นั่งบนอาสนที่จัดไว้ เจ้าภาพของกฐิน พร้อมด้วยผู้ร่วมงานจะพากันไป
 ย่างโบสถ์ เมื่อถึงหน้าโบสถ์เจ้าหน้าที่จะนำผ้าพระกฐินไปรองส่งให้ประธาน ประธานรับผ้าพระกฐินวาง
 บนมือถือประคอง นำคณะเดินเข้าสู่โบสถ์ แล้วนำผ้าพระกฐินไปวางบนพานที่จัดไว้หน้าพระสงฆ์ และ
 หน้าพระประธานในโบสถ์ คณะที่ตามมาเข้านั่งที่ ประธานจุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัย แล้วกราบ
 พระพุทธรูปประธานในโบสถ์แบบเบญจางคประดิษฐ์สามครั้ง แล้วลุกมายกผ้าพระกฐินในพานขึ้น ดึง
 ผ้าห่มพระประธานมอบให้เจ้าหน้าที่ รับไปห่มพระประธานที่หลัง แล้วประนมมือวางผ้าพระกฐินบน
 มือทั้งสอง หันหน้าตรงพระสงฆ์แล้วกล่าวคำถวายผ้าพระกฐิน จบแล้วพระสงฆ์รับ สาธุการ ประธาน
 วางผ้าพระกฐินลงบนพานเช่นเดิม แล้วกลับเข้านั่งที่ ต่อจากนี้ไปเป็นพิธีกรานกฐินของพระสงฆ์

กฐินของประชาชน หรือ กฐินสามัคคี หรือในวัดบางวัดนิยมถวายกันที่ศาลาการเปรียญ หรือวิหารสำหรับทำบุญ แล้วเจ้าหน้าที่จึงนำผ้ากฐินที่ถวายแล้วไปถวายพระสงฆ์ ทำพิธีกรานกฐินในโบสถ์ เฉพาะพระสงฆ์อีกทีหนึ่ง

การทำพิธีกฐินต์การกิจของพระสงฆ์ เริ่มจากการกล่าวคำขอความเห็นที่เรียกว่า อปโลกน์ และการสวดญัตติทุติยกรรม คือการยินยอมยกให้ ต่อจากนั้นพระสงฆ์รูปที่ได้รับความยินยอม นำผ้าไตรไปครองเสร็จแล้วขึ้นนั่งยังอาสนเดิม ประชาชนผู้ถวายพระกฐินทาน ทายกทายิกา และผู้ร่วมบำเพ็ญกุศล ณ ที่นั้น เข้าประเคนสิ่งของอันเป็นบริวารขององค์กฐินตามลำดับจนเสร็จแล้ว พระสงฆ์ทั้งนั้นจับพัด ประทานสงฆ์เริ่มสวดนำด้วยคาถาอนุโมทนา ประทานหรือเจ้าภาพ กรวดน้ำ และรับพรจนจบ เป็นอันเสร็จพิธี

คำถวายแบบมหานิกาย

อิมิ สปริวาริ กฐินจิวรทสฺส สงฺฆสฺส โอโณชยาม (กล่าวสามหน)

ข้าพเจ้าทั้งหลาย ขอน้อมถวายผ้าจีวรกฐิน พร้อมกับของบริวารนี้แก่พระสงฆ์ (กล่าวสามหน)

คำกล่าวแบบธรรมยุต

อิมิ มยิ ภนฺเต สปริวาริ กฐินจิวรทสฺส สงฺฆสฺส โอโณชยาม สาธุ โน ภนฺเต สงฺโฆ

อิมิ ปริวาริ กฐินจิวรทสฺส ปฏิกคณฺหาตุ ปฏิกคเหตฺวา จ อิมินา ทสฺเสน

กฐินิ อตฺถรตุ อมฺหากิ ทิฆรตุตฺติ ทิตาย สุขาย

ข้าแต่พระสงฆ์ผู้เจริญ ข้าพเจ้าทั้งหลาย ขอน้อมถวายผ้าจีวรกฐิน กับของบริวารนี้แก่พระสงฆ์ ขอพระสงฆ์จงรับผ้ากฐิน พร้อมกับของบริวารของข้าพเจ้าทั้งหลาย ครั้นรับแล้วจงกราลกฐินด้วยผ้าผืนนี้เพื่อประโยชน์ และความสุขแก่ข้าพเจ้าทั้งหลาย ตลอดกาลนาน เทอญ ฯ

วิพากษ์พิธีกรรม - ความเชื่อ

ความเดิมของการทำบุญกฐินนั้นจะใช้ผ้าเพียงไม่กี่ผืนส่วนใหญ่จะเป็นผ้า 3 ผืน ที่เรียกว่า ผ้าไตรและบริวารเพียงเล็กน้อยก็สามารถทอดถวายได้ แต่ปัจจุบันบุญนี้ได้เปลี่ยนไปอย่างมากมายจนทำให้อนุชนรุ่นหนึ่งเข้าใจไขว้เขว คิดว่าทำบุญกฐินต้องทำอะไรมากมายขนาดนั้นหรือ เพราะบางคนอยากทำบุญกฐินแต่ก็ไม่กล้าทำ เพราะคนส่วนใหญ่หรือผู้ทำมาก่อนทำไว้อย่างใหญ่โต เสียค่าใช้จ่ายมาก เอาแค่เครื่องปัจจัยไทยทานก็เป็นเงินหลายหมื่นบาท และเงินถวายพระอีกต่างหากก็จำนวนไม่น้อย แล้วคนผู้มีฐานะปานกลางไม่มีเงินมากมายแต่ปรารถนาจะทำบุญนี้จะทำได้หรือ

บุญกฐินเพราะพากันเชื่อแบบผิด ๆ ว่าหากจะทำบุญให้ได้บุญมากควรทำบุญมหากฐิน คำว่า “มหา” แปลว่าใหญ่ ผู้คนจึงพากันเชื่อว่าจะนำมาซึ่งบุญมาก และบุญนี้จะต้องเตรียมมาลงทุนกันมากเป็นความคิดที่งอกขึ้นภายหลังและมีความฟุ่มเฟือยต่าง ๆ ตามมาเพื่อให้สมกับ คำว่า “มหากฐิน” สิ่งที่ยกขึ้นอย่างผิดแบบจากเจตนาเดิมของกฐินที่น่าจะกล่าวถึงคือ

1. **มหรสพ** งานประเพณีบุญกฐินแต่ละครั้งไม่ว่าจะของชาวนา ชาวไร่ พ่อค้าข้าราชการ คหบดีอะไรก็ตามและดูเหมือนจะแทบทุกภาคจะต้องมีมหรสพสมโภชอย่างยิ่งใหญ่ ต้องเสียค่าใช้จ่ายส่วนนี้เป็นอย่างมาก อย่างชาวอีสานก็มักจะหาหมอลำคณะดี ๆ ราคาแพง ๆ เป็นหลายหมื่นมาแสดง บางคนก็อาจว่าจ้างวงดนตรีดี ๆ ราคาเป็นแสน ดูเหมือนว่ามหรสพคือตัวชี้วัดฐานะ บ่งบอกความสามารถ

ของเจ้าภาพ และที่ร้ายคือพากันถือเป็นสาระหลักของงานไปแล้ว เมื่อมีงานบุญกุศลคนมักจะถามกันว่า มีมหรสพอะไรสมโภช นี่แสดงว่าค่านิยมที่นำมาซึ่งความฟุ่มเฟือยกำลังได้รับการสืบทอดอย่างน่าใจหาย เพราะแท้จริงแล้วมหรสพไม่ใช่สาระหลักอะไรในงานเลย การไม่มีมหรสพเสียอีกคือสิ่งที่ถูกต้องควรทำอย่างกฐินหลวงที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงกระทำเป็นแบบอย่าง พระองค์ทรงนำเฉพาะผ้าไตรและอัฐบริวารเท่านั้นไปถวาย ไม่เห็นต้องเสียคามมหรสพมากมายอะไร ไม่ต้องสิ้นเปลืองมาก พระก็อยู่ได้ตามอัตภาพผู้ทำบุญก็ไม่เสียเงินไปส่วนอื่นมาก

ความจริงการมีมหรสพหากจะว่าไปแล้วก็อาจดีในส่วนของการ สร้างความสนุกสนานรื่นเริง ทำให้เจ้าภาพผู้มีหน้ามีเกียรติเป็นการประกาศฐานะให้ตนเอง แต่หากมองในแง่ของบุญตามแนวพุทธในฐานะเป็นชาวพุทธแล้ว รังแต่จะนำมาซึ่งปัญหามากกว่า ไม่ก่อทางบุญกุศลอันใดเลย หากใช้สติพิจารณาให้ดีคุ้มค่ากันไหม ผู้เขียนไม่ได้ต่อต้านมหรสพ ความฟุ่มเฟือย แต่ควรมีให้ถูกงาน เช่นงานฉลองศาลา ฉลองอะไร ต่าง ๆ จะเอาใหญ่แค่ไหนก็ไม่เป็นไร แต่งานบุญกุศลควรให้เป็นบุญอย่างชาวพุทธจะดีกว่า อย่าได้เพี้ยนไปมากเกินไป จริงอยู่เงินเป็นเรื่องของใครของมัน แต่ที่พูดนี้เพื่อเตือนสติคนจนอย่างเรา ๆ ท่าน ๆ ขออย่าได้วิ่งตามประเพณีที่ฟุ่มเฟือยกันเลย ลำบากและจะได้ทุกข์ได้บาปเปล่า ๆ ชาวพุทธ ต้องมีโยนิโสมนสิการ

2. ปัจจัย 4 เรื่องปัจจัย 4 เป็นอีกเรื่องหนึ่งที่น่าจะกล่าวถึงให้ มากและควรแยกแยะให้เห็น และรู้อย่างชัดเจนว่า ปัจจัย 4 คืออะไรกันแน่ มีความสำคัญจำเป็นอย่างไร ตรงไหนบ้าง เราชาวพุทธจะต้องทำสัมมาทสิฐิให้เกิดขึ้นให้ตรง หากรู้แต่ไม่กระจายให้ผู้ยังเป็นเป็นมัจฉาทิฐิ (เห็นผิด) อยู่ศาสนาที่จะเต็มไปด้วยเปลือก กระพี้จะทำให้คนเบื่อหน่ายพุทธศาสนาไปได้ เพราะคนจะเกิดลัษเลสสงสัย วิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัย) ในใจว่าเอ.พิธีกรรมของชาวพุทธเป็นอย่างนี้หรือ ทำไมพระบางรูปสอนอย่างหนึ่ง บางรูปสอนอีกอย่างหนึ่ง บางครั้งคำสอนกับการกระทำต่างหรือขัดแย้งกันเอง ทำให้เกิดวิจิกิจฉาแก่ชาวพุทธมาก

งานบุญกุศลปัจจุบันนี้ดูเหมือนจะถือเรื่องเงินเป็นใหญ่ด้วย เช่นจะไปทอดวัดนี้ควรมีเงินเข้าวัดเท่านั้นเท่านั้นจึงควร บางวัดจะมีไวยาวัจกรหรือทายกวัดหรือผู้จัดการวัดหรือกรรมการวัดเป็นผู้ติดต่อเจรจาด้วยว่ ควรมีเงินถวายเท่าไร และมีการบอกต่อ ๆ กันไปด้วยว่าวัดต้องใช้ปัจจัย พระต้องใช้ปัจจัยทุกอย่างต้องอาศัยปัจจัยหากไม่มีปัจจัยพอตามกำหนดควรไปถวายวัดอื่นดีกว่า เหตุการณ์อย่างนี้มีให้เห็นให้ได้ยินบ่อยมาก แม้แต่ชนบทอีสานก็เหมือนกำลังเป็นโรคระบาดกันใหญ่ และเป็นอันตรายต่อศาสนาด้วยควรที่จะได้ทำความเข้าใจในเรื่องนี้ให้ชัดเจนและถูกต้อง

ขอทำความเข้าใจในคำว่า “ปัจจัย 4” ให้ชัดเจนก่อน เพื่อเราท่านจะได้ไม่ไขว้เขวในหลักคำสอนและนำไปใช้ได้ถูกต้อง เพราะชาวพุทธส่วนใหญ่เข้าใจเพี้ยนในเรื่องนี้มาก

คำว่า “ปัจจัย 4” ตามความหมายในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 มีว่า เครื่องอาศัยยังชีพ, เครื่องอาศัยของ บรรพชิตมีอยู่ 4 อย่างคือ ผ้านุ่ง ผ้าห่ม (จีวร) อาหาร (บิณฑบาต) ที่อยู่อาศัย (เสนาสนะ) ยารักษาโรค (เภสัช) เพื่อให้จำง่ายขึ้นจากกล่าวสั้น ๆ ว่า “ข้าว ปลา ยา บ้าน” นี้คือปัจจัย 4 ของพระตามพุทธศาสนา แต่ปัจจุบันนี้ คำว่าปัจจัย 4 เราท่านมักจะมองไปที่เงินเป็นสำคัญ และถือเงินเป็นใหญ่ในการทำบุญ ดังนั้นคำว่ามีปัจจัยพอ ใหม่จึงหมายความว่ามาทำบุญวัดนี้จึงปัจจัย พอใหม่ ก็คือเงินนั่นเอง คนจึงมุ่งไปที่เงินเป็นสำคัญ

ความจริงแล้วเงินทางพุทธศาสนาถือว่าเป็นวัตถุอนามาส (สิ่งที่ พระไม่ควรถือครอง, เป็นของต้องห้ามสำหรับพระ) ด้วยซ้ำ เพราะเป็นสิ่งที่จะนำไปปัญหาต่าง ๆ มาให้พระดังนั้น พระพุทธองค์จึง

อนุญาตให้พระสงฆ์รับ และถือเงินได้แค่ ห้ามาสก (1 บาท) เท่านั้น ใครถือครองมากกว่านั้นถือว่าต้องอาบัติ ถ้าอย่างนี้อาจมีผู้สงสัยว่าพระเมืองไทยก็ต้องอาบัติกันมากนะซิ ก็ขอตอบว่ามากมาย มากจริงๆ ด้วย แม้กาลเวลาจะผ่านเลยมานานปานใด จะมาอ้างเป็นเหตุให้ตนเองต้องครอบครองเงินเป็นจำนวน มาก ๆ และไม่เป็นอาบัติไม่ได้ เพราะคำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นอกาลิโก ไม่เคยพ้นยุคเล่าสมัย หากแต่นำไปใช้ได้เสมอ หากจะมองว่ากาลเวลาเปลี่ยนไปแต่พระที่ปฏิบัติได้ไม่มีเงินแม้แต่บาทเดียวยังดำรงชีพอยู่ได้ และเป็นที่ศรัทธาแก่คนทั่วไปด้วย การอ้างกาลเวลาก็เพื่อเข้าข้างตนเองเท่านั้น

หากจะพิจารณาอย่างรอบคอบตามแนวทางของพุทธก็จะเห็นความเป็นอัจฉริยะและทรงมอ การณ์ไกลของพระองค์อย่างแท้จริงเหตุ ที่พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้พระต้องถือและใช้เงินน้อย เพราะทรงเห็นว่าเงินเป็นที่มาของปัญหาต่างๆ ได้จริงๆ ดังจะเห็นได้ว่าพระที่มีเงินมาก ๆ ทั้งนั้นที่มี ปัญหาเรื่องผู้หญิง เทียบสถานเริงรมย์ มีผู้หญิงติดพัน แยกलग สักการะกัน บางรูปถูกปล้นจี้ถึงกับถูกฆ่าตายก็มี เพราะสาเหตุมาจากเงิน ส่วนพระที่ไม่มีเงินปัญหาดังกล่าวมักจะไม่ปรากฏเลย และมีพระ จำนวนไม่น้อยที่อยู่อย่างสมถะมีเงินเพียงไม่กี่บาทบางองค์บางรูปถึงกับบอกว่า “อาตมามีเพียงบาทเดียวคือบาตรที่อุ้มไปขอข้าวชาวบ้านทุกวัน” แต่พระพวกนี้มักถูกมองว่าเป็นพระอยากดัง นอกจิต อดดี ถูกเหยียดหยามจากพวกเดียวกัน นี่คือความจริงของพุทธศาสนา (คนพระ) ในปัจจุบัน

3. เครื่องบริขารบริวาร งานกฐินทุกวันนี้ นอกจากจะจัดให้มีมหรสพอย่างมาก เงินและปัจจัย ถวายพระและวัดอย่างมากแล้วสิ่งหนึ่ง ออกจะเป็นความฟุ่มเฟือยและเกินความจำเป็นไปคือเครื่อง บริขาร บริวาร ขององค์กฐิน ซึ่งหลายอย่างไม่มีความจำเป็นอันใดเลย เช่น ไม้ตาด ผ้าธง (ธง รูปสัตว์ ต่างๆ) หมอนอิงข้าว เสื้อผ้า เป็นต้น เพราะสิ่งของดังกล่าวไม่ใช่สิ่งจำเป็นสำหรับพระ ไม่ใช่เครื่องอาศัย ของพระเลย ถวายไปก็ไม่เป็น ประโยชน์สำหรับพระเลย เมื่อไม่มีประโยชน์บุญย่อมได้น้อย เพราะตาม หลักของการทำบุญจะให้ได้บุญมาก สิ่งของที่ถวายจะต้องเป็นสิ่งที่พระ ขาดแคลน พระจำเป็นต้องใช้ ด้วย เหมือนเราทำทานให้คนยากจน ขาดแคลนย่อมได้กุศลมากกว่าทานข้าวให้เศรษฐี เมื่อรู้ว่าสิ่งใดไม่ จำเป็นแก่พระก็ไม่ควรนำไปทำทาน ทำให้เป็นภาระแก่ตนเองต้องเสียค่าใช้จ่ายเพิ่มเปล่า ๆ และทำให้เกิดภาระทางวัดต้องจัดเก็บลำบาก เพราะเท่าที่เห็นหลังจากถวายกฐินเสร็จพระต้องหาเก็บเครื่อง บริขารที่ไม่จำเป็นอย่างยุ่งยาก

เครื่องบริขารบริวารนั้นมีความเข้าใจไขว่เขวกันมาก เพราะพากันเข้าใจว่าบุญกฐินจะต้อง จัดหาบริวารให้มากเกิดชาติหน้าจะอุดมสมบูรณ์ไม่อดอยากจะเป็นคนมั่งคั่งร่ำรวยจึงได้พากันจัดหา เครื่องไทยทานถวายพระ - วัดอย่างมากทั้ง ๆ ที่หลายอย่างไม่จำเป็นเลย หากจะเอาหลักของพุทธ ศาสนาจับแล้ว การจะร่ำรวย มั่งมีหรือไม่อยู่ที่การทำบุญให้ถูกทางถูกที่มากกว่า ซึ่งรายละเอียดได้ กล่าวมาแล้ว และการประกอบสัมมาชีพ เดิน ตามมรรควิธีที่ถูกต้องตามแนวพุทธต่างหากที่เป็น ปัจจัยเกื้อหนุน

4. ฆ่าวัวหลายตัว งานบุญกฐินของชาวอีสานที่เชื่อกันว่าจะได้บุญมากอย่างหนึ่งคือ การเลี้ยง แหก ผู้คน ให้อุดมสมบูรณ์และอย่างเหลือเฟือโดยเฉพาะชาวอีสานจะวัดกันด้วยจำนวนวัวควายที่ถูก ฆ่าในงาน ผู้ไปร่วมงานมักถามกันว่า “หมดวัวที่ตัวฆ่าวัวกี่ตัว” หาก ตอบว่า “หมดวัวไปหลายตัว” คำ สรรเสริญก็จะตามมาว่า “โอ.เป็นตาได้ บุญหลายนะ” บุญกฐินจะได้บุญมากนี้เอง ชาวอีสานบางคน ถึงลงทุนเลี้ยงวัวควายไว้ล่วงหน้าเพื่อนำมาฆ่าในบุญกฐิน

ความจริงแล้วพุทธศาสนามีคำสอนที่ชัดเจนมากเกี่ยวกับการฆ่าสัตว์ และอยู่ในศีลข้อแรกด้วย ที่ทรงห้ามการฆ่าสัตว์ เพราะการทำปาณาติบาตทำให้เกิดบาปแท้ ๆ การทำบาปมาแลกบุญจะได้บุญ

อย่างไร เพราะพระสุปฏิปันโนท่านสอนว่า “ทำบาปแลกบุญขาดทุนไป” เมื่อเริ่มต้นด้วยการทำผิด เริ่มด้วยการทำบาปยอมเป็นบุญที่พร่อง ท่านอาจแย้งว่าเมื่อไม่ฆ่า แล้วจะได้กินหรือหากใช้วิจารณ์ เล็กน้อยก็จะเห็นว่าทุกวันนี้โรงฆ่าสัตว์ก็ออกจะมีมากมาย ไม่ควรให้สัตว์มาถูกฆ่าที่บ้านเจ้าภาพเลย เพราะงานบุญไม่ควรให้มีการตายที่บริเวณงาน ไม่ว่าใครอะไร สัตว์ใด ๆ ทั้งสิ้น ไม่ควรให้เขามาตายที่งาน เพราะสัตว์ก็รักชีวิตเหมือนกัน ไม่มีสัตว์ตัวใดต้องการถูกฆ่า แม้มันจะรู้ว่ามันตายแล้วจะได้บุญมัน ก็คงไม่เอา อย่ายว่าแต่ฆ่าให้ตายเลยแม้นิ้วมือนิ้วเดียวเราไม่อยากถูกตัด แม้จะมีใครมาอ้างว่าหากตัดแล้ว จะได้บุญ ดังนั้นชาวพุทธอีสานควรไตร่ตรองบุญให้ดีจะได้ทำบุญแล้ว ไม่ขาดทุน

ที่เป็นมัจฉาทิฐิกันใหญ่เพราะพระนักเทศน์ชาวอีสานเทศน์ว่า ฆ่าสัตว์ทำบุญแล้วไม่บาปเพราะ เราได้ทำบุญกรวดน้ำไปให้มันด้วยแล้วบาปกรรมที่เข้าไปจึงหายกันและเนื้อหนังมังสายังได้เลี้ยงคน ทั้งหลาย บุญยอมได้แก้มัน นี่คือคำสอนที่สร้างมัจฉาทิฐิ (เห็นผิด) ให้ชาวอีสานทำให้เราพากันกล้าทำ บาปอย่างไม่เกรงกลัว ขอผู้ใฝ่บุญจงไตร่ตรองให้ดี อยากรักใคร่ ประเพณีนี้ก็ควรสืบต่อตามคำสอน ปราชญ์อีสานที่ว่า

“ฮึดท่งนั้นเดือนสิบสองมาแล้วลมวอยหนาวลั่น	เดือนนี้หนาวสะบัดบ่คือแท้แต่หลัง
ในเดือนนี้เฟิ่นว่าให้ลงทอดพายเฮือ	ช่วงกันบูชา ผุงนาโค นาคเนาในพื้น
ชื่อว่าอุชุพะนาโค เนาว ในพื้นแผ่น	สิบห้าสกุลบอกไว้บูชาให้ส่งสะการ
จงทำให้ทุกบ้านบูชาท่านนาโค	แล้วลงโมทนาดอม ชื่นชมกันเล่น
ทุกซ่ทั้งหลายหลีกเว้นหนีห่างบ่มีพาน	ของสามานย์ทั้งปวงบ่ได้มีมาใกล้
ไผผู้ทำตามนี้เจริญดียอดยิ่ง	ทุกสิ่งบ่ไฮ้ ทั้งข้าวหมู่ของ
กรรมบ่ได้ถักต้องลำบากในตัว	โลดบ่มีมัวหมองอย่างใดพอดี้
มีแต่สุขี่สิ้นครองคน สนุกยิ่ง	อดในหลังปองนี้ได้อเจ้าแก่ชรา”

ความหมายคือพอถึงเดือนสิบสองช่วงเช้าหน้าหนาวจะต้องทำบุญออกพรรษา แข่งเรือหรือพายเรือเพื่อบูชาพระยานาคที่ชื่ออุชุพะนาโคทำแล้วจะนำความสุขสวัสดิ์มาสู่ มนุษย์ควรที่จะรักษาที่กรองเอาไว้ให้ดีมีความสุขทั่วหน้ากัน

บทสรุป

เกี่ยวกับฮิตสิบสองนั้นถือเป็นประเพณีเกี่ยวกับการทำบุญที่มี ประจำเดือนของชาวอีสานเป็นการประสมประสานระหว่างแนวคิดของพุทธ พราหมณ์ และผี ก่อนที่ศาสนาพุทธจะเข้ามาสู่เมืองไทย โดยเฉพาะดินแดนอีสานนั้นประเพณีการทำบุญตามฮิตคลองของเดือนต่าง ๆ มีมานานแล้ว แต่สมัยก่อนจะเน้นพิธีทางของผีและพราหมณ์มากกว่า เพราะรากฐานเดิมของชาวอีสานจะเชื่อในเรื่องภูตผีปีศาจ วิญญาณ เปรต เทวดาอารักษ์ต่าง ๆ ที่เชื่อกันว่ามีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของผู้คน ชาวอีสานเชื่อว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ภูตผี ที่มองไม่เห็นตัวจะมีอิทธิพลต่อชีวิตตั้งแต่เกิดจนตายความอุดมสมบูรณ์ภาวะความแห้งแล้ง น้ำท่วม ความแปรปรวนทางสภาวะอากาศฤดูกาลต่าง ๆ ย่อมมาจากเทวดาอารักษ์ ผีปู่ตา ผีตาแฮกทั้งนั้น ดังนั้นพิธีกรรมส่วนใหญ่จึงวนเวียนอยู่กับเรื่องผีโดยมีพ่อกะเจ้าหรือตาเจ้าเป็นผู้นำทางพิธี

ต่อเมื่อศาสนาพุทธเข้ามาสู่ประเทศไทยและดินแดนอีสาน ความเชื่อและพิธีกรรมจึงได้เปลี่ยนไปบ้าง โดยได้นำเอาพิธีกรรมทางศาสนาเข้าไปประสมประสานมีพระสงฆ์องค์เจ้าเข้าไปมีส่วนร่วม มีพระเป็นผู้นำในบางพิธี เช่น บุญเข้าพรรษา ออกพรรษา เป็นต้น แต่หากพิจารณาให้ดีแล้วส่วนใหญ่ยังมีนักปราชญ์หมู่บ้าน (พ่อกะเจ้าทายกวัด) เป็นผู้นำและจะเอนไปทางแนวของพราหมณ์และผีมากกว่า

ด้วยเหตุที่แนวปฏิบัติส่วนใหญ่ ไน้มไปทางพราหมณ์และผีมากกว่านั่นเอง พระผู้ประสงค์จะเดินตามแนวพุทธอย่างเคร่งครัดจึงต้องเดินทางจากภูมิลำเนาหมู่บ้านของตนเอง เพราะไม่อาจทนร่วมพิธีที่เอาพราหมณ์และผีเป็นที่ตั้งจนลืมหือกลบแนวของพุทธไปหมด ท่านจึงจาริกหาอาจารย์ผู้เดินตามพุทธจริง ๆ ซึ่งส่วนจะเป็นสายปฏิบัติ เช่น สายของหลวงปู่มั่น หลวงปู่ฝั้น เป็นต้น ซึ่งพระสายปฏิบัติดังกล่าวท่านจะไม่ทำบุญ ชำชะ บุญข้าวจี บุญข้าวสาก และอีกหลาย ๆ บุญที่เป็นแนวคิดของพราหมณ์และผีชัดๆ

เพื่อให้มองเห็นฮิตสิบสองชัดเจนขึ้นอีกขอแนะนำฮิตทั้ง 12 มาสรุปอีก ดังนี้

- ฮิตที่ 1 บุญเข้ากรรม
- ฮิตที่ 2 บุญคุณลาน
- ฮิตที่ 3 บุญข้าวจี
- ฮิตที่ 4 บุญเผาเส
- ฮิตที่ 5 บุญสงกรานต์
- ฮิตที่ 6 บุญบั้งไฟ
- ฮิตที่ 7 บุญชำชะ
- ฮิตที่ 8 บุญเข้าพรรษา
- ฮิตที่ 9 บุญข้าวประดับดิน
- ฮิตที่ 10 บุญข้าวสาก
- ฮิตที่ 11 บุญออกพรรษา
- ฮิตที่ 12 บุญกฐิน

หากจะแยกประเภทของบุญตามจุดมุ่งหมายแล้วอาจแยกได้ดังนี้

1. บุญที่เกี่ยวกับพระสงฆ์โดยตรง บุญลักษณะนี้จะมี 6 บุญ หรือ 6 เดือน คือบุญเข้ากรรม บุญข้าวจี บุญเผาส บุญเข้าพรรษา บุญออก พรรษาและบุญกฐิน
2. บุญที่เกี่ยวกับการทำมาหากิน บุญลักษณะนี้จะเกี่ยวกับการ ขอพรหรือบวงสรวงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้ลด บันดาลความอุดมสมบูรณ์ทางธรรมชาติให้ เช่น ฟ้าฝน ข้าวปลาอาหาร เป็นต้น จะมีอยู่ 2 บุญ คือ บุญคุณลาน และบุญบั้งไฟ
3. บุญเกี่ยวกับขวัญกำลังใจในการดำรงชีพ บุญลักษณะนี้เกิดขึ้นภายใต้ความเชื่อที่ว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์จะ อำนาจความสุข สวัสดิภาพให้มี 2 บุญคือ บุญสงกรานต์และบุญข้าสยะ
4. บุญที่เกี่ยวกับความกตัญญู บุญลักษณะนี้จะเน้นที่การ ทำบุญอุทิศเป็นสำคัญมี 2 บุญคือ บุญข้าว ประดับดิน และบุญข้าวสาก

2.2 การออกแบบภาพประกอบ

ภาพประกอบกล่าวได้ว่าเป็นการสื่อสารอย่างหนึ่ง ที่สร้างความเข้าใจให้เกิดขึ้นระหว่างผู้ส่งสารกับผู้รับสาร จะเห็นได้ว่าในยุคแรก ๆ หรือยุคก่อนประวัติศาสตร์นั้นได้มีการสื่อสารเกิดขึ้นแล้วโดยใช้รูปภาพ ซึ่งในยุคนั้นมีการเขียนภาพไว้บนผนังถ้ำและเพิงผาต่าง ๆ อย่างมากมาย เช่น ภาพเขียนที่ถ้ำอัลตามิรา (Altamira) ทางภาคเหนือของสเปน ถ้ำลาสโก (Lascaux) ทางภาคตะวันตกเฉียงใต้ของฝรั่งเศส และที่ถ้ำอ่าว ถ้ำคน ตลอดจนถ้ำลายและผาแต้มที่ปรากฏทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ส่วนใหญ่เขียนเป็นภาพสัตว์ ภาพการล่าสัตว์ ภาพคน ภาพพิธีกรรม ภาพมือแดง และภาพรูปทรงเรขาคณิต หรือ สัญลักษณ์ ภาพดังกล่าวล้วนสื่อสารถึงกันได้ทั้งสิ้น หลังจากนั้นต่อมาได้มีการประดิษฐ์คิดค้นตัวอักษรขึ้นเพื่อบันทึกเรื่องราวและเหตุการณ์ต่างๆ เช่น อักษรคูนiform (Cuneiform) หรือ อักษรลิ่มมีแหล่งกำเนิดที่อาณาจักรบาบิโลเนีย อักษรเฮียโรกลิฟฟิก (Hieroglyphic) หรือ อักษรภาพมีแหล่งกำเนิดที่ประเทศอียิปต์ อักษรจีนมีแหล่งกำเนิดในประเทศจีน และอักษรไทยสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราชมีแหล่งกำเนิดในประเทศไทย อักษรดังกล่าวเมื่อนำมาเขียนเป็นเรื่องราวประกอบภาพเขียนย่อมทำให้เรื่องราวเหล่านั้นสามารถมองเห็นภาพพจน์ได้ถูกต้องชัดเจนมากยิ่งขึ้น ภาพประกอบและเรื่องราวที่มีความถูกต้องเหมาะสมกลมกลืนกันย่อมช่วยให้มนุษย์สามารถสื่อสารจนบรรลุผลตามต้องการได้

2.2.1 ความหมายของภาพประกอบ

คำว่าภาพประกอบตรงกับคำในภาษาอังกฤษว่า **Illustration** ซึ่งมีผู้ให้ความหมายไว้หลายอย่าง ขึ้นอยู่กับความเข้าใจและทรรศนะของผู้รู้แต่ละคน ความหมายเหล่านั้นอาจจะมีการเปลี่ยนแปลงหรือเพิ่มเติมไปตามสภาพของสังคมและยุคสมัยอีกด้วย นอกจากนี้ยังขึ้นอยู่กับการนำไปใช้ในลักษณะที่แตกต่างกัน เช่น การเขียนภาพประกอบเกี่ยวกับหนังสือ วิชาการ ภาพประกอบเกี่ยวกับหนังสือสารคดี ภาพประกอบเกี่ยวกับหนังสือบันเทิงเริงรมย์ ภาพประกอบเกี่ยวกับหนังสือเด็ก ภาพประกอบเกี่ยวกับงานโฆษณา ภาพประกอบเกี่ยวกับงานออกแบบผลิตภัณฑ์ และภาพประกอบเกี่ยวกับแฟชั่น ฯลฯ ภาพประกอบแต่ละด้านล้วนมี ลักษณะเฉพาะและข้อปลีกย่อยที่ไม่เหมือนกัน แต่อย่างไรก็ตาม ไม่ว่าจะเป็ภาพประกอบ ประเภทใดเป้าหมายที่สำคัญร่วมกันคือ การสื่อสารเพื่อก่อให้เกิดความเข้าใจในจินตนาการ การสร้างสรรค์ของเนื้อหาสาระเหล่านั้นอย่างรวดเร็ว ดึงดูดความสนใจและเร้าใจ ดังจะได้ กล่าวถึงความหมายของภาพประกอบดังต่อไปนี้

รอล์ฟ ไมเยอร์ ได้กล่าวถึงความหมายของภาพประกอบไว้ในหนังสือพจนานุกรม ศัพท์และเทคนิคทางศิลปะ (รอล์ฟ ไมเยอร์, 2540 : 432) ไว้ดังนี้

Illustration หมายถึง ภาพประกอบหนังสือหรือสิ่งพิมพ์โฆษณาเพื่อช่วยเสริมให้ข้อเขียนในหนังสือมีผลในการสื่อความหมายได้ดียิ่งขึ้น ผลงานศิลปะที่เดิมที่สร้างสรรค์ขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์อื่นอาจนำมาใช้ทำภาพประกอบได้เช่นกัน ถ้าผลงานนั้นเหมาะสมกับเนื้อหาในหนังสือ หรือ สิ่งพิมพ์ ภาพที่ใช้กับสิ่งพิมพ์หรือหนังสือในกรณีอื่น จัดเป็นการประดับตกแต่งมิใช่ภาพประกอบหนังสือ

มานิต มานิตเจริญ ได้เขียนถึงความหมายของภาพประกอบไว้ในหนังสือพจนานุกรมไทย ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 17 ไว้ดังนี้ คือ “ภาพประกอบ หมายถึง รูปที่ลงคู่กับเรื่อง เพื่อให้เห็นเรื่องราวชัดเจนขึ้น”

(มานิต มานิตเจริญ, 2543 : 697)

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้อธิบายความหมายของภาพประกอบไว้ว่า “ภาพประกอบหมายถึง ภาพที่วาดขึ้นหรือนำมาแสดงเพื่อประกอบเรื่อง”

(ราชบัณฑิตยสถาน 2542 : 820)

ชาญณรงค์ ดิษฐานนท์ นักเขียนภาพประกอบ ได้กล่าวถึงความหมายของภาพประกอบไว้ใน ศิลปะกับการประกอบอาชีพโอลิสเตรเตอร์ (วิช ตราชู, 2535 : 5) ความว่า

ภาพประกอบ หมายถึง ภาพพิมพ์ที่พิมพ์ประกอบในหนังสือต่าง ๆ เพื่อช่วยให้ผู้อ่าน อ่านเรื่องราวจากหนังสือให้เข้าใจเรื่องราวได้ดีขึ้น ทำให้สิ่งพิมพ์สวยงาม น่าสนใจ ช่วยให้เรื่องราวมีรสชาติมากขึ้น ช่วยเสริมสร้างให้ตัวอักษรหรือข้อความสมจริงสมจัง ซึ่งคุณภาพของภาพประกอบที่ดีจะต้องประกอบกันกับเนื้อเรื่องที่ดีด้วย เพราะถึงภาพประกอบจะสวยงาม เพียงไรหากเนื้อเรื่องไม่ดีก็ทำให้ขาดรสชาติในการอ่านได้

สำง พรศรี ครูสอนศิลปะ ได้อธิบายความหมายของภาพประกอบไว้ในหนังสือ ความเข้าใจในศิลปะ (สำง พรศรี, ม.ป.ป. : 14) ความว่า

ภาพประกอบก็คือ ภาพที่เขียนขึ้นเพื่อประกอบงานวรรณกรรมโดยขยายหรือสรุปเนื้อหาแต่ละตอน เพื่อให้ผู้อ่านเกิดความคิดรวบยอดได้เร็วขึ้น อาจเป็นการเขียนภาพประกอบงานวรรณกรรมทางประวัติศาสตร์ นิยาย และนิทาน ศาสนา หรือแม้กระทั่งหนังสือแบบเรียน

จากความหมายของภาพประกอบดังกล่าว จะเห็นได้ว่าส่วนใหญ่มีลักษณะคล้ายคลึงกันทั้งเนื้อเรื่องและความหมาย แต่อาจจะแตกต่างกันบ้างในข้อปลีกย่อยเพียงเล็กน้อยเท่านั้น ซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้ คือ ภาพประกอบหมายถึงภาพที่สร้างสรรค์ด้วยกรรมวิธีต่าง ๆ เพื่อประกอบเรื่องทำให้เรื่องมีความถูกต้อง ชัดเจน น่าสนใจ และสามารถ สื่อสารได้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

2.2.2 ความสำคัญของภาพประกอบ

ภาพประกอบที่ปรากฏอยู่ในสังคมไทยปัจจุบันมีหลายรูปแบบ มีทั้งภาพประกอบที่เขียนด้วยสี ภาพประกอบที่เขียนด้วยเส้น ภาพพิมพ์ ภาพถ่าย ภาพจากคอมพิวเตอร์ และ ภาพประกอบที่สร้างสรรค์ด้วยเทคนิควิธีการต่างๆอย่างหลากหลาย ภาพประกอบเหล่านี้ ปรากฏอยู่ในงานสิ่งพิมพ์เกือบทุกประเภทที่สร้างสรรค์ขึ้นมาเพื่อเผยแพร่ความรู้ ความคิด ข่าวสาร งานโฆษณาและความบันเทิง ที่ตอบสนองกับความต้องการของสังคม เช่น การผลิต สิ่งพิมพ์เกี่ยวกับหนังสือหรือตำราวิชาการ บันทึคดี สาระคดี นิตยสาร หนังสือพิมพ์ และ สิ่งพิมพ์ต่างๆในงานโฆษณา อันได้แก่ ใบปิด โปสเตอร์ แผ่นพับ แผ่นปลิว แผ่นป้าย ปฏิทิน และบรรจุภัณฑ์ เป็นต้น สิ่งพิมพ์ดังกล่าวนอกจากมีจุดประสงค์ในการสื่อสารให้ผู้อ่านได้รับรู้ เรื่องราวต่างๆ แล้ว ยังมีการสร้างภาพประกอบแทรกลงไป ในสิ่งพิมพ์เหล่านั้นด้วย ทั้งนี้เพื่อต้องการสร้างความเข้าใจให้กับผู้อ่านได้มากยิ่งขึ้น

จึงเห็นได้ว่าภาพประกอบนั้นมีความสำคัญยิ่ง เพราะภาพประกอบคือตัวแทนเนื้อหาสาระของเรื่องราวต่าง ๆ ในสิ่งพิมพ์ที่สร้างสรรค์ออกมาเป็นภาพ เพื่อสนับสนุน เรื่องราวต่างๆ ให้มีคุณค่า มีความถูกต้องชัดเจน และส่งเสริมจินตนาการให้ผู้อ่านมองเห็น ภาพพจน์ได้กระจ่างสมจริงมากยิ่งขึ้น ภาพประกอบจึงเป็นการนำเสนอเรื่องราวได้อย่างเป็นรูปธรรมมากกว่าการบรรยายเฉพาะตัวอักษร ซึ่งเป็นเพียงสัญลักษณ์แทนแนวความคิดที่บางครั้งยากจะเข้าใจได้ ถึงแม้จะใช้ถ้อยคำจำนวนมากมายาอธิบายก็ตาม อาจเกิดความ สับสนน่าเบื่อหน่าย แต่ถ้าใช้ภาพประกอบเข้ามาช่วยสร้างสรรค์ นอกจาก

ลดคำบรรยายลงแล้ว ยังทำให้ผู้อ่านมองเห็นภาพและเข้าใจเรื่องราวต่างๆได้อย่างถูกต้องรวดเร็วมากยิ่งขึ้น สอดคล้องกับคำกล่าวที่ว่า ภาพหนึ่งภาพสามารถแทนคำพูดได้นับหมื่นคำ

(ผดุง พรหมมูล, 2544 : 2)

จึงกล่าวได้ว่าภาพประกอบเป็นสิ่งสำคัญสำหรับสิ่งพิมพ์เกือบทุกชนิด เป็นหัวใจของหนังสือและงานโฆษณาทุกประเภท เพราะภาพประกอบสามารถอธิบายถึงความคิดและ เรื่องราวต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี น่าเชื่อถือ และมีเสน่ห์ดึงดูดความสนใจ

2.2.3 ประวัติความเป็นมาของภาพประกอบ

การเขียนภาพประกอบได้มีการพัฒนาสืบเนื่องต่อมาจากการเขียนภาพในยุคก่อนประวัติศาสตร์และการคิดค้นตัวอักษรในยุคต่อมา กล่าวได้ว่ามีความเป็นมาควบคู่มากับการเขียนหนังสือเรื่องราวต่าง ๆ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน จากหลักฐานที่หลงเหลืออยู่ในหนังสือโบราณของชนชาติต่าง ๆ ในโลกพบว่ามีการวาดภาพประกอบแทรกอยู่ในหนังสือเหล่านั้นอย่างมากมาย ส่วนใหญ่จะเขียนประกอบเรื่องราวต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับศาสนา ความเชื่อ ศิลปวัฒนธรรม วิทยาศาสตร์ เกษศาสตร์ การปกครอง และศีลธรรม จรรยาธรรม ตลอดจน ชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนในยุคหนึ่ง ๆ ดังจะเห็นได้จากประวัติความเป็นมาของภาพประกอบ ในอารยธรรมของตะวันตกและตะวันออก เช่น ภาพประกอบของชาวอียิปต์โบราณ กรีกโรมัน ยุโรปสมัยกลาง ยุโรปสมัยฟื้นฟูศิลปวิทยา ภาพประกอบของจีนและไทยสมัยต่าง ๆ เป็นต้น

2.2.3.1 ภาพประกอบในอารยธรรมตะวันตก

ภาพประกอบในอารยธรรมตะวันตก หมายถึง ความเจริญก้าวหน้าในการเขียนภาพประกอบที่เกิดขึ้นในภูมิภาคตะวันตกของโลก ที่ประกอบไปด้วยประเทศต่าง ๆ ในทวีปยุโรป ตลอดจนตะวันออกกลางและอียิปต์ โดยได้รับแนวความคิดและแรงบันดาลใจอันเป็นผลมาจากธรรมชาติ จินตนาการการสร้างสรรค์ ศาสนา ขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม ตลอดจนเศรษฐกิจสังคม อิทธิพล และสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น ๆ แล้วมีการพัฒนาสร้างสรรค์สืบเนื่องต่อมา ดังจะได้กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของภาพประกอบ ต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

1. ภาพประกอบสมัยอียิปต์โบราณ

อียิปต์ (Egypt) เป็นชนชาติโบราณที่มีอารยธรรมอันยิ่งใหญ่ ตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำไนล์ (Nile) อารยธรรมของอียิปต์เจริญรุ่งเรืองร่วมสมัยเดียวกับความเจริญของชาวสุเมเรียน บาบิโลเนียน และอัสซีเรียนในดินแดนเมโสโปเตเมีย ชาวอียิปต์รู้จักบันทึกเรื่องราวและเหตุการณ์ต่าง ๆ เกี่ยวกับอารยธรรมของตนเองมาตั้งแต่ประมาณ 3,500 ปีก่อนคริสตกาล วัสดุที่ใช้สำหรับการบันทึกคือแผ่นกระดาษปาปิรัส (Papyrus) ซึ่งเป็นกระดาษที่ชาวอียิปต์ทำขึ้นมาจากต้นปาปิรัส แผ่นกระดาษเหล่านี้ใช้ในการเขียนหนังสืออย่างแพร่หลาย แต่ไม่คงทนถาวรมากนักเพราะถ้าเขียนกดแรงเกินไปกระดาษจะทะลุได้ง่าย ไม่ทนทานเมื่อถูกน้ำหรือความชื้น และเมื่อแห้งจะเปราะและแตกผุพัง แต่อย่างไรก็ตามทั้งที่มีข้อจำกัดต่าง ๆ แผ่นปาปิรัสก็ยังใช้เป็นวัสดุการเขียนของชาวอียิปต์ที่เผยแพร่ไปยังดินแดนต่าง ๆ แถบเมดิเตอร์เรเนียน และใช้ต่อมาจนถึงประมาณปี ค.ศ. 1022

รูปแบบหนังสือของอียิปต์จะมีลักษณะเป็นแบบม้วน (Roll) หรือ หนังสือม้วน ปกติมีความกว้างประมาณ 12 นิ้ว และยาวประมาณ 20 ฟุต เก็บไว้ในตุ่มดินเหนียวหรือโลหะรูปทรงกระบอก ส่วนเครื่องมือที่ใช้เขียน คือ ปากกาคัลลิกัมที่มาจาก “ต้นอ้อ” หมึกที่ใช้ทำ

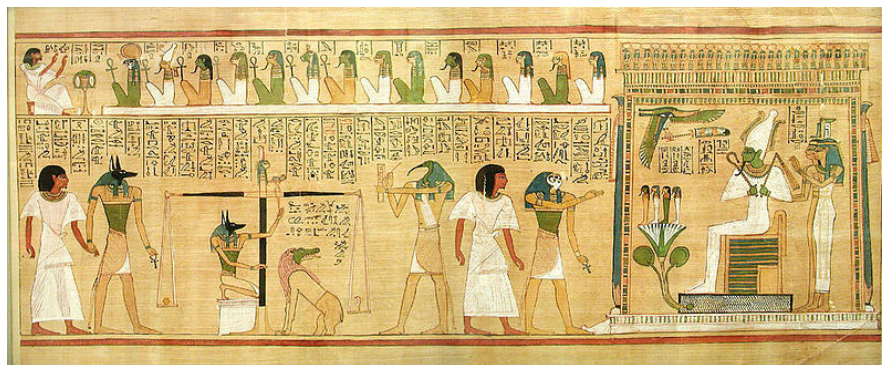
ด้วยถ่านไม้บดละเอียดผสมยางไม้ ขวดใส่น้ำขนาดเล็ก และธาตุผสมสี การเขียนจะเขียนเป็นตัวหนังสือของอียิปต์โบราณที่เรียกว่าเฮียโรกลิฟฟิกหรืออักษรภาพ (สมาน ลอยฟ้า, 2529 : 51-53) เขียนโดยอักษรรูปหรือพนักงานเขียนอักษรที่ฝึกจากโรงเรียนวัด เขียนเป็นเรื่องราวต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับศาสนา การปกครอง ศีลธรรม จรรยาธรรม การเมือง และ ชีวิตความเป็นอยู่ของชาวอียิปต์ในยุคนั้น ๆ ซึ่งบางเรื่องจะมีภาพประกอบและบางเรื่องไม่มี

หนังสือม้วนของอียิปต์ที่มีภาพประกอบ เท่าที่ค้นพบจะเป็นหนังสือ เกี่ยวกับศาสนา วิทยาศาสตร์ และเภสัชศาสตร์ ภาพประกอบในหนังสือม้วนที่เก่าที่สุดได้แก่ ภาพประกอบในหนังสือ Book of the Dead (จารุพรรณ ทรัพย์ปรุง, 2547 : 11) หรือ หนังสือแห่งความตาย (ธวัช ตราชู, 2535 : 18) หนังสือดังกล่าวชาวอียิปต์ถือว่าเป็นหนังสือสำคัญที่จะนำดวงวิญญาณของผู้ที่ล่วงลับไปสู่สุรวงสวรรค์ จึงมีการบันทึกคำสวดมนต์ อ้อนวอนเทพเจ้าและชีวประวัติของผู้ตาย โดยมีภาพเขียนของผู้ตายปรากฏอยู่ในหน้าต้น ๆ ตำแหน่งของภาพตอนแรก ๆ เป็นภาพขนาดเล็กวางตามแนวยาวตอนกลางของหนังสือ ต่อมาเป็นภาพขนาดใหญ่อยู่ตอนบนของหนังสือ และบางภาพมีขนาดใหญ่มากเต็มหน้าหนังสือ ซึ่งภาพประกอบเหล่านั้นจะแทรกอยู่ตามพื้นที่ส่วนต่างๆ ของหนังสือทั้งขนาดเล็กและขนาดใหญ่

ลักษณะภาพประกอบในหนังสือม้วนของชาวอียิปต์เขียนเป็นลายเส้น สีดำ ไม่มีพื้นหลัง (Background) และไม่มีขอบภาพ (Frame) หนังสือบางม้วนมีการเขียน ภาพประกอบด้วยสีอย่างสวยงาม ซึ่งแสดงถึงฐานะความเป็นอยู่ของผู้ตายว่าเป็นคนร่ำรวย สำหรับคนจนหนังสือจะมีขนาดเล็กและไม่สวยงาม หนังสือ Book of the Dead หรือหนังสือแห่งความตายนั้นจะฝังไปพร้อมกับศพของผู้ตาย เพราะถือว่าเป็นหนังสือนำทางไปสู่โลกอื่น (จารุพรรณ ทรัพย์ปรุง, 2547 : 11) เพื่อให้ผู้ตายนำติดตัวไปใช้ได้ต่อกับเทพเจ้าในการพิจารณาความดีความชั่วในโลก (ไอคิว 45 บรรณาธิการ, 2526 : 196)

ภาพประกอบที่ 2.14 ภาพประกอบและอักษรเฮียโรกลิฟฟิกของอียิปต์
ที่มา : <https://goo.gl/images/bGKtzt>

ภาพประกอบที่ 2.15 ภาพประกอบของอียิปต์ในหนังสือ Book of the Dead
ที่มา : <https://goo.gl/Images/CsYx9u>

2. ภาพประกอบสมัยกรีกและโรมัน

อารยธรรมกรีกเป็นอารยธรรมที่เกิดขึ้นทางตอนใต้ของแหลมอิตาลี โดยได้เริ่มเจริญขึ้นทีละน้อยในระหว่าง 3,000-2,000 ปีก่อนคริสตกาล และอารยธรรมนี้ได้เจริญแพร่หลายไปทั่วดินแดนแถบทะเลเอเจียน ส่วนอารยธรรมของโรมันนั้นได้เจริญขึ้นในระยะเวลาใกล้เคียงกับอารยธรรมกรีกที่บริเวณแหลมอิตาลี ตลอดระยะเวลาที่มีการติดต่อกับกรีก ชาวโรมันได้เริ่มรับวัฒนธรรมต่าง ๆ จากกรีก ต่อมาเมื่อโรมันทำสงครามกับกรีก และมีชัยชนะเมื่อ 146 ปีก่อนคริสตกาล โรมันก็ได้รับอิทธิพลจากกรีกอย่างกว้างขวาง (สมาน ลอยฟ้า, 2529 : 55, 59) รวมทั้งการทำหนังสือตัวหนังสือ และภาพประกอบด้วย

หนังสือในสมัยกรีกและโรมันช่วงแรกๆ จะมีลักษณะเป็นหนังสือม้วน เช่นเดียวกับของอียิปต์ เนื่องจากได้รับวัฒนธรรมจากอียิปต์โดยตรงทั้งทางด้านรูปแบบของหนังสือ การเขียนหนังสือลงบนกระดาษปาปรัสตัวหนังสือและภาพประกอบ ซึ่งภาพประกอบนั้นจะมีลักษณะคล้ายคลึงกับภาพประกอบของชาวอียิปต์ คือ เป็นภาพที่ไม่มีพื้นหลังและไม่มีขอบภาพเช่นเดียวกัน

ต่อมาในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 2 กระดาษปาปรัสเริ่มขาดแคลน และ หนังสือม้วนดังกล่าวไม่สะดวกแก่การเขียนและการอ่าน (จารุพรรณ ทรัพย์ปรุง, 2547 : 12-13) ทำให้ชาวกรีกต้องแสวงหาและพัฒนาวัสดุการเขียนขึ้นมาใหม่ โดยเริ่มใช้แผ่นหนัง (Parchment) เป็นวัสดุในการเขียนแทน แผ่นหนังนี้ทำมาจากหนังแกะ และหนังลูกวัว (Velum) ซึ่งหนังลูกวัวจะมีน้ำหนักและราคาแพงกว่าหนังแกะ แผ่นหนังเป็นวัสดุที่ดีกว่าแผ่นกระดาษปาปรัส เพราะมีความเรียบทั้ง 2 ด้าน และไม่ฉีกขาดง่าย สำหรับเครื่องมือที่ใช้เขียน บนแผ่นหนังได้แก่ปากกาที่ทำจากต้นอ้อหรือขนนก (สมาน ลอยฟ้า, 2529 : 55)

หนังสือที่ทำจากแผ่นหนังจะมีรูปแบบแตกต่างไปจากหนังสือม้วนของอียิปต์ กล่าวคือมีลักษณะเป็นเล่มรูปสี่เหลี่ยมคล้ายกับรูปแบบของหนังสือในปัจจุบันโดยจะ นำแผ่นหนังมาวางซ้อน ๆ กันพับตรงกลางแล้วเย็บให้ติดกัน หรือเอาหนังสัตว์มาตัดเป็นแผ่นสี่เหลี่ยม แล้วเย็บซ้อนกันเรียกว่า คอร์ด็กซ์ (Cordex) ซึ่งถือเป็นจุดเริ่มต้นของการเย็บเล่มสันหนังสือในสมัยปัจจุบัน (ธวัช ตราชู, 2535 : 19)

หนังสือของชาวกรีกและชาวโรมันจึงมีทั้งหนังสือม้วนแบบอียิปต์และหนังสือที่ทำด้วยแผ่นหนังเย็บเล่ม ซึ่งวัสดุทั้ง 2 ชนิดนี้ได้แข่งขันกันมานานถึง 3 ศตวรรษ ใน ศตวรรษที่ 4 หนังสือที่ทำด้วยแผ่นหนังได้รับความนิยมมากกว่า เพราะหนังสือประเภทนี้ อ่านง่าย ทนทาน และเหมาะสมกับงานเขียนที่มีความยาวโดยเขียนเป็นเรื่องราวต่าง ๆ เกี่ยวกับกฎหมาย วรรณกรรม

วิทยาศาสตร์ คณิตศาสตร์ ปรัชญา ศาสนา การเมือง และ วัฒนธรรม (สมาน ลอยฟ้า, 2529 : 56) สำหรับภาพประกอบที่เขียนในสมัยนี้จะมีลักษณะแตกต่างไปจากเดิม โดยเฉพาะการวางตำแหน่งของภาพจะวางไว้ทางด้านซ้ายมือและจัดให้ตรงกับตัวหนังสือที่อธิบายเรื่องราวนั้น ๆ แทนการวางภาพแทรกลงไปในพื้นที่ต่าง ๆ ตามต้องการแบบสมัยก่อน ลักษณะของภาพจะเขียนเลียนแบบธรรมชาติ โดยเขียนเหมือนจริงทั้ง รูปร่าง รูปทรง ขนาดสัดส่วน ลักษณะท่าทาง การใช้สีแสงเงาที่มีความตื้นลึกและระยะ ใกล้ไกล ภาพเหล่านั้นเขียนด้วยมือเช่นเดียวกับตัวอักษร ซึ่งในระยะแรกภาพประกอบของกรีกและโรมันจะเขียนเรื่องราวเกี่ยวกับวิทยาศาสตร์และภาพคนเหมือน (Portrait) ต่อมาในราวคริสต์ศตวรรษที่ 4 มีการเขียนภาพประกอบในวรรณกรรมเรื่องยาวติดต่อกันไป คือ มหาภาพอัสเสียดหรือสงครามกรุงทรอยและโอดิสซีย์ (จารุวรรณ ทรัพย์ปฐ, 2547 : 13) หนังสือส่วนใหญ่จะเก็บไว้ในห้องสมุดต่าง ๆ เช่น ห้องสมุดส่วนบุคคล ห้องสมุดรัฐ และห้อง สมุดของพระมหากษัตริย์ มีการคัดลอกหนังสือต่าง ๆ จากต้นฉบับตัวเขียนจริงอย่างมากมาย

3. ภาพประกอบสมัยกลาง

สมัยกลางเป็นสมัยที่อยู่ในช่วงระยะเวลาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 4 เรื่อยมาจนถึงคริสต์ศตวรรษที่ 16 หรือภายหลังที่อาณาจักรโรมันล่มสลายลงในระยะนี้เองทำให้เกิดช่องว่างของอำนาจในยุโรป เมื่อปราศจากชาติที่เข้มแข็งและมีแสนยานุภาพในการปกครองและปราบปราม ทำให้อารยชนหลายเผ่าพันธุ์อพยพเข้าสู่ยุโรปและเริ่มตั้งรกรากของตนเองขึ้น ยุโรปจึงตกอยู่ในสภาพของความวุ่นวายจนได้ชื่อว่าเป็นยุคมืดของพุทธิปัญญาอยู่เป็นระยะเวลาอันยาวนานหลายศตวรรษ

อนารยชนที่อพยพเข้ามานั้นได้เข้ามานับถือศาสนาคริสต์และสร้างอาณาจักรของตนเองเป็นปีกแผ่น ปกครองดินแดนส่วนต่างๆ ของยุโรป เช่น อาณาจักรของ ราชวงศ์เมโรวินเจียน (Merovingian) ของพวกแฟรงค์ (ค.ศ.500-700) ศิลปกรรมที่เกิดขึ้นในอาณาจักรแห่งนี้ ยุคแรกส่วนใหญ่ยังคงมีลักษณะเป็นศิลปกรรมของพวกอพยพ (Migration Art) หรือชาวโรมันเรียกว่า ศิลปกรรมของชนชาติป่าเถื่อน สิ่งของต่าง ๆ ที่สร้าง'สรรค์ขึ้นถึงแม้จะมีความงดงามอยู่บ้าง แต่ยังคงมีลักษณะที่ไม่เจริญทั้งฝีมือและความคิด (Primitive) โดยเฉพาะการเขียนภาพประกอบนั้นปรากฏอยู่ในพระคัมภีร์ศาสนา โดยทั่วไปยังคงผูกมัดกลายเป็นแบบซิกแซ็ก วงกลม หมุนบิดเป็นเกลียว ลายขัดคล้ายเกลียวเชือก และพับเป็นรอยจีบ เป็นต้น รูปคนยังคงมีลักษณะแข็งกระด้างเหมือนศิลปะของพวกอพยพ มีคุณค่าอยู่บ้างก็ตรงแสดงออกอย่างกล้าหาญเต็มไปด้วยความศรัทธาแม้จะปราศจากฝีมือ การ ระบายสีชอบใช้สีน้อยสี นิยมใช้สีเขียว เหลือง แดง และน้ำตาล ระบายแบน ๆ ไม่เล่นแสงและเงา (กำจร สุนพงษ์ศรี, 2529 : 2-9)

การเขียนภาพประกอบในสมัยกลางจะทำสืบเนื่องต่อจากสมัยกรีกและ โรมัน วัสดุ การเขียนที่สำคัญ คือ แผ่นหนัง ปากกาขนนก และหมึกสีต่าง ๆ ส่วนรูปแบบของหนังสือ และพระคัมภีร์ศาสนาคริสต์นั้น ในสมัยนี้ทำเป็นแบบม้วนและแบบคอร์ดเด็กซ์ เช่น พระคัมภีร์ไบเบิล ตำราสวดมนต์ ชิวประวัตินักบุญ งานเขียนด้านคริสเตียน กฎหมาย โคลง กลอน และวรรณกรรมคลาสสิกต่าง ๆ งานเขียนดังกล่าวจะเก็บรักษาไว้ที่วัด เพราะวัดเป็นศูนย์กลางการศึกษาและเป็นศูนย์กลางการเขียน และคัดลอกหนังสือจากต้นฉบับตัวเขียนเดิม โดยมีพระและอาลักษณ์เป็นผู้คัดลอก (สมาน ลอยฟ้า, 2529 : 63-66)

ต่อมาในสมัยราชวงศ์แคโรลินเจียน (Carolingian) ค.ศ.750-900 รัชสมัยของจักรพรรดิชาร์ลมานย์ (Charlomange) ค.ศ.768-814 ในสมัยนี้อาณาจักรของพวกแฟรงค์เจริญเติบโต

และมีอำนาจมากที่สุดใญุโรปสมัยนั้น จักรพรรดิชาร์ลมานย์ไม่เพียงแต่สร้างอาณาจักรให้ยิ่งใหญ่ พระองค์ยังได้ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะศิลปวัฒนธรรมที่ได้รับอิทธิพลจากโรมัน ดังจะเห็นได้จากศิลปะวิทยาการนานาชนิดนั้นได้นำมาจากอิตาลีและจักรวรรดิไบแซนไทน์ (Byzantine) ช่างฝีมือและศิลปินสาขาต่าง ๆ ถูกชักจูง เชื้อเชิญให้เดินทางเข้ามาทำงานในราชสำนักของพระองค์ที่เมืองอาเคน (Aachen) จนทำให้เมืองนี้กลายเป็นศูนย์กลางศิลปกรรมสำคัญที่สุดของยุโรปตะวันตก ควบคู่กับกรุงคอนสแตนติโนเปิล (Constantinople) ของจักรวรรดิไบแซนไทน์ในยุโรปตะวันออก ดังนั้นศิลปกรรมทุกแขนงไม่ว่าจะเป็นสถาปัตยกรรม จิตรกรรม ประติมากรรม หรือวรรณกรรม ล้วนมีแบบอย่าง และแรงบันดาลใจมาจากโรมันในสมัยนั้นแทบทั้งสิ้น นับเป็นการชุบชีวิตใหม่ของอารยธรรมคลาสสิกขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง และความเคลื่อนไหวดังกล่าวล้วนมีเจตนารมณ์อยู่ภายใต้คำขวัญว่า กลับไปสู่โรม (Back to Rome) แต่ถึงกระนั้นก็ตามอาจกล่าวได้ว่ายังไม่เป็นไปตามแบบฉบับของโรมันอย่างแท้จริงเท่าใดนัก เพราะการย้อนกลับไปสู่โรมโดยผ่านมือของชนชาติต่าง ๆ ที่มีความชอบและมีขนบธรรมเนียมประเพณีบางอย่างเป็นของตนเองมาก่อน ย่อมทำให้ศิลปกรรมมีการแสดงออกที่ผิดเพี้ยนแตกต่างไปจากของเดิมบ้าง (กำจร สุนพงษ์ศรี, 2529 : 11)

สำหรับการเขียนภาพประกอบในสมัยนี้นับว่าประสบความสำเร็จและมีความงดงามมาก ปรากฏอยู่ในหนังสือตำราต่าง ๆ และพระคัมภีร์ในศาสนาคริสต์ เช่น พระคัมภีร์ของจักรพรรดิชาร์ลมานย์ เขียนเป็นภาพเซนต์แมทธิวกำลังนั่งบันทึกคำสั่งสอนของพระเยซู วิธีการวาดภาพเป็นแบบเดียวกับสมัยโรมัน คือ เขียนเหมือนจริง มีแสงเงาระยะใกล้ ไกล มีการทิ้งรอยพู่กันซึ่งสลับระบายอย่างรวดเร็ว ริมขอบภาพระบายสีเป็นกรอบรูปคล้ายกับภาพเซนต์แมทธิวอยู่ภายใต้กรอบหน้าต่างหรือมองผ่านกรอบหน้าต่างเข้าไป ทำให้ ดูเหมือนกับ รูปแบบศิลปะโรมันที่มีชื่อเรียกว่า รูปแบบปอมเปอี (Pompeian style) (กำจร สุนพงษ์ศรี, 2529 : 13)

ภาพประกอบในสมัยนี้ โดยเฉพาะเรื่องราวในศาสนาคริสต์ ส่วนมากนิยมวาดภาพเซนต์แมทธิว เซนต์มาร์คลูก และเซนต์จอห์น ซึ่งต่างก็เป็นผู้เขียนประวัติ 4 เล่ม ของพระเยซูหรือที่รู้จักกันในนามของพระอิวานเจลิสต์ (Evangelists)

การวาดภาพประกอบหนังสือและพระคัมภีร์ในศาสนาคริสต์ แบ่งออก เป็น 2 รูปแบบด้วยกัน คือ ภาพประกอบสกุลช่างหลวง (Palace School) และภาพประกอบสกุลช่างเอดา (Ada School) ซึ่งภาพประกอบของสกุลช่างหลวงนั้นจะนิยมแสดงออกในเรื่องของการใช้เส้นที่วาดอย่างรวดเร็วแลดูคล่องแคล่วและแน่นอน จากนั้นจึงใช้สีน้ำระบายทับลงไป เช่นภาพประกอบในพระคัมภีร์เวียนนา (Vienna Gosple) สมัยคริสต์ศตวรรษที่ 9 ส่วน สกุลช่างเอดานั้นจะนิยมวาดภาพคนแลดูมีสง่า ใช้สีแน่นทึบ และนิยมใช้สีทอง เช่น พระคัมภีร์ เอดา โดย โกดเดส คาลซ์ เป็นต้น (กำจร สุนพงษ์ศรี, 2529 : 14) สำหรับการเขียนภาพ ประกอบในยุคนี้ถึงแม้จะมีลักษณะคล้ายคลึงกับศิลปะของโรมันแต่ก็ไม่สามารถทัดเทียมโรมันได้

ในสมัยกลางตอนปลายหรือสมัยโกธิค (Gothic) การเขียนภาพประกอบมีความเจริญก้าวหน้า มีการพัฒนา การคลี่คลาย และมีเอกลักษณ์เป็นของตนเอง ซึ่งการเขียนภาพประกอบในสมัยนี้มีลักษณะคล้ายคลึงกับภาพจิตรกรรมประดับกระจกสี (Stained Glass) ที่ตกแต่งบริเวณหน้าต่างรูปโค้งแหลม (Pointed Arch) และ หน้าต่างรูปดอกกุหลาบหรือโรสวินโดว์ (Rose Window) ของโบสถ์และวิหารสมัยโกธิค โดย เขียนเป็นภาพแบน ๆ ลักษณะ 2 มิติ (กฤษณา หงษ์อุเทน, 2547 : 171) ไม่มีแสงเงา ความกลมกลืนและระยะใกล้ไกลที่เหมือนจริงตามธรรมชาติ มีการใช้เส้นเน้นขอบเขตของรูปทรง เช่น รูปคน รอยยับย่นของเสื้อผ้าและวัสดุต่าง ๆ อย่างชัดเจน เส้น

ที่เน้นจะมีสีเข้ม เช่น ดำ น้ำตาล และน้ำเงิน สำหรับรูปคนหรือบุคคลสำคัญทางศาสนา นักบุญ หรือบุคคลอื่นๆ จะแสดงรูปทรงสูงชะลูดและบอบบางสวมเสื้อผ้าอาภรณ์สีสดใสที่แสดงรอยจีบรอยยับย่นของเสื้อผ้าเป็นแนวตั้งและแนวเส้นโค้ง บุคคลดังกล่าวแสดงท่าทางเรียบง่ายถูกต้องตามคำกล่าวในพระคัมภีร์ ภาพมีความสง่างามส่วนใหญ่บรรจุเรื่องราวอยู่ในกรอบรูปโค้งแหลม และโค้งกลม อันเป็นลักษณะคล้ายกรอบโครงสร้างของหน้าต่างโบสถ์ซึ่งมีการประดับประดา ตกแต่งด้วยลวดลายอย่างงดงาม ฉากหลังของภาพจะปล่อยว่างและนิยมใช้สีทองระบายแบน ๆ

นอกจากการเขียนภาพประกอบในหนังสือแล้ว หนังสือและพระคัมภีร์ในสมัยนี้ยังมีการประดับตกแต่งตัวอักษรให้เกิดความงดงามน่าสนใจอีกด้วย โดยเฉพาะตัวอักษรขึ้นต้นประโยคตัวแรกของคำแรกในหน้าหนังสือหรือบริเวณย่อหน้าถัดมา มีการประดิษฐ์เป็นตัวอักษรขนาดใหญ่เพียงตัวเดียวแล้วประดับตกแต่งด้วยลวดลายแบบอาหรับ หรือลวดลายพันธุ์พฤกษาที่มีใบไม้ ดอกไม้ และลายเครือเถาต่าง ๆ ตลอดจนรูปคน และสัตว์ขนาดเล็กประดับตกแต่งสอดแทรกไปในตัวอักษรนั้น ๆ ด้วย นอกจากนี้ยังมีชื่อบท หรือตัวเลขบอกบทของหนังสือที่ได้มีการประดิษฐ์และประดับตกแต่งอย่างงดงามอีกเช่นกันส่วนปกของพระคัมภีร์ศาสนาคริสต์บางเล่มในสมัยนี้มีการทำปกด้วยของมีค่า เช่น ทองคำ ประดับตกแต่งด้วยเพชรพลอยและไข่มุก เป็นต้น

ภาพประกอบที่ 2.16 ภาพประกอบในหนังสือ Breviarum ambrosiana แสดงการประดิษฐ์และตกแต่งอักษรด้วย ลวดลายเครือเถา
ที่มา : <https://goo.gl/images/cqD94B>

4. ภาพประกอบสมัยฟื้นฟูศิลปวิทยา

สมัยฟื้นฟูศิลปวิทยาหรือสมัยเรอเนซองส์ (Renaissance) เกิดขึ้นที่อิตาลีก่อนประเทศอื่นใดในยุโรปโดยมีการเคลื่อนไหวในอิตาลีราวคริสต์ศตวรรษที่ 14 - 16 ซึ่งชาวอิตาลีเรียนส่วนมากต่างพากันสำนึกว่าตนคือผู้สืบทอดมรดกอารยธรรมอันรุ่งโรจน์ของชาวโรมัน ดังนั้นจึงมุ่งที่จะฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรมทั้งมวลของกรีกและโรมันขึ้นมาใหม่อีกครั้งหนึ่ง คำว่า เรอเนซองส์จึงหมายถึงการฟื้นฟูการเกิดใหม่ และการกลับมามีชีวิตใหม่ (กัจจกร สุนพงษ์ศรี, 2526 : 129) หลังจากนั้นการฟื้นฟูศิลปวิทยาได้แพร่หลายไปยังประเทศอื่นๆ อีกเช่น อังกฤษ ฝรั่งเศส เยอรมัน สเปน และเนเธอร์แลนด์ เป็นต้น

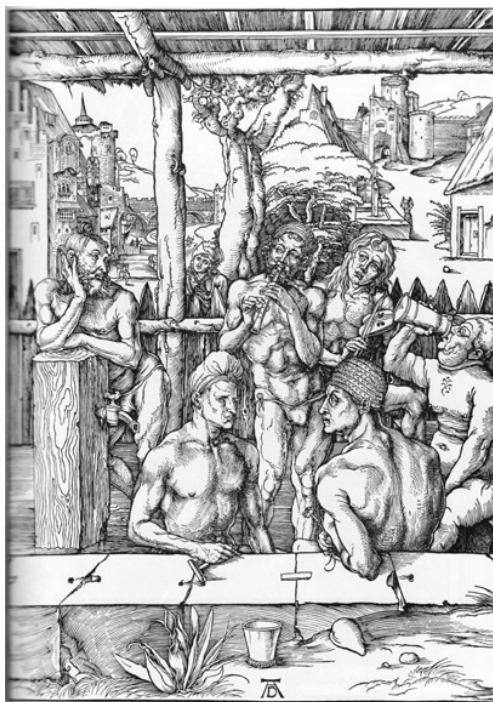
ในสมัยนี้การเขียนภาพประกอบยังคงได้รับอิทธิพลของกรีกและโรมันสืบต่อมา โดยมีการพัฒนาเปลี่ยนแปลงให้เหมาะสมกับยุคสมัยตามสภาพของสังคมที่เกิดขึ้นในขณะนั้น สำหรับการวาดภาพประกอบในพระคัมภีร์ทางศาสนา ได้รับความนิยมและทำกันอย่างแพร่หลาย ในรัชสมัยของดยุคฟิลิปผู้ ก่alahายแห่งอาณาจักรฟลานเดอร์ ของชาวเฟลมมิชเมื่อคริสต์ศตวรรษที่ 14 ปัจจุบันคือประเทศเนเธอร์แลนด์ เบลเยียม และ ลักเซมเบิร์ก ภาพพระคัมภีร์ที่มีชื่อเสียงมากที่สุดในสมัยนี้ได้แก่ ภาพชุด ปฏิทินแห่งกาลเวลา (Book of Hours) ซึ่งได้รับการยกย่องจากบุคคลชั้นสูงในคริสต์ศตวรรษที่ 14 และ 15 และ ในปัจจุบันเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่ามีความงามเป็นเยี่ยมในบรรดาภาพประกอบ พระคัมภีร์ทั้งหมด ภาพประกอบดังกล่าวได้วาดแสดงถึงสภาวะอันแตกต่างกันของสภาพดินฟ้าอากาศและภารกิจประจำวันของประชาชน ทั้งหมดมี 12 ภาพ แสดงรูป 12 เดือน ภายใน 1 ปี แต่ละเดือนจะแสดงถึงฤดูกาลภารกิจของชาวบ้านสามัญชนและชีวิตชนชั้นสูง ภาพทั้งหมดวาดอยู่ในกรอบรูปสี่เหลี่ยมและตอนบนของกรอบสี่เหลี่ยมนั้นวาดเป็นภาพ จักรราศี มีลักษณะเหมือนจริง และมีระยะใกล้ไกล (กัจจ สุนพงษ์ศรี, 2526 : 165)

ต่อมาในราวตอนกลางของคริสต์ศตวรรษที่ 15 มีการพิมพ์ภาพ ประกอบโดยใช้แม่พิมพ์แกะไม้เกิดขึ้นสำหรับภาพพิมพ์แกะไม้ หรือ Woodcut นั้น นับเป็น รูปแบบกระบวนการพิมพ์ที่เก่าแก่ เกิดขึ้นครั้งแรก ๆ ในประเทศอียิปต์และจีน โดยมีการพัฒนามาจากการใช้ลวดลายของแม่พิมพ์จากไม้ งา กระจกสัตว์ หิน และหยก แกะสลักเป็น รูปสัญลักษณ์หรือลวดลายต่าง ๆ แล้วนำมาประทับลงบนแผ่นดินเหนียวหรือขี้ผึ้งก่อให้เกิดเป็นร่องรอยของสัญลักษณ์และลวดลายต่าง ๆ ตามแม่พิมพ์นั้น ๆ ต่อมาเมื่อมีการพัฒนาการทำกระดาษของชาวจีนบนผืนแผ่นดินใหญ่เกิดขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ 2 จึงเริ่มมีการพิมพ์ภาพ แกะไม้ลงบนแผ่นกระดาษเกิดขึ้น สำหรับประเทศทางตะวันตกนั้นในราวคริสต์ศตวรรษที่ 12 มีการใช้แม่พิมพ์แกะไม้สำหรับพิมพ์ลวดลายเสื้อผ้าในหมู่ชาวอิตาลีและ สเปน ในสมัยนี้ ยังไม่มีการพิมพ์ภาพพิมพ์แกะไม้ลงบนแผ่นกระดาษ ถึงแม้ว่าจะมีกระดาษจากประเทศจีน แพร่หลายเข้ามาสู่สเปนแล้วก็ตาม ต่อมาเมื่อชาติต่าง ๆ ในยุโรป เช่น อิตาลี ฝรั่งเศส และ เยอรมันสามารถผลิตกระดาษได้เองเป็นจำนวนมาก การทำภาพพิมพ์แกะไม้ลงบนแผ่นกระดาษจึงปรากฏขึ้นในราวคริสต์ศตวรรษที่ 14 โดยพิมพ์เป็นภาพบุคคลที่สำคัญทางศาสนา เช่น พระคริสต์ และพระแม่มารี เป็นต้น นอกจากนั้น ศิลปินภาพพิมพ์ที่โดดเด่นในศตวรรษนี้ คือ อัลเบรต์ ดูเรอร์ (Albrecht Durer) ชาวเยอรมัน เขานิยมร่างแบบลวดลายลงบนแผ่นไม้สำหรับทำแม่พิมพ์ แล้วแกะสลักด้วยตนเองเป็นส่วนใหญ่ เขาชอบทำภาพพิมพ์เดี่ยวๆ พิมพ์ออกมาหลายชุด และทำภาพพิมพ์ที่มีลักษณะเป็นภาพประกอบ เช่น ภาพประกอบแสดงอาการปวดร้าวของพระเยซูถูกตรึงไม้กางเขน โดยให้ชื่อว่า Great Passion และ Small Passion งานแกะสลักแม่พิมพ์ของเขามีความละเอียดและงดงามเป็นอย่างยิ่ง ทำให้ภาพพิมพ์ที่พิมพ์ออกมามีความงดงามเฉกเช่นกัน (อัศนีย์ ซูอรุณ, 2519 : 24-27)

ในสมัยฟื้นฟูศิลปวิทยาช่วงนี้ได้มีการประดิษฐ์คิดค้นสิ่งสำคัญสิ่งหนึ่ง เกิดขึ้นในปี ค.ศ. 1450 คือ เครื่องพิมพ์ระบบตัวเรียง (Letterpress) โดยชาวเยอรมัน ชื่อ โยฮัน กูเตนเบิร์ก (Johann Gutenberg) สิ่งพิมพ์ชิ้นแรกเกิดขึ้นในปี ค.ศ.1454 โดยความประสงค์ของสันตะปาปา เป็นการพิมพ์ไบเบิลภาษาละติน 42 บรรทัด ซึ่งสำเร็จสมบูรณ์ใน ปี ค.ศ.1456 และคนทั่วไปเรียกว่า Gutenberg Bible นับเป็นหนังสือเล่มแรกที่พิมพ์ในยุโรป และในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 15 การพิมพ์ได้แพร่กระจายไปยังเมืองใหญ่ ๆ ทั่วยุโรป พบว่ามีการพิมพ์หนังสือเกิดขึ้นหลายเรื่อง เช่น หนังสือเกี่ยวกับศาสนา ได้แก่ คัมภีร์ไบเบิล คู่มือสำหรับพระ บาทึกทางศาสนา และงานพิมพ์ด้านอื่น ๆ ได้แก่

สารานุกรม ไบปลิว ปฏิทิน หนังสือคณิตศาสตร์ และดาราศาสตร์ เป็นต้น (สมาน ลอยฟ้า, 2529 : 70-72)

จากความเจริญทางการพิมพ์ที่เกิดขึ้น ทำให้ภาพพิมพ์แกะไม้ และการเขียนภาพประกอบด้วยสีและลายเส้นต่าง ๆ บนหนังสือตัวเขียนในอดีต พัฒนามาสู่กระบวนการพิมพ์เป็นภาพประกอบที่แทรกอยู่ในหนังสือต่าง ๆ ที่พิมพ์ออกมาในสมัยนั้น ดังเช่นภาพพิมพ์แกะไม้ในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 15 ได้แบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มแรกแกะเป็นภาพประกอบแทรกอยู่ในหน้าหนังสือ (Book illustration) อีกกลุ่มหนึ่งแกะเป็นภาพเดี่ยว ๆ (Single cuts) มีลักษณะเป็นภาพพิมพ์ที่แยกออกเป็นแผ่น ๆ หรืออาจพิมพ์รวมกันเป็นชุด ๆ ก็ได้ ภาพพิมพ์แกะไม้เป็นที่นิยมมากในสมัยนี้ จะเห็นได้ว่าในขณะที่การพิมพ์ หนังสือได้เข้ามาแทนที่การเขียนหนังสือด้วยมือ นั้น พบว่าการสร้างภาพประกอบโดยใช้ภาพพิมพ์แกะไม้ได้เข้ามามีบทบาทแทนที่การสร้างภาพประกอบโดยการใช้ลายเส้นหรือการเขียนภาพระบายสี ทั้งนี้เพราะว่ากระบวนการสร้างภาพพิมพ์แกะไม้สามารถใช้พิมพ์ร่วมกันกับตัวเรียงได้ (อัศนีย์ ชูอรุณ, 2519 : 27-28) อันก่อให้เกิดความสะดวกและรวดเร็วยิ่งขึ้น ภาพพิมพ์แกะไม้ในระยะเริ่มแรกมีลักษณะเป็นภาพลายเส้นสีดำบนพื้นขาว และมีพัฒนาการทำ เป็นภาพสีสวยงามในเวลาต่อมาเมื่อ โยฮัน กูเตนเบิร์ก ได้คิดค้นวิธีการพิมพ์ได้เป็นผลสำเร็จ ทำให้การพิมพ์หนังสือมีความรวดเร็วมากยิ่งขึ้น โดยมีต้องใช้มือสร้างสรรค์ดังแต่ก่อน และทำให้ภาพประกอบมีความสำคัญตามไปด้วย เพราะภาพประกอบจะอธิบายเรื่องราวต่าง ๆ ได้อย่างถูกต้องชัดเจนยิ่งขึ้น ต่อมาในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 16 หนังสือที่ได้รับความนิยมมาก คือ หนังสือกายวิภาคของ แอนเดรส เวลาลิอุส (Andress Vesalius) และหนังสือเกี่ยวกับแผนที่ส่วนภาพประกอบที่เป็นภาพพิมพ์แกะไม้ที่ทำได้สวยงามมากที่สุด คือ ภาพประกอบในหนังสือ ระบายแห่งความตาย (Dance of Death) เขียนภาพประกอบโดย โฮลเบล (Hans Holbein) และหนังสือกำปั่นแห่งความเขลา (Ship of Fools) เขียนภาพประกอบโดย อันเบรคท์ ดูเรอร์ (Albrecht Durer) (ธวัช ตราชู, 2535 : 21)

ภาพที่ 2.17 ผู้ชายอาบน้ำ ภาพพิมพ์แกะไม้ของ Albrecht Dürer ปี ค.ศ. 1498
ที่มา : <http://www.scottmcd.net/artanalysis/?p=702>

5. ภาพประกอบสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 17 และ 18

ในศตวรรษนี้มีความเจริญก้าวหน้าทางด้านศิลปวิทยามากขึ้น โดยเฉพาะวิทยาศาสตร์และคณิตศาสตร์ ได้รับการฟื้นฟูและศึกษาอย่างจริงจัง มีนักคณิตศาสตร์ และนักวิทยาศาสตร์ที่มีชื่อเสียงหลายคน ได้แก่ Galileo, Kepler, Bacon, Pascal และ Newton เป็นต้น มีการพิมพ์หนังสืออย่างแพร่หลาย สิ่งพิมพ์ต่าง ๆ มีภาพประกอบมากขึ้นมีการคิดค้นสิ่งประดิษฐ์ใหม่ ๆ แล้วรายงานผลในสิ่งตีพิมพ์เหล่านั้น ทำให้ประชาชนมีหนังสืออ่านมากขึ้น นอกจากนั้นในสมัยนี้มีระบบการพิมพ์ภาพเกิดขึ้นหลายระบบ เช่น การพิมพ์ภาพ พิมพ์หิน (ธวัช ตราชู, 2535 : 21) และในคริสต์ศตวรรษที่ 18 มีการพิมพ์ภาพพิมพ์โลหะ สลักรูปและภาพพิมพ์โลหะกัดกรวด ซึ่งเป็นระบบการพิมพ์ที่ดียังมีนักเขียนภาพประกอบได้ นำกระบวนการดังกล่าวไปสร้างสรรค์งานภาพประกอบในหนังสืออย่างมากมาย (อัศนีย์ ชูอรุณ, 2519 : 28)

6. ภาพประกอบสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 19

ในปี ค.ศ.1830 ภาพประกอบในหนังสือเป็นสิ่งที่ได้รับความสนใจจากผู้อ่านเป็นอันมาก อีกทั้งในปี ค.ศ.1835 ได้มีการคิดค้นการพิมพ์ภาพสีและภาพฮาล์ฟ โทนขึ้น เป็นการเพิ่มสีสันแก่ภาพประกอบเป็นอย่างมาก และต่อมาได้มีการสร้างสรรค์ภาพประกอบจากภาพถ่ายเกิดขึ้นเป็นครั้งแรก (ธวัช ตราชู, 2535: 21) ซึ่งการถ่ายภาพนั้นได้เริ่มคิดค้นมานานตั้งแต่ประมาณปี ค.ศ. 1410 และมีการพัฒนาต่อเนื่องกันมาจนสามารถถ่าย เป็นภาพได้ประมาณปี ค.ศ. 1490 ซึ่งในขณะนั้นภาพประกอบในงานพิมพ์ยังเป็นภาพเขียน และภาพพิมพ์จนกระทั่งประมาณปี ค.ศ. 1800 ลิสซิสกี (Lissisky) ชาวรัสเซีย และโมโฮลีนากี้ (Moholynagy) ชาวฮังการี นักสร้างสรรค์งานประยุกต์ศิลป์แห่งสถาบันบาวเฮาส์ (Bound House) ได้เริ่มนำภาพถ่ายเข้ามาใช้ในระบบการพิมพ์ โดยทำเป็นบล็อกเริ่มใช้กับระบบพิมพ์แบบเลตเตอร์เพลทซึ่งยังไม่ค่อยสมบูรณ์มากนัก และได้มีการพัฒนาตลอดมาจนถึงปัจจุบัน สามารถพิมพ์สอดสีได้เหมือนต้นฉบับทุกประการ (โกสุม สายใจ, 2537 : 71)

7. ภาพประกอบสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 20

การสร้างภาพประกอบในยุคนี้มีการใช้กรรมวิธีในการถ่ายภาพเป็นส่วนใหญ่ไม่ว่าจะใช้เทคนิคการสร้างภาพประกอบอย่างไร เช่น การเขียนภาพลายเส้น การระบายสี การปะติด สื่อมผสม งานภาพพิมพ์ งานภาพถ่าย และงานประติมากรรมต่าง ๆ ขั้นตอนสุดท้ายก็ต้องนำมาผ่านกระบวนการถ่ายภาพก่อนแล้วจึงเข้าสู่กระบวนการพิมพ์ ซึ่งมีทั้งการถ่ายภาพทั่วไปและการถ่ายภาพสไลด์ในเวลาต่อมา และในศตวรรษนี้ภาพพิมพ์แกะไม้ซึ่งเคยใช้เป็นภาพประกอบในหนังสือแทนการวาดเส้นหรือระบายสีมาหลายยุคหลายสมัย เริ่มหมดความสำคัญลงเนื่องจากมีเทคโนโลยีสมัยใหม่เป็นเครื่องจักรกลทุนแรงทุนเวลาเข้ามา แทนที่ เช่น การถ่ายภาพ หรือการถ่ายทำบล็อก ถ่ายรูปหรือทำแม่พิมพ์ออฟเซต เป็นต้น (อัศนีย์ ชูอรุณ 2519 : 32)

ในช่วงปี ค.ศ. 1900-1910 มีศิลปินหลายคนได้สร้างงานภาพประกอบลงในโปสเตอร์ได้อย่างสวยงาม เช่น ทูลูส-โลแตรค (Toulouse-Loutrec) ชาวฝรั่งเศส และอูเบอร์ เบียร์ดสเลย์ (Aubrey Beardsley) ศิลปินชาวอังกฤษ เขามีงานภาพประกอบชิ้นแรกคือ ความตายของอาร์เธอร์ จำนวนมากกว่า 500 ภาพ และต่อมาเขียนลงในนิตยสาร The Studio ซึ่งทำให้เขามีชื่อเสียงมาก (ธวัช ตราชู, 2535 : 23)

2.2.3.2 ภาพประกอบในอารยธรรมตะวันออก

ภาพประกอบในอารยธรรมตะวันออก หมายถึง ความเจริญก้าวหน้าในการสร้างภาพประกอบที่เกิดขึ้นในภูมิภาคตะวันออกของทวีปเอเชีย ที่ประกอบไปด้วย กลุ่ม ประเทศต่าง ๆ เช่น จีน ญี่ปุ่น เกาหลี พม่า ไทย ลาว กัมพูชา ฯลฯ โดยได้รับแรงบันดาลใจ จากธรรมชาติ ศาสนา ความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรม ตลอดจนอิทธิพล ทางด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น ๆ ล้วนก่อให้เกิดจินตนาการการสร้างสรรค์อย่าง หลากหลายแล้วพัฒนาสืบเนื่องต่อมาจนถึงปัจจุบันดังจะได้ กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของ ภาพประกอบในบางประเทศดังนี้ คือ

1. ภาพประกอบของจีน

จิตรกรรมภาพประกอบของจีนเมื่อมองดูเผิน ๆ อาจคิดว่ามีเรื่องราวเนื้อหาน้อยนิด แต่แท้ที่จริงแล้วเต็มไปด้วยเนื้อหาสาระเรื่องราวต่าง ๆ อย่างมากมาย ดังเช่น การวาดภาพเกี่ยวกับ เทพนิยาย ประวัติพงศาวดาร ภาพชีวิตคน ภาพทิวทัศน์ ภาพดอกไม้ และภาพสัตว์ชนิดต่างๆ ซึ่ง ศิลปินจีนนิยมท่องเที่ยวไปตามป่า ภูเขา และแม่น้ำเพื่อชื่นชมและค้นหาสิ่งบันดาลใจจาก ธรรมชาติ แล้วนำมาถ่ายทอดตามจินตนาการที่ประทับใจ (ผดุง พรหมมูล, 2544 : 32)

นอกจากการสร้างภาพประกอบบทกวีด้วยงานจิตรกรรมแล้ว จีนยังเป็นชาติแรกที่ สร้างภาพประกอบด้วยวิธีพิมพ์ โดยคิดวิธีพิมพ์แบบกด (Stamp) ขึ้นเมื่อ ประมาณ 255 ปี ก่อน คริสตกาล โดยการแกะสลักตราหรือสัญลักษณ์ลงบนกระดาษ งามา สัตว์ หยก หิน ดินและไม้ แล้ว นำไปกดลงบนวัตถุเนื้ออ่อน หรือการนำแม่พิมพ์ไปเผาไฟ ก่อนที่จะนำไปกดหรือประทับลงบนวัตถุที่ ต้องการ หรือนำแม่พิมพ์ไปจุ่มสี หรือหมึก แล้วนำ ไปกดลงบนวัตถุที่ต้องการประทับตราหรือ สัญลักษณ์นั้น ๆ เช่นเดียวกับการตีตราลงบนผิวหนังสัตว์ด้วยแม่พิมพ์โลหะเผาไฟ หรือการประทับตรา อย่างเป็นปัจจุบัน

ต่อมาเมื่อจีนได้ประดิษฐ์คิดค้นกระดาษขึ้นมาใช้แล้ว จึงมีการพิมพ์ด้วยวิธีนี้ลงบน แผ่นกระดาษ ซึ่งต่อมาได้วิวัฒนาการจากการพิมพ์ด้วยแม่พิมพ์ขึ้นเดี่ยวมาเป็นการพิมพ์ด้วยแม่พิมพ์ หลาก ๆ ขึ้น โดยนำมากดหรือประทับเรียงต่อ ๆ กันเป็นข้อความทำให้เกิดการพิมพ์หนังสือเกิดขึ้น โดยพิมพ์เป็นเรื่องราวคำสอนหรือคัมภีร์ในศาสนา และนอกเหนือจากการพิมพ์เฉพาะตัวหนังสือแล้ว ยังได้มีการสร้างภาพประกอบด้วยแม่พิมพ์แทรก ลงไปในหนังสือเหล่านั้นด้วย

หนังสือที่เกิดจากการพิมพ์ด้วยแม่พิมพ์ไม้ที่เก่าแก่ที่สุดที่พบในบริเวณซีกโลก ตะวันออก คือ คำสอนเรื่องพระสูตร (Sutra) ในพระพุทธศาสนา พบที่วัดพลุกุกซา (Plugska temple) เมืองยงจ้อ (Kyongjor) ประเทศเกาหลี มีลักษณะเป็นกระดาษ ม้วนยาว 20 ฟุต พิมพ์จาก แม่พิมพ์ไม้ 12 ชั้น แกะเป็นอักษรจีน ซึ่งแปลมาจากภาษาสันสกฤตโดยไฮโทเซียน (Hi To Hsien) นอกจากนั้นยังได้พบหลักฐานสำคัญอีกชิ้นหนึ่ง คือ คัมภีร์วัชรสูตร (The diamon Sutra) เป็นคัมภีร์ เล่มหนึ่งของชาวพุทธ โดยค้นพบที่ถ้ำ พระพุทธเจ้า 1,000 องค์ (Thousand Buddhas) ทางตะวันตก ของประเทศจีน เป็นหนังสือที่พิมพ์จากแม่พิมพ์ไม้มีตัวหนังสือและภาพประกอบ โดยพิมพ์ลงบน กระดาษมีลักษณะเป็นม้วนยาว 16 ฟุต กว้าง 1 ฟุต มีตัวอักษรบอกปีที่พิมพ์ว่าพิมพ์เมื่อ วันที่ 16 พฤษภาคม พ.ศ.1411 (วิบูลย์ ธีสุวรรณ, 2531 : 82-83) ภาพประกอบที่ปรากฏในคัมภีร์ดังกล่าว นับว่าเป็นภาพประกอบที่เก่าแก่ที่สุดของจีน

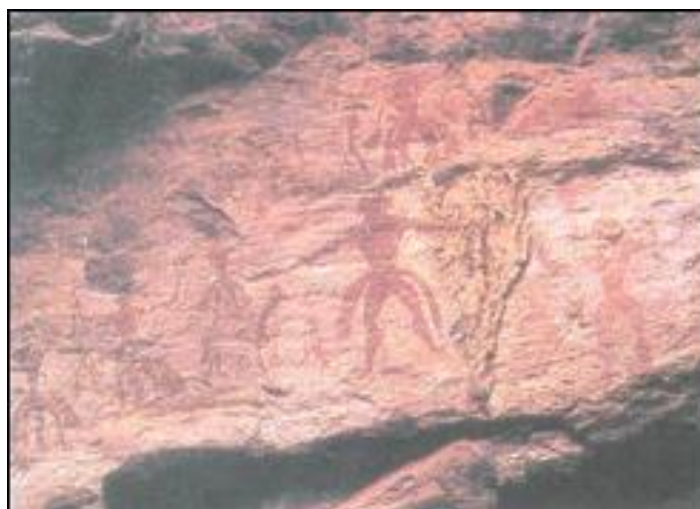

ภาพที่ 2.18 ภาพประกอบในคัมภีร์วิชาสูตรของจีน

ที่มา : <https://ekaroek.wordpress.com/2015/09/26/วิชาเลขทิกสูตร/>

2. ภาพประกอบของไทย

สำหรับการเขียนภาพในประเทศไทยมีปรากฏมานานแล้วตั้งแต่สมัยยุคก่อนประวัติศาสตร์ โดยมีศิลปินในยุคนั้นเป็นผู้สร้างสรรค์ผลงานการเขียนภาพขึ้น ปรากฏร่องรอยอยู่บนผนังถ้ำหรือตามเพิงผาอันเป็นที่อยู่อาศัย ค้นพบเกือบทุกภาคของประเทศไทย บริเวณที่พบมากที่สุด คือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสานในปัจจุบัน เช่นการเขียนภาพคน ค้นพบที่ถ้ำคน อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี หรือการเขียนภาพสัตว์ เช่น วัว ค้นพบที่ ถ้ำวัว อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี และการเขียนภาพคนร่วมกับสัตว์ค้นพบถ้ำเขา “ปลาไร่” อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี บริเวณภาคกลางของประเทศไทยในปัจจุบัน ภาพดังกล่าวที่เขียนขึ้นในยุคนี้ ๆ สามารถสื่อสารเรื่องราวต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดีถึงแม้จะไม่มีตัว อักษรบอกกล่าวก็ตาม

ภาพที่ 2.19 ภาพคน ภาพเขียนยุคก่อนประวัติศาสตร์ ที่ถ้ำคน จังหวัดอุดรธานี

ที่มา : <https://goo.gl/images/AS6HXx>

ต่อมาเมื่อสังคมมีการพัฒนาเจริญขึ้น ได้มีการคิดค้นรูปแบบของตัวอักษรออกมาเพื่อใช้สื่อสารกัน ตลอดจนมีการเขียนภาพเข้าไปผสมผสานร่วมกับตัวอักษรเหล่านั้นด้วย ทำให้เกิดเป็นภาพประกอบขึ้น ซึ่งสามารถสื่อความได้เป็นอย่างดี ดังจะเห็นได้จากภาพประกอบในสมัยต่างๆ ของไทยดังต่อไปนี้

1. ภาพประกอบสมัยสุโขทัย

กรุงสุโขทัยตั้งอยู่บริเวณภาคเหนือตอนล่างของประเทศไทย โดยตั้งอยู่บริเวณ ตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัยในปัจจุบัน กรุงสุโขทัยเป็นราชธานีเก่าแก่แห่งหนึ่งของคนไทยที่มีความเจริญรุ่งเรืองมากเมื่อประมาณ 700 กว่าปีล่วงมาแล้ว จากศิลาจารึกหลักที่ 2 ซึ่งพบอยู่ในอุโมงค์มณฑปวัดศรีชุม ทางด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือนอกเมืองสุโขทัย ได้ให้เรื่องราวเกี่ยวกับกรุงสุโขทัยในระยะต้นว่า เมื่อพ่อขุนศรีนาวนำถมเจ้าเมืองสุโขทัยสิ้นพระชนม์ลงขอมสบาดโขลญลำพงได้เข้าครอบครองกรุงสุโขทัย พ่อขุนผาเมืองโอรสของพ่อขุนศรีนาวนำถมที่ครองเมืองรัต ได้ชักชวนพระสหายคือ “พ่อขุนบางกลางหาว” เข้าร่วมชิงกรุงสุโขทัยคืนมาได้ แต่พ่อขุนผาเมืองกลับยกกรุงสุโขทัยพร้อมกับมอบพระขรรค์ชัยศรีและพระนามศรีอินทราทิตย์ของพระองค์ให้กับพระสหาย พ่อขุนบางกลางหาวจึงมีพระนามเป็นที่รู้จักกันว่า พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ได้ปกครองกรุงสุโขทัยเป็นต้นราชวงศ์พระร่วงสืบต่อมา ส่วนพ่อขุนผาเมืองได้กลับไปครองเมืองรัตดังเดิม

กรุงสุโขทัยมีพระมหากษัตริย์ปกครองทั้งสิ้น 9 พระองค์ ในรัชสมัยของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช พระมหากษัตริย์องค์ที่ 3 ของกรุงสุโขทัย (พ.ศ.1822-1841) ในช่วงระยะเวลานี้ กรุงสุโขทัยมีความเจริญรุ่งเรืองอย่างสูงสุด โดยเฉพาะทางด้านอักษรศาสตร์เพราะเป็นสมัยแรกๆ ที่ไทยมีตัวอักษรประจำชาติ โดยพ่อขุนรามคำแหงมหาราชได้ทรงประดิษฐ์คิดค้นตัวอักษรไทยขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 1826 ดังปรากฏในศิลาจารึกหลักที่ 1 ซึ่ง จารึกไว้ว่า “เมื่อก่อนลายสือไทยนี้มี 1205 ศกปีมะแม พ่อขุนรามคำแหงหาใครใจในใจ แลใส่ลายสือไทย ลายสือไทยนี้จึงมีเพื่อขุนผู้มันใส่ไว้” (น.ณ. ปากน้ำ และธิดา สารยา, 2530 : 37)

จากข้อความที่ยกมานี้ กล่าวได้ว่าพ่อขุนรามคำแหงมหาราชได้ประดิษฐ์ตัวอักษรไทยขึ้นโดยจารึกลงบนแผ่นศิลา นอกจากแผ่นศิลาแล้วยังใช้วัสดุอื่น ๆ อีก ด้วย เช่น ใบลาน ดังปรากฏหลักฐานจากจารึกหลักที่ 4 คือศิลาจารึกวัดป่าม่วง ซึ่งเขียนด้วย ตัวอักษรขอม เมื่อ พ.ศ.1890 ด้านที่ 2 บรรทัดที่ 44 - 47 ความว่า “ศรีสุริยพงษ์ราม มหาธรรมราชาธิราช เสด็จยี่นขึ้นยกพระหัตถ์อัญชลินมัสการพระสุพรรณภูมิมากร และ พระไตรปิฎกที่เก็บไว้บนราชมณเฑียร...” (สมาน ลอยฟ้า, 2529 : 109)

จากข้อความดังกล่าวแสดงว่าพระไตรปิฎกที่ปรากฏในศิลา จารึกเป็นหนังสือที่จารึกลงบนใบลานหรือที่เรียกกันว่าหนังสือใบลาน นอกจากนั้นในสมัยกรุงสุโขทัยยังมีวรรณกรรมที่สำคัญเกิดขึ้น คือ ไตรภูมิพระร่วง ซึ่งพระยาสิทธิเทพ พระมหากษัตริย์ องค์ที่ 6 ของกรุงสุโขทัย (พ.ศ.1890-ระหว่าง พ.ศ.1911-พ.ศ.1917) เป็นผู้แต่งขึ้น ซึ่งต้นฉบับตัวเขียนคงจะเขียนลงบนกระดาษซึ่งสันนิษฐานว่าคงมีลักษณะเป็นสมุดข่อย (สมาน ลอยฟ้า, 2529 : 109) ดังนั้น กรุงสุโขทัยก็ควรจะมีการเขียนหนังสือแบบสมุดข่อยด้วย แต่จะมีภาพประกอบแทรกอยู่ในหนังสือหรือไม่นั้นไม่สามารถกล่าวถึงได้ เนื่องจากระยะเวลาอันยาวนาน หนังสือดังกล่าวได้ผุพังสูญหายไปตามกาลเวลาไม่เหลือหลักฐานปรากฏให้เห็น แต่ในวัสดุที่เป็นแผ่นศิลาได้มีการจารึกตัวอักษรและภาพเกิดขึ้น ดังจะเห็นได้จากภาพแกะสลักลายเส้นบนแผ่นหินชนวนที่เพดานอุโมงค์มณฑปวัดศรีชุม โดยสลักเป็นเรื่องราวต่าง ๆ

หรือเรื่องพระเจ้าห้าร้อยชาติ (น.ณ. ปากน้ำ และธิดา สารยา, 2530 : 100) ชาดก หมายถึง เรื่องราวที่เล่าถึงการเกิดของพระโพธิสัตว์ในอดีตชาติก่อนที่จะจุติลงมาเป็นองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าศาสดาของศาสนาพุทธ

ภาพแกะสลักลายเส้นที่อุโมงค์มณฑปวัดศรีชุมมีอยู่ทั้งหมด จำนวนมากกว่า 80 ภาพ แต่ละภาพมีอักษรสมัยสุโขทัยจารึกบอกไว้ว่าเป็นภาพตอนใด เรื่อง อะไร และมีใครบ้างจากลักษณะดังกล่าวนับว่าเป็นการเขียนภาพประกอบเรื่องที่มีการสร้างสรรค์เกิดขึ้นเป็นครั้งแรกในสมัยสุโขทัย เช่น ภาพประกอบชาดกเรื่อง กุกกุรชาดก แสดงภาพประกอบชาดกเรื่อง ผลชาดก แสดงภาพพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นคนเกิดในสกุลพ่อค้า เกวียน พาเกวียน 500 เล่ม ไปกลางดงลึก ห้ามบริวารมิให้กินผลไม้อันเป็นพิษ และภาพ ประกอบชาดกเรื่อง ปุณปานิชาดก แสดงภาพพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นคนเกิดในตระกูล เศรษฐี มีนักร้องสุราพากันชวนพระโพธิสัตว์กินเหล้า แต่พระองค์ไม่ยอมร่วมวงด้วย กลับทำการอบรมสั่งสอนให้นักเลงสุราเหล่านั้นรักษาศีลห้า (สงวน รอดบุญ, 2521 : 167)

ภาพประกอบที่ 2.20 ภาพประกอบสมัยสุโขทัย เรื่อง กุกกุรชาดก
ที่มา : <https://goo.gl/images/bcfiAV>

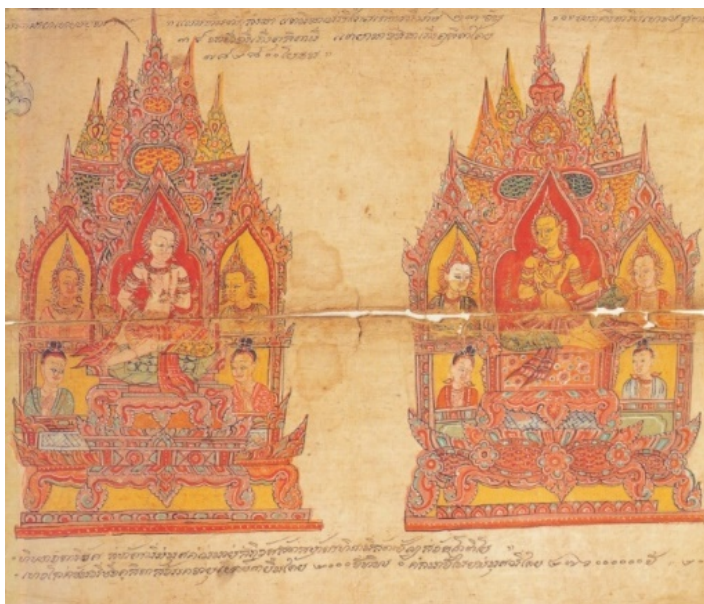
2. ภาพประกอบสมัยอยุธยา

กรุงศรีอยุธยาตั้งอยู่บริเวณภาคกลางของประเทศไทย โดยตั้งอยู่ที่อำเภอเมือง จังหวัดพระนครศรีอยุธยาในปัจจุบัน กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีของไทย ที่มีอายุยาวนานถึง 417 ปี ราชธานีแห่งนี้สร้างโดยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 หรือพระเจ้า อู่ทอง เมื่อปี พ.ศ.1893 เป็นต้นมา มีพระมหากษัตริย์ปกครองสืบต่อมา 5 ราชวงศ์ รวม 33 พระองค์ พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ต่างทรงทำนุบำรุงบ้านเมืองและพระพุทธศาสนาควบคู่ไปกับศิลปวัฒนธรรมอย่างต่อเนื่อง ทำให้กรุงศรีอยุธยามีความเจริญรุ่งเรืองในด้านต่างๆ เช่น การเมือง การปกครอง การทูต เศรษฐกิจการค้า ศาสนา ศิลปกรรม และวรรณกรรม เป็นต้น โดยเฉพาะวรรณกรรมหรืองานหนังสือ นั้น ได้มีการเขียนหนังสือ สืบสานต่อเนื่องมาจากสมัยสุโขทัย โดยนิยมเขียนเรื่องราวต่างๆลงบนสมุดข่อยหรือสมุดไทย ถ้าเป็น

คัมภีร์ทางศาสนาจะจารึกลงบนใบลาน ส่วนการจารึกตัวอักษรลงบนแผ่นหินนั้นกรุงศรีอยุธยาไม่นิยมสร้าง

สำหรับการเขียนภาพประกอบหนังสือในสมัยอยุธยา พบว่าส่วนใหญ่เขียนลงบนสมุดข่อยหรือสมุดไทย โดยเขียนเป็นเรื่องราวต่าง ๆ เกี่ยวกับ พระพุทธ ประวัติน ทศชาติชาดก พระมาลัย ไตรภูมิ สวดคฤหัสถ์ อสุภกรรมฐาน ภาพแผนการรักษาโรคต่าง ๆ ในสมัยโบราณ ตำราคหกรรมศาสตร์ ตำราตุลักษ์ณะ นก สุนัข แมว ม้า โค กระบือ และตำรา พิชัยสงคราม ฯลฯ ตลอดจนลวดลายซึ่งเป็นแม่แบบอันสวยงามของจิตรกรรมไทย (วรรณวิภา ฌ สงขลา, 2533:41)

สมุดไทยหรือสมุดข่อย เป็นหนังสือที่มีลักษณะพิเศษเฉพาะตัวประกอบด้วยกระดาษยาวติดต่อกันเป็นแผ่นเดียวกันตลอดเล่ม โดยพับกลับไปกลับมาซ้อนกันเป็นชั้น ๆ ไม่มีการเย็บเล่มเหมือนหนังสือในปัจจุบัน กระดาษที่ใช้ทำจากเปลือกข่อย จึงได้ชื่อว่า สมุดข่อย มี 2 สี คือ สีดำ และสีขาว เรียกว่า สมุดไทยดำ และสมุดไทยขาว ขนาดของสมุดข่อยที่ถือเป็นมาตรฐานมีหลายขนาด ดังเช่น สมุดพก มีความกว้าง 8 เซนติเมตร ยาว 15 เซนติเมตร สมุดจดหมายเหตุ มีความกว้าง 12 เซนติเมตร ยาว 84 เซนติเมตร และสมุดภาพ ไตรภูมิ มีความกว้าง 12 เซนติเมตร ยาว 63 เซนติเมตร เป็นต้น (วัลลภ สวัสดิวัลลภ, 2527 : 66-67) สำหรับวัสดุที่ใช้เขียนตัวหนังสือบนสมุดไทยดำและไทยขาวมีหลายอย่าง เช่น ดินสอขาวและน้ำหมึกขาวใช้กับสมุดไทยดำ น้ำหมึกดำใช้กับสมุดไทยขาว ส่วนน้ำหมึกสีแดง สีเหลือง และสีทอง ใช้ได้ทั้งสมุดไทยดำและไทยขาว โดยใช้ปากกาหรือปากไก่อเขียน (ก่องแก้ว วีระประจักษ์, 2530 : 23) ส่วนการเขียนภาพประกอบที่แทรกอยู่ในหน้าหนังสือ นั้น เขียนด้วยสีฝุ่นแบบสีพหุรงค์ ประดับตกแต่งทั้งด้านหน้าและด้านหลังของหนังสือมีลักษณะเป็นภาพเขียนแบบไทยประเพณีตามวัฒนธรรมของกรุงศรีอยุธยา

ภาพประกอบที่ 2.21 ภาพประกอบในสมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา

ที่มา : <https://goo.gl/images/bcfiAV>

ต่อมาในสมัยอยุธยาตอนปลาย รัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช พระมหากษัตริย์องค์ที่ 27 ของกรุงศรีอยุธยา (พ.ศ.2199- พ.ศ.2231) พระองค์ได้เชื่อมสัมพันธ์ไมตรีกับประเทศต่าง ๆ ทางตะวันตกหลายประเทศ เช่น โปรตุเกส ฮอลันดา อังกฤษ และฝรั่งเศส โดยเฉพาะประเทศฝรั่งเศส

นับเป็นชาวตะวันตกเพียงชาติเดียวที่มีความสัมพันธ์อย่างแน่นแฟ้นกับไทยในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชจากความสัมพันธ์ดังกล่าวทำให้ศิลปวิทยาการต่าง ๆ หลั่งไหลเข้าสู่แผ่นดินกรุงศรีอยุธยาและเมืองลพบุรีอย่างมากมาย โดยเฉพาะการพิมพ์หนังสือ สันนิษฐานว่ามีการพิมพ์เกิดขึ้นแล้วโดยพวกมิชชันนารีชาวฝรั่งเศส ได้จัดพิมพ์หนังสือเพื่อการเผยแพร่คริสต์ศาสนาเป็นภาษาไทย และมีการตั้งโรงพิมพ์ขึ้นที่พระราชวังเมืองลพบุรี แต่เรื่องนี้ยังไม่มีหลักฐานแน่นอนว่าหนังสือที่พิมพ์ใช้ระบบตัวพิมพ์และแท่นพิมพ์ด้วยหรือไม่เพราะหลักฐานที่หลงเหลืออยู่และมีสภาพสมบูรณ์มีอยู่น้อยมาก คือหนังสือสัญญาระหว่างประเทศสยาม (ชื่อเรียกประเทศไทยในสมัยนั้น) กับประเทศฝรั่งเศสและหนังสือโต้ตอบระหว่างพระสังฆราชไทยกับพระสังฆราชของฝรั่งเศสถ้าหากจะมีการพิมพ์เกิดขึ้นจริงก็คงจะเป็นการพิมพ์ด้วยบล็อกมากกว่า (โกสุม สายใจ, 2537 : 4-5) ซึ่งปัจจุบันยังหาข้อสรุปอย่างชัดเจนไม่ได้ในขณะนี้

3. ภาพประกอบสมัยกรุงธนบุรี

กรุงธนบุรีราชธานีของไทย แต่เดิมคือเมืองบางกอกหรือเมืองธนบุรีศรีมหาสมุทรในสมัยอยุธยา ตั้งอยู่ระหว่างปากแม่น้ำเจ้าพระยากับกรุงศรีอยุธยาบริเวณฝั่งตะวันตก ปัจจุบันคือพื้นที่ฝั่งธนบุรีของกรุงรัตนโกสินทร์หรือกรุงเทพฯ กรุงธนบุรีสร้างโดยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ตลอดระยะเวลา 15 ปีในรัชสมัยของพระองค์เต็มไปด้วยการต่อสู้ดิ้นรนเพื่อกอบกู้เอกราช ทรงรวบรวมอาณาจักรที่แตกแยกเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน สร้างราชธานีใหม่สร้างความเป็นปึกแผ่นให้กับประเทศชาติ พระองค์ได้ทรงแก้ไขเศรษฐกิจที่ล่มจมให้คืนสู่สภาพที่ดีและพยายามรวบรวมคนดีมีวิชาความรู้ที่แตกฉานเช่นให้เข้ามาร่วมรับราชการเพื่อฟื้นฟูบ้านเมืองจากการล่มสลายของกรุงศรีอยุธยาเมื่อปี พ.ศ.2310 นอกจากชีวิตผู้คนบ้านเมืองถูกทำลายย่อยยับลงไปแล้ว หนังสืออันเป็นทรัพย์สินสมบัติที่ประมาธคามิได้ก็เป็นอันตรรายจากอัคคีภัยและเหตุอื่นๆ จนสูญหายไปเกือบหมดสิ้น เช่นหนังสือของทางราชการเกี่ยวกับกฎหมาย พระไตรปิฎก พงศาวดาร และแบบแผนประเพณี ต่าง ๆ ฯลฯ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้โปรดให้ค้นหาสำเนาจากหัวเมืองต่าง ๆ มาคัดลอกใหม่และให้ข้าราชการประชุมกันแต่งขึ้นใหม่บ้างดั่งเช่น ได้สำเนาหนังสือพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาจากเมืองเพชรบูรณ์ 9 เล่ม และหนังสือกฎหมายจากเมืองนครราชสีมาอีก 34 เล่ม เป็นต้น

สำหรับหนังสือที่เขียนขึ้นใหม่ในสมัยนี้และมีภาพประกอบอย่างงดงาม คือ สมุดภาพไตรภูมิสมัยกรุงธนบุรีปัจจุบันต้นฉบับเก็บรักษาอยู่ที่หอสมุดแห่งชาติสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชโปรดให้เขียนขึ้นเมื่อปี พ.ศ.2319 โดย โปรดเกล้าฯให้ช่างไปเขียนในสำนักสมเด็จพระสังฆราช (ศรี) ที่วัดบางหว้าใหญ่ (วัดระฆัง) และให้สมเด็จพระสังฆราชทรงกำกับกำกับการเขียนให้ถูกต้องทั้งเรื่องราวและการคัดข้อความภาษาบาลีประกอบไว้ให้ชัดเจน สมุดภาพเล่มนี้มีช่าง 4 คนช่วยกันเขียนเป็นสมุดภาพขนาดใหญ่ถ้าคัดลอกไปมีขนาดโดยประมาณ คือ กว้าง 30 เซนติเมตร ยาว 52 เซนติเมตร และหนา 10 เซนติเมตร ส่วนภาพประกอบที่เขียนประกอบเรื่องราวในไตรภูมิฉบับนี้มีลักษณะเป็นภาพเขียนแบบไทยประเพณีตามวัฒนธรรมของกรุงศรีอยุธยาที่มีการใช้สีฝุ่นแบบสีพู่กันเขียนลงบนสมุดไทย ขาว แล้วเขียนตัวอักษรสีดำบรรยายเนื้อหาสั้น ๆ ประกอบด้วยตัวอักษรขอมในส่วนที่เป็นคาถา ภาษาบาลี และอักษรไทยในส่วนที่เป็นภาษาไทยตลอดเล่ม (กรมศิลปากร, 2542(ข) : 6) สมุดภาพไตรภูมิสมัยนี้มีรูปแบบและการใช้สีเส้นใกล้เคียงกับสมัยอยุธยา

4. ภาพประกอบสมัยรัตนโกสินทร์

หลังจากสิ้นสุดสมัยของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ได้เสด็จเถลิงถวัลย์ราชสมบัติเป็นปฐมกษัตริย์ครองกรุงรัตนโกสินทร์สืบต่อมา พระองค์ทรงย้ายเมืองหลวงจากกรุงธนบุรีมาตั้งเมืองหลวงใหม่บริเวณพื้นที่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา เนื่องจากมีชัยภูมิดีกว่าฝั่งตะวันตก แล้วจึงสร้างกรุงรัตนโกสินทร์หรือกรุงเทพฯ ขึ้นเป็นราชธานี มีความเจริญรุ่งเรืองสืบต่อกันมาเป็นระยะเวลากว่า 200 ปีแล้ว

สำหรับการเขียนภาพประกอบหนังสือในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ.2325พ.ศ.2352) ยังคงดำเนินรูปแบบและกระบวนการสร้างสรรค์ภาพเช่นเดียวกับสมัยอยุธยาและกรุงธนบุรีที่กล่าวผ่านมาแล้ว คือทำเป็นหนังสือตัวเขียนที่เขียนด้วยมือทั้งตัวอักษรและ ภาพประกอบ โดยเขียนลงบนสมุดข่อยหรือสมุดไทยขาวดำ ดังเช่นตำราการพ้อนรำของไทย ซึ่งสูญหายไปเมื่อครั้งเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะรักษาแบบแผนการพ้อนรำของไทยไว้ จึงโปรดให้ประชุมพวกครูละครจัดทำตำราท่ารำขึ้นใหม่ตำราเล่มนี้มีทั้งตัวอักษรบรรยายเรื่องราวและเขียนภาพประกอบแสดงท่ารำต่าง ๆ โดยมีการระบายสีและปิดทองอย่างสวยงาม (เสถียร ศุภโสภณ, 2514 : 108, 116)

ภาพประกอบที่ 2.22 ภาพประกอบในสมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงธนบุรี

ที่มา : <https://goo.gl/images/pzzAF1>

ในสมัยนี้พบว่าได้มีการพิมพ์หนังสือเกิดขึ้นในปี พ.ศ.2539 โดยบาทหลวง การ์โนลต์ (Garnault) ชาวฝรั่งเศส ที่โบสถ์ซางตาครุสแถววัดประยูรวงศ์ฝั่งธนบุรี หนังสือชื่อคำสอนคริสตัง ขนาด 16 หน้ายก โดยหน้าปกหนังสือพิมพ์เป็นอักษรโรมันอ่านออกเสียงเป็นภาษาไทย มีทั้งหมด 64 หน้า นับเป็นหนังสือเล่มแรกที่พิมพ์ในเมืองไทยสมัยรัชกาลที่ 1 (สมาน ลอยฟ้า, 2529 : 115) หนังสือเล่มนี้มีภาพประกอบรูปนักบุญ หลุยส์ เดอ คงซาคา ปรากฏให้เห็นในหน้า 2 ของหนังสือ นับเป็นภาพประกอบหนังสือตัวพิมพ์ที่เก่าที่สุดของไทยในเวลานี้ ภาพดังกล่าวมีลักษณะเป็นภาพลายเส้นสีดำ คาดว่าน่าจะพิมพ์ด้วยแม่พิมพ์แกะไม้ หรือบล็อกไม้

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3 แห่ง กรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ.2367 -พ.ศ.2394) ได้มีการพิมพ์หนังสือไทยเกิดขึ้นเป็นครั้งแรกในสมัยนี้ โดยหมอสอนศาสนา

คริสต์ชาวอเมริกัน ชื่อ แดน บีช บรัดเลย์ (Dr.Dan Beach Bradley) หรือที่เรียกกันโดยทั่วไปว่า หมอบรัดเลย์ ได้ตั้งโรงพิมพ์หนังสือไทยขึ้นที่ตำบล สำเหร่ ธนบุรี และพิมพ์หนังสือภาษาไทยสำเร็จเป็นครั้งแรกเมื่อวันที่ 26 ตุลาคม พ.ศ.2379 เรื่องบัญญัติ 10 ประการ ต่อจากนั้นมีการพิมพ์ประกาศห้ามสูบบุหรี่ คัมภีร์ครุฑรักษา ปฏิทิน ตำราปลูกฝ้าย และพงศาวดาร เป็นต้น โดยเฉพาะหนังสือคัมภีร์ครุฑรักษา นั้น หมอบรัดเลย์ได้แปลจากตำราภาษาอังกฤษ (สุกัญญา สดุดบรรทัด, 2547 : 21, 23, 80) พบว่ามีการเขียนภาพประกอบแทรกอยู่อย่างมากมาย ซึ่งได้ช่วยเสริมความเข้าใจในเนื้อหาทางวิชาการมากยิ่งขึ้น สำหรับตัวพิมพ์อักษรไทยที่ใช้ร่วมกับภาพประกอบนั้น สันนิษฐานว่าเป็นตัวพิมพ์อักษรไทยแบบแรกที่ได้รับการออกแบบและหล่อในประเทศไทย เข้าใจว่าได้ออกแบบโดยคนไทยภายใต้การควบคุมของหมอบรัดเลย์ (สันติ คุณประเสริฐ, 2542 : 97-98) นอกจากนี้ ยังมีหนังสือจดหมายเหตุ BANGKOK RECORDER ของหมอบรัดเลย์ตีพิมพ์ครั้งแรกในสมัยรัชกาลที่ 3 เมื่อปี พ.ศ.2384 นับเป็นหนังสือพิมพ์ฉบับแรกของสยาม ประเทศ (สุลักษณ์ บุณยาน, บรรณาธิการ, 2549 : 60) ซึ่งในขณะนั้นยังไม่มีภาพประกอบ

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ.2394-พ.ศ.2411) พระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่เห็นการณ์ไกล และทรงสนพระทัยเทคโนโลยีจากโลกตะวันตกมาตั้งแต่ยังไม่เสด็จขึ้นครองราชย์ นอกจากนั้นพระองค์ยังสนพระทัยการพิมพ์ด้วย ทรงเคยสั่งแทนพิมพ์มาพิมพ์หนังสือธรรมะแจก ตั้งแต่ครั้งยังทรงผนวชในสมัยรัชกาลที่ 3 โดยตั้งโรงพิมพ์อยู่ที่ตึกเพชรในวัดบวรนิเวศวิหาร นับเป็นโรงพิมพ์ของคนไทยแห่งแรกในประเทศไทย และต่อมาเมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์แล้ว ได้โปรดให้ตั้งโรงพิมพ์หลวงขึ้นในพระราชวัง ชื่อโรงอักษรพิมพ์การให้ออกหนังสือของหลวงพระราชทานนามว่า ราชกิจจานุเบกษา เมื่อปี พ.ศ.2401 (สมาน ลอยฟ้า, 2529 : 118-119) หนังสือเล่มนี้เป็นหนังสือพิมพ์ข่าวราชการฉบับแรกของไทยที่พัฒนาขึ้นโดยคนไทย หนังสือดังกล่าวมีภาพตกแต่งหน้าหนังสือเป็นตราสัญลักษณ์ (Symbol) รูปพระมหาพิชัยมงกุฏ และฉัตรประกอบทั้ง 2 ข้าง นับเป็นครั้งแรกที่พบเห็นตราสัญลักษณ์ปรากฏในงานพิมพ์ ตราดังกล่าวแกะด้วยบล็อกไม้ปรากฏในหน้าแรกของหนังสือ มีลักษณะเป็นลายเส้นสีดำ และในสมัยนี้หมอบรัดเลย์ได้เริ่มตีพิมพ์หนังสือจดหมายเหตุอีกครั้งหนึ่งในปี พ.ศ.2408 ซึ่งมีรูปแบบและเรื่องราวเหมือนเดิมแบบเดียวกับที่ใช้พิมพ์หนังสือจดหมายเหตุครั้งแรก เมื่อปี พ.ศ.2384 แต่ครั้งนี้มีการใช้ภาพประกอบเพื่อให้ผู้อ่านมองเห็นภาพพจน์ และเข้าใจเรื่องราวต่าง ๆ ได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น นับเป็นการใช้ภาพประกอบเรื่องในหนังสือพิมพ์เป็นครั้งแรก (สันติ คุณประเสริฐ, 2542 : 108) ภาพประกอบดังกล่าวมีลักษณะเป็น ลายเส้นสีดำ

ภาพประกอบที่ 2.23 ภาพประกอบหนังสือราชกิจจานุเบกษา สมัยรัชกาลที่ 4
ที่มา : https://www.matichonweekly.com/hot-news/article_28159

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ หรือประเทศไทยในปัจจุบัน (พ.ศ.2411-2453) ในสมัยนี้การพิมพ์หนังสือเริ่มแพร่หลายมากยิ่งขึ้น มีขัณฑ์ นารี เจ้านาย นักคิด นักเขียน ต่างก็ทำหนังสือออกมาฉบับไม่ถ้วน ทั้งหนังสือพิมพ์รายวัน ราย สัปดาห์ รายเดือน หนังสือด้านโฆษณาโดยตรง หนังสือ สำหรับผู้หญิง หนังสือประวัติศาสตร์ พงศาวดาร ตลอดจนหนังสืองานศพ หนังสือเหล่านี้มี ภาพประกอบไม่มากนักเพราะการทำบล็อกยังไม่ เจริญก้าวหน้า หนังสือที่มีภาพประกอบ สวยงามในสมัยนี้ ได้แก่ พระราชบัญญัติว่าด้วยแบบอย่างธง สยาม พิมพ์ที่เมืองไลป์ซิก ประเทศเยอรมันนี้ เมื่อปี พ.ศ.2442 ข้างในมีภาพธงไทยแบบต่างๆ พิมพ์ สดสีสวยงามมาก (เอนก นาวิกมูล, 2542 : 26)

หลังจากนั้นเป็นต้นมา หนังสือตัวเขียนและภาพประกอบแบบเก่าได้สูญหายไป การ พิมพ์หนังสือของไทยได้รับความนิยมและเจริญเติบโตมากยิ่งขึ้น ต่อมาได้พัฒนาขึ้นเป็นอุตสาหกรรม การพิมพ์ มีเทคโนโลยีทางการพิมพ์ ซึ่งได้มีการศึกษาพัฒนาอย่างต่อเนื่อง และสิ่งที่มีความเจริญ ตามมาก็คือ การเขียนภาพประกอบได้ปรากฏอยู่ในสื่อสิ่งพิมพ์ประเภทต่าง ๆ อย่างหลากหลาย ที่ผลิต ขึ้นมาเพื่อเป็นการบันทึกและเผยแพร่ความรู้ ความคิด ข่าวสาร และความบันเทิง เช่น ภาพประกอบ ในหนังสือวิชาการหนังสือบันเทิงคดี สารคดี นิตยสาร หนังสือพิมพ์ สิ่งพิมพ์โฆษณา หนังสืออ่าน ประกอบสำหรับเด็ก และหนังสือ การ์ตูน เป็นต้น ซึ่งการเขียนภาพประกอบของไทยในหนังสือตัวพิมพ์ ระยะเวลาแรก ๆ นั้นจะเป็นภาพพิมพ์จากบล็อกไม้ ส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นลายเส้นสีดำ ต่อมาได้พัฒนา เป็นภาพเขียน ด้วยสีชนิดต่าง ๆ ภาพถ่าย ภาพจากคอมพิวเตอร์ ภาพพิมพ์ และการสร้างภาพ ประกอบด้วย เทคนิควิธีการต่างๆ ซึ่งแต่ละประเภทล้วนมีความสวยงามที่แตกต่างกันออกไป ปัจจุบัน การ เขียนภาพประกอบของไทยมีความเจริญก้าวหน้ามากกว่าทุกสมัยที่ผ่านมา

สำหรับศิลปินหรือนักเขียนภาพประกอบที่มีชื่อเสียงของไทย และมีผลงานเป็นที่ ยอมรับมากที่สุดคนหนึ่ง คือ เหม เวชกร ซึ่งเริ่มเขียนภาพในราวปี พ.ศ.2468 ที่คณะช่างสยามโฆษณา แล้วต่อมาจึงเขียนปกหนังสือและภาพประกอบให้สำนัก พิมพ์ต่าง ๆ ในปี พ.ศ.2473 เหมเขียน ภาพประกอบอย่างมากมาย เรื่องราวที่เขียนส่วนใหญ่เป็นเรื่องเกี่ยวกับ ประวัติศาสตร์ วรรณคดีไทย พระพุทธศาสนา พงศาวดาร และนวนิยาย ต่างๆ เป็นต้น เช่น ในปี พ.ศ.2483 เหมได้เขียน ภาพประกอบเรื่อง ศรีธนญชัย และสาว เครือฟ้า ในปี พ.ศ.2484 เหมเขียนภาพประกอบเรื่อง ผู้ชนะ ลิบพิศ ซึ่งเป็นภาพชุดที่ยอดเยี่ยมที่สุดของเหม จนอาจกล่าวได้ว่า ภาพประกอบชุดนี้มีส่วนช่วยให้บท ประพันธ์ของ ยาขอบ มีชื่อเสียงโดยสมบูรณ์ นอกจากนั้นยังมีการเขียนภาพประกอบชุดต่าง ๆ อีก มากมาย เช่น การเขียนภาพประกอบชุดราชาธิราช เขียนจำนวน 2,662 ภาพ ภาพประกอบชุดคิเหนา เขียนจำนวน 1,849 ภาพ ภาพประกอบชุด กามนิต เขียนจำนวน 2,000 ภาพ และภาพประกอบชุด สังข์ทอง เขียนจำนวน 1,320 ภาพ ฯลฯ (ธวัช ตราชู, 2535 : 165)

งานเขียนภาพประกอบของเหม เวชกร เป็นแนวแบบเหมือนจริงหรือเขียนเลียนแบบ ธรรมชาติทั้งรูป คน สัตว์ พืช ตลอดจนสิ่งของเครื่องใช้ต่าง ๆ บรรยากาศและอารมณ์ ภาพประกอบ ของเหมมีทั้งลายเส้น และระบายสี ที่ประกอบไปด้วย แสงเงา ความกลมกลืน และระยะใกล้ไกลตาม ความเป็นจริง นอกจากนั้นองค์ประกอบของภาพ ไม่ว่าจะเป็นเครื่องแต่งกายของผู้คน อาคาร บ้านเรือน ประสาทราชวัง ท้องไร่ท้องนา แม่น้ำลำธาร การต่อสู้ การยกทัพจับศึก ฯลฯ ล้วนเขียนได้ อย่างงดงามถูกต้องสมจริงเหมาะ แก่ยุคสมัยนั้น ๆ ฝีมือการเขียนภาพประกอบของเหม เวชกร จึงตรา ตรึงอยู่ในใจของผู้คนจำนวนมากไม่น้อย โดยเฉพาะคนที่เป็นนักอ่านและชื่นชมกับงานภาพประกอบ

นอกจากนี้ผล งานภาพประกอบของเหมยยังเป็นแรงบันดาลใจให้กับคนเขียนภาพรุ่นน้อง รุ่นลูก และรุ่น หลานในสมัยต่อ ๆ มาอีกมากมาย นับเป็นคุณูปการ ยากจะหาผู้ใดเปรียบได้

นอกจากเหม เวชกร แล้ว นักเขียนภาพประกอบของไทยยังมีอีกหลายคน เช่น เฉลิม นาศีร์รักษ์ จุลทัศน์ พยาฆรานนท์ สงวน รอดบุญ ประยูร จรรย์วรงค์ ปยุต เงามระจ่าง ช่าง มุลพินิจ เปี้ยก โปสเตอร์ ราช เลอสรวง จุก เบี้ยวสกุล พิมล กาฬสีห์ จักรพันธ์ โปษยะกฤต สมชาย เวชวิทย์ ปรี เปรม เปลียนบำรุง ชัย ราชวัตร เกริกบุระ ยมนาค อัครวิน อรุณแดง เกริก ยूनพันธ์ ธรรมศักดิ์ สิทธิพงศ์ สุทธิ และชาญณรงค์ ดิษฐานนท์ ฯลฯ

สรุป

ภาพประกอบ หมายถึง ภาพที่สร้างสรรค์ด้วยกรรมวิธีต่าง ๆ เพื่อประกอบเรื่องทำให้เรื่องมีความถูกต้องชัดเจน น่าสนใจ และสามารถสื่อสารได้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น ภาพประกอบมีความสำคัญมากกับสิ่งพิมพ์เกือบทุกประเภท เพราะเป็นหัวใจของงานหนังสือและงานโฆษณาที่สามารถอธิบายถึงความคิด และเรื่องราวต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี ตลอดจนทำให้ผู้อ่าน มองเห็นภาพพจน์จินตนาการได้อย่างถูกต้อง ชัดเจนและรวดเร็ว

ภาพประกอบมีประวัติความเป็นมายาวนานตั้งแต่สมัยยุคก่อนประวัติศาสตร์ ที่มีการวาดภาพเกิดขึ้นเป็นครั้งแรก เช่น รูปคน สัตว์ และพิธีกรรมต่าง ๆ ปรากฏอยู่ตามผนังถ้ำ และเพิงผาซึ่งภาพเหล่านั้นสามารถสื่อสารได้ ต่อมาในสมัยประวัติศาสตร์ได้มีการคิดค้นรูปแบบของตัวอักษรขึ้น เพื่อใช้ในการสื่อสารและบันทึกเรื่องราวต่าง ๆ พร้อมทั้งมีการเขียนภาพแทรกลงไปในเรื่องเหล่านั้นด้วย เพื่อเป็นการอธิบาย ซึ่งต่อมาเราเรียกกันว่า “ภาพประกอบ” ดังมีหลักฐานปรากฏอยู่ทั่วไปทั้งซีกโลก ตะวันตกและตะวันออก เช่น การเขียนภาพประกอบในสมัยอียิปต์ กรีกโรมัน ยุโรปสมัยกลาง และสมัยฟื้นฟูศิลปวิทยาต่างๆ หรือการ เขียนภาพประกอบของจีน การเขียนภาพประกอบในสมัยสุโขทัย อโยธยา ธนบุรี และ รัตนโกสินทร์ของไทย เป็นต้น การเขียนภาพประกอบในระยะเริ่มแรกเป็นการเขียนประกอบในหนังสือตัวเขียนที่เขียนด้วยลายมือ ต่อมามีการพัฒนาตัวเขียนเป็นระบบตัวพิมพ์ที่พิมพ์ด้วยเครื่อง และการเขียนภาพประกอบในหนังสือตัวพิมพ์ก็มีการพัฒนาเจริญเติบโตตามเทคโนโลยีด้านการพิมพ์ตามไปด้วย ปัจจุบันจะเห็นได้ว่ามีภาพประกอบในสิ่งพิมพ์ที่สร้างสรรค์ออกมาอย่างหลากหลายกรรมวิธี ซึ่งสวยงามและน่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง เช่น การ เขียนภาพประกอบด้วยสี การเขียนภาพประกอบด้วยเส้น ภาพพิมพ์ ภาพถ่าย ภาพจาก คอมพิวเตอร์ และภาพปั้น เป็นต้น

2.2.4 หน้าที่ของภาพประกอบ

ปัจจุบันเป็นที่ยอมรับกันว่าการสื่อสารด้วยภาพหรือการใช้ภาพประกอบที่ดี สามารถช่วยให้การออกแบบกราฟิกประสบผลสำเร็จตามเป้าหมายที่วางไว้ค่อนข้างสูง ทั้งนี้เพราะภาพประกอบช่วยให้ ผู้ดูเกิดความเชื่อถือ ช่วยดึงดูดความสนใจ ทำให้เกิดความรู้สึกสะเทือนอารมณ์ ตลอดจนช่วยให้ผู้ดู สามารถรับสารได้ง่าย และเข้าใจสารอย่างชัดเจนแจ่มแจ้งในเวลาอันรวดเร็ว ซึ่งอาจอธิบายหน้าที่ของ ภาพประกอบโดยสรุปได้ดังนี้

1. **เพื่อดึงดูดความสนใจ** บทบาทหน้าที่ข้อนี้ถือเป็นหน้าที่หลักของภาพประกอบในงานออกแบบกราฟิกทุกประเภท กล่าวคือ ภาพประกอบจะทำหน้าที่สร้างความเปรียบต่าง (Contrast) ขึ้นในชิ้นงานด้วยขนาดของพื้นที่ เส้น สี รูปร่าง รูปทรง และน้ำหนักอ่อนแก่ ซึ่งก่อให้เกิดความเด่นสะดุดตา น่า สนใจ หรือเกิดความงามที่ชวนมอง

2. **เพื่อประกอบการอธิบายความรู้** กราฟิกช่วยเป็นสื่อแสดงให้เห็นข้อเท็จจริงต่าง ๆ ที่ปกติไม่สามารถมองเห็นได้ด้วยสายตา ทำให้การอธิบายความรู้ที่ลึกซึ้งซับซ้อนนั้นเกิดความกระจ่างชัดเจนขึ้น เช่น แผนภูมิ หรือ การเขียนภาพด้านตัดในงานเขียนแบบ เป็นต้น

3. **เพื่ออธิบายความคิดรวบยอด** เป็นการใช้เครื่องหมาย สัญลักษณ์ และแผนภาพต่างๆ สื่อความหมายแทนสิ่งใดสิ่งหนึ่งโดยเฉพาะเพื่อความเข้าใจ และการจดจำรำลึกถึง

4. **เพื่อการอ้างอิงแทนสิ่งที่ปรากฏจริง** เมื่อข่าวสารมีเนื้อความที่เกี่ยวข้องและบ่งชี้ถึงความ เป็นจริงต่าง ๆ เช่น สถานที่ บุคคลหรือเหตุการณ์ ย่อมต้องการภาพประกอบมาช่วยสร้างเสริมความเข้าใจ บรรยากาศและอารมณ์ความรู้สึกต่อผู้ดูให้เกิดความกระจ่างชัดในวัตถุประสงค์ของข่าวสารนั้นๆ

5. **เพื่อประกอบข้อมูลทางสถิติ** ข่าวสารบางอย่างไม่เหมาะที่จะนำภาพประเภทภาพถ่ายหรือ ภาพเขียนมาแสดงประกอบคำอธิบาย เพราะไม่สามารถทำให้เกิดความเข้าใจที่ชัดเจน เช่น ข่าวสารที่เป็นข้อมูลทางสถิติและข้อมูลที่เป็นตัวเลข ข่าวสารประเภทนี้มักนิยมใช้กราฟ แผนภูมิ แผนสถิติ เป็นภาพประกอบ

2.2.5 หลักการออกแบบภาพประกอบ

หลักการออกแบบภาพประกอบ จะมีความคล้ายคลึงกับหลักการจัดองค์ประกอบในงานศิลปะทั่วไป ซึ่ง หมายถึง ข้อควรคำนึงในการออกแบบให้ได้ผลงานที่สวยงาม ซึ่งต้องคำนึงประกอบด้วยหลักทั่วไป คือมีความงามควบคุมประโยชน์ใช้สอย ซึ่งงานออกแบบแต่ละครั้งไม่จำเป็นต้องใช้หลักการออกแบบให้ครบทุกข้อแต่เป็นข้อที่ต้องคำนึงถึงเช่น

1. **จุดสนใจหรือจุดเด่น** ซึ่งเปรียบเสมือนส่วนประธานของภาพ เช่น ดอกไม้ที่มีดอก ใหญ่ที่สุด หรือดอกไม้มีสีแปลกแตกต่างจากส่วนรวมอื่น ๆ ซึ่งจะต้องเป็นเนื้อหาหลักของการออกแบบชุดนั้น ๆ สิ่งที่เป็นจุดเด่นต้องแปลกแตกต่างจากส่วนอื่นสามารถสร้างได้ด้วยขนาด มี ขนาดใหญ่ที่สุด เล็กที่สุด หรือมีสีแปลกที่สุด

2. **ความสมดุล** หมายถึง การเท่ากัน เช่น มีภาพด้านซ้ายขวาเหมือนกัน มีจุดสนใจพุ่ง ออกจากตรงกลางกระจายไปทั่วกัน หรือภาพซ้ายขวาไม่เหมือนกันมีน้ำหนักของสี หรือมีขนาดที่ ดูแล้วสมดุลกัน

3. **ความกลมกลืน** เป็นความเหมือนกันหรือคล้ายกัน เช่น ใช้สีโทนเดียวกัน ใช้เส้นที่มีความโค้งเหมือนกัน หรือเป็นรูปทรงเรขาคณิตเหมือนกัน

4. **ความขัดแย้งหรือการตรงข้าม** เช่น ใช้สีตรงข้าม กันในวงจรัสสี เช่น แดงเขียว เหลือง ม่วง ส้มน้ำเงิน มักจะใช้ในโอกาสที่ทำให้เกิดจุดสนใจ

5. **จังหวะและการต่อเนื่อง** หมายถึงการซ้ำในลักษณะเท่า ๆ กัน หรือเพิ่มให้ใหญ่ขึ้นในสัดส่วนที่เท่ากัน มักจะพบในการออกแบบลวดลายที่ต่อเนื่องกัน เช่น ลายผ้า ซึ่งจะมีลาย เรขาคณิต และรูปแบบอิสระตามรูปทรงธรรมชาติ

6. **ความเป็นเอกภาพ** หมายถึง ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน หรือมีความเป็นเรื่องราวเดียวกัน เช่น ออกแบบรูปปลาโดยใช้สีฟ้าของทะเลและคลื่นเป็นพื้น ตัวปลาเป็นจุดเด่นใช้สีเหลืองมีความสอดคล้องกัน เรื่องราวเดียวกัน มีการซ้ำไปมาของปลาอิริยาบถต่าง ๆ หรือ มีการออกแบบลวดลายไทยที่ดูแล้วมีลักษณะของความเป็นไทย เช่น ลายดอกพิกุล ลายกระหนก เป็นต้น

2.2.6 ประเภทของภาพประกอบและการสร้างสรรค์ภาพ

ภาพประกอบในยุคเริ่มแรกนั้นเป็นภาพที่เขียนด้วยลายเส้นและระบายสีแทรกอยู่ในหนังสือตัวเขียน ต่อมาเมื่อเทคโนโลยีเจริญรุ่งเรืองขึ้นจึงมีการประดิษฐ์คิดค้นเครื่องพิมพ์สำหรับพิมพ์หนังสือตัวพิมพ์ออกมา ซึ่งระบบการพิมพ์ดังกล่าวสามารถผลิตหนังสือได้อย่างรวดเร็วและผลิตได้เป็นจำนวนมากในระยะเวลาอันสั้น จึงมีการพิมพ์หนังสือเกิดขึ้นอย่างมากมายในเวลาต่อมา ส่วนภาพประกอบนั้นได้มีการพัฒนาสร้างสรรค์อย่างต่อเนื่องและเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพของสังคม เศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม และเทคโนโลยีที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น ๆ จะเห็นได้ว่ามีภาพประกอบเกิดขึ้นหลายประเภทหลายแขนงตามแนวทางการสร้างสรรค์ของศิลปินและนักเขียนภาพประกอบแต่ละสมัย ดังจะกล่าวถึงต่อไปนี้

2.2.6.1 ประเภทของภาพประกอบ

ภาพประกอบที่ปรากฏในงานสิ่งพิมพ์มีหลายประเภท สิ่งพิมพ์ คือ วัสดุสิ่งของต่าง ๆ ที่ผ่านกระบวนการพิมพ์และการพิมพ์ หมายถึง กลวิธีที่ทำให้หมึกติดเป็นภาพหรือข้อความบนพื้นผิวของวัสดุที่ต้องการจะพิมพ์ (โกสุม สายใจ, 2537 : 12) นับเป็นความพยายามของมนุษย์ที่จะสื่อความหมายเผยแพร่ไปสู่บุคคลหรือกลุ่มคนอื่น ๆ ให้ได้จำนวนมากจากต้นแบบอันเดียวโดยมิต้องเขียนหรือวาดซ้ำกันเป็นจำนวนมาก สิ่งพิมพ์ต่าง ๆ ที่ผลิตออกมา ได้แก่ หนังสือ ตำราทางวิชาการ หนังสือพิมพ์ นิตยสาร วารสารสารคดี นวนิยาย เรื่องสั้น การ์ตูน และสิ่งพิมพ์ในงานโฆษณา ภาพประกอบที่ปรากฏบนสิ่งพิมพ์เหล่านี้ล้วนเป็นผลงานการสร้างสรรค์ของศิลปินหรือนักเขียนภาพประกอบที่สร้างสรรค์ผลงานออกมาเช่นเดียวกับงานศิลปะแขนงอื่น ๆ โดยผู้สร้างงานภาพประกอบต้องมีทักษะ มีความคิด ในการสร้างสรรค์และจินตนาการ ตลอดจนแนวทางการทำงานอันเป็นเอกลักษณ์ของตนเอง จากลักษณะดังกล่าวจึงทำให้ภาพประกอบมีความแตกต่างกันออกไปตามวิธีการทำงานเฉพาะ ตัวของศิลปินแต่ละคน ซึ่งจำแนกออกตามประเภทการสร้างสรรค์ได้ดังนี้

1. ภาพประกอบ 2 มิติ

ภาพประกอบ 2 มิติ คือ การสร้างภาพประกอบแบบพื้นฐานที่กระทำสืบทอดต่อกันมาแต่ครั้งโบราณจนถึงปัจจุบัน นั่นคือการเขียนภาพแบบวาดเส้นหรือระบายสี ลงบนพื้นระนาบ ที่แสดงเฉพาะความกว้างและความยาวเป็นแบบ 2 มิติ ผู้สร้างสรรค์ ภาพประกอบลักษณะนี้ต้องอาศัยทักษะการวาดภาพ การถ่ายทอดจินตนาการและการสร้างเรื่องราวต่าง ๆ ให้ปรากฏออกมาเพื่อสื่อสารให้บุคคลอื่นรับรู้ได้ ภาพประกอบ 2 มิติ มี ลักษณะที่แตกต่างกันตามวิธีการสร้างสรรค์ ดังนี้ คือ

- 1.1 ภาพประกอบลายเส้น (Drawing Illustration)
- 1.2 ภาพประกอบระบายสี (Painting Illustration)
- 1.3 ภาพประกอบจากภาพพิมพ์ (Print-Making Illustration)
- 1.4 ภาพประกอบจากภาพถ่าย (Photograph Illustration)
- 1.5 ภาพประกอบจากแอร์บรัช (Air Brush Illustration)
- 1.6 ภาพประกอบจากคอมพิวเตอร์ (Computer Graphic Illustration)

1.1 ภาพประกอบลายเส้น

ภาพลายเส้นหรือวาดเส้นมีมานานแล้ว กล่าวได้ว่าเกิดขึ้นเป็นครั้งแรก ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ดังจะเห็นได้จากภาพลายเส้นที่เขียนปรากฏอยู่ตามถ้ำและเพิงผา อันเป็นที่อยู่อาศัย

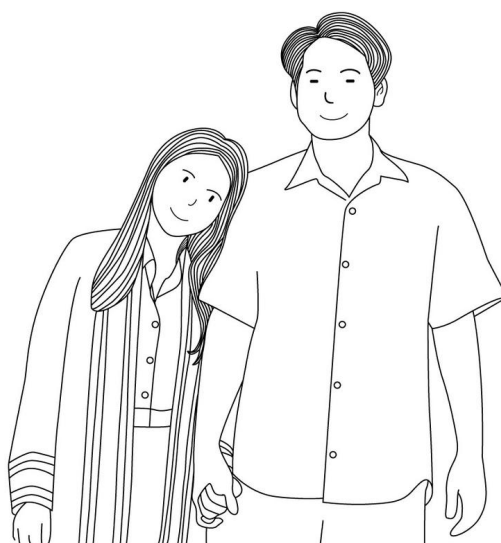
ของมนุษย์ในยุคนี้ ภาพลายเส้นที่เขียนนับเป็นการสื่อความหมายยุคเริ่มแรกของมนุษยชาติที่มีการสร้างสรรค์พัฒนาต่อมาจนถึงปัจจุบัน

ภาพลายเส้น คือ การวาดเส้น หรือลากเส้นลงบนพื้นผิวของวัสดุอย่างใดอย่างหนึ่ง เพื่อก่อให้เกิดร่องรอยหรือรูปร่างขึ้น หรือเพื่อแสดงอารมณ์ความรู้สึกความคิดหรือจินตนาการให้ปรากฏแก่สายตา เช่น การใช้ดินสอหรือปากกาเขียนลงบนแผ่นกระดาษ การลากกิ่งไม้ขีดลงบนพื้นทราย และการใช้เหล็กแหลมจารลงบนแผ่นโลหะ หรือการใช้ฟู่กัน จุ่มสีตวัดลงบนผืนผ้า (เชลูด นิยมเสมอ, ม.ป.ป. : 3) ซึ่งทั้งหมดล้วนเป็นกรรมวิธีการวาด ภาพลายเส้นหรือวาดเส้นทั้งสิ้น และลายเส้นดังกล่าวสามารถแสดงออกได้ 2 ประเภท ดังนี้ คือ

1.1.1 ภาพลายเส้นแสดงเส้นรอบนอก (Out Line Drawing)

ภาพลายเส้นแสดงเส้นรอบนอกหรือรูปร่าง (Shape) เป็นวิธีการ วาดเส้นอีกวิธีหนึ่ง ซึ่งจะวาดเฉพาะเส้นรอบนอกของรูปทรงสิ่งของต่าง ๆ ที่ต้องการเพียง ประการเดียว เส้นที่ปรากฏจะมีความหนาของเส้นเกือบเท่ากันทั้งหมด ไม่แสดงเส้นหนักหรือ เส้นเบา ไม่แสดงแสงและเงา และมักจะ ไม่แสดงรายละเอียดภายในของสิ่งต่างๆ มากนัก แต่ อาจจะแสดงให้เห็นได้บ้างเพียงเล็กน้อยเพื่อความสมบูรณ์ของภาพ ซึ่งมีผลทำให้ภาพมี ลักษณะเป็น 2 มิติ (วสิษฐ์ แจ่มบุตรศรี, 2537 : 88-127) คือ เป็นภาพแบน ๆ ที่มีเฉพาะความกว้างและความยาว

ลักษณะภาพลายเส้นที่แสดงออกเฉพาะเส้นรอบนอกดังกล่าวสามารถนำมาเขียนเป็นภาพชนิดต่างๆ ได้ทุกรื่องราว เช่น การเขียนภาพจากสิ่งที่มีธรรมชาติสร้าง ได้แก่ การเขียนภาพเกี่ยวกับ คน สัตว์ พืช การเขียนภาพจากสิ่งที่มีมนุษย์สร้าง ได้แก่ การเขียนภาพอาคารสิ่งก่อสร้างเครื่องมือสอยในชีวิตประจำวัน หรือภาพรูปทรงเรขาคณิตและการเขียนภาพจากจินตนาการ เช่น ภาพคนบิน นรก สวรรค์ ตลอดจนนำมาเขียนเป็นภาพ ประกอบเรื่องราวต่าง ๆ เช่น ภาพประกอบเกี่ยวกับนิทาน นวนิยาย การ์ตูน หนังสือวิชาการ หนังสือสารคดี และหนังสืออ่านประกอบสำหรับเด็ก เป็นต้น

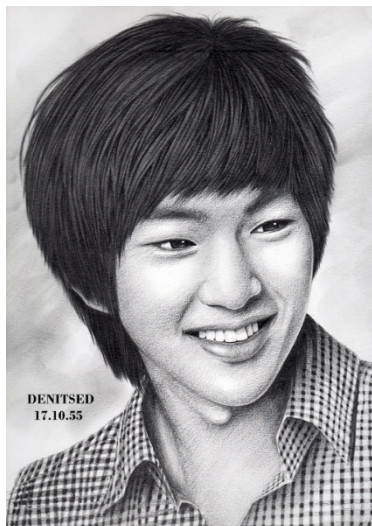
ภาพประกอบที่ 2.24 ภาพลายเส้นแสดงเส้นรอบนอก ผลงานของ ชมนภา

ที่มา : <https://goo.gl/images/w2i5sg>

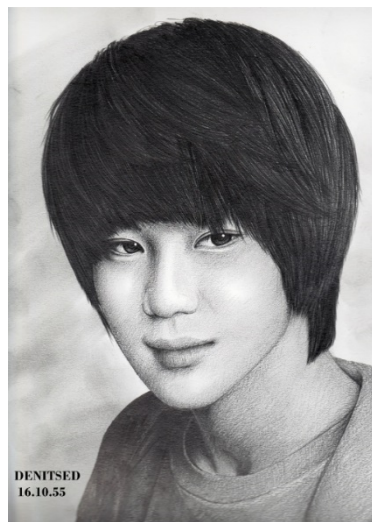
1.1.2 ภาพลายเส้นแสดงแสงเงา (Drawing)

ภาพลายเส้นแสดงแสงเงา เป็นการเขียนภาพลายเส้นที่แสดง รูปทรง (Form) สิ่งของต่าง ๆ ที่ต้องการเขียน ทั้งเส้นรอบนอกและรายละเอียดภายในของสิ่ง นั้นๆ โดยมีการแรเงาเพื่อสร้างแสงเงาให้เกิดขึ้นภายในภาพตามที่มองเห็นทำให้ภาพวาดมีความตื้นลึกมีระยะใกล้ไกลเกิดขึ้น การแรเงาจึงเป็นการเปลี่ยนแปลงค่าของรูปร่างซึ่งมี ลักษณะเป็น 2 มิติ คือ มีเฉพาะความกว้างและความยาว ให้กลายเป็นรูปทรงที่มีลักษณะเป็น 3 มิติ คือมีความกว้าง ความยาว และมีความลึกหรือความหนาซึ่ง ลักษณะ 3 มิติที่เกิดขึ้นนั้น คือ การเพิ่มค่าของรูปร่างให้มีความตื้นลึกหนาบางและมีระยะใกล้ไกลเกิดขึ้นนั่นเอง

มิติที่ 3 ที่ปรากฏในงานภาพเขียนหรืองานจิตรกรรม และงาน สร้างภาพประกอบที่เขียนด้วยเส้นหรือสีใด ๆ ก็ตามล้วนเป็นมิติลงที่ไม่สามารถสัมผัสจับต้องได้ในความเป็นจริง นอกจากสัมผัสได้ในความรู้สึกทางการเห็นหรือทางสายตาเท่านั้น

ภาพประกอบที่ 2.25 ภาพประกอบลายเส้นแสดงแสงเงา

ภาพประกอบที่ 2.26 ภาพประกอบลายเส้นแสดงแสงเงา

ที่มา : <https://goo.gl/images/WFGeJA>

ภาพประกอบที่เขียนด้วยลายเส้นทั้งลายเส้นที่แสดงเฉพาะเส้นรอบนอกและลายเส้นแสดงแสงเงา นิยมเขียนภาพลงบนกระดาษด้วยวัสดุต่างๆ ได้แก่ ดินสอ ดินสอสี ปากกาหมึกซึม ปากกาไส้ สักหลาด ปากกาลูกกลิ้ง ถ่าน เครยอง สีชอล์ก สีเทียน สีเมจิก ตลอดจนพู่กันและหมึก เป็นต้น ส่วนเรื่องราวที่นำมาเขียนเป็นภาพลายเส้นแสดง แสงเงา สามารถเขียนได้ทุกเรื่องราว เช่นเดียวกับการเขียนภาพลายเส้นที่แสดงเฉพาะเส้น รอบนอก ดังได้กล่าวแล้ว

ภาพประกอบที่ 2.27 ภาพประกอบลายเส้นแสดงแสงเงา “นกหัสดีลิงค์”

ที่มา : <https://goo.gl/images/u6gxp4>

1.2 ภาพประกอบระบายสี

ภาพระบายสี เป็นการสร้างสรรค์ภาพประกอบอีกวิธีหนึ่งที่มีความแตกต่างไปจากลายเส้น โดยใช้สีเป็นสื่อกลางในการแสดงออกถึงความรู้สึกและจินตนาการในการ สร้างสรรค์ ทั้งนี้เพราะว่าสีที่ใช้ในการเขียนภาพนั้นเปรียบเสมือนกับหัวใจของงานที่สามารถเพิ่มคุณค่าทางความงามอันมีผลต่ออารมณ์และความรู้สึกได้ การเขียนภาพระบายสีโดยทั่วไปนิยมเขียนด้วยพู่กันลงบนแผ่นกระดาษและผืนผ้าใบโดยใช้สีชนิดต่างๆ ได้แก่ สีฝุ่น สีน้ำ สีโปสเตอร์ สีน้ำมัน สีอะคริลิก สีดินสอ สีเทียน สีชอล์ก สีหมึก หรือสีชนิดอื่น ๆ ที่สามารถนำมาระบายเป็นภาพและสื่อความหมายได้ตามความต้องการ การเขียนภาพระบายสีสามารถเขียนได้ทุกรื่องราวเช่นเดียวกับภาพลายเส้นและสามารถนำวิธีการมาใช้สร้างสรรค์เป็นภาพ ประกอบได้เช่นกัน

ภาพประกอบที่ 2.28 ภาพเขียนด้วยสีอะคริลิก “สะพาน” Leonid Afremov

ที่มา : <https://goo.gl/images/MVXrDu>

การเขียนภาพประกอบบรรยายสีนั้น ผู้เขียนต้องมีทักษะหรือความชำนาญในการวาดภาพและใช้วัสดุอุปกรณ์ต่างๆ ได้อย่างถูกต้องคล่องแคล่ว เนื่องจากสีแต่ละชนิดมีคุณสมบัติในการสร้างสรรค์ที่ไม่เหมือนกัน มีวัสดุอุปกรณ์และเทคนิคแตกต่างกัน ดังนั้นผู้เขียนจึงต้องทำความเข้าใจและฝึกฝนการใช้วัสดุอุปกรณ์ตลอดจนเทคนิคต่าง ๆ ให้ได้ประโยชน์อย่างสูงสุดซึ่งนับเป็นองค์ประกอบที่สำคัญในการสร้างสรรค์ผลงานออกมาดังเช่น การเขียนภาพสีน้ำ เป็นต้น

ได้กล่าวแล้วว่า สีน้ำนั้นมีคุณสมบัติโปร่งใสโปร่งแสง แห้งเร็ว และมีความชุ่มฉ่ำเหมือนเปียกน้ำอยู่เสมอ การเขียนภาพสีน้ำควรเขียนลงบนกระดาษค่อนข้างหยาบ เนื่องจากซึมซับสีได้ดีและยังได้พื้นผิวของงานที่ดีอีกด้วย การเขียนสีน้ำนอกจากบิบบี้ออกจากหลอดผสมกับน้ำแล้วต้องใช้พู่กันจุ่มสีปาดไปตามรูปแบบที่กำหนดจนสำเร็จ ซึ่งขั้นตอนทั้งหมดต้องทำอย่างรวดเร็วในขณะที่มียังไม่แห้ง ผู้เขียนจึงต้องมีความชำนาญมีประสบการณ์ในการสร้างสรรค์และการตัดสินใจที่ดี นอกจากนี้การเขียนภาพสีน้ำยังมีเทคนิคในการสร้างสรรค์ผลงานให้น่าสนใจแตกต่างออกไปได้อีกหลายอย่าง เช่น เทคนิคการใช้กาวยาง กระดาษ ทิชชู ฟองน้ำ เปลือกป่น แอลกอฮอล์ กระดาษแข็ง กระจกหรือแผ่นพลาสติกหนา แปรงสีฟัน และเทคนิคการเจาะกระดาษแล้วขีด เป็นต้น (สุชาติ วงษ์ทอง, 2543 : 20-27)

เทคนิคดังกล่าวล้วนเป็นกระบวนการที่ต้องฝึกฝน ค้นหา เพื่อนำมาใช้ ในการสร้างสรรค์ผลงานตามแนวทางของตนเอง ดังนั้น ศิลปินหรือนักเขียนภาพประกอบที่ดี ต้องรู้จักคุณภาพของสีและเทคนิคของสีชนิดต่าง ๆ ตลอดจนมีการฝึกฝนเตรียมพร้อมอยู่เสมอ เพื่อถ่ายทอดภาพจากเรื่องราวต่างๆ ให้ได้ดี ไม่ว่าจะเขียนด้วยสีประเภทใดก็ตาม

ภาพประกอบที่ 2.29 ภาพประกอบสีน้ำภาพพระราชวังมัณฑะเลย์ ผลงานของ ครูอู่ย
ที่มา : <https://goo.gl/images/QpE5Uz>

1.3 ภาพประกอบจากภาพพิมพ์

ภาพประกอบจากภาพพิมพ์ นับเป็นการสร้างภาพประกอบอีกประเภทหนึ่งที่มีความแตกต่างไปจากภาพประกอบที่เขียนด้วยเส้นและสี คำว่า ภาพพิมพ์ (Print) มีคำจำกัดความหลายอย่าง พจนานุกรมฉบับเว็บเตอร์ได้ให้คำจำกัดความไว้ว่า “ภาพพิมพ์ คือ เครื่องหมายหรือร่องรอยที่ทำให้เกิดขึ้น โดยวิธีการพิมพ์ (ประทับรอย) เช่น รูป คน สัตว์ และรูปลักษณะท่าทางต่าง ๆ จักต้องกระทำบนวัสดุอันหนึ่งก่อนแล้วจึงกดให้ไปติดประทับรอยบนวัสดุอีกอันหนึ่ง” (อัศนีย์ ชูอรุณ, 2542 : 5) ภาพพิมพ์จึงเป็นงานศิลปะที่เกิดขึ้นจาก กระบวนการสร้างสรรค์ภาพด้วยวิธีการพิมพ์จากแม่พิมพ์ ซึ่งแม่พิมพ์นั้นสามารถสร้างด้วยวัสดุต่างๆ หลายชนิด เช่น ไม้ หิน โลหะ กระจก กระดาษ ผ้าไหม เชือก หรือวัสดุอื่นๆ อันก่อให้เกิดเป็นกระบวนการพิมพ์ที่หลากหลาย เช่น การพิมพ์ด้วยแม่พิมพ์ลายนูน (Relief) การพิมพ์ประเภทนี้ ใช้ไม้หรือแผ่นทองแดงทำเป็นแม่พิมพ์ เช่น แม่พิมพ์แกะไม้ ใช้ไม้เป็นแม่พิมพ์ หรือแม่พิมพ์ไม้แกะลายเบา ใช้ไม้หรือแผ่นทองแดงทำเป็นแม่พิมพ์ การพิมพ์ด้วย แม่พิมพ์ร่องลึก (Intaglio) ใช้แผ่นโลหะทำเป็นแม่พิมพ์ เช่น แผ่นทองแดง หรือแผ่นสังกะสี การพิมพ์ด้วยแม่พิมพ์บนพื้นราบ (Surface) ใช้หินมาทำเป็นแม่พิมพ์ และการพิมพ์ด้วย แม่พิมพ์ลายฉลุ (Stencil) ใช้ผ้าไหมมาทำเป็นแม่พิมพ์ เช่น การพิมพ์ด้วยแม่พิมพ์ผ้าไหมหรือซิลค์สกรีน (Silk screen) เป็นต้น ภาพพิมพ์ดังกล่าวจะพิมพ์ลงบนกระดาษหรือผ้าด้วย หมึกพิมพ์หรือสีสำหรับพิมพ์อย่างงดงาม ศิลปินภาพพิมพ์ หรือนักสร้างภาพประกอบด้วย ภาพพิมพ์ ต้องมีความเข้าใจในกระบวนการพิมพ์ ตลอดจนเทคนิคต่างๆ ในการสร้างแม่พิมพ์และการพิมพ์เป็นอย่างดี เพราะการทำงานภาพพิมพ์แต่ละครั้งต้องใช้เวลามาก กล่าวคือ ต้อง ออกแบบเอง ทำแม่พิมพ์เอง และนำมาพิมพ์เองทุกครั้ง ดังนั้นถ้า ศิลปินหรือนักสร้างภาพ ประกอบเข้าใจกระบวนการทำงานเป็นอย่างดี ก็จะใช้เวลาในการสร้างสรรค์ ไม่นานนัก

จากการพิมพ์ในระบบต่าง ๆ เหล่านี้ทำให้ภาพพิมพ์มีรูปแบบแตกต่างกันอย่างมากมาย เช่นเดียวกับกับภาพเขียนที่เขียนด้วยสีชนิดต่างๆ เป็นต้น ภาพพิมพ์ที่ เก่าแก่ที่สุด คือ ภาพพิมพ์ที่พิมพ์ด้วยแม่พิมพ์แกะไม้ ซึ่งเกิดขึ้นครั้งแรกในประเทศจีน จากนั้นเผยแพร่เข้าสู่ประเทศญี่ปุ่นและประเทศต่างๆ ทางตะวันตก ส่วนประเทศไทยนั้นปรากฏหลักฐานในสมัยรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์และได้มีการพัฒนาสืบเนื่องต่อมาเป็นลำดับ ถึงแม้ว่าการพิมพ์หนังสือจะมีการพัฒนาก้าวหน้าไปไกลแล้วแต่กระบวนการพิมพ์เกี่ยวกับ ภาพประกอบหนังสือและศิลปะภาพพิมพ์ในประเทศไทยยังคงพัฒนาไปอย่างเชื่องช้า จนถึงสมัยรัชกาลที่ 6 ได้มีการตั้งโรงเรียนเพาะช่างขึ้นในระเบียบการของโรงเรียนเพาะช่าง พ.ศ. 2456 ปรากฏมีแผนกพิมพ์รูปเปิดสอน มีรองอำมาตย์ตรี เชื้อ เป็นนายช่างพิมพ์ และ นายสิทธิเป็นช่างพิมพ์ แผนกพิมพ์รูปในสมัยนั้นก็เป็นการสร้างช่างแกะสลักไม้หรือทำแม่พิมพ์แกะไม้ เพื่อใช้เป็นภาพประกอบหนังสือซึ่งแสดงว่าการแกะสลักแม่พิมพ์ไม้เพื่อใช้ เป็นภาพประกอบหนังสือมีความสำคัญมากยิ่งขึ้น (วิบูลย์ ลีสุวรรณ, 2531 : 92)

สำหรับการทำแม่พิมพ์แกะไม้นั้นจะนำไม้แบนแผ่นเรียบมาทำเป็นแม่พิมพ์ ใช้เครื่องมือแกะหรือขุดสลักลงไปบนเนื้อไม้เอาส่วนที่ไม่ต้องการออก เหลือไว้แต่ส่วนของพื้นที่ที่ต้องการบนแม่พิมพ์ จากนั้นนำหมึกพิมพ์หรือสีมากลิ้งบนแม่พิมพ์ สีจะติดเฉพาะส่วนที่อยู่ในระดับสูงหรือส่วนพื้นนูนส่วนที่ขุดสลักลงไปก็จะไม่ติดหมึกหรือสีพิมพ์ส่วนใหญ่พิมพ์ลงบนกระดาษได้ภาพออกมาตามที่ออกแบบไว้งดงามแปลกตาแตกต่างไปจากภาพ ระบายสีและลายเส้น

นอกจากนี้ยังมีภาพพิมพ์ที่สร้างในรูปแบบต่างๆ อีกมากมาย เช่น ภาพพิมพ์แบบอู ภาพพิมพ์แกะพรหมน้ำมันหรือกระเบื้องยาง ภาพพิมพ์กระดาษแข็ง ภาพพิมพ์เชือก ภาพพิมพ์ลายฉลุ ภาพพิมพ์กระจก ภาพพิมพ์กระดาษพับครึ่ง ภาพพิมพ์แกะ ไม้ฝัง และภาพพิมพ์วัสดุสิ่งของต่างๆ เป็นต้น ภาพพิมพ์ดังกล่าวหากมีเนื้อหาและเทคนิคเกื้อหนุนเกื้อกันและกันเป็นอย่างดีแล้วก็ถือเป็นงานภาพพิมพ์ที่มีคุณค่าทางศิลปะ โดยไม่จำกัดเลยว่าจะต้องทำขึ้นด้วยเทคนิควิธีการที่ง่ายหรือยุ่งยากซับซ้อน แต่ประการใด นักเขียนภาพประกอบสามารถนำกระบวนการพิมพ์รูปแบบต่าง ๆ ที่สนใจไปสร้างสรรค์เป็นงานภาพประกอบได้

ภาพประกอบที่ 2.30 ภาพพิมพ์บล็อกไม้ (Wood Cut)

ที่มา : <https://goo.gl/images/4wvv6Z>

1.4 ภาพประกอบจากภาพถ่าย

ภาพประกอบจากภาพถ่าย ปัจจุบันภาพถ่ายคือสื่อสำคัญอีกประเภทหนึ่ง ที่สามารถสื่อสารได้ด้วยภาพ นับเป็นภาษาสากลที่ทำให้ผู้ดูเข้าใจได้ตรงกัน ภาพถ่ายคือภาพที่ได้จากกล้องซึ่งการถ่ายภาพนั้นชาวตะวันตกได้คิดค้นขึ้นมานานแล้ว จนกระทั่งในปี ค.ศ.1800 ลิซซีสกี ชาวรัสเซียและโมโฮลีนา ชาวฮังการี ได้เริ่มนำภาพถ่ายเข้ามาใช้ในระบบการพิมพ์เป็นครั้งแรกหลังจากนั้นภาพถ่ายก็กลายเป็นภาพประกอบที่ปรากฏแทรกอยู่ในหน้าหนังสืออนานาชนิด เช่นเดียวกับ ภาพลายเส้น ภาพระบายสี และภาพพิมพ์ในเวลาต่อมา

การถ่ายภาพเป็นกระบวนการสร้างสรรค์ที่สามารถกระทำได้ง่ายและรวดเร็วกว่าการสร้างสรรค์ภาพประกอบด้วยวิธีอื่น ๆ ภาพประกอบที่เกิดจากภาพถ่ายนั้นมีลักษณะเหมือนจริงชัดเจน และถูกต้องตามขนาดสัดส่วนที่แท้จริง ทั้งรูปทรง องค์ประกอบ ตลอดจนเส้น แสง สี เงา และรายละเอียดต่าง ๆ การถ่ายภาพประกอบเพื่อให้ได้ภาพอย่างเดียวนั้นไม่เพียงพอ การถ่ายภาพที่ดีต้องมีแนวคิดที่หลักแหลม รู้จักค้นหาภาพ สามารถ จับอารมณ์และความรู้สึกของสรรพสิ่งต่างๆ ได้ ตลอดจนต้องมีการจัดภาพที่ดี สวยงามและมีศิลปะ โดยเฉพาะการจัดภาพนั้นต้องมีการฝึกฝน เรียนรู้ถึงหลักองค์ประกอบศิลป์ (Principles of Composition) ซึ่งเป็นหลักที่สำคัญมากสำหรับผู้ที่ยังสร้างสรรคผลงานศิลปะทุกสาขารวมทั้งงานภาพถ่ายด้วย เช่น เรียนรู้เกี่ยวกับลักษณะของจุดเด่นหรือจุดสนใจภายในภาพเรียนรู้เกี่ยวกับการจัดภาพให้เกิดความสมดุลทั้งดงามและเรียนรู้เกี่ยวกับเอกภาพ ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของเนื้อหา รูปร่าง รูปทรง ที่ประสานกลมกลืนกันไม่อาจแบ่งแยกได้ ตลอดจนรู้จักเลือกมุมกล้องและแสงเงาที่เหมาะสมจากการเรียนรู้หลักเกณฑ์ต่างๆ ดังกล่าวจะทำให้

การถ่ายภาพดูสวยงามมีคุณค่าเพียงพอที่จะนำมาตีพิมพ์ประกอบลงในหนังสือตาม ลักษณะของ เนื้อหาที่ต้องการ

ภาพประกอบจากภาพถ่าย คือภาพที่ได้จากกล้องซึ่งกล้องนั้นนับเป็นอุปกรณ์สำคัญในการถ่ายภาพ ที่สามารถบันทึกภาพเรื่องราวต่าง ๆ ได้อย่างรวดเร็วฉับพลัน นักถ่ายภาพประกอบที่ดี นอกจากมีฝีมือในการถ่ายภาพแล้วยังต้องมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับเทคนิคต่างๆ ของกล้องดีพอสมควรอีกด้วย ซึ่งในปัจจุบันเทคโนโลยีมีความเจริญก้าวหน้ามากมีการผลิตกล้องชนิดต่าง ๆ ออกมาใช้อย่างมากมายหลายรูปแบบ เช่น กล้อง ถ่ายภาพใต้น้ำ กล้องพาโนรามา กล้องหมุน กล้อง 3 มิติ กล้องถ่ายภาพขนาดเล็ก กล้อง ดิจิตอล เป็นต้น สำหรับกล้องดิจิตอลนั้นเป็นกล้องถ่ายภาพโดยไม่ต้องใช้ฟิล์มเมื่อแสงผ่านเข้าไปในกล้อง จะมีอุปกรณ์ไวแสงรับภาพและแปลงเป็นสัญญาณทางไฟฟ้า บันทึกเก็บไว้ในหน่วยความจำของกล้อง สามารถนำภาพไปใช้งานได้ทันที หรือลบทิ้งได้ถ้าไม่ต้องการ (ทวิศักดิ์ กิจวิวัฒนาชัย, 2544 : 11, 13) ปัจจุบันกล้องถ่ายภาพชนิดนี้กำลังเข้ามามีบทบาท ในการถ่ายภาพมากยิ่งขึ้น

ภาพประกอบที่ 2.31 ภาพประกอบจากภาพถ่าย วัดพระธาตุหนองบัว

ที่มา : <https://goo.gl/Images/GYoewW>

1.5 ภาพประกอบจากแอร์บรัช

แอร์บรัช (Air Brush) คือ เครื่องพ่นสี หรือพู่กันลม หรือปากกาพ่นสี เป็นเครื่องมือที่ประดิษฐ์คิดค้นขึ้นมาใหม่ เพื่อประโยชน์ในการสร้างสรรค์ผลงานทางด้าน ศิลปะ งานตกแต่ง และงานออกแบบต่างๆ เครื่องพ่นสีที่ผลิตออกมาจำหน่ายโดยทั่วไปจะมี 2 ขนาด คือ ขนาดใหญ่ และขนาดเล็ก (วรพงษ์ วรชาติอุดมพงศ์, 2535 : 83) เครื่องพ่นสี ขนาดใหญ่ใช้สำหรับงานที่มีพื้นที่ขนาดใหญ่ เช่น ป้ายโฆษณากลางแจ้ง การพ่นสีตกแต่ง รถยนต์และอุปกรณ์ หรืองานตกแต่งอื่น ๆ โดยทั่วไป ส่วนเครื่องพ่นสีขนาดเล็กใช้สำหรับงาน ศิลปะประเภทต่าง ๆ อันได้แก่ งานจิตรกรรม งานเขียนภาพประกอบ หนังสือ งานออกแบบ ปกหนังสือ ตัวหนังสือ หรืองานออกแบบสื่อโฆษณาประเภทต่างๆ เช่น ภาพโปสเตอร์ โลโก้ โบรชัวร์ แผ่นพับ แค็ตตาล็อก และงานบรรจุภัณฑ์ รวมทั้งงานเขียนแบบสถาปัตยกรรม งาน ตกแต่งภายใน และงานหัตถกรรมต่างๆ เช่น เซรามิก (Ceramic) เครื่องหนัง หุ่นเหมือนจริง ดอกไม้ประดิษฐ์ ผลไม้ประดิษฐ์ เป็นต้น

แอร์บรัช เป็นอุปกรณ์ที่ใช้ในการเขียนภาพโดยใช้เครื่องพ่นพ่นสีออกมาแทนการเขียนภาพด้วยพู่กัน นักเขียนภาพประกอบที่ใช้เทคนิคแอร์บรัชต้องมีการฝึกฝนเรียนรู้กระบวนการทำงานและวัสดุอุปกรณ์ต่าง ๆ จนชำนาญก่อนที่จะลงมือสร้างผลงานจริง วัสดุอุปกรณ์ในการสร้างสรรค์งานแอร์บรัชมีหลายอย่าง เช่น เครื่องพ่นสีหรือพู่กันลม เครื่อง ป้มลม กระจดาช แผ่นฟิล์ม และสี ฯลฯ สำหรับสีนั้นสามารถใช้ได้หลายชนิดแล้วแต่จะเลือกใช้ ตามความพอใจ เช่น สีน้ำ สีโปสเตอร์ สีอะคริลิก หรือสีน้ำมัน เป็นต้น การเรียนรู้ดังกล่าวจะทำให้การสร้างสรรคงานศิลปะ งานเขียนภาพประกอบ หรืองานออกแบบต่าง ๆ ง่าย สะดวก และรวดเร็วมากยิ่งขึ้น

แอร์บรัชมีคุณสมบัติในการสร้างสรรค์งานที่มีความละเอียดได้อย่าง ยอดเยี่ยมและงดงามไม่ว่าจะเป็นภาพเหมือนจริง ภาพจินตนาการ หรือภาพนามธรรม สามารถสร้างสรรค์ได้ทั้งสิ้น โดยเฉพาะภาพเหมือนจริงนั้นสามารถสร้างรูปทรง เส้น แสง สี เงา ตลอดจนรายละเอียดและอารมณ์ต่างๆ ได้ดี เช่นเดียวกับภาพถ่าย

1.6 ภาพประกอบจากคอมพิวเตอร์

ภาพประกอบจากคอมพิวเตอร์เป็นภาพที่ใช้คอมพิวเตอร์ (Computer) สร้างสรรค์ขึ้นมา ปัจจุบันความก้าวหน้าทางด้านเทคโนโลยีมีอย่างมากมาย ทำให้มนุษย์คิดค้นเครื่องมือเครื่องใช้เพื่อเสริมประสิทธิภาพในการทำงานด้านต่างๆ ขึ้นเป็นจำนวนมาก เทคโนโลยีสมัยใหม่ที่มีบทบาทมากที่สุดขณะนี้คือ คอมพิวเตอร์ซึ่งเป็นเครื่องคำนวณอิเล็กทรอนิกส์ที่ช่วยให้การทำงานมีประสิทธิภาพสูงสุด โดยช่วยเก็บและตรวจสอบ ข้อมูล คำนวณ เปลี่ยนแปลงข้อมูล ตลอดจนผลิตข่าวสารที่จำเป็นในการบริหารและจัดการ งานต่าง ๆ ให้บรรลุผลตามเป้าหมายและวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ คอมพิวเตอร์เป็นเครื่องจักรอิเล็กทรอนิกส์ที่ทำงานด้วยความเร็วสูงโดยปฏิบัติตามขั้นตอนของโปรแกรม (Software) ซึ่งเป็นชุดคำสั่งต่าง ๆ ที่ใช้สั่งคอมพิวเตอร์ให้ทำงานตามคำสั่งนั้นๆ (สมานลอย ฟ้า, 2527 : 179-181) ต่อมาได้มีการพัฒนาโปรแกรมสำหรับงานออกแบบต่างๆ ขึ้น รวมถึงโปรแกรมการวาดภาพด้วย เช่น โปรแกรม Illustrator, Photoshop, Page Maker และ โปรแกรมคอเรลดรอว์ (Corel Draw) จึงทำให้คอมพิวเตอร์มีบทบาทในงานสิ่งพิมพ์มาก ยิ่งขึ้น ทั้งด้านการจัดหน้าหนังสือ การออกแบบตัวอักษร การสร้างภาพแบบ 2 มิติ และ 3 มิติ ที่ผู้ออกแบบสามารถถ่ายทอดจินตนาการเป็นเรื่องราวและสีสันได้ตามต้องการ และที่สำคัญ คือกระบวนการสร้างสรรค์ภาพจะมีความรวดเร็วกว่าทุกวิธีที่ได้กล่าวผ่านมา จึงเป็นที่นิยม แพร่หลายในปัจจุบัน (ผดุง พรหมมูล, 2544 : 57)

ภาพประกอบที่ 2.32 ภาพประกอบจากคอมพิวเตอร์ “เมืองพะเยา” ผลงานของ Vasuphon Sanpanich
ที่มา : <https://goo.gl/images/qhe99Q>

1.6.1) เทคนิคคอมพิวเตอร์

คอมพิวเตอร์ได้กลายเป็นความนิยม ที่เพิ่มมากขึ้น ในการสร้างสรรค์ผลงานเพื่อใช้อธิบาย ประกอบความหมายบางตอนของภาพ ประกอบเรื่อง

ภาพประกอบคอมพิวเตอร์ แบ่งออกเป็น 3 ลักษณะคือ

- 1) การสร้างภาพ การสร้างสรรค์ภาพประกอบมีหลายเทคนิคให้เลือกใช้ เช่น โปรแกรม Adobe Illustrator และ Adobe Photoshop เป็นต้น
- 2) สื่อที่ใช้ในการเลียนแบบ สามารถที่จะดำเนินการทดลองด้วยเทคนิคที่แตกต่างจากที่เคยปฏิบัติมาก่อนโดยการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ ๆ ให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้นจากผลที่ปรากฏแม้กระทั่งเทคนิคอื่น ๆ ก็ สามารถประสบความสำเร็จได้จากสื่อการเลียนแบบนี้ รวมถึงการใช้โปรแกรม Painter
- 3) ซีเปียโทน การใช้โปรแกรม Draw Packages ทำให้สามารถสร้างเป็นภาพถ่าย สมัยใหม่ จากภาพถ่ายแบบเก่า โดยเปลี่ยนจากภาพถ่ายขาว-ดำ ให้กลายเป็นภาพสีซีเปียโทน ได้ตาม ต้องการ

2. ภาพประกอบ 3 มิติ

ภาพประกอบ 3 มิติ เป็นการนำเอาวัสดุจริงมาสร้างสรรค์ขึ้นเป็นภาพ เพื่อก่อให้เกิด มิติความตื้นลึกใกล้ไกลและเกิดการรับรู้จากพื้นผิวสัมผัส สี สัน รูปทรงองค์ประกอบและความแตกต่าง ขาและความแตกต่างของวัสดุต่าง ๆ ซึ่งช่วยให้เกิดความน่าสนใจมากยิ่งขึ้น (ผดุง พรหมมูล, 2544 : 58)

ภาพประกอบ 3 มิติมีเทคนิคการสร้างสรรค ดังนี้

- 2.1 ภาพประกอบด้วยวิธีปะติด (Collage Illustration)
- 2.2 ภาพประกอบด้วยวิธีสื่อผสม (Mixed Media Illustration)
- 2.3 ภาพประกอบด้วยวิธีการปั้น (Modeling Illustration)
- 2.4 ภาพประกอบด้วยวิธี พับ ตัด เจาะ และยกกระดืบ (Pop-Up Illustration)

2.1 ภาพประกอบด้วยวิธีปะติด

ภาพปะติด (Colage) เป็นงานศิลปะอีกรูปแบบหนึ่งที่ใช้วิธีปะแผ่น วัสดุลงบนพื้นในลักษณะ แบนราบหรือนูนสูงขึ้นจากพื้นภาพเพียงเล็กน้อยแผ่นวัสดุที่ใช้ ปะติดลงไปนั้นอาจมีเพียงชนิดเดียว หรือมีหลายชนิดรวมกันก็ได้ ซึ่งหาได้จากเศษวัสดุต่างๆ ที่เหลือใช้แล้ว เช่น กระดาษ ผ้า เชือก ด้าย กระดุม ไหมพรม ฟองน้ำ ใบไม้ เปลือกไม้ เมล็ด พืช และก้อนหิน ฯลฯ ส่วนพื้นระนาบที่ใช้แผ่นวัสดุ ทากาวปะติดลงไปนั้น อาจเป็นแผ่นไม้ แผ่นกระดาษ ผืนผ้าใบ หรือพื้นระนาบอื่น ๆ และอาจเพิ่มเติม ได้ด้วยการระบายสีตกแต่งหรือ วาดภาพหรือพิมพ์ภาพทับลงไปอีกก็ได้

ภาพปะติดมีส่วนใกล้เคียงกับภาพปะกระดาษหรือที่เรียกว่า ปาปิเยร์ กอลเล (Papier Colle) ซึ่งเป็นงานศิลปะตกแต่งที่ทำจากกระดาษสีมาปะทับซ้อนกันและที่นิยมมาก แต่ภาพปะกระดาษมักใช้ เรียกเฉพาะงานที่สร้างจากกระดาษเท่านั้น ในพุทธศตวรรษที่ 23 วิธีการเช่นนี้ได้รับความนิยมอย่างสูง ใช้เป็นวิธีการสร้างศิลปะนันทนาการศิลปะตกแต่งและการออกแบบทางพาณิชย์ศิลป์ (Commercial Art) ต่อมาในราวปี พ.ศ. 2465-2466 ปาโบล ปิกัสโซ (Pablo Picasso) ผู้นำลัทธิคิวบิสม์ (Cubism) ได้เป็น ผู้ริเริ่มนำภาพปะติดมาใช้สร้างงานประเพณีจิตรศิลป์เป็นคนแรก โดยใช้วัสดุหลายชนิดด้วยกัน เช่น กระดาษหนังสือพิมพ์ ตั๋วรถไฟ เศษไม้ กระจก ลวดเหล็ก และทราย เป็นต้น หลังจากนั้น

พวกที่นิยมคิตาดา (Dadaism) และลัทธิเหนือจริงหรือเซอร์เรียลลิสม์ (Surrealism) ก็ได้นำวิธีการเช่นนี้มาใช้เช่นเดียวกัน แต่มีวัตถุประสงค์เพื่อสื่อ ก่อให้เกิดความรู้สึกแปลก น่าทึ่ง และสร้างความฝันตามเป้าหมายของอุดมการณ์ได้ ปัจจุบันศิลปินที่สร้างงาน ด้วยวิธีนี้นิยมเคลือบผลงานด้วยสารสังเคราะห์ประเภทพลาสติกเพื่อให้มีความคงทน (ราชบัณฑิตยสถาน, 2530 : 40-41)

ภาพปะติดเป็นการสร้างสรรค์ภาพประกอบอีกวิธีหนึ่งที่มีความ แตกต่างออกไปจากกรรมวิธีอื่น ๆ ซึ่งเป็นการนำเอาวิธีการแบบปะติดมาประยุกต์ใช้ในงานภาพประกอบเพื่อแสวงหาแนวทางแปลกใหม่ในการถ่ายทอดความคิดและรูปแบบของภาพประกอบให้เป็นที่น่าสนใจแก่ผู้อ่าน

ภาพประกอบที่ 2.33 ภาพประกอบปะติดด้วยเศษวัสดุจากธรรมชาติ ผลงานของ นักเรียน ร.ร.บ้านโคกสนวน บุรีรัมย์
ที่มา : <http://news1live.com/detail.aspx?NewsID=9600000103132>

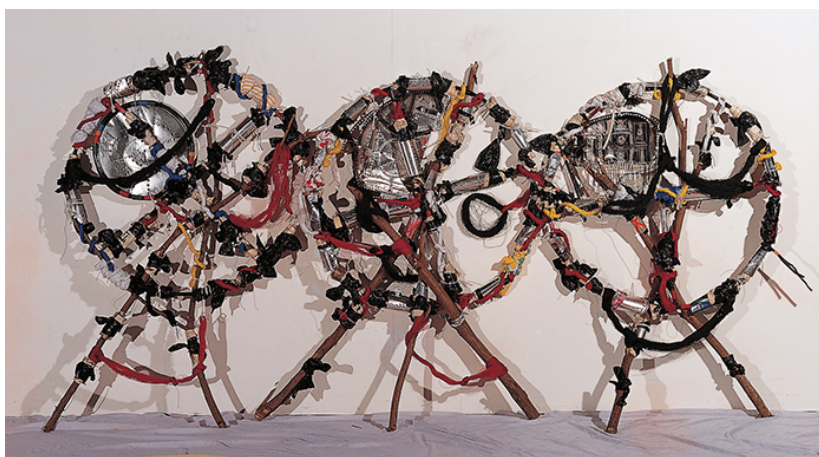
2.2 ภาพประกอบด้วยวิธีสื่อผสม

สื่อผสม (Mixed Media) เป็นการสร้างสรรค์ผลงานศิลปะในลักษณะ 3 มิติ ที่ปรากฏในประเทศไทยในสมัยพุทธศตวรรษที่ 25 (ราชบัณฑิตยสถาน, 2530 : 116) คำว่าสื่อผสมได้นำมาใช้อย่างกว้างขวางในวงการศิลปะร่วมสมัยของไทยได้มีผู้เชี่ยวชาญทางด้านศิลปะและศิลปินบางท่านได้ให้คำนิยามและอธิบายความหมายของคำนี้ไว้หลายแง่หลายมุมด้วยกัน เช่น คำว่า Mixed ในแง่ของศิลปะสามารถจำแนกได้เป็น 2 ความหมาย คือ วัสดุที่ใช้เป็นสื่อในการแสดงออกในงานศิลปะและกรรมวิธีหรือวิธีการในการสร้างสรรค์งานศิลปะ ดังนั้นความหมายของสื่อผสมคือการใช้วัสดุหรือการใช้กรรมวิธีหรือวิธีการในการสร้างสรรค์ในลักษณะผสม (ทวีเดช จีวบาง, 2537 : 101) ได้แก่ งานจิตรกรรม ประติมากรรม ภาพ พิมพ์ หรือวาดเส้น ที่มีวัสดุหรือกลวิธีต่างๆ เข้าไปผสมด้วยกันจนไม่อาจเรียกได้ว่าเป็นงานอย่างใดอย่างหนึ่งโดยเฉพาะได้หรือการผสมผสานกันระหว่างงานประติมากรรมดนตรี ลีลา การเคลื่อนไหว และสิ่งแวดล้อม ก็ถือว่าเป็นงานศิลปะสื่อผสมด้วยเช่นกัน (ราชบัณฑิตยสถาน, 2530 : 116-117) สื่อผสมถูกนำมาใช้กับวงการศิลปะทางซีกโลกตะวันตกในศตวรรษที่ 20 นี้เอง

สำหรับเทคนิคการสร้างศิลปะแบบสื่อผสมนั้นมิใช่เป็นของใหม่แต่ประการใด ในงานศิลปะนั้นสื่อผสมมีมานานแล้วเพียงแต่ว่าศิลปินในอดีตมิได้นำมาใช้อย่างเป็นทางการเช่นในปัจจุบัน ดังจะเห็นได้จากผลงานศิลปะของพวกอนารยชน (Primitive Art) เช่น การสร้างรูปบูชาไว้เป็นเครื่องราง

หรือสร้างไว้เพื่อเป็นที่เคารพสักการะของคนเหล่านั้นซึ่งมักจะใช้วัสดุต่างๆ เทาที่จะอำนวยให้ เช่น เปลือกไม้ กระดุกสัตว์ เปลือกหอย หนังสัตว์ และวัสดุอื่น ๆ มาประกอบรวมกันเป็นรูปทรง 3 มิติ นอกจากนั้นยังมีกรรมวิธีทางด้าน จิตรกรรมผสมผสานกับงานประติมากรรม ดังจะเห็นได้จากหน้ากากสำหรับพิธีกรรมของชาว แอฟริกันซึ่งมีการระบายสีลงบนหน้ากากนั้น ๆ และหน้ากากम्मมีของชาวอินคาในเปรู ซึ่งใช้ทั้งวัสดุผสมและกรรมวิธีผสม คือ การนำดินเผา เชือก และวัสดุคล้ายกระสอบมาประกอบกัน เป็นรูปทรงและมีการระบายสีลงบนหน้ากากเช่นกัน ศิลปะของชาวอียิปต์ก็มีการระบายสีลงบนงานประติมากรรม ส่วนประติมากรรมของชาวกรีกมีการนำเอาวัสดุต่างๆ มาผสมผสานกันหลายอย่าง เช่น งาช้าง ทอง หิน และวัสดุอื่น ๆ ประกอบรวมอีกด้วย หรือแม้แต่ศิลปะของไทยเราก็เช่นกัน มีทั้งการใช้วัสดุผสมและกรรมวิธีผสม ดังจะเห็นได้จากการแกะสลักไม้บน หน้าบันหรือหน้าจั่วของอาคารทางพุทธศาสนา เช่น โบสถ์ และวิหาร ซึ่งนอกจากจะแกะสลัก ไม้เป็นลวดลายต่าง ๆ แล้ว ยังมีการลงรักปิดทองล่องชาดล่องกระจกอีกด้วย (ทวีเดช จีวบาง 2537 : 102) นับเป็นการผสมผสานกันระหว่างงานแกะสลักไม้งานปิดทองคำเปลว งานทาสี แต่งชาด และงานประดับตกแต่งพื้นผิวด้วยกระจกสีต่างๆ

ภาพสื่อผสมเป็นผลงานการสร้างสรรค์ทางด้านศิลปะอีกรูปแบบหนึ่ง ที่ศิลปินมีโอกาสเลือกใช้วัสดุต่างๆ ได้อย่างกว้างขวาง โดยการผสมผสานวัสดุและกรรมวิธีหลาย ๆ อย่างเข้าด้วยกันทำให้ผลงานที่ปรากฏออกมาเป็นจิตรกรรมก็ไม่ใช่ ประติมากรรม ก็ไม่เชิง ภาพพิมพ์หรืองานปะติดก็ไม่ใช่ แต่ดูแล้วเป็นการผสมกลมกลืนจนกลายเป็นรูปแบบของศิลปะสมัยใหม่ นั่นคือ ศิลปะแบบสื่อผสมที่มีความเป็นมาอันยาวนานแต่ก็ไม่เพียงพอเหมือนสมัยปัจจุบัน ภาพสื่อผสมดังกล่าวสามารถนำมาประยุกต์สร้างสรรค์เป็นงานภาพ ประกอบได้เพื่อทำให้เกิดมุมมองทางความคิดที่แปลกใหม่อันก่อให้เกิดแนวทางการสร้างสรรค์ภาพประกอบที่หลากหลาย

ภาพประกอบที่ 2.34 ภาพสื่อผสม “สัญลักษณ์ใหม่จากสิ่งแวดล้อม หมายเลข 2” ผลงานของ วิโชค มุกดามณี
ที่มา : <https://goo.gl/images/qWZNR>

2.3 ภาพประกอบด้วยวิธีการปั้น

การปั้น (Modeling) เป็นผลงานศิลปะสาขาประติมากรรมอีกประเภทหนึ่งที่มีกรรมวิธีในการสร้างสรรค์แตกต่างไปจากงานประติมากรรมประเภทการแกะสลัก การ หล่อ และการทาบ ติ เคาะ การปั้น มีลักษณะเป็นรูปทรง 3 มิติ สามารถให้ความรู้สึกในความงามและความประทับใจได้จากการดูและการได้สัมผัสจริง โดยมีตัวตนให้ผู้ชมจับต้องสัมผัสและดูได้ทุกด้าน การปั้นจะสร้างสรรค์รูปทรงต่าง ๆ โดยการพอกด้วยวัสดุที่ค่อนข้างนิ่ม ซึ่งมีคุณสมบัติเปลี่ยนสภาพได้เข้าด้วยกันแต่บางครั้งประติมากรรม

ต้องเอาบางส่วนที่ไม่ต้องการ ออกจึงมีการเพิ่มเข้าและหักออกสลับกันไปตามความเหมาะสมจนรูปปั้นนั้นสมบูรณ์แบบตามความต้องการ วัสดุที่นิยมใช้ในวิธีนี้คือ ดินเหนียว ดินน้ำมัน ดินญี่ปุ่น ขี้ผึ้ง ขี้เลื่อย แป้งขนมปัง กระดาษ และปูนปลาสเตอร์ เป็นต้น

การสร้างภาพประกอบในลักษณะเช่นนี้ได้ประยุกต์เอางานประติมากรรมมาเป็นแนวทางการสร้างสรรค์ เพราะจะทำให้เกิดรูปแบบใหม่ที่มีรูปร่าง รูปทรง มีปริมาตร มีความตื้นลึกอันก่อให้เกิดแสงและเงาตามที่กำหนดภาพประกอบที่สร้างสรรค์ด้วยการปั้นนั้นคงได้รับแรงบันดาลใจมาจากการทำตัวหุ่น (Puppet) ที่ใช้ประกอบการแสดงละครหรือการเล่านิทานที่ผู้สร้างสรรค์ตัวละครหุ่นจะพันตัวหุ่นพร้อมการตกแต่งด้วย เครื่องแต่งกายและมีการจัดฉากให้เหมือนจริง ซึ่งละครหุ่นนี้เป็นที่สนใจและชื่นชอบแก่ผู้ชมเป็นอย่างยิ่ง นักเขียนภาพประกอบจึงได้นำเอาลักษณะเด่นของตัวหุ่นมาเป็นแนวทางการสร้างสรรค์ เช่น การสร้างภาพประกอบโดยใช้ดินน้ำมัน ดินญี่ปุ่น และแป้งขนมปัง เป็นต้น

ภาพประกอบที่ใช้เทคนิคการปั้น ส่วนใหญ่นิยมใช้ในงานหนังสือเด็ก ๆ เช่น หนังสือนิทาน ตำนาน คติสอนใจ การผจญภัย และเรื่องราวเกี่ยวกับสัตว์ชนิดต่างๆ ทั้งนี้ เพราะว่าการปั้นภาพทำให้รูปภาพที่เกิดขึ้นตลอดจนเรื่องราวมีลักษณะแปลกแตกต่างไปจากการเขียนภาพระบายสี ภาพลายเส้น ภาพพิมพ์ หรือภาพถ่าย ซึ่งศิลปินจะถ่ายทอดความคิดและจินตนาการโดยอาศัยเค้าโครงจากเรื่องที่อ่านแล้วนำมาจัดวางเป็นเรื่องราวพร้อม ๆ กับใช้เทคนิคการปั้น ปั้นถ่ายทอดตัวละครและสภาพแวดล้อมตามเนื้อเรื่องออกมาจนกระทั่งสำเร็จจากนั้นถ่ายภาพซึ่งอาจเป็นภาพสีหรือภาพสไลด์เพื่อจัดนำไปทำเป็นต้นฉบับสำหรับพิมพ์ต่อไป (ผดุง พรหมมูล, 2544 : 119 - 120)

ภาพประกอบที่ 2.35 ภาพประกอบด้วยวิธีการปั้นจากดินน้ำมัน
ที่มา : <https://goo.gl/images/cUw826>

2.4 ภาพประกอบด้วยวิธีพับ ตัด เจาะ และยกระดืบ

เทคนิคการพับตัด เจาะ และยกระดืบภาพเป็นเทคนิคที่เกิดขึ้นในโลกตะวันตกก่อนปี ค.ศ. 1800 โดยมีการผลิตหนังสือสร้างภาพประกอบให้มีมิติที่ทับซ้อนกันและยังมีส่วนประกอบอื่นๆ อีก เช่น ภาพบางภาพสามารถเคลื่อนไหวได้ โดยใช้วิธี Dicut ตัว ละครออกมาแล้วยึดติดด้วยเชือก ซึ่งการสร้างสรรคภาพในลักษณะดังกล่าวเรียกว่า ภาพยกระดืบหรือภาพป๊อปอัพ (Pup-Up)

(สุเมธ เกริกชาญวรกุล, 2548 : 18-19)

ภาพยกระดบหรือภาพปอบอพัเป็นวิวัฒนาการสร้งสร้งภาพ ประกอบที่มีรูปแบบแปลกใหม่และเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ทั้งนี้เพราะว่านักสร้งภาพ ประกอบต้งพยายามเสาะแสวงหาแนวทางการสร้งสร้งที่แตกต่างออกไป เพื่อเร้าความสนใจและจูงใจผู้อ่านให้มากยิ่งขึ้นโดยเฉพาะกลุ่มผู้อ่านที่อยู่ในวัยเด็ก ผู้สร้งสร้งภาพประกอบจึงคิดค้นภาพยกระดบหรือภาพปอบอพัขึ้นมาซึ่งภาพดังกล่าวนี้มีลักษณะเป็นภาพ 3 มิติที่มีความต้งต้นลึกและระยะใกล้ไกลสามารถรับรู้ความงามได้จากการดูและสัมผัสจับต้ง เช่นเดียวกับงาน 3 มิติชนิดอื่น ๆ ภาพปอบอพัทำจากกระดาษโดยใช้วิธีการพับกระดาษผสมผสานกับการตัด การเจาะ และกรีดกระดาษประกอบกันเป็นรูปเรื้องราวต้งต้ง แล้วยกระดบให้สูงชันซึ่งการยกระดบภาพให้มีความสูงต้งนั้นจะทำให้ภาพเกิดมิติ มีระยะใกล้ไกลที่สัมผัสจับต้งได้ ภาพปอบอพัสร้งชันเป็นส่วนหนึ่งของภาพในหน้าหนังสือ ซึ่งจะมีความโดดเด่นและเร้าความสนใจมากเมื่อเปิดหนังสือดูข้างในภาพปอบอพั 3 มิติที่พับอยู่จะผุดขึ้นมา อย่างรวดเร็วหรือยกต้งชันอย่างฉับพลันและเมื่อปิดหนังสือภาพต้งกล่าวจะถูกพับเก็บไว้ในหน้าหนังสือต้งเดิม นอกจากนั้นภาพบางส่วนยังทำให้เลื่อนได้สามารถต้งให้เคลื่อนไหวได้หมุนภาพได้หรือเปิดปิดเองได้ เป็นต้น จึงกล่าวได้ว่าภาพปอบอพัเป็นการสร้งสร้งภาพประกอบที่สามารถต้งดูความสนใจได้มากที่สุดและสามารถกระตุ้นให้เด็กมีความสนใจในการอ่านมากยิ่งขึ้น

ปัจจุบันในต้งประเทศจะผลิตหนังสือปอบอพัออกมาเป็นจำนวนมาก และมีราคาค่อนข้างสูงสำหรับในประเทศไทยหนังสือการ์ตูนชื้ออพัก็มีการจัดพิมพ์จำหน่ายบ้างแล้ว เช่น หนังสือปอบอพัเรื่อง เงาะป่า สุนทรภู่ พ่อขุนรามคำแหง ไกรทอง โสนน้อย เรือนงาม และยายกับตา เป็นต้น โดยมีปริเปรม เปลี่ยนบำรุง นักวิชาการขององค์การค้า ครุสภา เป็นผู้สร้งสร้งภาพปอบอพัต้งหมด

ภาพประกอบที่ 2.36 ภาพประกอบด้วยวิธีปอบอพั “สมุดบ้านตุ๊กตา”

ที่มา : <https://goo.gl/images/qyniHp>

2.2.7 ศีกรูปแบบ และเทคนิคการวาดภาพประกอบที่แสดงถึงวัฒนธรรมเอกลักษณ์ และ ความหลากหลายของแต่ละประเทศ

ของนักวาดภาพประกอบทั้งในประเทศไทย และ ต่างประเทศ

1) ประเทศไทย

ภาพประกอบที่ 2.37 ภาพประกอบสไตล์ไทย (สงกรานต์)

ที่มา : <https://www.pinterest.com/pin/316166836332541025/>

ภาพประกอบที่ 2.38 ภาพประกอบสไตล์ไทย (บุญบั้งไฟ โยสธร)

ที่มา : <https://www.pinterest.com/pin/316166836332541025/>

ภาพประกอบที่ 2.39 ภาพประกอบสไตล์ไทย

ที่มา <https://www.pinterest.com/pin/316166836332540773/>

ภาพประกอบที่ 2.40 ภาพประกอบสไตล์ไทย

ที่มา : <https://www.pinterest.com/pin/300896818832042090/>

2) ประเทศจีน

ภาพประกอบที่ 2.41 ภาพประกอบแสดงวัฒนธรรมของจีน
ที่มา : <https://www.pinterest.com/pin/300896818832042090/>

ภาพประกอบที่ 2.42 ภาพประกอบแสดงวัฒนธรรมของจีน
ที่มา : <https://www.pinterest.com/pin/316166836332540671/>

3) ประเทศญี่ปุ่น

ภาพประกอบที่ 2.43 ภาพประกอบแสดงวัฒนธรรมของญี่ปุ่น

ที่มา : <https://www.shutterstock.com/th/image-vector/japan-infographic-travel-place-landmark-vector-410506390>

www.shutterstock.com · 767491747

ภาพประกอบที่ 2.44 ภาพประกอบแสดงวัฒนธรรมของญี่ปุ่น

ที่มา : <https://www.shutterstock.com.767491747>

4) ประเทศเกาหลี

ภาพประกอบที่ 2.45 ภาพประกอบแสดงวัฒนธรรมของเกาหลี
ที่มา : <https://www.pinterest.com/pin/505599495658206889/>

ภาพประกอบที่ 2.46 ภาพประกอบแสดงวัฒนธรรมของเกาหลี
ที่มา : <https://www.pinterest.com/pin/316166836332541074/>

ภาพประกอบที่ 2.47 ภาพประกอบแสดงวัฒนธรรมของเกาหลี
ที่มา : <https://www.pinterest.com/pin/316166836332541082/>

5) ประเทศอินเดีย

ภาพประกอบที่ 2.48 ภาพประกอบแสดงวัฒนธรรมของอินเดีย

ที่มา : <https://www.pinterest.com/pin/316166836332541082/>

www.shutterstock.com · 662592934

ภาพประกอบที่ 2.49 ภาพประกอบแสดงวัฒนธรรมของอินเดีย

ที่มา : <https://www.shutterstock.com>

6) ประเทศเม็กซิโก

ภาพประกอบที่ 2.50 ภาพประกอบแสดงวัฒนธรรมของเม็กซิโก

ที่มา : <https://www.shutterstock.com/th/image-vector/day-dead-traditional-mexican-halloween-dia-734758951>

ภาพประกอบที่ 2.51 ภาพประกอบแสดงวัฒนธรรมของเม็กซิโก

ที่มา : <https://www.shutterstock.com/th/image-vector/day-dead-traditional-mexican-halloween-dia-734759053>

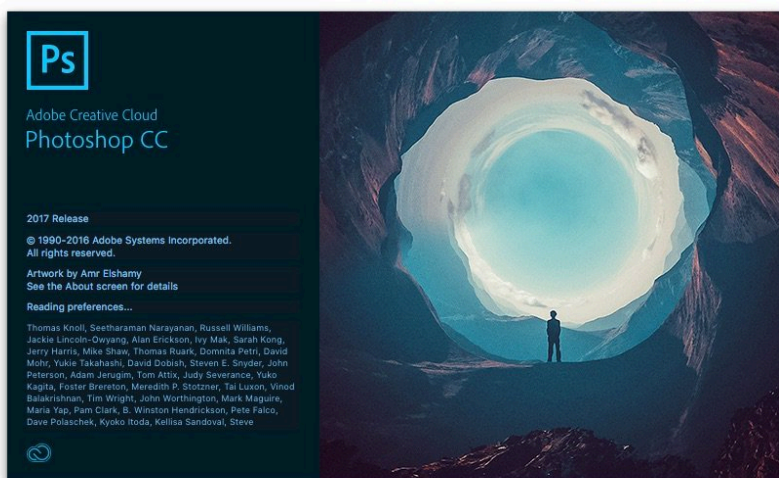
ภาพประกอบที่ 2.52 ภาพประกอบแสดงวัฒนธรรมของเม็กซิโก

ที่มา : www.shutterstock.com.406999687

2.2.9 โปรแกรมที่ใช้ในการออกแบบ

1. Program Adobe Photoshop

เป็นโปรแกรมในตระกูล Adobe ที่ใช้สำหรับตกแต่งภาพถ่ายและภาพกราฟิก ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ไม่ว่าจะเป็นงานด้านสิ่งพิมพ์ นิตยสาร และงานด้านมัลติมีเดีย อีกทั้งยังสามารถ Retouching ตกแต่ง ภาพและสร้างภาพ ซึ่งกำลังเป็นที่นิยมสูงมากในขณะนี้ เราสามารถนำโปรแกรม Photoshop ในการแต่งภาพ การใส่ Effect ต่าง ๆ ให้กับภาพและตัวหนังสือ การทำภาพขาวดำและการทำภาพถ่ายเป็นภาพเขียน การนำภาพต่าง ๆ มารวมกัน การ Retouch ตกแต่งภาพ เป็นต้น นอกจากนี้แล้ว โปรแกรม Photoshop ยังเป็นโปรแกรมสร้างและแก้ไขรูปภาพอย่างมืออาชีพ โดยเฉพาะนักออกแบบในทุกวงการยอมรับว่าโปรแกรมตัวนี้ดี โปรแกรม Photoshop เป็นโปรแกรมที่มีเครื่องมือมากมายเพื่อสนับสนุนการสร้างงานประเภทสิ่งพิมพ์ งาน วิดีทัศน์ งานนำเสนอ งานมัลติมีเดีย ตลอดจนงานออกแบบและพัฒนาเว็บไซต์ ในชุดโปรแกรม Adobe Photoshop จะประกอบด้วยโปรแกรมสองตัวได้แก่ Photoshop และ ImageReady การที่จะใช้งาน โปรแกรม Photoshop จะต้องมีเครื่องที่มีความสามารถสูงพอควร มีความเร็วในการประมวลผล และมีหน่วยความจำที่เพียงพอ ลักษณะงานที่เหมาะสมกับโปรแกรม Photoshop งานที่เหมาะสมกับการใช้งานโปรแกรม Photoshop CS6 มีหลากหลายมากแล้วแต่ความต้องการของผู้ออกแบบเช่น งานรีทัชภาพ งานอาร์ทเวิร์ค งานโปสเตอร์ โปรชัวร์ แบนเนอร์ เป็นต้น

ภาพประกอบที่ 2.53 ภาพประกอบแสดง Program Adobe Photoshop
ที่มา : <https://goo.gl/images/GoA2gT>

2. Program Adobe Illustrator

โปรแกรม Illustrator เป็นโปรแกรมสำหรับสร้างภาพลายเส้นที่มีความคมชัดสูง งานภาพประกอบ และงานกราฟิกแบบ 2 มิติต่างๆ เช่น การสร้างโลโก้สินค้า จนไปถึงการจัดเลย์เอาต์งานสิ่งพิมพ์ และมี เครื่องมือที่ช่วยเหลือในงานเว็บไซต์อีกด้วย ภาพกราฟิกสามารถแบ่งได้เป็น 2 แบบคือ

1) ภาพแบบพิกเซล (pixel) คือ ภาพที่เกิดจากจุดภาพในรูปภาพที่รวมกันเป็นภาพขึ้น โดย ภาพหนึ่งๆ จะประกอบไปด้วยจุดภาพหรือพิกเซลมากมาย และแต่ละภาพที่สร้างขึ้นจะมีความหนาแน่นของ จุดภาพ หรือบางครั้งแทนด้วยความละเอียด (ความคมชัด) ที่แตกต่างกันไป จึงใช้ในการบอกคุณสมบัติของภาพ จอภาพ หรือ อุปกรณ์แสดงผลภาพได้

2) ภาพกราฟิกส์เวกเตอร์ (vector graphics) คือ ภาพที่เกิดจากการกำหนดพิกัด และการคำนวณค่าบนระนาบสองมิติรวมทั้งมุมและระยะทางตามทฤษฎีเวกเตอร์ในทางคณิตศาสตร์ ในการ ก่อให้เกิดเป็นเส้น หรือรูปภาพ ข้อดีคือทำให้สามารถย่อขยายได้ โดยคุณภาพไม่เปลี่ยนแปลง ข้อเสียคือภาพไม่เหมือนภาพจริงเป็นได้เพียงภาพวาด หรือใกล้เคียงภาพถ่ายเท่านั้น ข้อมูลภาพพวกนี้ ได้แก่ไฟล์สกุล eps, ai (adobe illustrator) เป็นต้น

ภาพประกอบที่ 2.54 ภาพประกอบแสดง Program Adobe Illustrator
ที่มา : <https://goo.gl/images/x3vorY>

บทที่ 3 การวิเคราะห์การออกแบบ

การศึกษาประเพณีฮีตสิบสองเพื่อออกแบบภาพประกอบ ผู้วิจัยได้รวบรวมข้อมูลก่อนนำมาสร้างสรรค์ โดยอาศัยจากแหล่งข้อมูลต่างๆ เช่น งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ข้อมูลจากอินเทอร์เน็ตเพื่อนำมาใช้เป็นแนวทางในการวิเคราะห์ ทั้งนี้เป็นการสร้างภาพประกอบที่ได้ศึกษาจากประเพณีฮีตสิบสองของชาวอีสาน ซึ่งการวิเคราะห์ข้อมูลดังกล่าวได้ดำเนินการตามขั้นตอนดังนี้

3.1 วิเคราะห์ข้อมูลของประเพณีฮีตสิบสองเพื่อหาข้อกำหนดในการออกแบบภาพประกอบ

ประเพณีวัฒนธรรมย่อมมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา เพราะความต้องการของมนุษย์ ไม่มีที่สิ้นสุดแต่การเปลี่ยนแปลงจะเร็วหรือช้าขึ้นขึ้นอยู่กับปัจจัยที่เข้ามาเกี่ยวข้องเช่นระดับ การศึกษา ของคนในสังคมการสื่อสารคมนาคม ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ การนำมาเปลี่ยนแปลงประเพณี วัฒนธรรมกับสังคมเป็นของคู่กันต้องไปด้วยกันเสมอถ้าสังคมเปลี่ยนประเพณีวัฒนธรรมก็เปลี่ยน สังคมก็เปลี่ยน มีผลเกี่ยวเนื่องกัน ปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง เช่นการค้นพบ การประดิษฐ์ การขัดแย้ง การแข่งขันการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และประเพณีวัฒนธรรมมีผลทำให้ระบบ รูปแบบทางสังคมและวิถีชีวิตของมนุษย์ทั้งที่เป็นวัตถุและไม่ใช่วัตถุเปลี่ยนแปลง

ประเพณีฮีตสิบสองในปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลาของสังคมทำให้สังคมที่เคยอยู่กันแบบเรียบง่ายกลับกลายเป็นการดิ้นรนแบบปากกัดตีนถีบเพื่อหาเลี้ยงชีพและครอบครัว จะเห็นได้จากจำนวนคนที่เข้าร่วมกิจกรรมทางศาสนาที่มีจำนวนไม่มากนักจากที่เคยมีเวลาทำกิจกรรมเกี่ยวกับงานบุญต่างๆร่วมกันก็มีเวลาน้อยลงและไม่มีเวลาพาลูกหลานไปร่วมงานประเพณีต่างๆ ซึ่งส่วนมากคนในชุมชนไม่เคยพาลูกหลานไปร่วมงานบุญประเพณีสิบสองเดือนโดยให้เหตุผลว่าไม่มีเวลา ซึ่งอาจทำให้เด็กรุ่นใหม่ไม่รู้จักประเพณีสิบสองเดือนและบางประเพณีที่ตนเองรู้จักก็ไม่รู้ว่าเป็นประเพณีฮีตสิบสองของชาวอีสานที่สืบต่อกันมาอย่างยาวนานตามทำนองคลองธรรม

จากปัญหาดังกล่าวทำให้เห็นได้ว่า ประเพณีฮีตสิบสองมีอิทธิพลทางความเชื่อที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาเป็นเวลานาน เป็นเรื่องของความเชื่อในพระพุทธศาสนาและประเพณีนิยมพื้นบ้านเป็นประเพณีที่สมาชิกในสังคมจะได้มีโอกาสร่วมกันทำบุญประจำทุก ๆ เดือน ทุกคนจะได้มีเวลาเข้าวัดใกล้ชิดกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา จึงเป็นการสมควรที่จะมีการเผยแพร่ให้กับคนรุ่นใหม่ได้รู้จัก และได้เรียนรู้ฮีตประเพณีกันมากขึ้นเพื่อเป็นการอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีโบราณอีสานไว้ไม่ให้สูญหายไปตามกาลเวลา

ตารางที่ 3.1 วิเคราะห์เนื้อหาการจัดงานในประเพณีฮีตสิบสอง

เดือน	ประเพณีฮีตสิบสอง	เนื้อหาการจัดงานประเพณี
ธันวาคม (เดือนอ้าย)	บุญเข้ากรรม	- เพื่อให้พระสงฆ์ละกิละที่เกิดขึ้น
มกราคม (เดือนยี่)	บุญคุณลาน	- สิ้นสุดการเก็บเกี่ยว - การนำข้าวที่ได้มาบูชาพระลึงถึงสิ่งที่เกี่ยวข้อง - การเทิดทูลข้าว
กุมภาพันธ์ (เดือนสาม)	บุญข้าวจี	- การนำข้าวจีเก็บเกี่ยวแล้วมาบริโภค
มีนาคม (เดือนสี่)	บุญแมว	- ฟังพระเทศน์มหาชาติทั้ง 13 กัณฑ์

		- แห่ขบวนพระเวส
เมษายน (เดือนห้า)	บุญสงน้ำ	- การละเล่นสงกรานต์ - ประกอบพิธีกรรม คือ รดน้ำพระพุทธรูป ชนทรายเข้าวัด - ขอขมาลาโทษผู้เฒ่าผู้แก่ที่ได้ล่วงเกินท่านในรอบ 1 ปีที่ผ่านมา
พฤษภาคม (เดือนหก)	บุญบั้งไฟ	- ทำพิธีขอฝนจากพญาแถน - เริ่มต้นฤดูการทำนา
มิถุนายน (เดือนเจ็ด)	บุญซำฮะ	- การบวงสรวงเทพยดาอารักษ์ต่างๆ - เก็บกวาดและทำความสะอาดบ้าน - เตรียมอุปกรณ์ในการทำนาครั้งต่อไป
กรกฎาคม (เดือนแปด)	บุญเข้าพรรษา	- พระสงฆ์เข้าจำพรรษาที่วัดตลอดสามเดือน - ถวายเทียนพรรษา
สิงหาคม (เดือนเก้า)	บุญข้าวประดับดิน	- แจกจ่ายทานแก่ผีเปรตและวิญญาณไร้ญาติ
กันยายน (เดือนสิบ)	บุญข้าวสาก	- อุทิศส่วนกุศลแก่บรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว - การทำบุญข้าวสากของพระสงฆ์
ตุลาคม (เดือนสิบเอ็ด)	บุญออกพรรษา	- พระสงฆ์ออกการจำพรรษาตลอดสามเดือน - การจุดประทีปในวัด - การไหลเรือไฟ
พฤศจิกายน (เดือนสิบ สอง)	บุญกฐิน	- การถวายผ้ากฐินแก่พระสงฆ์ - ถวายปัจจัยแก่พระสงฆ์

จากการศึกษาประเพณีฮีตสิบสองนั้นผู้วิจัยพบว่าในแต่ละฮีตนั้นมีพิธีกรรมและในแต่ละ
พิธีกรรมปรากฏอุปกรณ์หรือสถานที่ในการประกอบพิธีอยู่ดังนี้

ตารางที่ 3.2 วิเคราะห์ข้อมูลอุปกรณ์ประกอบพิธีประเพณีฮีตสิบสอง

เดือน	ประเพณีฮีตสิบสอง	เนื้อหาการจัดงานประเพณี
ธันวาคม (เดือนอ้าย)	บุญเข้ากรรม	กลดพระ ตุ่มน้ำ แก้วน้ำ กาน้ำ บาตร กระจตบั้ง/ ก่องข้าว
มกราคม (เดือนยี่)	บุญคูณลาน	ลานข้าว กระจตบั้ง/ก่องข้าว
กุมภาพันธ์ (เดือนสาม)	บุญข้าวจี	ข้าวจีเสียบไม้ เตาย่าง/กองไฟ กระจตบั้ง/ก่องข้าว
มีนาคม (เดือนสี่)	บุญแหวด	ธรรมาสน์ พวงมาลัยและธงทิว หม้อน้ำมนต์ ชั้น หมากเบ็ง โองน้ำ 4 โอง ปันรูปสัตว์ต่าง ๆ ต้นกล้วย ต้นอ้อย ทะลายมะพร้าว เครื่องคทาพัน
เมษายน (เดือนห้า)	บุญสงน้ำ	โองฮอด/ฮางฮอด เจดีทราย พระพุทธรูป ชันน้ำ ถังน้ำ
พฤษภาคม (เดือนหก)	บุญบั้งไฟ	บั้งไฟ ฐานบั้งไฟ
มิถุนายน (เดือนเจ็ด)	บุญซำฮะ	กองหิน กองทราย ไหมน้ำมนต์ พานบายศรี สายสิญจน์ ข้าวตอก ดอกไม้ เมียง หมาก พลุ ข้าว

		ดำ ข้าวแดง แกงส้ม และแกงหวาน ฐูป เทียน น้ำมันหนักรหมื่น ตักตาข้าง ม้า ข้าหญิง ข้าชาย เป็นต้น
กรกฎาคม (เดือนแปด)	บุญเข้าพรรษา	ดอกไม้ ฐูป เทียน กระจิบข้าว/ก่องข้าว
สิงหาคม (เดือนเก้า)	บุญข้าวประดับดิน	อาหารคาวหวานห่อหนึ่ง อาหารหวานห่อหนึ่ง และหมากพลูบุหรีห่อหนึ่ง ห่อด้วยใบตองกล้วยเย็บหุ้มปลาย
กันยายน (เดือนสิบ)	บุญข้าวสาก	ข้าวสากห่อด้วยใบตองกล้วยกลัดหัวกลัดท้าย กระจิบข้าว/ก่องข้าว
ตุลาคม (เดือนสิบเอ็ด)	บุญออกพรรษา	ดอกไม้ไปบูชาพระ ลาวเทียน ต้นเทียน ต้นดอกผึ้ง (ปราสาทผึ้ง) เรือไฟ เรือแข่ง
พฤศจิกายน (เดือนสิบสอง)	บุญกฐิน	เครื่องอิฐบริหาร เครื่องบริวารกฐิน (เสื้อ หมอน อาสนสงฆ์ ผ้าห่ม ถ้วย จาน ฯลฯ) เครื่องปัจจัยไทยทาน

3.2 วิเคราะห์กลุ่มเป้าหมายเพื่อใช้ในการออกแบบ

3.2.1 วิเคราะห์ปัญหา ปัจจุบันสื่อในการถ่ายทอดเกี่ยวกับประเพณีฮีตสิบสองยังไม่เป็นที่แพร่หลาย อาจจะมีสื่อในอินเทอร์เน็ต หรืองานวิจัยของผู้เชี่ยวชาญที่สร้างขึ้นไว้บ้างแล้ว แต่ก็ยังเป็นเรื่องยากที่คนทั่วไปจะศึกษา โดยเฉพาะเด็กรุ่นใหม่ได้ก็บางคนยังไม่รู้เลยว่าประเพณีที่ตนรู้จักก็เป็นประเพณีที่อยู่ใน “ฮีตสิบสอง” และส่วนมากไม่รู้จักและไม่ให้ความสนใจในเรื่องนี้อาจเป็นเพราะว่าเป็นเรื่องที่เก่าแก่ ล้าสมัย การเปลี่ยนแปลงในด้านค่านิยมทางวัฒนธรรมและพฤติกรรมในสังคม และส่วนหนึ่งนั่นก็คือสื่อที่ไม่มีออกมาให้พวกเขาได้ศึกษา

3.2.2 วิเคราะห์กลุ่มเป้าหมาย กลุ่มเจนวาย (Generation Y) คือ กลุ่มคนที่เกิดอยู่ในช่วงปี พ.ศ.2523 - 2540 คนกลุ่มนี้เติบโตขึ้นมาท่ามกลางความเปลี่ยนแปลง และค่านิยมที่แตกต่างระหว่างรุ่นปู่ ย่า ตา ยาย กับ รุ่นพ่อแม่ แต่ก็รับเอาความเจริญรุดหน้าของเทคโนโลยี และอินเทอร์เน็ตเข้ามาแทรกอยู่ในการดำรงชีวิตประจำวันด้วย

3.2.3 อุปนิสัยของกลุ่มเป้าหมาย มีลักษณะนิสัยชอบการแสดงออก มีความเป็นตัวของตัวเองสูง ไม่ชอบถูกบังคับให้อยู่กรอบ ไม่ชอบอยู่ในเงื่อนไข ชอบเสพข่าวสารผ่านช่องทางต่าง ๆ ที่หลากหลาย มีอิสระในความคิด กล้าซัก กล้าถามในทุกเรื่องที่ตัวเองสนใจ ไม่หวงกับคำวิจารณ์ มีความเป็นสากลมาก มองว่าการนิยมชมชอบวัฒนธรรมหรือศิลปินต่างชาติเป็นเรื่องธรรมดา ชอบงานด้านไอที ใช้ความคิดสร้างสรรค์สิ่งใหม่ ๆ รวมทั้งสามารถทำอะไรหลาย ๆ อย่างได้ในเวลาเดียวกัน เรียกได้ว่าสามารถใช้เครื่องมือเครื่องไม้ได้อย่างคล่องแคล่ว

อย่างไรก็ตามหลายคนใน Gen-Y ที่อยู่ในช่วงอายุ 16-25 ปี ไม่ค่อยมีความรู้เกี่ยวกับเรื่องฮีตสิบสองและไม่ได้ยึดขนบธรรมเนียมประเพณีมากนัก เป็นตัวของตัวเองสูง ไม่ชอบถูกบังคับให้อยู่กรอบมีค่านิยมที่แตกต่างระหว่างรุ่นปู่ ย่า ตา ยาย กับ รุ่นพ่อแม่ ซึ่งอาจทำให้เด็กรุ่นใหม่ไม่ค่อยได้เข้าถึงประเพณีฮีตสิบสองของชาวอีสาน และจากการวิเคราะห์ประเพณีฮีตสิบสองของชาวอีสานโดยการเปรียบเทียบจากตารางวิเคราะห์ฮีตผู้วิจัยพบว่าประเพณีที่มีความผิดเพี้ยนจากความเชื่อของประเพณีดั้งเดิม คือ **ประเพณีสงกรานต์** ในสมัยก่อนประเพณีสงกรานต์มีพิธีการสงฆ์น้ำพระ รดน้ำดำหัวผู้ใหญ่

เพื่อขอขมาลาโทษแต่ในปัจจุบันคนทั่วไปคนในยุค Gen Y ไม่ค่อยเข้าวัดทำบุญในวันประเพณีนี้ นอกจากว่าจะมีผู้ใหญ่ พ่อ แม่ พาไป และสิ่งที่คนส่วนใหญ่คิดเมื่อถึงประเพณีสงกรานต์คือการสาดน้ำแบบบ่าระห่ำ ปะแป้ง ลวนลาม มุ่งแต่ความสนุกสนานจนลืมรักษาวัฒนธรรมทุกคนที่ออกมาเล่นน้ำออกมาด้วยความรู้สึกปลดปล่อยและที่สำคัญมีคนตายจากเทศกาลนี้ทุกปี

3.3 วิเคราะห์ภาพประกอบที่จะนำมาใช้ในการออกแบบ

ภาพประกอบ เป็นสื่อที่มีความสำคัญและถูกใช้เป็นส่วนกลางสำหรับให้ข้อมูลข่าวสารอีกทั้งยังปรากฏอยู่ได้นานและสามารถย้อนกลับมาดูได้ตลอดเวลา ประเด็นที่น่าสนใจในสื่อสิ่งพิมพ์ที่นอกเหนือจากการ สื่อความหมายที่เกี่ยวกับตัวอักษรแล้ว ภาพประกอบที่สอดแทรกอยู่ในเนื้อหาเหล่านั้นก็มีความสำคัญ เพราะ สามารถบอกเล่า และสื่อความหมายทั้งเรื่องราวและอารมณ์ความรู้สึกได้อย่างดีเยี่ยม ด้วยเหตุนี้ภาพประกอบที่ ปรากฏอยู่ในสื่อสิ่งพิมพ์ที่พบเห็นกันอยู่ทั่วไป จึงมีรูปแบบที่หลากหลายขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์หรือจุดมุ่งหมายในการสื่อสารกับกลุ่มผู้รับ อย่างเช่น ภาพประกอบหนังสือการ์ตูนสำหรับเด็กเล็กๆ อาจมีเพียง รูปภาพเพียงอย่างเดียวโดยปราศจากตัวหนังสือ ซึ่งก็ตรงกับกลุ่มผู้รับที่ชอบดูภาพสวยๆมากกว่าการอ่านตัวหนังสือ ซึ่งสอดคล้องกับคำพูดหนึ่งที่ว่าภาพหนึ่งภาพสามารถแทนคำพูดได้นับพันหมื่นคำ

ตารางที่ 3.3 วิเคราะห์รูปแบบสไตล์ภาพประกอบ

ลำดับที่	สไตล์ภาพประกอบ	เหตุผล
1	 <p>ภาพประกอบที่ 3.1 ภาพประกอบแบบไทยวิจิตร (สงกรานต์) ที่มา : https://www.pinterest.com/pin/316166836332541025/</p>	<p>ภาพประกอบแบบไทยวิจิตรมีความเป็นเอกลักษณ์ของไทย ลายเส้นแบบไทย เมื่อเห็นแล้วจะรู้ได้ว่าเป็นภาพประกอบของไทย แต่ไม่เหมาะกับกลุ่มเป้าหมายและความเหมาะสมในยุคปัจจุบัน ที่ต้องการความแปลกสวยงามและทันสมัย</p>
2	 <p>ภาพประกอบที่ 3.2 ภาพประกอบแบบเสมือนจริง ที่มา : https://goo.gl/images/Fxk3iA</p>	<p>เป็นภาพที่มีความละเอียดมาก ต้องมีความชัดเจนในเรื่องของการใช้แสงเงา และสัดส่วน ที่ถูกต้อง มีเนื้อหาที่ชัดเจนอยู่ในภาพ แต่ต้องใช้เวลานานในการสร้างภาพประกอบแบบนี้</p>

<p>3</p>	 <p>ภาพประกอบที่ 3.3 ภาพประกอบแบบภาพประกอบแบบ เวกเตอร์ ที่มา : https://www.pinterest.com/pin/300896818832042090/</p>	<p>เป็นภาพประกอบที่สามารถนำไปใช้ได้หลากหลายเพราะสามารถย่อขยายไฟล์ได้โดยที่ไม่แตก เป็นภาพที่มาจากภาพเรขาคณิต สร้างได้ง่าย</p>
<p>4</p>	 <p>ภาพประกอบที่ 3.4 ภาพประกอบแบบ SD Cartoon (Super Deformation) ที่มา : www.alamy.com-G0P2P1</p>	<p>การทำให้ผิดสัดส่วน เรียกว่า Chibi เป็นคำเรียกในภาษาญี่ปุ่นที่ใช้บอกลักษณะ สิ่งเล็กๆ เด็กเล็ก หรือ คนตัวเล็ก เป็นภาพที่ดูง่ายไม่มีลายเส้นซับซ้อน แต่เป็ ภาพประกอบที่ เหมาะกับเด็กมากกว่า</p>
<p>5</p>	 <p>ภาพประกอบที่ 3.5 ภาพประกอบแบบลายเส้นเฉพาะ ที่มา : https://www.pinterest.com/pin</p>	<p>ภาพประกอบแบบลายเส้นเฉพาะเป็นภาพประกอบที่เราสร้างขึ้นมาจากลายเส้นที่เป็นเอกลักษณ์ของเราเอง ไม่ซ้ำแบบใคร แต่บางคนอาจจะไม่ชอบรูปแบบแนวนี้ อาจเพราะว่าไม่เคยเห็นมาก่อน</p>

สรุป จากการวิเคราะห์สไตล์ของภาพประกอบว่าสไตล์ภาพประกอบที่จะนำไปใช้ในการออกแบบที่แบ่งตามประเภทและข้อดีข้อเสีย ผู้วิจัยสรุปได้ว่าภาพประกอบที่เหมาะสมกับกลุ่มเป้าหมายคือภาพประกอบแบบ Vector เนื่องจากเป็นภาพประกอบที่สามารถนำไปใช้ได้หลากหลายเพราะสามารถย่อขยายไฟล์ได้โดยที่ไม่แตก ง่ายต่อการสร้างสรรค์ มีลายเส้นที่เข้าใจง่าย ไม่ซับซ้อนจนเกินไป สามารถวาดภาพแยกเป็นชิ้นๆแล้วค่อยนำไปรวมกันทีหลังได้ ทันสมัย น่าสนใจ ไม่สมจริงเกินไป เหมาะกับกลุ่มเป้าหมาย

ภาพประกอบแบบ vector ภาพแบบเวกเตอร์ หรือ Object-Oriented Graphics หรือ เรียกว่า เป็นรูปภาพ Resolution-Independent เป็นภาพที่มีลักษณะของการสร้างจากคอมพิวเตอร์ ที่มีการสร้างให้แต่ละส่วนของภาพเป็นอิสระต่อกัน โดยแยกชิ้นส่วนของภาพทั้งหมดออกเป็นเส้นตรง รูปทรง หรือ ส่วนโค้ง โดยอ้างอิงตามความสัมพันธ์ทางคณิตศาสตร์ หรืออาศัยการคำนวณทาง คณิตศาสตร์ โดยมีสีและตำแหน่งของสีที่แน่นอน ฉะนั้นไม่ว่าจะมีการเคลื่อนย้าย หรือย่อขยายขนาด ของภาพ ก็จะไม่เสียรูปทรง และความละเอียดของภาพจะไม่ลดลง จึงทำให้ภาพยังคงชัดเจน เหมือนเดิม แม้ขนาดของภาพจะมีขนาดใหญ่ขึ้นหรือเล็กลงก็ตาม แต่มีข้อเสียที่ไม่สามารถใช้เอฟเฟค ในการปรับแต่งภาพได้เหมือนกับภาพแบบ Raster การประมวลผลภาพแบบ Vector ได้แก่ภาพที่มี นามสกุล .AI, .DRW, .CDR, .EPS, ซึ่งโปรแกรมที่ใช้ในการวาดภาพก็มีมากมายหลายโปรแกรม เช่น Illustrator, CorelDraw และ ภาพ .WMF ซึ่งเป็นภาพคลิปอาร์ตในโปรแกรม Microsoft Word และ ภาพ .DWG ในโปรแกรมการออกแบบ AutoCAD เป็นต้น

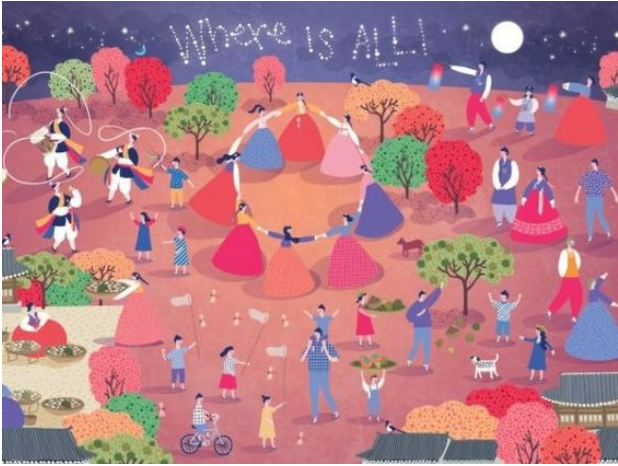

ภาพประกอบที่ 3.6 ภาพประกอบแบบภาพประกอบแบบเวกเตอร์
ที่มา : <https://www.pinterest.com/pin/300896818832042090/>

ภาพประกอบที่ 3.7 ภาพประกอบแบบเวกเตอร์
ที่มา : <https://www.pinterest.com/pin/505599495658206889/>

ตารางที่ 3.4 วิเคราะห์การจัดองค์ประกอบภาพประกอบ

ลำดับที่	สไตล์ภาพประกอบ	เหตุผล
1	 <p data-bbox="432 801 1150 904">ภาพประกอบที่ 3.8 ภาพประกอบแบบความสมดุล ที่มา : https://www.shutterstock.com/th/image-vector/thailand-love-heart-thai-icons-symbols-126108914</p>	<p data-bbox="1193 315 1474 1059">การจัดองค์ประกอบ โดยจัดรูปร่างที่สมดุลตา ให้รวมกลุ่มกัน การจัดวางหรือเลือกตำแหน่งที่ได้ดูสวยงามรวมทั้งความเข้มข้นของสี การจัดแบ่งเนื้อที่เพื่อจัดวางจุดเด่น จุดด้อยเหล่านี้ ช่วยให้เกิดความสมดุลทั้งสีน อย่างไรก็ตามลักษณะความสมดุลมีจำเป็นต้องเป็นลักษณะซ้าย-ขวา เท่ากันตลอดไป อาจจะจัดองค์ประกอบความสมดุลแบบ ซ้าย-ขวาไม่เท่ากันก็ได้</p>
2	 <p data-bbox="432 1563 1150 1666">ภาพประกอบที่ 3.9 ภาพประกอบแบบการเน้น ที่มา : https://www.shutterstock.com/th/image-vector/autumn-landscape-tree-sunset-flock-birds-176484302</p>	<p data-bbox="1193 1081 1474 1933">คือ การนำเอา ส่วนประกอบศิลปะมา ประกอบเข้าด้วยกัน และเน้นให้เห็นความแตกต่างระหว่างส่วนประกอบเหล่านั้น เพื่อให้เกิดจุดเด่นหรือจุดสนใจ เช่น ภาพที่จัดวางให้รูปร่างรูปทรงที่มีขนาดเล็กเล็กกัน หรือขนาดเท่าๆ กัน เมื่อทำให้เกิดการเน้นภาพ ก็อาจจะสร้างรูปทรงขนาดใหญ่กว่าปกติแทรกขึ้นระหว่างรูปทรงที่มีขนาดเท่าๆ กันนั้น หรือการระบายสีเข้มตัดกับโทนสีส่วนใหญ่ เป็นต้น</p>

3	 <p>ภาพประกอบที่ 3.10 ภาพประกอบแบบกลมกลืน ที่มา : https://www.pinterest.com/pin/505599495658206889/</p>	<p>วิธีการนำเอาส่วนประกอบศิลปะมาผสมผสานกันในลักษณะที่คล้ายคลึง สอดคล้อง และเชื่อมโยงทุกส่วนมาเป็นส่วนเดียวกันทั้งภาพ โดยหลีกเลี่ยงการจัดภาพแบบขัดแย้งหรือตัดกัน ตัวอย่างเช่น การจัดวางโครงสีในภาพ โดยใช้สีใกล้เคียงกันในวงจรสี หรือการสร้างภาพที่มีรูปร่างรูปทรงเหมือนกัน</p>
4	 <p>ภาพประกอบที่ 3.11 ภาพประกอบแบบความหลากหลาย ที่มา : https://www.pinterest.com/pin/316166836332540671/</p>	<p>การนำเอาส่วนประกอบของศิลปะมาสร้างภาพ โดยไม่จำเป็นต้องให้เกิดความประสานกลมกลืน แต่กลับทำให้ภาพมีความสลับซับซ้อนในการจัดวาง การสร้างความขัดแย้งขึ้นในภาพด้วยเส้น รูปร่าง รูปทรง สี ขนาด และพื้นผิว เป็นต้น ความหลากหลายนี้ทำให้ภาพเกิดความน่าสนใจ ชวนให้ติดตามค้นหาเรื่องราวและความหมาย</p>

5	 <p>ภาพประกอบที่ 3.12 ภาพประกอบแบบจิ้งหะ ที่มา : https://store.shopping.yahoo.co.jp/qualityshopdonet/te-54420.html</p>	<p>การใช้พื้นที่เพื่อการจัดองค์ประกอบความถี่ห่าง การเว้นช่องไฟของวัตถุหรือสินค้าทั้งในแนวนอนและแนวตั้ง. เพื่อให้เกิด จังหวะที่ดูแล้วไม่น่าเบื่อหรือแน่นจนรู้สึกอึดอัดจนเกินไป ด้วยจังหวะและ ช่องไฟที่พอดีตามรูปด้านล่าง</p>
6	 <p>ภาพประกอบที่ 3.13 ภาพประกอบแบบเอกภาพ ที่มา : https://www.shutterstock.com/th/image-vector/vector-illustration-doodle-showing-architecture-culture-430974742</p>	<p>ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ของเนื้อหาและรูปทรง โดยอาศัยส่วนประกอบของศิลปะที่มาจัดวางประสานสัมพันธ์กัน ความเป็นเอกภาพในงานศิลปะช่วยให้งานโดดเด่นมีคุณค่า</p>

สรุป จากการวิเคราะห์การจัดองค์ประกอบภาพประกอบที่แบ่งตามหลักศิลปะ คือ การนำเอาส่วนประกอบของศิลปะมาประสานเข้าด้วยกัน เพื่อให้ได้ผลงานที่มีเอกภาพและความงามตามต้องการ ซึ่งจะช่วยเสริมคุณค่าทางสุนทรียะให้กับงานศิลปะนั้น ๆ หลักการศิลปะที่นำมาใช้ในการสร้างสรรค์ภาพประกอบ ผู้วิจัยสรุปได้ว่าการจัดองค์ประกอบภาพประเภท **ความสมดุล** เหมาะที่จะนำมาออกแบบภาพประกอบ เนื่องจากเป็นการจัดองค์ประกอบโดยจัดรูปร่างที่สมดุลตาให้รวมกลุ่มกัน ภาพประกอบแบบนี้สามารถเล่าเรื่องราว การทำกิจกรรม ใน 1 เรื่องได้ เช่น พิธีกรรม ผู้คนที่มาร่วมพิธีกรรม สิ่งของในพิธีกรรม เป็นต้น ได้อย่างละเอียดและเห็นภาพรวมในประเพณี 1 ประเพณีของฮีตสิบสองได้

www.shutterstock.com · 126108914

ภาพประกอบที่ 3.14 ภาพประกอบแบบความสมดุล

ที่มา : <https://www.shutterstock.com/th/image-vector/thailand-love-heart-thai-icons-symbols-126108914>

ภาพประกอบที่ 3.15 ภาพประกอบแบบความสมดุล

ที่มา : <https://www.shutterstock.com/th/image-vector/japan-infographic-travel-place-landmark-vector-410506390>

3.5 วิเคราะห์ แสง โทณสี ของประเพณีท้องถิ่นอีสาน ที่มีอิทธิพลในการออกแบบ

ในแต่ละสถานที่ จะมีเอกลักษณ์ในการใช้สีสันทันที่ไม่เหมือนกัน เพราะผู้คนในท้องถิ่นย่อมที่จะแสวงหาความสวยงาม ในการใช้องค์ประกอบสีที่ทำให้อยู่อาศัยแล้วเกิดความสุขสบายใจและตอบสนองความต้องการไม่ว่าจะจงใจหรือไม่ได้ตั้งใจก็ตาม สีสันทันเหล่านี้ได้ถูกขัดเกลาและถ่ายทอดจาก บรรพบุรุษผ่าน ลูก หลาน รุ่นแล้วรุ่นเล่า จนเกิดเป็นสีเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่น

แต่อย่างไรก็ตามแสง สีที่เราเห็นนั้นถูกตำแหน่งที่ตั้งของโลกที่แบ่งด้วยเส้นรุ้ง เส้นแวง แสงอาทิตย์ที่ส่องลงมาในแต่ละที่แต่ละเวลา แต่ละฤดูกาลของโลกก็จะให้แสง สี ที่ไม่เหมือนกัน จะมีความงามเฉพาะที่ที่แสงตกกระทบพื้นดินมาสู่สายตาเราสายตาของแต่ละคนก็จะเห็นความงามของแสงนี้ไม่เหมือนกัน ฉะนั้นการวิเคราะห์สีเฉพาะถิ่นนั้น ควรจะวิเคราะห์จากการสัมผัสตัวอย่างเก็บภาพถ่าย ในงานประเพณีของภาคอีสาน ดังนี้

ภาพประกอบที่ 3.16 ภาพแสดงประเพณีบุญบั้งไฟ
ที่มา : <https://goo.gl/images/GDkxjM>

ภาพประกอบที่ 3.17 ภาพแสดงการฟ้อนรำในงานประเพณีบุญบั้งไฟ
ที่มา : <https://goo.gl/images/Xu3YrQ>

ภาพประกอบที่ 3.18 ภาพแสดงการฟ้อนรำในงานประเพณีแห่เทียนพรรษา
ที่มา : <https://goo.gl/images/DCQLqp>

ภาพประกอบที่ 3.19 ภาพแสดงลักษณะธงอีสาน
ที่มา : <https://goo.gl/images/AMqHxX>

สรุปสีที่ได้จากประเพณีวัฒนธรรมอีสาน

บทสรุป

กลุ่มเป้าหมายอายุ 15-18 ปี และกลุ่ม 18-22 ปี

ลักษณะเฉพาะของงานภาพประกอบ

ผู้วิจัยจะใช้ภาพประกอบแบบ **Vector** แบบโล่หน้าหนักสีโดยการไม่เน้นเส้น มีลายเส้นที่เข้าใจง่าย ไม่ ซับซ้อนจนเกินไป สามารถวาดภาพแยกเป็นชิ้นๆแล้วค่อยนำไปรวมกันทีหลังได้ ทันสมัย น่าสนใจ ไม่สมจริงเกินไป รายละเอียดไม่มากไม่น้อยจนเกินไป สามารถนำไปใช้ได้หลากหลาย ลักษณะการแต่ง กายแบบสุภาพ มีการจัดวางองค์ประกอบภาพแบบสมดุลที่แสดงให้เห็นถึงเรื่องราว การประกอบพิธีกรรมของฮีตสิบสอง และจะใช้ **บุญปีใหม่ไทย (บุญสงกรานต์ บุญเดือนสี่)** เป็น ภาพไฮไลท์ของงานบุญฮีตสิบสองเนื่องจากว่า **ประเพณีสงกรานต์** เนื่องจากในสมัยก่อนประเพณีสงกรานต์มีพิธีการสรงน้ำพระ รดน้ำดำหัวผู้ใหญ่เพื่อขอขมาลาโทษแต่ในปัจจุบันคนทั่วไปคนในยุค Gen Y ไม่ค่อยเข้าวัดทำบุญในวันประเพณีนี้นอกจากว่าจะมีผู้ใหญ่ พ่อ แม่ พาไป และสิ่งที่คนส่วนใหญ่คิดเมื่อถึงประเพณีสงกรานต์คือการสาดน้ำแบบบ้าระห่ำ ปะแป้ง ลวนลาม มุ่งแต่ความสนุกสนาน จนลืมรักษาวัฒนธรรมทุกคนที่ออกมาเล่นน้ำ ออกมาด้วยความรู้สึกปลดปล่อยและที่สำคัญมีคนตายจากเทศกาลนี้ทุกปี

บทที่ 4

กระบวนการออกแบบ

การศึกษาประเพณีฮีตสิบสอง เพื่อออกแบบภาพประกอบ เรื่องประเพณีสงกรานต์ (บุญเดือนสี่) การออกแบบภาพประกอบที่ทำให้กลุ่มเป้าหมายได้รู้จักกับประเพณีฮีตสิบสองของพื้นที่อีสาน สร้างจิตสำนึกอันดีงามและได้เรียนรู้ฮีตประเพณีกันมากขึ้นเพื่อเป็นการอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีโบราณอีสานไว้ไม่ให้สูญหายไปตามกาลเวลาข้อมูลที่ใช้นำมาออกแบบได้มาจากการลงพื้นที่และศึกษาได้ข้อสรุปดังนี้

4.1 สรุปผลการวิเคราะห์เพื่อหาแนวทางการออกแบบ

4.1.1 เนื้อหาในภาพประกอบ : บุญสงกรานต์ (บุญเดือนสี่)

4.1.2 สื่อที่จะออกแบบ : ภาพประกอบแบบไล่น้ำหนักสีโดยการไม่เน้นเส้น มีลายเส้นที่เข้าใจง่าย ไม่ซับซ้อนจนเกินไป

4.1.3 รูปแบบสไตล์ภาพประกอบ : vector

4.2.4 การจัดองค์ประกอบภาพประกอบ : การจัดวางแบบสมดุล การจัดองค์ประกอบโดยจัดรูปร่างสะดุดตาให้รวมกลุ่มกัน

4.1.5 โทนสี : สีที่มาจากตัวอย่างเก็บภาพถ่าย ในงานประเพณีของภาคอีสาน ที่มีลักษณะสดใส มีความชัดเจน ดูแล้วสนุกสนาน

4.1.6 การลงสี : เทคนิคการลงสีแบบคอมพิวเตอร์ เนื่องจากเป็นวิธีการลงสีที่ พบเห็นได้ทั่วไป มีความ สวยงาม ชัดเจน ดูแล้วสบายตา

4.2 องค์ประกอบในการประกอบพิธีบุญสงกรานต์

อุปกรณ์การประกอบพิธีกรรม

โสังฮต/ฮางฮต เจดีทราย พระพุทธรูป ชันน้ำ ถังน้ำ

เนื้อหาการจัดงาน

- การละเล่นสงกรานต์
- ประกอบพิธีกรรม คือ รดน้ำพระพุทธรูป ขนทรายเข้าวัด
- ขอขมาลาโทษผู้เฒ่าผู้แก่ที่ได้ล่วงเกินท่านในรอบ 1 ปีที่ผ่านมา

4.3 การออกแบบและพัฒนารูปแบบภาพประกอบ

เป็นการนำข้อมูลที่ได้จากภาพถ่ายและการศึกษาประเพณีฮีตสิบสอง บุญสงกรานต์ จากแหล่งข้อมูลต่างๆ ที่ได้นำมาวิเคราะห์แล้วมาสู่ขั้นตอนการ Sketch การจัดวางองค์ประกอบของชิ้นส่วนต่างๆในภาพประกอบ ผู้วิจัยคำนึงถึงความเป็นอีสานของสิ่งต่างๆในภาพจากภาพถ่ายเป็นหลัก เช่น รูปร่าง การแต่งกาย ลวดลาย สี

4.4 การออกแบบลายเส้นจากภาพถ่าย Sketch design และลงสี

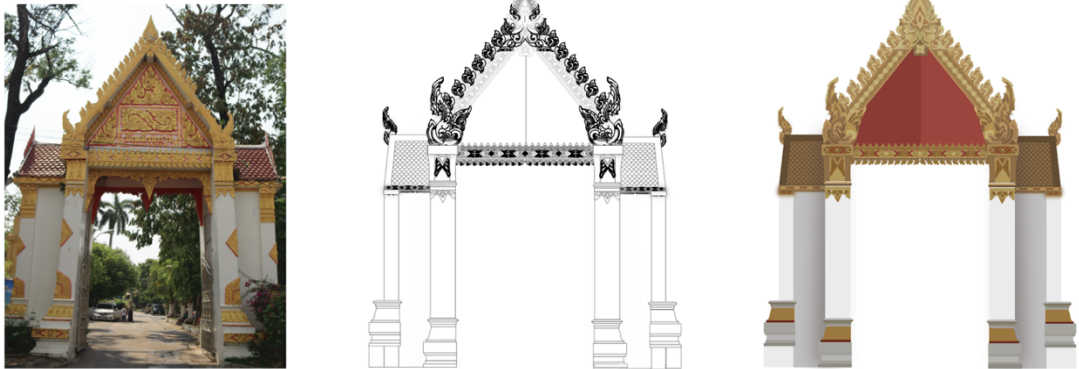
เป็นขั้นตอน จากที่ได้เลือกถ่าย แล้วนำมากราฟลายเส้นและลงสีด้วยเครื่องมือ Pen tool/Brush ในโปรแกรม Illustrator และ Pho

4.4.1 สิมอีสาน

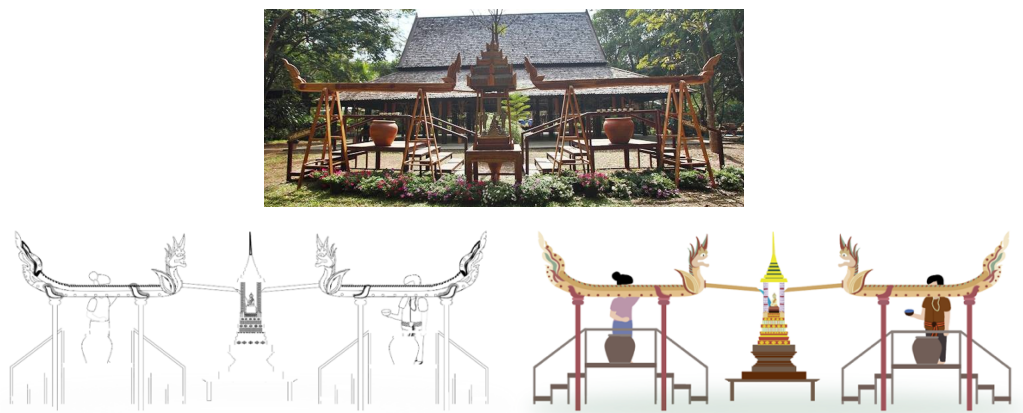
ภาพที่ 4.1 (ซ้าย) ภาพถ่าย (กลาง) ลายเส้น (ขวา) ภาพลงสี

4.4.2 ประตูโขง

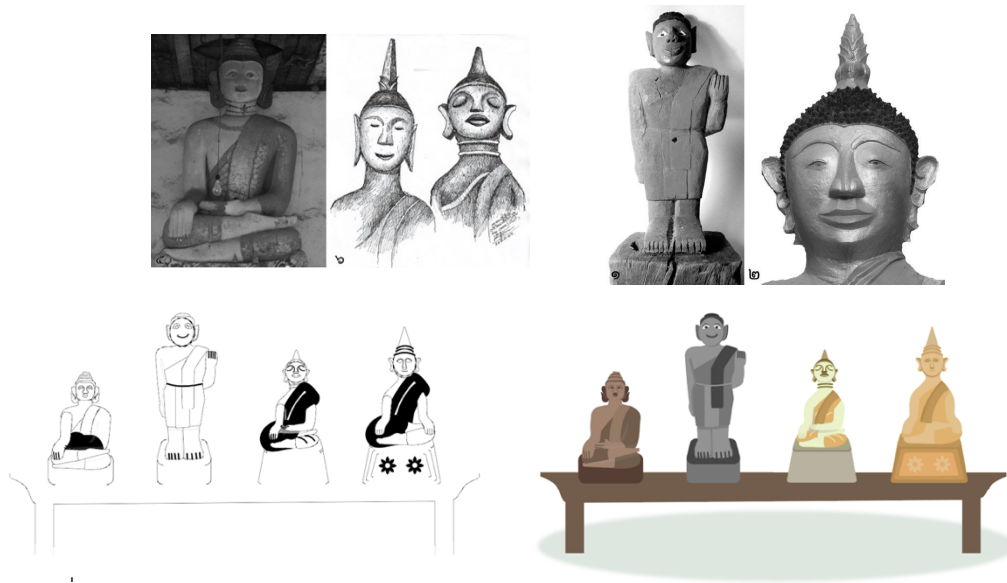
ภาพที่ 4.2 (ซ้าย) ภาพถ่าย (กลาง) ลายเส้น (ขวา) ภาพลงสี

4.4.3 ฮตสรง

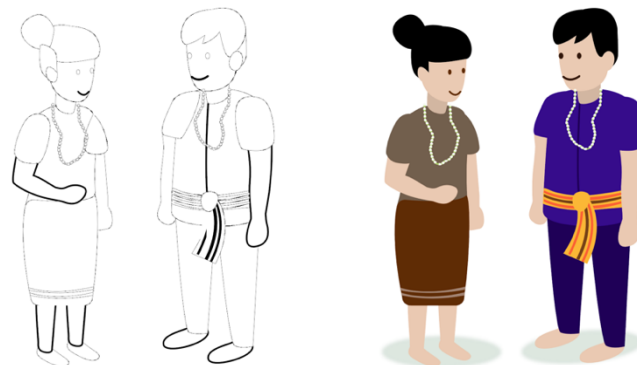
ภาพที่ 4.3 (บน) ภาพถ่าย (ซ้าย) ลายเส้น (ขวา) ภาพลงสี

4.4.4 พระพุทธรูปอีสาน

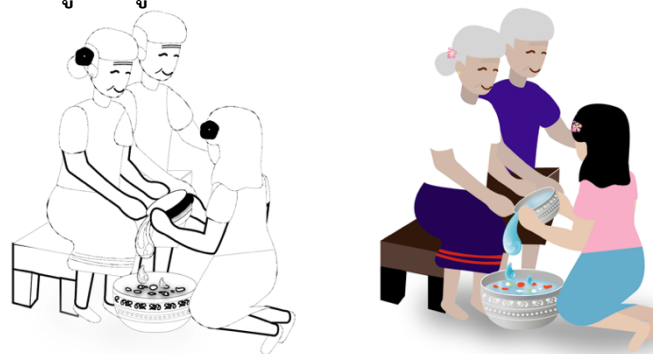
ภาพที่ 4.4 (บน) ภาพถ่าย (ซ้าย) ลายเส้น (ขวา) ภาพลงสี

4.4.5 ผู้คนและการแต่งกาย

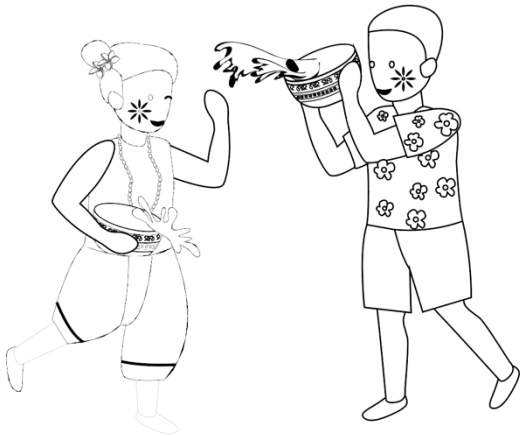
ภาพที่ 4.5 (ซ้าย) ลายเส้น (ขวา) ภาพลงสี

4.4.6 รดน้ำดำหัว ผู้เฒ่า ผู้แก่

ภาพที่ 4.6 (ซ้าย) ลายเส้น (ขวา) ภาพลงสี

4.4.7 เล่นน้ำสงกรานต์

ภาพที่ 4.7 (ซ้าย) ลายเส้น (ขวา) ภาพลงสี

4.4.8 ก่อเจดีย์ทราย

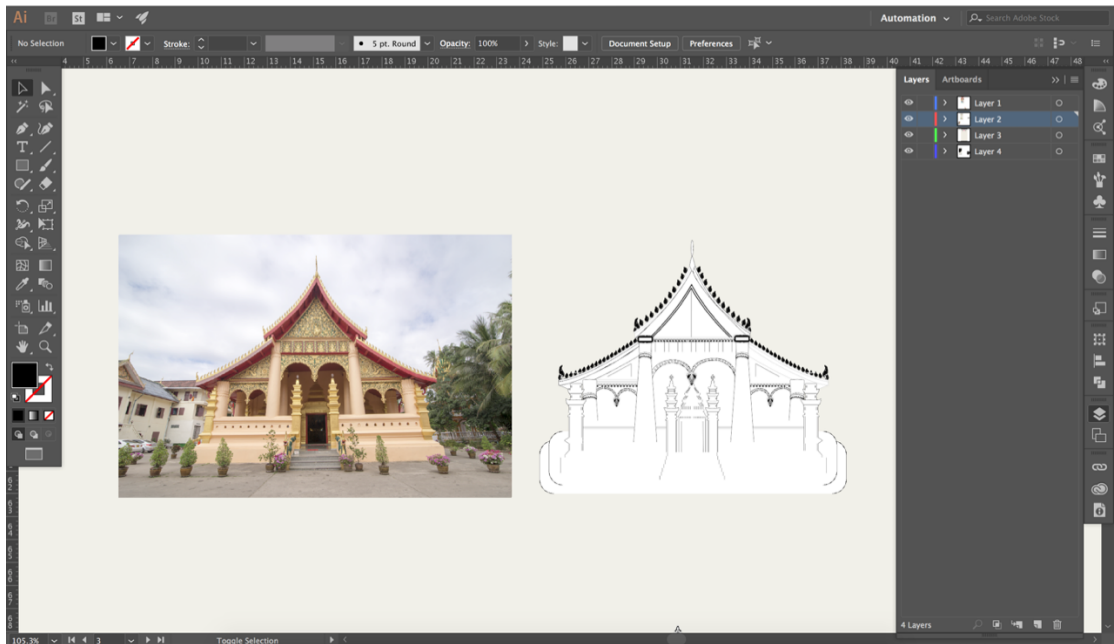
ภาพที่ 4.8 (ซ้าย) ลายเส้น (ขวา) ภาพลงสี

4.4.9 อุปกรณ์สร้างน้ำ

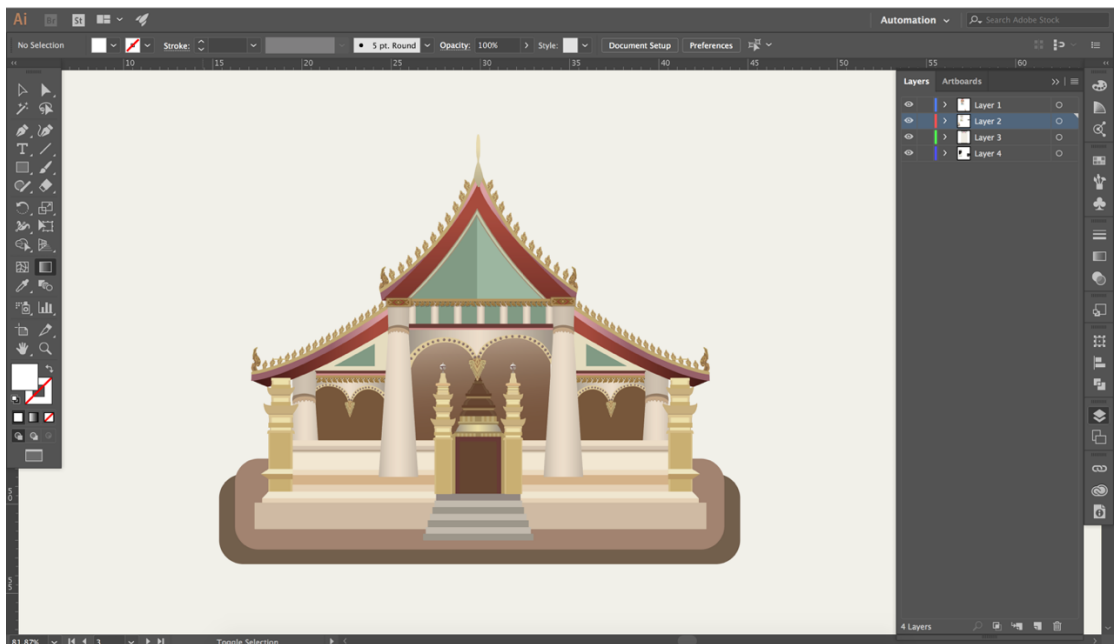

ภาพที่ 4.9 (ซ้าย) ลายเส้น (ขวา) ภาพลงสี

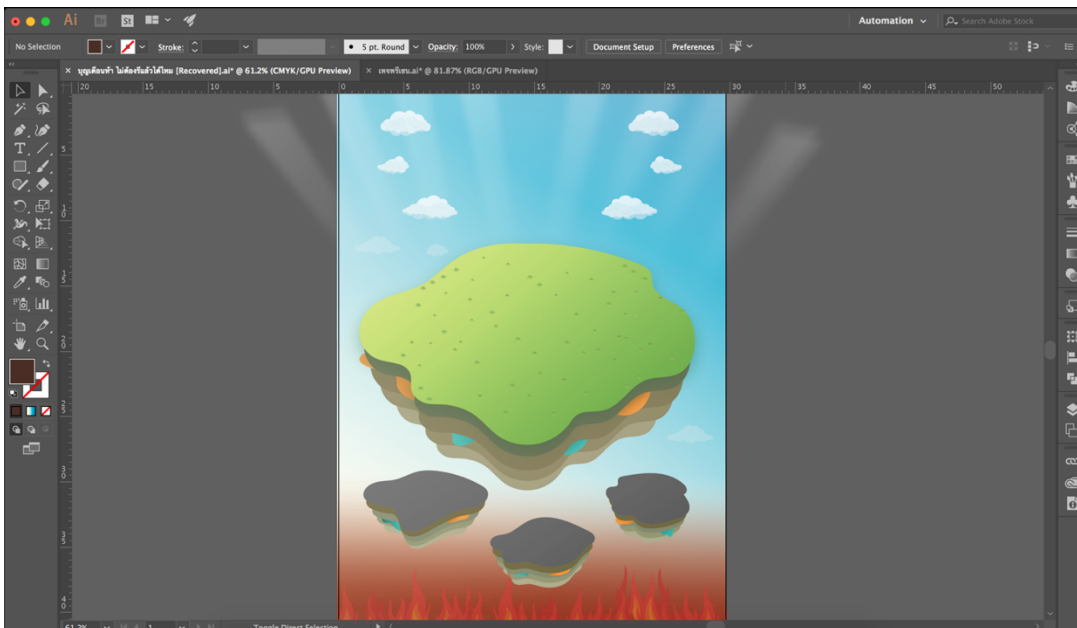
4.5 กระบวนการทำภาพประกอบ ในโปรแกรม Adobe Illustrator

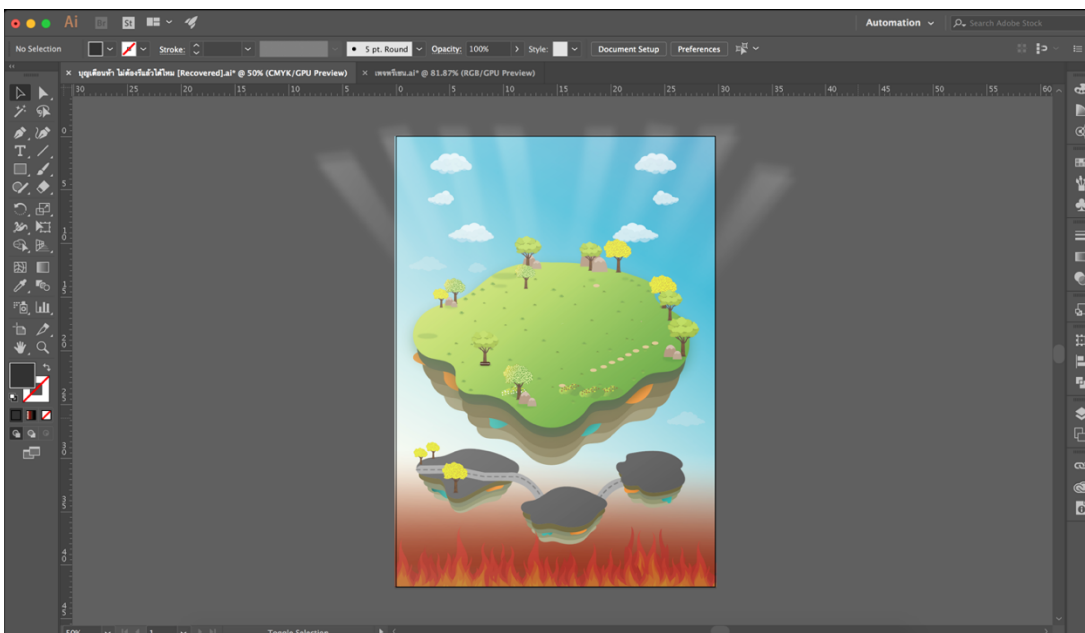
ภาพประกอบที่ 4.10 วาดภาพจากเครื่องมือ Pen Tool ด้วยการกราฟจากภาพถ่ายจริง

ภาพประกอบที่ 4.11 ลงสีจากเครื่องมือ Gradient Tool

ภาพประกอบที่ 4.12 วาดฉาก จากเครื่องมือ Pen Tool และลงสีจากเครื่องมือ Gradient Tool

ภาพประกอบที่ 4.13 เก็บรายละเอียดต่างๆ กิ่งหิน โขดหิน ต้นไม้ ด้วยเครื่องมือ Pen Tool และลงสีจากเครื่องมือ Gradient Tool

4.6 รูปแบบภาพประกอบ

แนวความคิดการวาดภาพประกอบเกี่ยวกับประเพณีสงกรานต์นี้เพื่อให้ทุกคนได้ตระหนักถึงความผิดชอบชั่วดี โดยแบ่งพื้นที่ออกเป็น 4 เกาะ โดยได้แนวคิดมาจากวิมารสวรรค์และเกาะนรก เกาะที่ใหญ่ที่สุดคือเกาะที่มีการปฏิบัติประเพณีตตามหลักดั้งเดิม เช่น การรดน้ำ พระพุทธรูป ก่อเจดีย์ทราย ชาวอีสานเชื่อกันว่าการทำแบบนี้จะได้บุญกุศลสูงยิ่งนัก และการรดน้ำดำหัวผู้ใหญ่เพื่อเป็นสิริมงคลแก่ตนเอง ส่วนเกาะเล็กๆ 3 เกาะ คือเกาะนรกที่มีการเล่นน้ำสงกรานต์แบบบ้าระห่ำ ออกมาด้วยความรู้สึกปลดปล่อยจนลืมรักษาวัฒนธรรมอันคุณค่า

พื้นหลังของภาพแบ่งสี่ออกเป็นสองวรรณะ สีฟ้าแสดงถึงเกาะสวรรค์ ส่วนสีแดงบริเวณเกาะล่างแสดงถึงการมีประพตติกรรมไม่ดี ผิดศีล เป็นเกาะนรก

ภาพประกอบที่ 4.14 ภาพวิมารสวรรค์ที่เสร็จสมบูรณ์

ภาพประกอบที่ 4.15 ภาพเกาะนรกที่เสร็จสมบูรณ์

ภาพประกอบที่ 4.16 ภาพประกอบที่เสร็จสมบูรณ์

ภาพประกอบที่ 4.17 โลโก้ของภาพประกอบบุญปีใหม่ไทย (สงกรานต์)

ออกแบบโลโก้สงกรานต์โดยมีพื้นหลังเป็นก้อนเมฆที่ให้ความรู้สึกสงกรานต์เป็นประเพณีบุญของชาวอีสานก้อนเมฆจะนำผู้คนที่ประพุดิตนตีสืบสู่สรวงสวรรค์ และมีชั้นเงินที่กำลังมีน้ำไหลออกมาหมายถึงเทศกาลสงกรานต์ได้มาถึงแล้ว

การประเมินผลการออกแบบจากผู้เชี่ยวชาญ

จากการสอบถามผู้เชี่ยวชาญทางด้านการออกแบบภาพประกอบพบว่าเนื้อหาการออกแบบภาพประกอบจากประเพณีสงกรานต์มีความถูกต้องเหมาะสมกับวัตถุประสงค์ ภาพประกอบกราฟิกสื่อสารความหมายได้ตรงกับเนื้อหา มีความน่าสนใจ ภาพประกอบมีความสอดคล้องกับเนื้อหา และสื่อความหมายได้อย่างชัดเจนโดยมีภาพหลักและภาพรองที่สามารถมองได้ง่ายมีสายเส้นที่ไม่ซับซ้อน แต่การออกแบบภาพประกอบให้กับกลุ่มเป้าหมาย เจนวาย (Generation Y) 18 – 25 ปี ที่เริ่มมีแนวทางเป็นของตัวเองแล้วอาจจะยากเกินไปสำหรับการให้ข้อมูลถึงกลุ่มเป้าหมายนี้ เพราะว่าเจนวายเริ่มมีสิ่งที่ตัวเองสนใจมากกว่าสิ่งที่ผู้ใหญ่คอยป้อนให้มักจะเริ่มไม่สนใจสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ต่อตัวเอง ดังนั้นกลุ่มเจนวายอาจจะต้องลงมือปฏิบัติจริง ใช้สถานที่จริง โดยมีสิ่งโน้มน้าวใจให้กับเจนวายที่ไม่ใช่แค่การเข้าวัดเพื่อไปทำบุญ เพราะฉะนั้นการออกแบบภาพประกอบจากประเพณีสงกรานต์เหมาะที่จะให้เด็กปฐมศึกษามากกว่า เพื่อที่เด็ก ๆ จะได้เริ่มซึมซับวัฒนธรรมรากเง้าอันดีงาม ของ ปู่ ย่า ตา ยาย ชาวอีสานเพราะจะได้ซึมซับเป็นรากฐานให้แก่เด็ก ๆ ในวัยปฐม

บทที่ 5

การสรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การวิจัยการศึกษาและออกแบบภาพประกอบเพื่อให้ผู้คนในปัจจุบันตระหนักถึงคุณค่าทางวัฒนธรรมตามประเพณีฮีตสิบสอง และการสืบทอดอัตลักษณ์ของคนอีสาน เพื่อไม่ให้วัฒนธรรมประเพณีอันดีงามเลือนหายไปตามกาลเวลา รวมทั้งสร้างแรงจูงใจที่น่าสนใจให้กับนักท่องเที่ยวและผู้สนใจ เหมาะกับคนทุกยุคในสังคมปัจจุบัน การออกแบบมีการจัดวางองค์ประกอบภาพแบบสมดุลที่แสดงให้เห็นถึงเรื่องราวการประกอบพิธีกรรมของฮีตสิบสอง มีเอกลักษณ์ให้จดจำได้ง่าย วิชิตาเนินการวิจัยตามกระบวนการศึกษาได้กำหนดขั้นตอน ต่างๆ ดังนี้ การรวบรวมข้อมูล ทั้งจากเอกสารและจากงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง แหล่งศึกษาข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูล

5.1 สรุปผลการวิจัย

จากวัตถุประสงค์สามารถสรุปผลวิจัย ได้ดังนี้

1) เพื่อศึกษารวบรวมข้อมูลประวัติความเป็นมาประเพณีอีสานฮีตสิบสอง พบว่า ประเพณีฮีตสิบสองมีอิทธิพลทางความเชื่อที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาเป็นเวลานาน เป็นเรื่องของความเชื่อในพระพุทธศาสนาและประเพณีนิยมพื้นบ้านเป็นประเพณีที่สมาชิกในสังคม ในปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลาของสังคมทำให้คนรุ่นปัจจุบันขาดความเข้าใจและความซาบซึ้งตั้งใจในประเพณีและวัฒนธรรมนั้นๆที่ชาวอีสานรุ่นเก่าๆใช้ยึดถือเป็นแนวทางในการดำรงชีวิต

2) เพื่อวิเคราะห์ประเพณีอีสานฮีตสิบสอง และทราบถึงความหมายและความสำคัญที่แฝงอยู่ในประเพณีอีสานฮีตสิบสองของชาวอีสาน พบว่า ในประเพณีฮีตสิบสอง มีเรื่องเล่าประวัติความเป็นมาและมีคำสอนแฝงไว้ในพิธีกรรมที่มุ่งเน้นให้ผู้คนได้ปฏิบัติตนเป็นคนดี

3) เพื่อออกแบบภาพประกอบที่ให้ความรู้เรื่องประเพณีฮีตสิบสอง ที่ไม่ค่อยเป็นที่รู้จักนักสำหรับคนรุ่นใหม่ และบางประเพณีที่เริ่มผืนดินหายไป ได้นำมาถ่ายทอดในรูปแบบภาพประกอบ ตอน ประเพณีสงกรานต์ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับการทำบุญและทำบาป ทำให้คนรุ่นใหม่รวมทั้งบุคคลทั่วไปที่สนใจได้รู้จักเกี่ยวกับพิธีกรรมของประเพณีสงกรานต์มากขึ้น

5.2 การอภิปรายผล

การศึกษาประเพณีฮีตสิบสองเพื่อออกแบบภาพประกอบ กรณีศึกษาประเพณีสงกรานต์ (บุญเดือนห้า) ต่อกลุ่มเป้าหมายนั้นต้องมีแนวคิดที่จะสื่อสารไปยังกลุ่มเป้าหมายได้เรียนรู้เข้าใจเกี่ยวกับประเพณีอีสาน การออกแบบภาพประกอบโดยวิเคราะห์ข้อมูลและทำการวิเคราะห์ลักษณะการวาดภาพประกอบเกี่ยวกับ ประเพณี พิธีกรรมที่ปฏิบัติกัน โดยการหาตัวอย่างภาพถ่ายที่ถ่ายมาจากสถานที่จริง เช่น สิมอีสาน ประตูโขง รูปแบบที่ใช้ในการออกแบบภาพประกอบ (Illustration จินตนาการส่วนเทคนิคที่ใช้ในการออกแบบภาพประกอบ (Illustration Technique) คือเทคนิคคอมพิวเตอร์โดยใช้โปรแกรม Adobe Illustration ในการสร้างภาพประกอบ

เพราะฉะนั้น การออกแบบภาพประกอบ จึงต้องคำนึงถึงรูปแบบและลักษณะที่มีความสวยงาม เล่าถึงเนื้อหาของประเพณีสงกรานต์ อุปกรณ์ พิธีกรรม ให้เป็นภาพที่ไม่น่าเบื่อ และสามารถสื่อให้คนที่พบเห็นได้รู้จักถึงประเพณีอันดีงาม และได้เผยแพร่ให้เด็กและคนทั่วไปได้รู้จักถึงประเพณีอันดีงามของชาวอีสาน

5.3 ข้อเสนอแนะ

ในการศึกษาประเพณีฮีตสิบสองเพื่อออกแบบภาพประกอบ ให้ได้ผลดีนั้นจะต้องได้รับข้อมูลที่ถูกต้อง กระบวนการทำงานจากอาจารย์ที่ปรึกษา หนังสือต่างๆที่เกี่ยวข้องกับประเพณีฮีตสิบสอง ซึ่งทำให้งานวิจัยมีคุณภาพและประสิทธิภาพมากขึ้น อีกทั้งภาพประกอบในประเพณีสงกรานต์ยังสามารถนำไปพัฒนาต่อไปได้ เป็นหนังสือภาพเล่านิทาน การ์ตูนแอนิเมชัน สื่อรณรงค์การเล่นน้ำสงกรานต์กันอย่างมีศีลธรรม

เอกสารอ้างอิง

- นพดล พรามณี. การคงอยู่และการเปลี่ยนแปลงของฮีตสิบสองคองสิบสี่ ภูมิศึกษา หมู่บ้านชำโสม จังหวัดปราจีนบุรี.(ออนไลน์) สืบค้นเมื่อ 7 กุมภาพันธ์ 2561, จาก <http://ejournals.swu.ac.th/index.php/jica/article/viewFile/3238/4556>
- ประชิด ทิณบุตร. การออกแบบกราฟิก. กรุงเทพฯ : โอ เอส. พริ้นติ้ง เฮ้าส์,2530.
- วรรณรัตน์ ตั้งเจริญ. (2544). ความรู้เกี่ยวกับการสร้างภาพประกอบ.(ออนไลน์) สืบค้นเมื่อ 1 กุมภาพันธ์ 2561, จาก http://www.wwartcoll.com/articles2_wi1_sub.php?id=5
- หน้าที่ของภาพประกอบ.(ออนไลน์) สืบค้นเมื่อ 7 กุมภาพันธ์ 2561, จาก <http://oservice.skru.ac.th/ebookft/521/chapter%208.pdf>
- หลักศิลปะที่ใช้ในการสร้างสรรค์ภาพประกอบ.(ออนไลน์) สืบค้นเมื่อ 6 มีนาคม 2561, จาก <https://www.bloggang.com/m/viewdiary.php?id=dinhin&month=09-2010&date=06&group=1&gblog=3>
- ศิริวรรณ เวชวิทย์. (2553). การเขียนภาพประกอบ. พิมพ์ครั้งที่ 1. : มหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี.
- ส. ธรรมากักดี. (2546). ประเพณีอีสาน ส. ธรรมากักดี. กรุงเทพฯ: สำนักงาน ส. ธรรมากักดี.
- สำลี รักสุทธี. ฮีตสิบสอง คองสิบสี่ประเพณีของดีอีสาน. กรุงเทพฯ. : บริษัท เอ็น.ที.พี. เพรส จำกัด.

ภาคผนวก (ก)
แบบสอบถามที่ใช้ในการสรุปผลการวิจัย

แบบสอบถามความคิดเห็นเรื่อง การศึกษาประเพณีอีสานฮีตสิบสอง เพื่อออกแบบ
ภาพประกอบ กรณีศึกษาประเพณีสงกรานต์ (บุญเดือนห้า)

แบบสอบถามให้ผู้ตอบแบบสอบถาม กาเครื่องหมาย(/)ลงในช่องที่ท่านมีความคิดเห็นตรงกับความคิดเห็นของท่าน และการตอบแบบสอบถาม แบบปลายเปิดตามความคิดของท่าน
ผู้รับผิดชอบวิจัย นางสาวอิศราภรณ์ ประเสริฐศรี คณะศิลปประยุกต์และสถาปัตยกรรมศาสตร์
มหาวิทยาลัยอุบลราชธานีใคร่ขอขอบพระคุณท่านมา ณ โอกาสนี้ ที่กรุณาให้ข้อมูล

ข้อมูลเบื้องต้น กรุณาทำเครื่องหมาย / ลงในช่องที่ตรงกับข้อมูลหรือความคิดเห็นของท่าน

ส่วนที่ ข้อมูลเบื้องต้น 1

1. เพศ เพศชาย เพศหญิง
2. อายุ 15 – 18 ปี 18 – 22 ปี 25 ปี ขึ้นไป
3. ช่วงระดับการศึกษา ชั้นมัธยม ม.....
 อุดมศึกษา ชั้นปีที่.....

ชื่อสถาบัน

คำชี้แจง ให้ตอบคำถามต่อไปนี้

แผนการประเมิน	ระดับความคิดเห็น				
	5	4	3	2	1
ด้านเนื้อหาสื่อภาพประกอบ					
1. การนำเรื่องราวประเพณีสงกรานต์มาถ่ายทอดในรูปแบบภาพประกอบมีความน่าสนใจ					
2. เนื้อหา เรื่องราวของสื่อ ชักชวนให้สนใจที่จะศึกษาต่อเป็นอย่างดี					
3. สื่อภาพประกอบชุดนี้ ทำให้ท่านรู้จักกับประเพณีสงกรานต์อีสานมากขึ้น					
4. สามารถต่อยอดนำไปใช้ในการเรียน ในห้องเรียนได้จริง					
5. ความพึงพอใจในสื่อภาพประกอบชุดนี้					
ด้านรูปแบบตัวละคร					
1. ตัวละครมีลักษณะทันสมัยและเข้าใจง่าย					
2. ตัวละครมีเอกลักษณ์สามารถจดจำได้ง่าย					
3. สัดส่วนและทอนสีของตัวละคร มีความลงตัว					
4. สามารถพัฒนาต่อในการทำแอนิเมชัน หรือโมชันกราฟิก					

ภาคผนวก (ข)
ภาพการแจกแบบสอบถาม

ภาพการแจกแบบสอบถาม นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4-6 (อายุ15-18ปี) โรงเรียนลือคำ
หาญวารินชำราบ

ภาพที่ ข.1 ภาพการแจกแบบสอบถามโรงเรียนลือคำหาญวารินชำราบ

ภาพที่ ข.2 ภาพการแจกแบบสอบถามโรงเรียนลือคำหาญวารินชำราบ

ภาพผนวก (ค)
ภาพการแสดงผลงานศิลปนิพนธ์

ภาพการแสดงผลงานศิลปะนิพนธ์ในอีนิทรรศการ “เนียบ” ณ เซ็นทรัลพลาซา จังหวัดอุบลราชธานี

ภาพที่ ค.1 ภาพการแสดงผลงานศิลปะนิพนธ์ ณ เซ็นทรัลพลาซา จังหวัดอุบลราชธานี

ภาพที่ ค.2 ภาพการแสดงผลงานศิลปะนิพนธ์ ณ เซ็นทรัลพลาซา จังหวัดอุบลราชธานี

ภาพที่ ค.3 ภาพการแสดงผลงานศิลปนิพนธ์ ณ เซ็นทรัลพลาซา จังหวัดอุบลราชธานี

ภาพที่ ค.4 ภาพการแสดงผลงานศิลปนิพนธ์ ณ เซ็นทรัลพลาซา จังหวัดอุบลราชธานี

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ	อิศราภรณ์ ประเสริฐศรี
กำเนิด	2 กุมภาพันธ์ 2538
ประวัติการศึกษา	พ.ศ. 2551 – 2553 ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น โรงเรียนนารีนุกูล พ.ศ. 2554 – 2556 ระดับ มัธยมศึกษาตอนปลาย โรงเรียนนารีนุกูล พ.ศ. 2557 – 2561 คณะศิลปประยุกต์และ สถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	165 ถนนอุปสีฐาน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี 34000